

Pannon Tanulmányok VIII.

A Pannon Egyetem Humántudományi Kar
Tudományos Diákköri dolgozatai
2024–2025

Szerkesztette Kovács Gábor

Pannon Tanulmányok VIII.

A Pannon Egyetem Humántudományi Kar
Tudományos Diákköri dolgozatai
2024–2025

Szerkesztette Kovács Gábor

Pannon Egyetemi Kiadó 2026

Pannon Tanulmányok VIII.

**A Pannon Egyetem Humántudományi Kar
Tudományos Diákköri dolgozatai
2024–2025**

A kötet megjelenését támogatta:

Kulturális és Innovációs Minisztérium
Nemzeti Kulturális Támogatáskezelő
Nemzeti Tehetség Program

**KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS
MINISZTERIUM**

**Nemzeti Tehetség
Program**

Az Országos Tudományos Diákköri Konferencián,
valamint tudományos műhelyein való részvétel
és a lebonyolítási feladatok ellátásának támogatása
NTP-HHTK-25

*A Pannon Egyetem Humántudományi Kar
Tudományos Diákköri műhelyeinek munkája*

Pannon Egyetem
Pannon Egyetemi Kiadó
Veszprém
2026

Pannon Tanulmányok VIII.
A Pannon Egyetem Humántudományi Kar
Tudományos Diákköri dolgozatai
2024–2025

Szerkesztette
Kovács Gábor

Kiadja a Pannon Egyetemi Kiadó
8200 Veszprém, Egyetem u. 10.

ISSN 3094-2233

© Pannon Egyetemi Kiadó, Veszprém, 2026

Korrektor: Bélafi-Zihár Dóra
Borítóterv és kiadványszerkesztés: Vipler Nikolett
A kiadásért felelős a Pannon Egyetem rektora

Pannon Egyetem
University of Pannonia

Pannon Egyetem
Humántudományi Kar

Tartalomjegyzék

Előszó	5
Irodalom- és kultúratudomány	6
Mészáros Kornélia	
A farkas és a fagy gyermekei? Jack London északi novelláinak posztkoloniális és ökokritikai megközelítése	7
Ollé Emese	
Füstös (test)képek	
A test láttatása és leírása Lakatos Menyhért <i>Füstös képek</i> című regényében	43
Makó Boldizsár	
Magyar filmadaptációk intermediális jelenségei (Különös tekintettel Kosztolányira és Krasznahorkaira)	65
Grund Róza	
Resilience as the Greatness of Gatsby	98
Nyelvtudomány	114
Réger Dániel	
Abda helyneveinek történeti elemzése	115
Rompos Csilla Rita	
Monostorapáti helynevei	151
Kamar Beyazid	
I Had My Heart on My Palm	
Conceptualization of the Heart in Modern Standard Arabic	180
Brayan Yair Romero Cuellar	
Effects of Semantic Awareness and Language Proficiency Level on Processing Interlexical Homographs	213
Pszichológia	247
Forrai Katalin Ágnes	
A vikariáló poszttraumás növekedés kapcsolata a forrásmegőrzéssel segítő szakemberek körében	248
Társadalomtudomány	281
Szöllőskei Levente	
„The issue of kneeling has nothing to do with race”	
Diskurzuselemzés Donald Trump rasszalapú populista politikai kommunikációjáról	282

Előszó

Kötetünk a Pannon Egyetem Humántudományi Kar hallgatóinak a 2024–2025-ös tanévben rendezett kari és intézményi tudományos diákköri versenyeken, a 2025 tavaszán lebonyolított OTDK-n, illetve a TDK-műhelymunkában részt vevő pályaműveket tartalmazza. Az előadásokat és dolgozatokat a témavezető tanárok közreműködése nyomán tanulmány formájában adjuk közre. A publikált közlemények tematikájukban, megközelítésmódjukban, elméleti alapozottságukban és kutatási módszertanukban a karon működő kutatóműhelyek irányultságát tükrözik.

A válogatás így nem csupán az HTK TDK-eredményeiből, hanem a kari oktató-kutató munka sokszínűségéből is ízelítőt nyújt.

Jelen válogatás 10, többnyire első publikációval jelentkező, nyelvtudományi, irodalomtudományi, kultúratudományi és társadalomtudományi kutatásokat végző hallgató számára nyújt bemutatkozási lehetőséget. Szakmailag kiérlelt, új megközelítésmódokat alkalmazó és többségükben új tudományos eredményeket hozó munkákról van szó, melyeket örömmel ajánlunk az olvasó figyelmébe. A tanulmánykötet nem titkolt célja, hogy a közép- és nyugat-dunántúli régió humán tudományi értelmisége egy új nemzedékének nyújtson segítséget arra, hogy előtérbe léphessen.

dr. habil. Kovács Gábor
PE HTK TDT elnök

Irodalom- és kultúratudomány

Mészáros Kornélia

A farkas és a fagy gyermekei?

Jack London északi novelláinak posztkoloniális és ökokritikai megközelítése*

Az amerikai őslakos közösségek mind a mai napig küzdenek a több száz évre visszamenő diszkrimináció ellen. Az Egyesült Államokban csak 2007-ben hoztak létre olyan törvényt,¹ mely kijelenti az indián közösségek egyéni és kollektív jogait, és eltörli a hátrányos megkülönböztetésüket. Bár már sokkal jobb a helyzetük, mint az elmúlt öt évszázadban, még mindig küzdeniük kell az egyenlőségükért, és sok törvény, amely őket védi, a mai napig veszélyben van. Az amerikai kontinens felfedezése után egy előtte soha nem látott mértékű, pusztító hódítással járó gyarmatosítás kezdődött el, így az őslakosok népessége hamar a tizedére csökkent, és azóta is csak csekély mértékben nőtt.²

Az évszázadok során számos író vállalta magára azt a szerepet, hogy prezentálja ezeket a népeket az irodalomban, elmondja a történetüket. Jack London is egy ilyen író. Első kézből szerzett tapasztalatokat arról, hogy kik is valójában az őslakosok, és milyen körülmények között élnek, majd később az utazásai során készített feljegyzésekből ihletet merítve írta meg regényeit és novelláit. A századfordulón tevékenykedett, s ekkor nagyon népszerű író volt az irodalmi közéletben és a filmen (filmfeldolgozásokban) egyaránt, egészen a második világháborúig – az egész világon ismerték a nevét. A nézetei is elterjedtek voltak, ám karrierje virágzásának elején előfordult még, hogy kritizálták a munkáját (állítólagos) faji nézetei miatt.

Szegénységben nőtt fel, börtönben is volt adósság miatt, és még az egyetemet is otthagya, mert nem tudta finanszírozni tanulmányait. 1897 elején sorra utasították el a magazinoknál, ahova szerkesztőnek jelentkezett, vagy beküldte műveit kiadásra. Ugyanezen év júniusában kitört aranyláz azonban meghozta számára a sikert, és nem az arany, hanem az utazás során szerzett tapasztalatai miatt, amelyekből később leghíresebb regényei és novellái születtek meg.³

Többször átolvasva Jack London északi elbeszéléseit, és főként a *The Son of the Wolf* (1900), a *The God of His Fathers* (1901) és a *Children of the Frost* (1902) köteteket, arra a megfigyelésre jutottam, hogy a történeteket éltető feszültség vagy konfliktus egyszerre legalább három tényezőtől fakad: a szereplők identitásbeli különbségéből (fehér férfi, indián férfi, indián nő), a főszereplők és a szélsőséges

* A dolgozat a 2025-ös OTDK Humán Tudományi Szekciójának amerikanisztika tagozatában II. helyezést ért el. Témavezető: dr. habil. Kovács Gábor.

1 United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples. United Nations. 13 September 2007.

2 KOCH, A., Brierley, C., Maslin, M. M., Lewis, S. L.: Earth System Impacts of the European Arrival and Great Dying in the Americas after 1492. *Quat. Sci. Rev.* 2019; 207: 13–36.

3 REESMAN, Jeanne Campbell: *Jack London's Racial Lives*. University of Georgia Press, 2011. 60–61.

klíma összeütközéséből, illetve a főszereplő önismereti hiányaiból. A Jack London-szakirodalom tartalmaz érdekes narratológiai elemzéseket, amelyek érintik az utóbbi kérdéskört.⁴ Gazdag tanulmánykör foglalkozik a „divatos” posztkoloniális és genderkérdésekkel.⁵ Fel-felmerül az ökokritikai megközelítés is. Nem olvastam azonban olyan elemzést, amely mindhármat egyszerre, s egymás tükrében tárgyalná. Bár fennáll a veszélye annak, hogy a három eltérő módszertani megközelítést követelő szempont összefogása eklektikus elemzéshez vezet, úgy döntöttem, megéri kísérletet tenni. Dolgozatomban megpróbálom Jack London északi novellatípusának világát posztkoloniális, ökokritikai és személyiségalkotási szempontból egyszerre jellemezni. Úgy látom, hogy a három kérdéskör valójában szétválaszthatatlan – s éppen ez adja a novellák egyedi varázsát. Az alkotások vizsgálata előtt fontosnak tartom felmérni az elméleti lehetőségeket, majd a novellák keletkezési körülményeit, mert a történelmileg, társadalmilag és politikailag érzékeny posztkoloniális és gendervizsgálat ezt elkerülhetetlenné teszi. Ezután fogok bele a novellaszövegek összefüggéseinek elemzésébe.

I. Életrajzi háttér Jack London novelláihoz

Jack London saját tapasztalatokkal rendelkezett azzal kapcsolatban, hogy milyen volt az észak fagyos világa.⁶ Az aranyláz idején ő is megjárta a Yukont, s bár szinte üres kézzel távozott, mégis rengeteg tapasztalatot szerzett, és – többek között – ennek köszönhetjük műveit.

1897-ben Amerika az egyik legmélyebb válságából lábalt ki, amikor elkezdődött az aranyláz. A polgárháború hatásai még mindig megbélyegezték a közéletet, a szegénység egyre csak terjedt, a vámok gyors ütemben növekedtek, a kisvállalkozókat elnyomták a nagy cégek, és ráadásul még a politikai korrupció (amely a hatalmas távolságok és a még gyenge közigazgatás miatt alakult ki) is jelen volt az országban. Az aranyláz pedig futótűzként terjedt, mindenkihez elért, és mindenkinek reményt adott, aminek következtében hatalmas tömegek indultak el a Yukon felé.

Jack Londont is „megfertőzte” az aranyláz; sőt, Captian James Shephard ajánlotta, hogy vele megy, és finanszírozza is az utat. Ez egy kihagyhatatlan lehetőség volt számára. A felszerelések megvásárlása után San Franciscóban hajóra szálltak, ahol találok három későbbi utastársukkal, James Goodmannel, Ira Merritt Sloperrel és Fred C. Thompsonnal. Mindhármuk megfelelő készségekkel rendelkezett, volt tapasztalatuk valamiben, ami elengedhetetlen volt az

4 Vö. MCLINTOCK, James I.: *Jack London's Strong Truths. A Study of His Short Stories*. Michigan State University Press, 1997.

5 AUERBACH, Jonathan: *Male Call: Becoming Jack London*. Duke University Press, 1996. REESMAN, Jeanne Campbell: *Jack London's Racial Lives*. University of Georgia Press, 2011.

6 Az alábbiakban olvasható összefoglaló az alábbi tanulmány alapján készült: LABOR, Earle: *Jack London. An American Life*. Farrar, Straus and Giroux, 2014. 98–114.

út teljesítéséhez, Thompson naplójának köszönhetően pedig részletesen dokumentálttá vált Jack London egész utazása.

1897-ben Londonnak ott kellett hagynia az egyetemet pénz hiányában, de nem ez volt akkoriban az egyetlen nehézség az életében. A feltételezett biológiai apjával nem sikerült kapcsolatba lépnie, emellett pedig még robotolnia is kellett a munkahelyén, hogy meg tudjon élni. Ennek következtében engedett a klondike-i aranyláznak, és mostohatestvére férjével neki is vágott a hosszú útnak. Washingtonból Juneau-ig hajóval mentek, onnan pedig nekivágtak a hosszú gyalogútnak, melynek során több táborban is letelepedtek, ahol még több reménnyel teli utazóval találkoztak. Nyilván nem ő volt az egyetlen, akinek akkoriban problémája akadt, sok volt a lecsúszott üzletember és a reményteli fiatal, aki készen állt bármit megtenni, hogy egy kis vagyonhoz jusson.

A hó és jég világának nekivágni azonban nem volt egyszerű. Rengetegen meghaltak az út során, és ez nemcsak a szörnyű időjárásnak volt köszönhető, hanem a propagandának is. Voltak egyes utak, amelyeket úgy reklámoztak, hogy biztonságosak, mindig járhatók és rövidiek. Ezzel szemben alig voltak kis ösvények, amelyeket járni lehetett, de ezek is keresztülmentek hegyeken, sűrű erdőkön, a ragadozókat pedig lehetetlen volt elkerülni. Sokan öngyilkosságot is elkövettek a kialakult helyzetük miatt, mivel ezt a sok szörnyűséget semmi sem kompenzálta, hiszen aranyat alig találtak, vagy ha mégis a kezükbe jutott valamennyi, annak helyben alacsony volt az értéke.

A tehetősebb keresők elkerülték a gyalogutat, és inkább hajóval mentek egészen a Yukonig. Megígérték nekik, hogy lesz elegendő étel, a kabinok kialakításának köszönhetően nem kell aggódniuk a hideg miatt, cserébe csak fizetniük kell. Ez mind megvalósulatlanul maradt, mert figyelmen kívül hagyták, hogy északon a téli hideg már akár nyár végén is elkezdődhet, és ez a folyók befagyását is eredményezi. A jég miatt a hajók nem tudtak továbbállni, így az utasok egy éven át a Yukonban ragadtak, sátrakban aludtak, és a „diétájuk” babból és szalonnából állt. Mire hazaindultak, elfogyott a pénzük, és már az arany megtalálásának csekély esélye sem volt rájuk olyan hatással, ami továbbra is marasztalta volna őket.

London és társai Juneau-ba érkezésük után kenukban folytatták az utat. Indiánokkal tartottak Dyea-ba, és ennek köszönhetően meg is érkeztek. Sok utazó, aki egyedül indult el hajóval, balesetet szenvedett. Dyea után nekivágtak a Chilkoot Trailnek, ami akkoriban az egyik legnépszerűbb túraútvonal volt, és a Yukonba vezetett. Népszerűsége persze nem jelentette azt, hogy biztonságos is volt. Hegyeken és völgyeken keresztül vezető, köves utat kellett bejárni, és az őszi esőzések csak még veszélyesebbé tették az utat. London és társai harminc nap alatt megjárták az ösvényt, és elérkeztek a Sheep Campbe. Itt letáboroztak, de távol a többiektől. Ennek az volt az oka, hogy a sátrak már annyira zsúfoltnak voltak felállítva, hogy lehetetlen lett volna közéjük beférkőzni. A szállók pedig tele voltak, minden szobában faltól falig feküdtek az emberek. Ezen a táborhelyen fotózták a valószínűleg egyetlen képet Jack Londonról, ami alaszakai utazása során készült róla. Pár nappal később nekivágtak a Lindeman-tó előtti utolsó szakasznak. Oda

elérkezve mihamarabb csónakra volt szükségük, ezért építettek maguknak egyet. A Lindeman-tó után, a Bennett-, Tagish- és a Marsh-tavon is keresztül csónakáztak. A Lewis-tó viszont veszélyesebb volt már, és biztonságosabb lett volna, ha gyalog megkerülik, de a tél közeledte miatt úgy döntöttek, hogy mégis nekivágnak csónakkal a tónak, hogy ne veszítsenek feleslegesen időt. Ezután már csak a Laberge-tavon és a Yukon-folyó egy részén kellett átcsonakázniuk, végül pedig egy elhagyatott kabinban táboroztak le. Nem sokkal később találkoztak a Bond testvérekkel is.

A kemény tél következtében London skorbutos lett. Ezt szinte lehetetlen volt elkerülni, a hideg miatt kevés ételme maradt az embereknek. 1898 augusztusában tért haza. Bár az út során London kevesebb, mint 5 dollárt érő aranyat talált, az utazás mégis döntő volt az életében. Egész télen át különböző történeteket hallgatott, amelyek ihletet adtak neki későbbi novelláihoz.

Az északi utazásainak tapasztalata hozta el Jack London életében a változást, miután több korábbi műve is érdektelenségbe fulladt. Az a rengeteg tapasztalat és élmény, melyeket ott szerzett, arra inspirálta, hogy megírja északi novelláit, amik hamarosan híressé tették, és ezt a hírnevét a mai napig megőrizte. A novellák mellett megírta az *A havasok leánya* című könyvét (1902) is az utazás után, amely fajvédelmi nézetei miatt negatív visszhangot keltett az emberekben.⁷

London az utazása során naplóbejegyzésekben jegyezte le, hogy mi történik velük. Amellett, hogy kudarcaikról írt, hiszen aranyat nemigen találtak, sok bejegyzésben az indiánokkal való találkozásairól számol be. Észrevételei szerint az őshonos lakosok is nehezen viselték az időjárást, alig volt élmük, csaknem megfagytak. A halászatból szerezhették volna ételüket, de ezt az orosz, majd az angol gyarmatosítók megváltoztatták. Londont különösen megérintették a fiatal lányok történetei, akiket fehér férfiak hagytak hátra, miután egy jobb életet ígértek nekik délen. Ettől függetlenül London látott valami békés és idillikusat abban, ahogy az őshonosok élnek a Yukon vidékén. Ez annak tudható be, hogy szerinte az ő világukat még nem rontotta el a pénz és a kapzsiság, hanem ők még a természet rendje szerint élnek, legyen ez az élet akármennyire tragikus is.

Hazatérése után számos novellát írt azok alapján, amelyeket az utazása során tapasztalt. Kudarctapasztalatai amúgy is a novellai szűzsé felé terelték, hiszen a novellában ugyanaz a tett ugyanazon cselekvő által két eltérő eredménnyel nem hajtható végre: amennyiben a novella hőse első alkalommal nem érte el a kitűzött célt, akkor azt a következő alkalommal sem fogja elérni.⁸ *A vándor az ösvényen* című novellája 1899-ben jelent meg az Overland Monthly kaliforniai magazinban, és nagy sikert hozott, ugyanúgy, mint később az *Északi Odisszeia* is. Novelláiban széles skálán mutat be nagyon különböző szereplőket. Nemcsak fehér férfiak kapnak reflektorfényt műveiben, hanem indián férfiak, sőt indián nők is, ez pedig nem volt teljesen elfogadott akkoriban. Negatív kritikákat is kapott, főleg amiatt, hogy

7 Az alábbiakban olvasható összefoglaló az alábbi tanulmány alapján készült: REESMAN, Jeanne Campbell: *Jack London's Racial Lives*. University of Georgia Press, 2011. 57–66.

8 Vö.: SZMIRNOV, Igor P.: *A rövidség értelme. A regény és a trópusok*. (Szerk. Kovács Árpád, ford. Sztár Katalin) Budapest, Argumentum Kiadó, 2007. 417–425.

ezen karakterek egy része kevert házasságból született. London szerint azonban magában az nem volt érdemre méltó, ha valaki fehér férfinak született, nem szabad ezt megadatott dolognak venni, hanem tenni kell azért, és ki kell érdemelni, hogy valaki büszke lehessen fehér férfi létére. Ez a felfogás tükröződik egyes novelláiban is, például az *A fehér csendben* című műben. Ezt azonban nemcsak a fehér férfilétre vetíti ki, hanem minden másra is. Szerinte nem a földrajzi elhelyezkedés vagy a vér az, ami meghatározza, hogy valaki hova tartozik, hanem sokkal inkább a közös és a felvett kultúra határozza meg az embert. Novelláiban többször is előkerülnek olyan fehér férfiak például, akik egy őshonos törzsbe integrálódtak, ezzel elnyerve indián nők szívét is. Ebben az esetben már nem mondhatjuk, hogy akkor ő egy tipikus angol férfi, ugyanis lemondott mindenről, ami őt azzá tenné. Ugyanez fordítva is megtörténik, amikor egy indián nő hagyja el a törzsét, ezzel lemondva kultúrájáról, hogy egy fehér férfival éljen a „fehérek világában”. Bár ezt a motívumot London művei kapcsán kritika is érte, hiszen korábban, például *Pocahontas* valós történetében is pontosan ez a „forgatókönyv” jelent meg, de éppen ettől lesz hiteles, és még rá is világít arra, hogy sokkal gyakoribb volt ez a jelenség, mint ahogy azt manapság gondolnánk.

A férfilét kérdésében viszont London nem hagy sok helyet vagy esélyt az indián férfiaknak. Történeteiben ők sosem kapnak olyan szerepet, amely férfiaságot sugározna, ők inkább vesztesek a helyzetek többségében.

Bár megpróbálhatnak integrálódni a fehér társadalomba, ezt mégis csak egy bizonyos mértékig tehetik meg, és nem azért, mert megszábták nekik előre, hogy meddig mehetnek el, hanem azért, mert többre nem képesek. Azok az indián férfiak, akik pedig a törzsükkel maradnak, főként vesztesek maradnak. Ebből azt a következtetést lehet levonni, hogy London szerint a férfilét együtt jár a fehérséggel is.

A *The God of His Fathers* című kötet nagy hangsúlyt fektet továbbra is az indián férfiak kudarcára, főképpen az apákéra. Az indián nőket sorra csábítják el a fehér férfiak, és bár az apák próbálják ezt megakadályozni, lányaik már nem hallgatnak rájuk. Így az őslakos férfiak elvesztik erejüket, amely generációkon keresztül megadatott nekik, s többé már nem számít, hogy mit engedélyeznek és mit nem. A törzs szépen lassan kifolyik a kezük közül, és már semmit sem tehetnek, csak az maradt nekik, hogy végignézzék, ahogy minden szétesik körülöttük. A *Children of the Frost* című kötetben Jack London továbbgondolja ezt a hatalomvesztést, és három novellát is ír, amelyekben a reményvesztett idősök próbálnak utolsó erejükkel tenni valamit a fehérek által kiváltott változások ellen. Ez a három novella a *The Death of Ligoun* (*Ligun halála*), *The Sickness of Lone Chief* (*Magányos Főnök betegsége*) és a *The League of Old Men* (*Vének szövetsége*). A brutális tettek, amelyekhez ezekben a novellákban a vének folyamodnak, válaszként funkcionálnak azokra a tettekre, amelyeket a fehérek hajtottak végre az indián kultúrák kiirtása, valamint az indián státusz megszüntetése céljából.

Ezekkel a műveivel London ellensúlyozta azt a negatív visszhangot, amelyet az *A havasok leánya* című regénye keltett.

A novellák társadalmi-történelmi háttere

Jack London északi novelláit a mai Kanada, azon belül a Yukon térségében lehet elhelyezni. Bár a történetek pontos ideje nincs meghatározva, valószínűleg a századforduló környékére tehetők. Az aranyláz a Yukonban 1897-ben kezdődött, emiatt rengeteg amerikai indult el a kontinens északi részére, és a művekből is az látszik, hogy ez a vándorlás már elkezdődött. Ezenkívül úgy is meg tudjuk állapítani az időkeretet, hogy a novellákban számos angol eredetű személy- és helynév található, azonban a XIX. század előtt a földrajzi helyeknek még nem volt angol nevük. Ennek a legfőbb oka az, hogy az európai hódítók csak e század elején érkeztek először a kontinens északnyugati és északi részére, mert előtte nem volt kellő tudásuk ahhoz, hogy a szélsőséges időjárási körülményeket túléljék. Az aranyláznak köszönhetően volt okuk arra, hogy a kockázatok ellenére elinduljanak a jég és hó birodalmába. A túlélés érdekében azonban mindent meg kellett tenniük, s ezt vegyes módszerekkel próbálták elérni.

A legelterjedtebb reakció az erőszak volt. Vagy azonnal véres kimenetele lett a találkozásnak, vagy éppen átveréssel fosztották ki az őslakos csoportokat. Egy európai ember számára ez nem volt nehéz, hiszen fejlettebb fegyverekkel rendelkeztek az őslakos népek elavult harci felszerelésével szemben. Rövid távon ez valóban hasznos volt, csakhogy ettől nem tanultak igazán semmit a túlélésről. Ellentétben azokkal, akik inkább kihasználták az őshonos népek tudását a területről és annak étel- és vízforrásairól. Azok az újonnan érkezők, akik ezzel a módszerrel éltek, sokkal hasznosabb képességeket tudtak hosszú távon elsajátítani. Ha valaki a könnyebb utat – a hajókat – választotta a Yukonba, akkor arra is volt esély, hogy szinte egyáltalán nem találkozik őslakosokkal, hiszen az aranyláz idején az összes város és fogadó fehér emberekkel volt tele. Ez természetesen nem volt túl gyakori az utazási mód ára miatt, sőt akik hajóval indultak, nem mindig értek célhoz a befagyott folyók miatt.

Bár a Yukon területére csak a XIX. század elején kezdtek betelepülni az angolok, Kanada keleti részein már majdnem két évszázada hódítottak, ezért bőven volt gyakorlatuk a gyarmatosításban. A keleti oldalon már törvények tömkelege volt érvényben, amelyek megfosztották az őslakosokat a kultúrájuktól és őslakosi státuszuktól. Erre számos példa volt. Észak-Amerikában elterjedt volt az a gondolkodásmód, hogy az őslakosokat nem akarták megölni, hanem inkább az átnevelésükre koncentráltak, hogy minél több hasznot ki tudjanak hozni belőlük. Erre az egyik legjobb példa a bentlakásos iskola módszere. Számos ilyen intézmény működött Kanadában, melyeknek az volt a célja, hogy a gyermekeket „fehérré” neveljék. Ezeket a gyermekeket elszakították a szüleiktől, ezután ritka volt, hogy valaha is újra találkozhattak velük. Megtiltották, hogy a saját nyelvükön beszéljenek, a saját vallásukat, kultúrájukat gyakorolják, ehelyett az angol (ritkán a francia) nyelvet kellett minél előbb megtanulniuk, és a keresztény vallás szerint kellett élniük. Ezekben az iskolákban apácák tanítottak, akik gyakran fordultak erőszakos módszerekhez, ha a nevelésről és tanításról volt szó. Ennek következtében sok diák

életre szóló traumákkal távozott az iskola falai közül. Sajnos olyan gyermekek is voltak, akik sosem kerültek ki az iskolákból, ugyanis belehaltak az ott elszenvedett szörnyűségekbe, legyen az mostoha körülmény vagy erőszakos cselekedet. Ezenkívül különféle törvények sora volt érvényben arra vonatkozólag, hogy mit kell tennie valakinek ahhoz, hogy elveszítse az őslakosi státuszát. Ha egy indián nő feleségül ment egy fehér férfihoz, vagy ha valaki iskolai végzettséget szerzett, akkor automatikusan eltűnt az őshonos léte, általában nevet is kellett változtatnia, és ami az egyik legfontosabb: meg kellett tanulnia az angol nyelvet.

II. A társadalmi és ökokritikai elemzés kapcsolata

1. Posztkolonializmus

A posztkoloniális elmélet rendkívül összetett és változatos az irodalomkritikában, és ezt már a kialakulása is megmutatja.⁹ A módszerrel olyan irodalomkritikusok és irodalomtörténészek foglalkoztak, mint Edward Said, Bart Moore-Gilbert vagy Leela Gandhi. Mint minden más irodalomelméleti megközelítésnél, úgy természetesen itt is születtek már korábban olyan művek, amelyek szorosan fűződnek a teóriához, de ezt a fajta tendenciájukat csak később sikerült felfedezni. Alapvetően az 1970-es években beszélhetünk először posztkoloniális elméletről mint önálló módszerről, azonban már az 1900-as évek elején is készültek ebben a témában szépirodalmi művek és kritikák – ha nem előbb. Mielőtt elérte volna a Nyugatot, a fejlettebb országokat, nyilván az elnyomottabb területeken jelent meg, így Ázsiában és Afrikában sokkal elterjedtebb volt. Amerikában elsősorban latin-amerikai vagy afrikai amerikai íróktól születtek ilyen művek.

Kezdetben a posztkoloniális szakirodalmat az határozta meg, hogy nyelvi és kulturális szinten mi nevezhető angol irodalomnak. Eleinte azokat a műveket, amelyek kultúrájukban eltértek a brit közösségtől, nem tekintették angol irodalomnak, hanem egy külön kategóriába sorolták (*commonwealth literature*). Mint más irodalomelméleti megközelítést, úgy a posztkoloniálist is sokan kritizálják. Az pedig nem segít a helyzeten, hogy nem egy tisztán irodalomelméleti irányzatról van szó, mert szorosan kapcsolódik politikai és szociokulturális problémákhoz, s emiatt még több oldalról éri negatív véleményezés. Sokan vitatják, hogy mivel történelmi, ezzel együtt pedig politikai kontextusba kell helyezni a műveket, ezért a kritikusok félreértelmeznek majd helyzeteket, valamint túl hamar téves konklúziókra jutnak. Az is problémát jelent, hogy mivel a posztkoloniális irodalomban hatalmas diverzitás figyelhető meg világszerte, ezért úgy érződhet, hogy az elnyomott népek versenyeznek egymással, hogy kinek jutott a legrosszabb sors. Ez azért téves narratíva, mert nem az van középpontban, hogy *mi* volt a probléma, hanem elsősorban az, hogy az elnyomott és gyarmatosított nemzeti, nyelvi, vallási és etnikai csoportok lehetőséget kapjanak arra, hogy megoszthassák a világgal a történetüket, és azt, hogy hogyan adaptálódtak az új rendszerhez, valamint hogy hogyan jutottak túl a gondokon, hogyan birkóztak meg az őket érintő nehézségekkel. Az sem igazán probléma, ha a művek nem a posztkoloniális elmülethez tudatosan igazodva készültek, ezt láthatjuk például az afroamerikai irodalom esetében is, hiszen akkor ez a fogalom még nem is létezett.

Sokkal nagyobb problémát jelent inkább az, hogy a posztkoloniális elméleten belül is megjelent egyfajta elitizmus. Léteznek egyes francia magasirodalmi művek, amelyeket már elemeztek posztkoloniális olvasatban, annak ellenére, hogy a franciákra gondolva nem éppen a gyarmatosított pozíció jut eszünkbe, hanem

9 MOORE-GILBERT, Bart: *Postcolonial Theory*. Contexts, Practices, Politics. Verso, 1997.

sokkal inkább a gyarmatosító. Ennek ellenére azonban léteznek olyan művek például Ázsiában, indiai szerzőktől, akiknek a műveihez még nem is közeledtek ezzel a módszerrel. Ez egy példa arra, hogyan válhat exkluzívá egy olyan irodalomelméleti megfontolás vagy kategória, amely eleinte éppen azért indult el, hogy a harmadik világbeli országok irodalmát integrálni tudja a kulturális köztudatba.

Mint azt már említettem, a posztkoloniális elmélet egy nagyon sokrétű elemzési módszert vet fel. Ennek az az oka, hogy minden nép, minden csoport és – Jack London műveinek esetében – minden törzs története más és más. Senki sem tapasztalta ugyanazt, és minél távolabb esnek a csoportok egymástól, annál különbözőbb tapasztalatokkal rendelkeznek. Ahhoz, hogy csak egy kis terület posztkoloniális irodalmát vagy irodalmának posztkoloniális aspektusait értelmezni tudjuk, ismernünk kell specifikusan annak a területnek a történelmét, akár több szemszögből is, de legalább egyszer a gyarmatosító, egyszer pedig a gyarmatosított szemszögéből. Emiatt teljesen más például az indiai és a nigériai posztkoloniális irodalom. Sok esetben fontos háttérinformáció, hogy nemcsak egyszer szállták meg az adott területet – így lehet például Kanadában is több rétege a kolonializmusnak.

Bár Jack London maga nem volt egy ilyen elnyomott csoport tagja sem, történeteinek keresztül mégis betekintést nyerhetünk a kolonializmus hatásába a Yukon területén, azt azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy mindez egy fehér ember tolmácsolásában kerül bemutatásra. Emiatt keletkezhetnek félreértések az őslakosok gondolataival és cselekedeteivel kapcsolatban, még annak ellenére is, hogy Jack London gyakran előrehaladottabb gondolatokkal rendelkezett ezekkel az emberekkel kapcsolatban, s olykor próbálta kifejezetten belülről megérteni vagy megvilágítani őket (lásd: *Az élet törvénye*, amely a belső nézőpontú narratív szerkezettel formailag is törekszik ezt véghezvinni).

2. Ökokritika

Az *environmentalism* szó problémája

Bár az *environmentalism* egy mára már nagyon kifejlett és részletezett teória, a megfelelő magyar terminus megtalálása mégis nehézkes. Több megoldás is felmerül, különböző fordítások léteznek rá, azonban egyik sem felel meg tökéletesen a definíciónak. Az egyik ilyen megoldás a *környezetlélektani elmélet*. Ezzel az a gond, hogy az *environmentalism* nemcsak (sőt, elsősorban nem) egy lélektani gondolkodásmód, így ez a fogalom túl exkluzív, és a magyar értelmezésből kizárja a további aspektusokat, mint például a politika, ami egyébként fontos része az *environmentalism*nek. Egy másik kínált megoldás a *környezetvédelem*, ám ezzel is ugyanaz a probléma; csak a cselekményre korlátozódik, s ennek éppenhogy a lélektani aspektusa hiányzik. Maga a gondolkodás nem található meg benne: védjük a környezetet, mert ezt kell tenni. Elvész az az értelem belőle, hogy miért kell vigyázni rá, valamint az fedezhető fel benne, hogy „anyáskodunk” a természet felett, hiszen vigyázni valakire vagy valamire szülőszerepbe állít minket, így ez a fordítás is

inkább azt sugallja, hogy a természet felett állunk. Ezt a *környezetlélektani elméletről* annyira már nem mondhatjuk el, ez esetben teljes mértékben arról a gondolkodásról van szó, amit az *environmentalism* magában rejt, de ennél nem megy tovább.

Kijelenthetjük, hogy egyik lehetséges fordítási megoldás sem fedí le kellő mértékben az elméletet, emiatt kell mindenképpen tisztázni a definícióját, és felhozni ezt a fordítási problémát. Azonban történt egy magyarosítás, ugyanis egy 2006-os tanulmányban¹⁰ a szerző már használja az „environmentalizmus”, valamint az „environmentalista” kifejezést, így a továbbiakban én is ezeket a terminusokat fogom alkalmazni.

Environmentalizmus

A posztkoloniális mellett, ami egy *antropocentrikus* elemzési elmélet, Jack London novelláiban ökokritikai elemek is bőven találhatók. Bár a két elemzés mód – első ránézésre – kizárja egymást (antropocentrikus vs. természetközpontú), Jack London északi novellái esetében csak úgy kaphatunk teljes képet a szövegek jelentőségéről, hogy mindkettőt alkalmazzuk, vagy legalább megpróbáljuk alkalmazni. Először röviden ismertetem az ökokritikával kapcsolatos elméleteket, főleg az environmentalizmust, hiszen maga az ökokritika is ebből alakult ki. Annak ellenére, hogy az ökokritika egy irodalomelemzési elmélet, úgy gondolom, hogy ismerni kell a mögötte meghúzódó filozófiai, gazdasági és politikai elveket is, hiszen az ökokritika ezeket kapcsolja össze a szövegekkel. Manapság egyébként már a mozgóképművészetben is gyakran alkalmazzák.¹¹

A továbbiakban Greg Garrard *Ecocriticism. The New Critical Idiom*¹² című könyvét fogom alapként felhasználni az ökokritika ismertetéséhez.

Bár az ökokritika csak az 1960–70-es években jelent meg, a hozzá tartozó elméletek már évszázadokkal előbb is elterjedtek voltak. Még mielőtt bármilyen nevet adtak volna neki, már voltak olyan filozófusok, akik a környezetre helyezték a hangsúlyt az ember helyett. Rengeteg vallás évezredekkel ezelőtt a természet tisztelésére fókuszált; teljes mértékben arra épült, hogy a természet fenséges, isteni (*divine*), hogy az a mindenható. A legősibb vallások nagy része erre az elvre épült, például a hinduizmus, a buddhizmus vagy egyéb ázsiai vallások. Ezeket ma már különösnek tartjuk, a modern ember el sem tudja képzelni, hogy milyen harmóniában lenni a természettel, milyen *része lenni* a természetnek. Ezen vallások közt is voltak olyanok, amelyek leírták már az apokalipszist mint jelenséget. Egy másik ókori vallás, a zsidó vallás, amelyből később kifejlődött a kereszténység és (részben) az iszlám vallás is, tisztán leírja, hogy milyen lesz az apokalipszis (a természeti világ összeomlása, amely egyben az emberiség végét is jelenti). Bármelyik vallást is vizsgáljuk, egy

10 BECZE Szabolcs: *Nacionalizmus és ökológiai gondolkodás. A baszk új szociális mozgalmak environmentalista akcionizmusa*. MTA Politikatudományi Intézete, Etnoregionális és Antropológiai Kutatóközpont, Budapest, 2006.

11 Vö. HÓDOSY Annamária: *Biomozsi. Ökokritika és populáris film*. Tiszatáj Alapítvány, 2018. HÓDOSY Annamária: *Klímaszörnyek. Ökokritika és populáris film 2*. Tiszatáj Alapítvány, 2024.

12 GARRARD, Greg: *Ecocriticism. The New Critical Idiom*. Routledge, Abingdon, 2004.

biztos: nem tehetünk az apokalipszis (ti. valamilyen ökológiai világvég-katasztrófa) bekövetkezte ellen, ez egy olyan dolog, ami biztosan be fog következni. Ez egy előre eltervezett jelenség Isten által vagy bármilyen más transzcendens erő által. Az esetek többségében arra szolgál, hogy a „tisztá” emberek, a *kiválasztottak* a mennybe kerüljenek (vagy kikerüljenek az élet körforgásából – ez is vallásfüggő), a „romlott”, bűnös emberek pedig maradjanak a földihez hasonló életben, örök szenvedésben, egy elszabadult világban.

Visszakanyarodva Észak-Amerikába, az indián népek is ugyanilyen természetközpontú vallásokat alapítottak. Amit a kolonizáló európai ember megmosolygott – a nevüket, amelyeket adtak maguknak, a vallási gyakorlataikat –, mindezt a természet tisztelete, istenítése érdekében cselekedték, és cselekszik ma is. Amerika felfedezése közben is ők tanították meg az európaiaknak, hogy hogyan tudnak a természettel együtt, összefogva túlélni szélsőséges körülmények között, mielőtt a fehér európai saját önzőségéből és általános felsőbbrendűség-tudatából adódóan mindezt aztán az őshonos népek ellen fordította.

Az environmentalizmus ennek a továbbgondolása; azaz felmerült a XIX. század végén az az elméleti kontextus, hogy ha egyszer valóban eljön az apokalipszis, akkor az az emberiség hibája lesz. Ebben az időszámban lett vége az első ipari forradalomnak, és szinte azonnal el is kezdődött a második, így valamennyire elkerülhetetlen, hogy ebben az időszakban jelenjen meg az elmélet. A városiasodás ekkor már rég elkezdődött; akik nem költöztek be a nagyvárosokba és nem álltak munkába valamilyen gyárban, azok hamar elszegényedtek. Hatalmas elmozdulás volt látható az emberek életstílusában, minden felgyorsult. A filozófiába (és a politikába) is ebben az időszakban kerültek be olyan ideológiák, mint a marxizmus, ami minden más mellett mintegy válasz volt az iparosodás és a városiasodás miatt kialakult helyzetre. A darwinizmus után a szociáldarwinizmus is ekkor bontakozott ki, ami pedig a fajok kialakulása és fennmaradása nyomán azt vizsgálja, hogy a társadalomra milyen hatással lehet a fajok közti versengés, valamint a természetes szelekció törvénye. Többek között ezek az ideológiák is elősegítették az environmentalizmus elméletének kialakulását, ami pedig végül a XX. század közepére – többek között – irodalmi aspektussá is, azaz ökokritikává alakult.

A társadalmi, politikai és gazdasági helyzet mind elősegítette annak az elgondolásnak a létrejöttét, amely szerint az emberek tettei mélyen befolyásolják, hogy mi történik a természetben, hogy mit *tesz* a természet. Emiatt indultak el a vizsgálatok is abba az irányba, hogy mi milyen hatással van a környezetre, mi hasznos, mi árt inkább. Az ipari forradalmak után pedig hatalmas ugrás következett be a negatív hatású jelenségekben, így viszont az is kristálytisztá lett, hogy ami fejlődést hoz a gazdaságban – és pénzt generál azoknak, akiknek már így is kedvezőbb a helyzete, mint másoknak –, az rengeteget árt környezetünknek. Ezt manapság úgy hívjuk, hogy fenntarthatatlan fejlődés. A helyzet azóta sem jobb, sőt, sokkal rosszabb lett. Ennek ellenére akkor is és a mai napig is „fejlődésnek” nevezik a folyamatot, de ennek a kérdésköre is megérne egy külön vizsgálatot, hiszen ki határozza meg, hogy mi fejlődés és mi visszafejlődés? Mitől lesz valami egyáltalán

fejlődés, milyen szempontokat kell figyelembe vennünk, és milyeneket kell figyelmen kívül hagynunk? Bizonytal kimondhatjuk, hogy általában ami valamilyen gazdasági *fejlődést* hoz, az a környezetünknek, az anyaföldnek kárt okoz. Manapság, de már az elmúlt száz évben is, ezt a kapitalista rendszernek tudjuk be.

Az environmentalizmust sokan vitatják, számos más elméletet találni, amelyek ellentmondanak mindannak, amit képvisel. Manapság is beszélünk „klímaváltozástagadóról”, olyan emberekről, akik vagy nem hiszik, hogy létezik egyáltalán globális felmelegedés, vagy betudják egy természetes folyamatnak, ami „amúgy sem fog ártani nekünk”. Ezek nemcsak hétköznapi emberek, akik ellenzik például az egyszer használatos (műanyag) szívószál betiltását,¹³ hanem olyan filozófiai mozgalmak, amelyek befolyásolnak gazdasági és politikai folyamatokat is. Ezek gyakran akár tudósoknak vagy bebizonyított tényeknek is ellentmondanak, legtöbb esetben személyes vagy gazdasági előnyöket szerezve ezzel.

Ezek az elméletek egymás mellett, illetve egymásnak ellentmondva is léteznek. Nem igazán lehet őket két kategóriába besorolni amiatt, hogy széles skálán helyezkednek el. A *cornucopian*, azaz a bőségszaru-elmélet a kapitalizmus egyik produktuma. Ennek a hívei csak annyira értékelik a természetet, amennyire az az embereknek meg tud felelni, eleget tud tenni. Gyakran csak a pénzt és az erőforrásokat látják benne, még csak nem is emberi, hanem vállalkozói hasznokat akarnak kicsikarni belőle. A politikában is létezik természetesen, ebben az esetben ellenzik a globális felmelegedésről és a klímaváltozásról szóló „rémhírtjesztéseket” is.

A mélyökológia (*deep ecology*) ezzel szemben az environmentalizmus egy radikális formája. Ennek a követői a természetet önmagában értékelik, és azt vallják, hogy csak a túléléshez elengedhetetlen viselkedés az, amely a természet védelme felett állhat. Szerintük a populáció csökkentése lenne a leghatékonyabb megoldás arra, hogy a környezetet is fenn tudjuk tartani, rezerváljuk, sőt, visszaállítsuk eredeti, ideális formájába.

Az ökofeminizmus Jack London írásai szempontjából is fontos a mai értelmezésben. Ez az elmélet nemcsak az antropocentrizmust ellenzi, hanem az androcentrizmust is, amely különbséget tesz férfi és nő között. Az ökofeministák szerint ez a dominancia logikáját követi, mely ellentmond a természetnek, ugyanis abban a poláris értékek, a maskulin és a feminin vonások egyenlően vannak jelen. Ennek egy sokkal szélsőségesebb változata a radikális ökofeminizmus, melynek hívei azt állítják, hogy a természet egy az egyben feminin, de ez tudományellenes és naiv állítás. A természet egyensúlya éppen a maskulin és a feminin egyenlő eloszlásából fakad. Ha a természet csak feminin, az ismét egy nem természetes dominanciát szül, mely újabb diszkriminációhoz vezet. Az ökofeministák azt vallják, hogy nem szabad átesnünk a ló túloldalára, inkább teremtsünk egyensúlyt, pontosabban találjuk meg az egyensúlyt, melyet az anyaföld kínál nekünk (de hát persze az *egyensúly* fogalma és kérdése is igencsak képlékeny).

13 Magyarországon 2021.07.01-től.

A természetvédelem manapság gyakori téma a politikában és a szociológiában is. Ezt olyan elméletek támasztják meg, mint a társadalmi ökológia (*social ecology*) vagy éppen az ökomarxizmus (*eco-marxism*). Ezek az elméletek is az antropocentrizmus ellen mennek, de ha ez nem lenne elég, a politikai hatalmak embereken való uralkodását is támadják. Gyakran szembekerülnek olyan kapitalista elméletekkel, mint például a *cornucopian*, amiatt, hogy a termelést és az ellátást saját vagyoni felhalmozására használják, ahelyett, hogy az emberek valódi szükségleteit próbálnák kielégíteni. A korábbi environmentalizmus-elméletekkel ellentétben azonban az ökocentrizmust is megtagadják, emiatt se nem monisták, se nem dualisták. Szerintük, bár az embernek a természet részének *kellene lennie*, mégsem az, mivel nem viselkedik természetesen, ösztönállatként.

Ökokritika

Az irodalom vizsgálatának területén az *ökokritika* szó születését William Rueckert¹⁴ nevéhez köthetjük, valamint egy 1978-as tanulmányához. Az elméleti irányzat azonban csak több mint tíz évvel később, Cheryll Glotfeltynek¹⁵ köszönhetően vált ismertté. Ő ösztönözte kollégáit arra, hogy ezt a terminust használják a „természetábrázolás vizsgálata” (*the study of nature writing*) helyett, ugyanis ez eltérőbb, szélesebb körben alkalmazható elemzéseknek ad helyet. Így tehát a szakterületen paradigmaváltás történt.

Cheryll Glotfelty határolta körül az ökokritika fogalmát 1996-os munkájában. Úgy határozta meg, mint az irodalom és a fizikai környezet közötti kapcsolat tanulmányozását, amely földközpontú megközelítést alkalmaz. Ugyanebben a munkájában összehasonlította az ökokritikát a feminista és marxista kritikával, ezzel azt hangsúlyozva, hogy az ökokritika is politikai analízis. Ebből az következik, hogy az ökokritika nemcsak egy irodalomtudományi irányzat, hanem (a kultúratudományi „fordulat” sajátosságainak megfelelően) politikai és filozófiai oldalról is megközelíthető, hiszen a szövegelemzések során társadalmi és politikai szempontokat is számításba vesz. Ez nem meglepő, hiszen az ökokritika az environmentalizmusból kialakult elmélet, így annak különböző kategóriái is lehetnek az elemzés középpontjában; például, ha ökofeminizmusról beszélünk, akkor a szöveg vizsgálata során olyan elemeket fogunk keresni és kiemelni, melyek a természetet összefüggésbe hozzák a maszkulin és a feminin tulajdonságokkal. Az ökokritika az ilyen és ehhez hasonló mélyebb összefonódásokat keresi az irodalom és a környezet, a környezeti problémák között.

Az ökokritika eredetileg tájleírások és romantikus költemények elemzésére összpontosított. Az ezredforduló körül jelentősen kibővítették, így már nemcsak szűken meghatározott műfajra és stílusra korlátozódott, hanem kiterjedt különböző társzművészetekre is, például a filmművészetre, a képzőművészetre, a zenére és az építőművészetre is. Ez a bővítés lehetővé tette, hogy az ökokritika már kulturális

14 RUECKERT, William: *Literature and Ecology: An Experiment in Ecocriticism*. 1978.

15 GLOTFELTY, Cheryll: *The Ecocriticism Reader*. 1996.

elmélet is legyen, ezzel együtt pedig, hogy lehetőség legyen a kultúra és a környezet közti összefüggések vizsgálatára is általa. Ez egyben azt is jelenti, hogy az ökokritika alkalmazkodóképes elmélet, rugalmas, nyitott az új perspektívákra.

3. Kettős elemzési módszer

Az ökokritika és a posztkolonializmus legfőbb elemei egymással teljesen ellentétes értékeket képviselnek bizonyos téren. A két elemzési módszer összefonásának lehetősége azonban nem feltétlenül függ az ember- vagy a természetcentrikus látásmód látszólagos ellentététől. Mivel az ökokritika magába foglal politikai és társadalmi elveket is, ezért a posztkolonializmus gyarmatosító–gyarmatosított kapcsolatát is lefedi egy bizonyos mértékig. Bármilyen gyarmatosított területen, így Észak-Amerikában is nagy szerepet játszott, mint azt már említettem, az ott élő őslakos népek tudásának kihasználása a terület megismerése érdekében. Az, hogy ezt a tudást a gyarmatosító nép hogyan használta fel, és hogy a gyarmatosítottakkal hogyan bánt ezután, azzal az environmentalizmus foglalkozik. A tudással azért, mert ez segített a megszálló népeknek túlélni az új világot, majd hamarosan letelepedni a területen, ami az elkövetkezendő pár száz év rapid változásait nagyban meghatározta. A bánásmóddal pedig azért, mert a fajirtás a természeti erő/erőforrások (pl. arany, fa, bőlény) pusztításával is együtt járt – ezzel a gyarmatosítók tulajdonképpen ellentmondtak a természetnek, felbontották az egyensúlyát, ezzel hosszú távú, visszafordíthatatlan problémákat okozva. Talán ebben az értelemben beszélhetünk a természet kolonizálásáról is. Jack London északi novelláinál mindenesetre teljes mértékben egybeesik a fehér ember kolonizáló és természethódító cselekvése; s ráadásul nagyon gyakran úgy, hogy a kolonizált és a természet tűnik erősebbnek.

Ha antropocentrikusan közelítjük meg a szituációt, akkor is súlyos problémaként merül fel nemcsak a fajirtás, hanem a területek öncélú felhasználása is. A megszálló népek ugyanis elvették a bennszülött emberek lakhelyét, és megsértették szent helyeiket. A bánásmód nemcsak a fajirtás okán lehet végzetesen problematikus, hanem például a bentlakásos iskolák, a rabszolgotartás, a felesleges erőszak okán is, de már a legalapvetőbb problémák, mint az emberi alapjogok és a másik tisztelete is problémákat szültek a gyarmatosítók számára. Azonban mivel az ember a természet része, így arra, hogy az ember miért próbál úgy viselkedni, mintha nem a része lenne, hanem felette állna, a válasz az emberi természetben rejlik; szokás is mondani, hogy ilyen a *természetünk*. Ezzel vissza is kerülünk a történet elejére; ismét a természet van középpontban, vagyis ez egy végtelen körforgás.

Amiatt, hogy ugyanazok a problémakörök mindkét oldalról is megközelíthetők, kijelenthetjük, hogy teljes megvilágítást csak akkor kaphatunk, ha mindkettőt vizsgáljuk, illetve ha mindkettőt egyszerre vizsgáljuk. Az irodalmi prezentáció itt lép működésbe, ugyanis ha egy műben ez a két problémakör jelenik meg, akkor az elemzéséhez be kell vetni mindazt a módszert, amely segít a pontosabb megértésében. Így kerül elő Jack London novellái esetében az ökokritika: nemcsak

a mindennapi természet megjelenítésében, hanem a leírások során megszemélyesülő, bosszúszomjassá váló, cselekvő természet tekintetében is; sőt az emberek gyakori állatszerű ábrázolásában is központi szerepet játszik a természetcentrikus megközelítés, és persze abban is, hogy ezekben a novellákban a természet leküzdhetetlennek, kiaknázhatatlannak tűnik. A posztkolonializmus pedig a művek átlátható történelmi, valamint azok írásának idején aktuális társadalmi dinamikája kapcsán jelenik meg. Az állatszerű emberek ide is kapcsolhatók azért, mert a tipikus indián férfi karakter gyakrabban jelenik meg bármilyen állatként, mint egy angol, hódító férfi, kivéve, ha az utóbbi integrálódik egy őslakos nép társadalmi rendszerébe, amit már csak ebből kifolyólag is egyfajta társadalmi lefokozásként foghatunk fel. Ez persze nem azt jelenti, hogy az állatias ábrázolás nem származhat az indián kultúrából, azonban reálisan megközelítve a problémát, egyértelmű az európai társadalom által alkotott elfogult, egyes esetekben *fetiszizált* kép az észak-amerikai szokásokról. Azt sem szabad elfelejteni, hogy a vizsgált novellák több mint száz éve íródtak, és bár Jack Londonról mondhatjuk, hogy egyes tekintetekben meghaladta korát, mégis más felfogással rendelkezett, mint a XXI. század embere – elég csak az első regényére gondolni, *A havasok leányára*, ami már saját korában is visszhangot okozott elfogult fajizmusa miatt.¹⁶

16 REESMAN, Jeanne Campbell: *Jack London's Racial Lives*. University of Georgia Press, 2011. 57.

III. A fagy és a farkas gyermekei?

1. Novellák posztkoloniális és ökokritikai tükörben

A *The Son of the Wolf* (1900), a *The God of His Fathers* (1901) és a *Children of the Frost* (1902) tartalmazzák Jack London északi novelláinak nagy részét, amelyek színes területet kínálnak mind az ökokritikai, mind a posztkoloniális elemzés számára. Ez a kettős elemzési módszer lehetőséget biztosít a novellák sokkal átfogóbb és részletesebb megértéséhez.

A posztkolonializmus szerepe a novellákban már a téma miatt is egyértelmű, de ennél persze többről van szó. Minden műnek van kulturális-szimbolikus jelentése, ezzel prezentálva olyan problémákat, melyek érintették a törzseket. Egyes novellák azzal is megpróbálkoznak, hogy ne csak a gyarmatosítás problémáit, hanem a törzsek közti kapcsolatot is bemutassák (l. *Ligun halála*), bár ezek csekély számban jelennek csak meg. Többségük mégis inkább a megszállás által létrejött problémákat taglalja: általában van legalább egy fehér férfi, akinek az őslakosokkal való kapcsolata meghatározza a történetet.

Az ökokritika tekintetében is rendkívül sokrétű novellák ezek. Esetükben nemcsak a tájleírások és a konkrét természeti elemek állnak előtérben, pedig ezek már önmagukban is feltárlják az ökokritika számára, hogy a környezet milyen szerepet játszik az események alakulásában. A természet és a város ellentétes környezete azt is megmutatja az egyes novellákban, hogy a karakterek életében, valamint személyiségében milyen szerepet játszik a természeti környezet rájuk tett hatása. Ezek mellett az őslakos indiánok „állatiassága” (fokozott természetközelsége vagy természeti kultúrája) is kiemelkedik, ami különböző dolgokra utalhat (pl. Koszkus létfelfogása *Az élet törvényében*). Egyrészt értelmezhető posztkoloniális szempontból úgy, hogy a fehér ember szinte állatként (civilizálatlan lényként) gondol az indiánokra, emiatt ruházza fel őket állati tulajdonságokkal. Másrészt az is lehet az interpretáció része, hogy az őslakos törzsek, ahogy azt már korábban említettem, hitvilágukban a természet tiszteletének szentelték idejüket, így ez az „állatiasság” utalhat az ősi kapcsolatokra, az ősi hagyományokra is. Az ökokritikai szempontból történő értelmezés azonban még több értelmet kap, ha figyelembe vesszük, hogy Jack London naturalista íróként tevékenykedett – a szó egy sajátos értelmében. Nem a zolai naturalizmus szerint; sokkal inkább a természeti (értsd: *natural*) naturalizmus tekintetében. Az ő műveiben a természet és az emberi sors kölcsönhatásban állnak egymással (a francia naturalizmus társadalmiságát akár és olykor teljesen a novellák szövegvilágán kívülre helyezve). A vadonban előtérbe kerül éppen emiatt az ösztönös túlélés, az indián talpraesettsége (l. *A fehér csend*), valamint a fehér ember kapcsán a korlátok, amelyeket a természet szab meg.

Fontos még előljáróban megemlíteni, hogy bár az elemzési módszereket egyszerre is lehet, sőt kell alkalmazni, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy mindig van egy domináns nézet az adott novellában. Vannak azok a történetek, ahol inkább az antropocentrizmus van előtérben. Ezekben az esetekben a novella inkább szól

egy olyan világról, ahol az emberek közti kapcsolatok a fontosabb tényezők, legyen ez fehér és indián vagy indián és indián közti. Ebben az esetben az ökokritika háttérbe szorul olyan szempontból, hogy nem az alakítja a történetet, hanem *csak* párhuzamosan történnek benne az események, esetleg tükrözi a fő történetszálat. Ezt láthatjuk például *A Vének szövetsége* című novellában. A másik esetben éppen hogy a természet fog főszerepbe kerülni; itt nemcsak egy kiegészítő „szereplő”, hanem ő alakítja, hogy mi történik az emberekkel. Természetesen posztkoloniális elemek ugyanúgy fellelhetők ezekben a történetekben, de a természet cselekedetei felülmúlják az emberiség sorsát. *A fehér csend* vagy éppen a *Tűzet rakni* című novella erre tökéletes példa.

A fehér csend

Jack London egyik legfontosabb kötete a *The Son of the Wolf*, ebben szerepel *A fehér csend* című novella is. Ez a mű meghatározó jelentőségű, mert már a címében olyan jelentéslehetőséget teremt, amellyel egyfelől az északi novellák és regények teljes szövegvilága jellemezhető, másfelől feltárja a természetközpontú írásmód lehetőségeit. Maga a fehér csend rendszeresen felbukkan London más műveiben is, sőt, a különös elnevezés által megjelölt élményanyagot ő is első kézből tapasztalta meg. Ebben a történetben egy későbbi kulcsszereplőt is megismerhetünk, Malemute Kidet.

Természetesen a tipikus szereplők megjelennek a műben. Mason a fehér angol férfi, aki otthagya egy fehér nővel kötött korábbi házasságát, és egy indián nővel él, akivel gyermeket is várnak. Ez az indián nő pedig Ruth, aki már négy éve Tennessee-ben lakik, a „fehérek világában”. London gyakran úgy jellemzi a nőt, hogy erősebb, mint fehér társai, ugyanis nem hangoztatja jajgatással bánatát, hanem *csendben* tűri fájdalmát. A harmadik szereplő Malemute Kid, aki Mason barátja és társa. Ők hárman közösen szelik át a „fehér csendet”. Kutyáik már éheznek, ahogyan hamarosan ők is éhezni fognak, hiszen az út, ami előttük áll, még nagyon hosszú, és nincs ehhez elegendő élelmük.

A novella azzal kezdődik, hogy Malemute Kid és Mason vitatkoznak azon, melyik kutya fog előbb elpusztulni. Carmen már nagyon gyenge,¹⁷ és Mason szerint a többi – éhes – kutya hamarosan neki fog esni. Sőt, Sukumot lesz az, aki megeszi majd Carment. Malemute Kid viszont fogadni szeretne arra, hogy valójában ők lesznek azok, akik hamarosan nekiesnek Sukumotnak, hiszen fogytán vannak az ételeik, és nagy valószínűséggel az út végéhez közeledve nem lesz más választásuk, mint a kutyákat elfogyasztani. Ebből egyértelműen következik, hogy az étel, vagy inkább az étel hiánya is szóba kerül a beszélgetésben, ráadásul éppen ebédidő volt. Mason

17 A különös név miatt óhatatlan, hogy felidézzük magunkban Prosper Mérimée regényét és Bizet operáját, amelynek főszereplője a *Carmen* nevű cigánylány. Nyilván ennek a felvetésnek a kibontása nem fér a mostani elemzés terjedelmébe, mindazonáltal a cigánylány és a kutya azonos neve, illetve Malemute Kid, az indián kutyaajtáról történő elnevezése két olyan írói fogás, amelynek összefüggése érdekes lehet.

jobb, bőségebb időkre gondolva elkalandozik a jövőbe, ahol már épségben lesznek mindannyian, és lesz mit enniük. Ebéd után mindenki felpakol a szánokra, és bár a kutyák nem fogadnak szót azonnal, mégis sikerül elindulniuk. Ahogy a csapat átszeli a havas, jeges tájat, úgy jelenik meg először a műben a *fehér csend*. A fehér csend a legborzasztóbb minden természeti katasztrófa közül, a tájjal együtt megfagy az egész világ, és az ember egyedül marad önmagával. Amikor Carmen már túl gyenge ahhoz, hogy továbbmenjen – hiszen megsérült, tudják, hogy nemsokára el fog pusztulni, és a többi kutya is kimerült –, megállnak egy fánál. Továbbra is csend van, senki sem beszél, még a kutyák is teljes némán pihennek meg, itt viszont már baljós a hallgatás, egy katasztrófa előtti csendnek érzi Mason is. Ez be is teljesül: egy öreg fenyő kidől, és Mason bárhogya is próbál menekülni, pillanatok alatt megtörténik a baleset. Malemute Kid és Ruth azonnal cselekedni kezdenek; leszedik a fát társukról, majd tüzet raknak belőle, hogy Mason felmelegedjen, miután sokáig feküdt a hóban. Nyilvánvaló, hogy súlyos sérüléseket szerzett. Több csontja eltört, deréktól lefelé lebénult, és biztosan keletkeztek belső sérülései is. Elveszíti eszméletét. Malemute Kid és Ruth tudják, hogy ő már nem lesz képes folytatni az utat.

Másnap magához tér Mason. Monológjából kiderül, hogy tudja, neki már nincs sok hátra. Visszaemlékezik egykori feleségére az államokban, majd azt mondja Malemute Kidnek, hogy ne engedje vissza Ruthot az ő emberei közé, születendő gyermekükről pedig úgy gondoskodjon, hogy ne északon kelljen felnőnie. Megparancsolja neki, hogy adja el a szőrméit, mert azokért jó pénzt fog kapni, és azt pedig költse gyermeke iskoláztatására. Ezután közli a nyilvánvalót: neki már csak pár éjszakája van hátra. Elküldi Malemute-ot, hogy hagyják őt hátra, és menjenek el minél előbb. Malemute Kid, jó barátja lévén, viszont ellenkezik, várni akar. Végül Mason egy napot megenged neki, és megkéri, hogy ne hagyják itt meghalni, hanem előbb vessenek véget az életének. Időközben a kutyák gazdáik ellen fordulnak, felfalnak minden megmaradt élelmet, vagyis gazdáik ellen fordulnak ahelyett, hogy az emberek felfalnák a kutyáikat. Malemute Kid megöl néhányat, majd a megmaradtakat újra befogja. Végül Ruth is meghallgatja férje utolsó kívánságait, majd elbúcsúzik tőle. Malemute Kid előre küldi, hogy ne legyen ott, amikor nyugalomba segíti férjét. Végül Malemute Kid teljesíti Mason kívánságát, majd Ruth után indul a fagyott világban.

A műben a fehér csend nemcsak egyfajta természeti jelenségként szerepel, hanem már kulcsszereplővé válik. Ezt az is jelzi, hogy London nagybetűvel kezdi a szavakat, mintha egy név lenne, mintha egy karakter lenne a történetben: „The White Silence seemed to sneer” („A Fehér Csend mintha gúnyosan vigyorgott volna.”)¹⁸ Ez a mondat akkor szerepel, amikor Malemute Kid éppen lelőni készül Masont. Malemute fél. Társa már nincs eszméleténél, de mégis az elképzelhetetlent készül megtenni: úgy kell bánnia vele, mint egy kutyával, mint Carmennel. Más novellákban éppen az indiánokkal bánnak úgy, mint a kutyákkal, ez is felfogható akár a természet iróniájának. A Fehér Csend mégis gúnyosan vigyorog rá, semmi együttérzés nincs benne, csak színtiszta káröröm. Miután Masont átsegíti a túlvilágra, olyan gyorsan

18 Az alábbiakban ebből a kiadásból idézek: Jack London: *The White Silence. The Son of the Wolf*, 1900. /Fordította: Szász Imre/.

menekül, ahogy csak lehet, messze a tett helyszínétől, de legfőképpen messze az irgalmatlan Fehér Csendtől.

A Fehér Csend azonban nem az egyetlen a novellában, amely saját személyiséggel és érzelmekkel rendelkezik. A tragédia bekövetkezte előtt a természet vesz egy mély lélegzetet, sóhajt egyet fáradtságában. A faág, amely éveken keresztül viselte a hó súlyát, eltörik, és „eljátszotta utolsó szerepét az élet tragédiájában” („played its last part in the tragedy of life”). A tény, hogy London az élet tragédiájának nevezi a történeteket, már rávilágít arra, hogy az életet nem mi irányítjuk, a dolgok csak a természet szolgáltatja módon megtörténnek velünk, bármennyire is próbálunk ellenállni. A természet úgy cselekszik, ahogy kedve tartja. Ha éppen az útjában állunk, hát magunkra vessünk.

Emellett a természet megszemélyesítésének az ellentéte is megfigyelhető a novellákban: az embereket ruházza fel állati tulajdonságokkal. Ez főleg az indiánoknál fordul elő. Már a neveik is erre utalnak, például Malemute Kid, aki egy-értelműen egy kutyafajtáról, az alaszkai malamutról lett elnevezve. Az alaszkai malamut – ahogy azt a neve is mutatja – egy Észak-Amerikában őshonos szánhúzó kutyafajta, hasonlít a farkasokra, amelyek szintén Jack London által gyakran használt elemek az északi novellákban. A név által felruházta Malemute Kidet a kutyák tulajdonságaival. Ezek közül a kettő legfontosabb pedig a lojalitás és az a tény, hogy a kutya is ösztönállat. A *fehér csend* című novellában válik ez a felruházás igazán láthatóvá, ahol Malemute Kid Mason szövetségesekeként jelenik meg. Hűséges hozzá, mint egy kutya a gazdájához, vele tart a hosszú úton, hezitálás nélkül segít neki, amikor bajba kerül, teljesíti utolsó kívánságait, még akkor is, ha ez azt jelenti, hogy meg kell őt ölnie. Azonban ezt a névadást nem a fehér ember kezdte el. Az őslakos törzsekben mindenki a tisztje, a törzsben való szerepe és az elért érdemei alapján kap nevet, élete során pedig többször is változhat, mint ahogy azt például a *Ligun halála* című novellában is láthatjuk. Az állatokhoz hasonlítás ebben a kultúrában nem tiszteletlenség; sőt, totemisztikus vallási okokból dicsőség, ha például egy farkasról neveznek el valakit, az állatok természete miatt. Jack Londonnál ez a jelenség azonban nemcsak a nevekben merül fel, hanem az emberek jellemzésében is, gyakran ír állati tulajdonságokat:

... His voice, ... - alternate cricket chirpings and bullfrog croakings, as it were.
... (Jack London. *The Sickness of Lone Chief. Children of the Frost*. 1902.) (Magas, sipító hangja... - mintha az ember felváltva hallgatná a tücsökciripelést, majd a békakuruttyolást. /Tüzes Enikő fordítása/)

A *Magányos Főnök betegségében* a Magányos Főnök hangját hasonlítja az állatokéhoz. Ez új elemzési lehetőségeket nyit meg az ökokritika szempontjából. Az állatiasság itt lehet annak a szimbóluma, hogy az őslakos indián mennyire harmóniában áll a természettel, hasonlóan az állatokhoz. Az ösztönös kapcsolat az állatok és a természet között egyedi, olyan értelemben, hogy az ember tudatossága, öntudatossága nem teszi lehetővé számára a természettel való teljes harmóniában

életst. Az őslakosok azonban teljes hitvilágot alakítottak ki a természet köré (lásd: *Az élet törvénye*), a rituálékat az állatok (sőt még a növények is) és a viselkedésük ihlette, ezek gyakorlása pedig a természettel való összhangot sugallja. Szóval az „állatiasság” nemcsak a fehér ember által ráruházott tulajdonság, hanem ez gyökeres részét képezi a törzsek kultúrájának és életmódjának.

Az ember sosem kérdőjelezi meg azt, hogy az állat vajon a természet része-e, hiszen ezt az állatok természete miatt egyértelműnek találjuk. Arról azonban rengeteg vita szól, hogy az ember része-e, hiszen az ember tud tudatosan, számítóan cselekedni, emiatt gyakori elmélet, hogy a természetet uraljuk, felette állunk. Az állatiasság ráolvasása az őslakosokra egyrészt megfosztja őket a társadalmi szerepüktől, és lealacsonyítja őket (a posztkoloniális értelmezés felől nézve), ugyanakkor felemeli őket, mert a természet törvényének beteljesülését az emberek által alkotott törvények nem tudják megakadályozni (az ökokritikai értelmezés felől nézve). A városi fehér embertől ebben az értelemben elvesz, mert az ember elidegenül a természettől, diszharmónia keletkezik. Ha az ember elveszíti az ösztöneit, akkor felborul a természet egyensúlya, ez pedig végeláthatatlan dominóeffektust eredményez, vagyis csak több és több környezeti probléma jön létre.

Korábban, amikor Mason utolsó kívánságait sorolja Malemute-nak, rátér a születendő gyermekére, mert azt akarja, hogy az Államokban nevelkedjen, hogy jó élete legyen: „This country was not made for white man”. Ezzel az állítással ellentmond a gyarmatosítóknak, akik szerint a fehér emberek a dolgok többségében előnyt élveznek, így az északi területeknek is magabiztosan vágnak neki, nem számítva az elviselhetetlen körülményekre. Mason viszont rávilágít arra, hogy akármennyire is meg akarják hódítani az egész kontinenst, a természet az, ami mégis gátat szab ennek, hogy megőrizhesse igaz rendjét. Úgy tűnik, az északi fehér csend fagyos világa az *egyetlen bennszülött vagy őslakos* ezen a területen, amely vigyáz magára, gátat szab a hódítóknak, nem adja magát könnyen, sőt, elpusztítja a fosztogató betolakodókat (hatékonyabban, mint Imber, ahogy azt a következő elemzésben látjuk), s az indiánokat is csak megtűri (mégpedig úgy, hogy civilizációjukat nem hagyván önállósulni, természetközeli életre és hitre ítéli őket). Mason története éppen önmaga számára világít rá leginkább arra, hogy nem ismeri saját határait. A fehér csend így igencsak beszédessé válik: azzal szembesíti a fehér embert, hogy milyen hatalmas mértékben téves az önismerete. Minden, ami körülötte van: a hó, a jég, a fagy, a fa, a kutya, az indián férfi, az indián nő egy nevezőre kerül, amennyiben mind azt tanúsítják (hol együttérzéssel, hol kegyetlen nyersséggel), hogy mindent, amit magáról képzel a fehér férfi, az téves, s csak a biztos halálba kergeti. Hiábavaló úgy tenni, mintha neki bármi lehetséges lenne, ha a földanya ezt nem engedi meg (a novellákban a természet nőnemű). Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a természet mindenképp felett áll, és ez alól az ember sem kivétel. Bármennyire azon dolgozik az egész emberi faj, hogy uralma alá vonja a természetet, ez valójában sosem fog megtörténni, ugyanis (a novella tanúsága szerint) csak apró porszemek/hópihék vagyunk földünk hatalmas szerkezetében. Az, hogy túléljük-e mindazt, amin keresztül kell mennünk, azon múlik, hogy mennyire vagyunk képesek

adaptálódni a különböző külső körülményekhez, ez pedig minden embernél más és más. Persze, bizonyos fókig el lehet sajátítani olyan elméleti és gyakorlati tudást, valamint meg lehet edződni, hogy ez a tűrőképességünk szélesebb legyen (l. *Tűzet rakni*), azonban sosem érhetünk el olyan szintig, hogy a természet rendjét, a világ rendjét felülmúljuk vele.

Vándor az ösvényen

A *Vándor az ösvényen* című műben ismét Malemute Kid kap főszerepet. Karácsonykor kisebb összejövetelt tart, alkoholt isznak, történetekkel szórakoztatják egymást. Az is szóba jön, amikor Mason és Ruth össze akartak házasodni, de a törzsfőnök nem engedte, ezért elszöktek előle – ezt Malemute Kid meséli el a többieknek. A novellában (többek között) éppen az a különös, ahogyan egy, a fehér kultúrához közelített indián férfi mesél el egy történetet egy fehér férfiről és indián párjáról.

A mulatság közben egyszer csak arra lesznek figyelmesek, hogy a kutyák morognak, ugatnak, vonítanak, aztán egyszer csak kopogtatnak az ajtón. Egy vándor lép be, megkínálják itallal, leültetik, majd beszélgetnek vele. Malemute Kid felismeri, hogy ő Jack Westondale, aki már három éve északot járja. Szimpatikus neki, már korábban is hallott róla történeteket. Ragaszkodik hozzá, hogy maradjon egy kicsit, pihenjen meg, mielőtt továbbállna, ezért Westondale három órát tölt el Malemute Kid kabinjában. Amikor útnak indul, Kid tudtára adja, hogy találni fog egy kis élelmet és vizet az úton, mert a céljáig úgysem bírná ki anélkül sem ő, sem a kutyái.

Negyedórával később egy rendőr kopogtat az ajtón, Westondale-t keresi, mert elvett 40 000 dollárt egy Harry McFarland nevű férfitől. Malemute Kid megpróbálja őt is maradásra bírni, de semmiféleképpen sem akar maradni a rendőr, inkább a tolvaj után megy. A vendégek ezután mérgesek lesznek Westondale-re, de Malemute Kid lenyugtatja őket. Elmondja, hogy egy évvel ezelőtt Westondale 40 000 dollárt adott Castellnek, aki ezt eljátszotta, így került a pénz McFarlandhez. Westondale pontosan ugyanannyi pénzt lopott el, mint amennyit Castellnek fizetett, és a családjának akarja adni, akikről korábban képet is mutatott a társaságnak, és hozzátette, hogy két éves fiát még sosem látta.

Ebben a novellában Malemute Kid vendégszeretetére, megértésére lehetünk figyelmesek, és arra, hogy nem árulja el a bajba jutottakat, akármekkora bűnt is követtek el. Ez is egy jel arra, hogy ő alázatos férfi. Annak ellenére, hogy sok időt töltött már az Államokban a fehérek között, mégsem vesztek ki belőle azok a tulajdonságok, amelyeket nevelkedése során északon szerzett.

Tűzet rakni

Ennek a novellának az egyedisége abból fakad, hogy egyetlen személy útját mutatja be a fehér csendben bandukolva – illetve a kutyájáét, aki szintén fontosabb szerepkörbe kerül. A férfi, akinek a nevét nem tudjuk meg a novellában, egyedül vándorol mínusz 50 fokban, amiről később kiderül, hogy inkább mínusz 75, és próbálja beérni társait, akik már egy táborban várnak rá. Bár figyelmeztették, hogy ne induljon neki egyedül az útnak a hideg miatt, ő mégis belekezd, sőt, még úgy is gondolja eleinte, hogy akik figyelmeztették, nem is eléggé férfiak a feladathoz:

Those old-timers were rather womanish, some of them, he thought. All a man had to do was to keep his head, and he was all right. Any man who was a man could travel alone. (Jack London: *To Build a Fire*. 1908.) (Azok a veteránok sokat nyafognak, mint a vénasszonyok, gondolta, vagy legalábbis egyikük-másikuk. A férfiembernek meg kell őriznie nyugalmát, vigyáznia kell magára, és akkor nem eshet baja. Ha egy férfi igazán férfi, nyugodtan utazhat egyedül is. /Szente Mihály/)

Még az első balesetnél is ezt gondolja, ám amikor a tűzére rászakad a hó, belátja, hogy valóban jobb lenne, ha egy társával indult volna neki a veszélyes útnak. Miután többször is sikerül kikerülnie a csapdákat, amelyeket az észak állított elé, először a kutyája szakad csak be egy vékony jégű vízmosásba, végül pedig ő is beleesik egybe, és térdig vizes, majd hamar jeges lesz. Nincs mese: ismét tűzet kell raknia. Tisztában van vele, hogy fa alatt ezt nem szabadna, hiszen a sok hótól elfáradhatnak az ágak, ahogy azt *A fehér csendben* is láttuk, és lavina zúdulhat a fejére, de sietnie kell. Ha bőrig ázott, nincs sok ideje, mielőtt elkezd megfagyni. Emiatt egy magas, öreg fa alatt rak tűzet, még büszke is magára, hogy ez sikerül neki. Ám amikor vetközni kezd, hogy megszárítsa ruháit, megtörténik a baj; a hőtömeg lezúdul a fáról, és betemeti a tüzet. Ekkor már kezd pánikba esni, de ezt nem engedheti meg magának. Cselekednie kell; próbál tüzet gyújtani, ezúttal a tisztáson. Már annyira lefagytak az ujjai, hogy nem tudja megfogni a gyufákat, le is ejti azokat. Foggal is próbálkozik, meggyújt egyet, de az a tűzgyújtás helyett a kezét égeti meg. Rengeteg szerencsétlen próbálkozás után belátja, hogy ebből nem lesz tűz. Próbál eljutni a táborig, de alig tud lépni anélkül, hogy lábai össze ne akadnának. Még a kutyáját is megpróbálja megölni, de rájön, hogy erre nem képes. Végül leül, majd lefekszik, és megpróbál megbékélni a gondolattal, hogy meg fog halni. Már melegséget érez a fagy helyett, és mély, örök álomba merül. Kutyája sajátos módján megsiratja, és a tábor felé veszi az irányt, hogy ételt és melegséget árasztó tüzet kaphasson.

A történet során a férfi többször is tüzet gyújt, ez tűnik az egyetlen hatásos módnak arra, hogy felülkerekedjen az északi hidegen. Még a kutya is tudja, hogy ez az egyetlen megoldás ellene, már a történet eleje óta arra vágyik, hogy a tűz mellett melegedhessen. Ezen kívül több olyan praktikával is találkozhatunk itt, amelyek átsegíthetik az embert a fagyon, de egyik sem ad teljes biztonságot. Mindig nagy

óvatossággal kell az embernek járnia a Yukont, mert a természettel szemben sosem nyerhet. Ezt előbb vagy utóbb mindenkinek meg kell tanulnia. Nem lehet túljárni a természet eszén, mert az mindig utolér:

For the moment the cold of space was outwitted. (Jack London: *To Build a Fire*, 1908.) (Átmenetileg túljárt a fagy eszén. /Szente Mihály/)

Ez akkor is beigazolódik, amikor a főszereplő tüzet rak a fa alatt. Hirtelen úgy érzi, minden rendben lesz, és azt, hogy felmelegedjen, semmi sem akadályozhatja meg. Ekkor szakad a hó a tűzre, és taszítja ki a fa alól a férfit.

Végül a férfin eluralkodik a fagy. Nem tehet ellene semmit, már sehogy sem tudja visszafordítani a folyamatot. Ha valami csoda folytán el is érne a táborig, minimum az ujjait, a lábujjait és arcának egy részét elveszítené. De már ehhez sincs elég szerencséje. A hideg eluralkodik rajta, és lassú kínzással átsegíti a halálba. Egyet enged neki: utolsó perceiben már nem érzi testi bajait, és elméjébe merülve újra egyesülhet barátaival a táborban, sőt családjához is visszatérhet az Államokba. Ennél többet azonban nem kaphat a *fehér csendtől*.

Az egyetlen kapcsolat, amelynek szemtanúi lehetünk a novellában, az a férfi és a kutya közti bonyolult kapcsolat. Még egy ilyen egyszerű állat iránt is rengeteg különböző érzelmet táplál a főszereplő, és vice versa. A következő bekezdésben már ellentétes érzelmeket olvashatunk:

On the other hand, there was keen intimacy between the dog and the man. The one was the toil-slave of the other, and the only caresses it had ever received were the caresses of the whip-lash and of harsh and menacing throat-sounds that threatened the whip-lash. So the dog made no effort to communicate its apprehension to the man. It was not concerned in the welfare of the man; it was for its own sake that it yearned back toward the fire. But the man whistled, and spoke to it with the sound of whip-lashes, and the dog swung in at the man's heels and followed after. (Jack London: *To Build a Fire*, 1908.) (A férfi és a kutya nem rajongott egymásért. Az egyik a másik rabszolgája volt, és az állat csak egyféle érintést kapott az embertől: az ostor érintését, ezenkívül nyers és baljóslatú torokhangokat, amelyek ostorcsapással fenyegették. Így aztán a husky nem erőlködött, hogy megértesse rossz előérzetét az emberrel. Nem érdekelte az ember hogyléte, csakis a saját érdekében vágyott vissza a tűzhöz. De az ember füttyentett, és az ostorcsapás hangján szólt hozzá, így a kutya felgyorsított, és a férfi sarkába szegődött. /Szente Mihály/)

Bár a férfi tulajdonképpen bántalmazza, de minimum fenyegeti egyetlen hű társát, mégis kialakul köztük egy szoros kötődés egymás iránt. A kutya oldaláról pedig tisztelet alakul ki gazdája iránt, ami miatt nem mer akarata ellenére cselekedni. Miután a főszereplő ráveti magát a kutyára, azzal a céllal, hogy megölje, az állat, bár először messzebb szalad tőle, és védekező pozícióba helyezkedik, végül, látván, hogy

gazdája szenved, visszamegy hozzá, és megvárja a halál beálltát. Amikor a férfi az állatgyilkosság gondolatán rágódik, féltékenység fogja el.

And the man as he beat and threshed with his arms and hands, felt a great surge of envy as he regarded the creature that was warm and secure in its natural covering. (Jack London: *To Build a Fire*, 1908.) (Az embert hirtelen elfogta az irigység, miközben minden erejét összeszedve ütötte-csépelte magát. Irigyelte a kutyát, hogy melegen tartja és biztonságosan védi a természettől kapott bundája. /Szente Mihály/)

Kutyájának vastag bundája természetes borítást ad neki az északi hideg ellen. Ő ezt az őseinek köszönheti, akik régóta az északot járkák, és a hosszú évszázadok, vagy sokkal inkább évezredek alatt alkalmazkodtak az éghajlathoz a túlélés érdekében. Ezzel szemben a fehér férfinak nincs ilyen esélye; neki nehéz ruházatot kell viselnie, amely így sem védi meg teljes mértékben a fagytól, és még mozgását is nagyban korlátozza.

A kutyán kívül egyetlen dolog kíséri a névtelen férfit a novellában: egy tapasztalt öregnek (talán egy bennszülött indiánnak – ez nem derül ki) a szavai. Többször előkerül a szövegben a „kénpataki vén alaszakai ember” vagy „kénpataki tapasztalt öreg róka” emléke és óva intő szava, amely szerint: „mínusz ötven alatt nem szabad egyedül útra kelni Klondike-ban”. Az öreg szavait azonban nem veszi komolyan a főszereplő, ami vissza is üt a sorsára. A novella így tehát egy fehér férfi haláláról szól, akinek nincs menekvési lehetősége a hidegtől. A fehér embert (felsőbbrendűségének tudata és reális önismeretének hiánya miatt) a fehér csend könnyedén legyűri. Masonnel ellentétben még egy őslakos férfi sem tudja megmenteni, vagy legalább kényelembe helyezni utolsó perceiben. Teljesen magára marad; a rémisztő felismerésért (a novella kulcsszava a többször megismételt: „meglepte”, „elképedt”, „elcsodálkozott”, „megdöbbenette”), hogy nem okosabb a bennszülöttnél és nem erősebb a természetnél, halálával kell fizetnie. A fehér ember a halála árán és küszöbén érti csak meg, hogy mi „az embernek a világmindenségben elfoglalt helye”. Magára marad a hidegben és a halálban egyaránt. Ez is bizonyítja, hogy a sors a fehér embernek északon nem sok jót kínál.

Vének szövetsége

A *Vének szövetsége* című novellában megfigyelhetjük a kialakult helyzetet egy őslakos szemszögéből is. Eddig nem igazán olvashattunk konkrét szempontokról, itt viszont látszólag első kézből (pontosabban szólva: Jack London által felépített és elgondolt fiktív indiánnézőponton keresztül) kapunk információt arról, hogy milyen volt sok év alatt a gyarmatosítást átélni. Emellett arról is olvashatunk, hogy az indiánok hogyan küzdöttek meg ezekkel az akadályokkal, milyen módszerekkel próbáltak meg harcolni ellenük, és hogyan viszonyultak a különböző korcsoportok az angolszász népekhez. Jack London azért, hogy jelezze, ez egy fehér író férfi által

kigondolt indiánnézőpont, az indián elbeszélését egy fehér bíróság közegébe helyezi, amelyben az indián beszédét folyamatosan keresztetik a fehér ember szavai és az egyébként nyelviileg nem éppen kikezddhetetlen indián tolmács szavai.

A *Vének szövetsége* című novellát fel lehet fogni egyfajta allegóriaként, amely a történelmi eseményekre utal. A főszereplő, Imber egy idős őslakos férfi, aki társaival fehér embereket vadászott le. Elutazik Dawson Citybe, hogy feladja magát, amiért sok ember életét elvette. Az utcán, a földön ül, amíg Dickens és Emily Travis fel nem bukkan. Hozzájuk merészkedik oda Imber, és torokhangon mormog nekik valamit, amit ők nem értenek. A jelenetet észreveszi Jimmy is, aki szintén egy őslakos férfi, azzal a különbséggel, hogy neki sikerült bizonyos mértékben integrálódnia az új társadalomba. Ő láthatólag sem az angol nyelvet, sem Imber nyelvét nem beszéli tökéletesen, ennek ellenére tud fordítani a felek között – ez a nehézség jelöli azt, hogy fehér és indián, valamint fehér ember és természet között nem hozható létre olyan kapcsolat, amelyben azok produktívan értelmezni tudják egymást. Imber elmondja, hogy miért jött a városba, ezt pedig egy rendőr is meghallja, ezért beviszi Imbert kihallgatásra. Miután bevallja tetteit, katonai bíróság elé kerül, itt találkozik testvére fiával, Haukannal. Haukan a bíróságon dolgozik, származása ellenére magasan képzett, és jó állást is kapott, az angolt is nagyon jól beszéli. Miután Haukan felolvassa Imber vallomásait a tárgyaláson, Imberre kerül a sor, hogy elmondja, miért cselekedte mindezt a szörnyűséget. A története az aranyásókkal kezdődik. Beszámol az első fehér emberről, aki erőtlenül tévedt oda a törzshöz rövid szőrű kutyájával. A törzs tagjai adtak nekik meleg ételt, meleg ruhát, ám amikor megerősödött, ellenszenvesen viselkedett, az ember ráparancsolta kutyáját a törzs kutyáira, így több kutya meg is halt. Távozásakor magával vitt pár kutyát és egy fiatal lányt. Ezt a férfit sok másik követte, mind csak kizsákmányolta az indiánokat, cserébe pedig hasznavehetetlen tárgyakat hagyott nekik, amelyek nem ellensúlyozták a kárt, amit tett. Egy idő után a fiatalok engedtek a fehérnek csábításának, és elhagyták a törzset egy jobb élet reményében, így a törzs egyre csak fogyott. Imber megpróbálta felbuzdítani a tagokat, hogy lépjenek fel a kizsákmányolók ellen, de a fiatalok nem mertek harcolni, így külön szövetkezett az idősekkel. Kezdetben együtt rótták a területüket, és közösen megölték a fehér embereket, egy idő után pedig szétváltak, és egyesével vadászták le őket. Idővel viszont társai meghaltak, és egyedül maradt, ezért inkább eljött a városba, hogy feladja magát. Végül Imber elkalandozik a gondolataiban, de már a mű elején megtudjuk, hogy a végítélet halál lesz.

Ez az elbeszélésen belüli elbeszélés bemutatja egy kis szeletét annak, mekkora hatást gyakoroltak az újonnan érkező európaiak az őslakos népekre. Például, amire a mű címe is utal, az időseket mélyen tisztelni kellett, hiszen a koruknál fogva bölcssek voltak, ezért rájuk mindig hallgatni is kellett. A gyarmatosító népek azonban elcsábították a fiatalokat, és olyan félelmet keltettek bennük, amely felülmúlta a mélyen múltba gyökerező tiszteletet, ezzel kezdetét is vette kultúrájuk elvesztése. Imber történetéből is pontosan ez vonható le. A művet felületesen elolvassva az lehet a véleményünk róla, hogy egy teljes mértékben rossz, ellenszenves öregember,

akinek a tetteire nem létezik észszerű magyarázat. Viszont ha az őslakosok egész történelmét figyelembe vesszük, akkor hamar rájöhethetünk, hogy ő csak a törzset akarta megvédeni, és tulajdonképpen ugyanazt a módszert alkalmazta, mint amit a fehér emberek használtak ellenük is. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy ez volt a legjobb választás, de végső elkeseredettségükben és más erőforrások hiányában nem volt igazán más lehetőségük. Ha nem leselkedik rájuk ilyen veszély, akkor nem lenne szükség arra, hogy ilyen eszközöket vessenek be biztonságuk érdekében. Ebből azt lehet levonni, hogy az európaiak nemcsak azoknak a kultúráját sorvasztották, akiket konkrétan elcsábítottak és átneveltek, hanem azokat is, akik hűek maradtak a törzsükhöz, és nem engedtek a csábításnak és a megfélemlítésnek.

A novellában felmerül a természet és a város ellentétének problémája is, de nem is igazán a természet és a mesterkélt felépített környezet ellentéte miatt, hanem az emberi viselkedéssel és a különböző használati tárgyakkal kapcsolatban. Imber az egész életét a természetben töltötte, az egész törzsi kultúrája a természet köré épül. Monológjában beszámol a hasznavehetetlen tárgyakról, amelyeket a fehér emberek hagynak nekik cserébe az elvitt emberekért, állatokért és eszközökért. Bővebben kifejti nagybátyja, Ku-Szo-Ti esetét, aki kiváló vadász volt, és egy fehér embertől kapott pisztoly okozta a vesztét. Az ajándékkal vadászni indult, és egy grizzly medvével találta szembe magát. Magabiztosan sütötte el a pisztolyt, azonban az egy medvét nem tudott leteríteni, csak megsebezte, emiatt pedig a medve felbőszült fájdalomában, és szétépte Ku-Szo-Tit. Ennek kapcsán ezt mondta Imber: „Ami jó a fehér embernek, az nem jó nekünk.” Ez a rövid történet is nagyon jól bemutatja, hogy bár látszólag sikerült a fehéreknek megvásárolniuk az indiánokat a pisztolyhoz hasonló ajándékokkal, ezek közel sem hoztak teljes kielégülést, sőt... Mint ebben a visszaemlékezésben a fegyver, úgy a nagyobb képet nézve az egész rendszer hasznos lehetett volna mind a gyarmatosítóknak, mind az őslakosoknak, ha megmutatják, milyen előnye származna belőle nekik is, és megkérdeznék tőlük, hogy egyáltalán szükségük van-e rá. De ahogy a fegyver Ku-Szo-Ti vesztét, úgy a rendszer az őslakosok vesztét okozta.

Imber hasonlóan tudatlan a fehér ember civilizációját illetően. A városban az utcán ül, ezt egy fehér ember nem tenné meg; Imber viszont a természetben nőtt fel és öregedett meg, nem ismeri a fehérek illemszabályrendszerét, ezért sokan le is nézik, csak elmennek mellette, ahelyett, hogy segítséget nyújtanának a láthatóan gyenge öregembernek. A bíróságon pedig külön rá is csodálkozik Imber arra, hogy Haukan elismétli azt, amit ő a kihallgatáson mondott. Nem érti, hogy lehetséges, hogy ő elmesélt mindent a rendőrnek, de azt rajta kívül senki más nem hallotta, Haukan mégis szinte szóról szóra felolvassa azt neki. Művészetnek, sőt, csodának tartja, hogy ez lehetséges, miközben Haukannak is, aki szintén őslakos, ez már alapvető dolog.

Imber a vadonban – vallomása szerint – nem volt ennyire zavarodott. Sőt, egyáltalán nem volt az; a természet rendje szerint cselekedett, az ősztőneire hallgatott. Nem az ember tudata által megteremtett üzleteken gondolkodott, hogy hogyan lehetne megoldani a problémát különböző tárgyalásokkal, hanem mint egy ős-

tönlény, úgy döntött, hogy az a legjobb, ha levadássza azokat, akik ártani akarnak neki és törzsének. Amint a városba ér, ez elvész. Fel akarja adni magát, de nem tudja, hova kell menni, itt az ösztönei már nem használnak. Ezért csak leül, hagyja elmenni maga mellett a világot, és ahelyett, hogy cselekedne, ismét leül, és várja, hogy valaki észrevegye. Érdekes a járókelők viselkedése is vele szemben. A civilizált világban megtanultak saját magukkal törődni. Látják Imberen, hogy gyenge, mégis csak elsétálnak mellette, ahelyett, hogy megpróbálnának segíteni neki.

A novellában még két további szereplő viselkedése is vizsgálható ebből a perspektívából. Jimmy, aki tolmács szerepet vesz fel Dickens, Emily Travis és Imber között, érdekes öltözetben jelenik meg a történetben, egyik nyelvet sem tudja tökéletesen beszélni, se Imberét, se az angolt. Ezekből ítélve ő valószínűleg később került a városba, ami tulajdonképpen a fehér ember világa. Érződik a karakterén, hogy próbál beilleszkedni, de nagyon erőltetettnek hat; ez főleg a sombrero kalapja miatt van, hiszen mégis ki viselne a Yukon vidékén egy mexikói kiegészítőt? Az, ahogyan ő kilóg a város polgárai közül, jól mutatja, hogy ha valaki a természetben, annak szabályai szerint nevelkedik, akkor egy mesterséges környezetbe nem fog tudni magától teljesen integrálódni. Ez a múlt és ez a helyzet Jimmynél feltételezhető. A másik szereplő, aki ezt szintén alátámasztja, Haukan. Haukan Imber törzséből származik, nővérének a fia, azonban fiatalon missziósok elcsábították, megtanították írni és olvasni, ezután pedig munkát kapott a bíróságon. Rajta látszik, hogy segítettek neki beilleszkedni: öltönyt, azaz a fehér ember ruháját hordja. Ez azért fontos, mivel az öltöny a vadonban semmilyen szempontból sem állja meg a helyét. Nehéz benne mozogni, korántsem olyan hőmegtartó, mint egy állati bunda; az északi hidegben hamar halálra fagyna benne bárki. A mesterséges, ember által alkotott világban mégis fontosabb az esztétikai érték, a külső által adott kép, az első benyomás fontosabb, mint a komfortérzet vagy az időjárásnak megfelelő, célszerű ruházat. Dawson City és az ott élő emberek a természeti rend felborulásának szimbólumai a novellában.

Amennyire beszédes szöveg posztkoloniális szempontból a *Vének szövetsége*, majdnem ugyanennyire elmondható ez az ökokritika tekintetében is. Ugyanúgy, mint Jack London többi novellájában, úgy ebben is több tájleírást találhatunk. Jack London gyakori szokása, hogy a természetet emberi tulajdonságokkal ruhazza fel, és szereplőként kezeli, nem pedig a körülmények közé sorolja: „It was in the late spring, when the Yukon was growling and writhing under its ice” („Késő tavasszal történt, mikor a Yukon morog, és hánykolódik jégpáncélja alatt”).¹⁹ Ebben a szövegrészletben például ahelyett, hogy leírná, hogy a nyár közeledtével egyre vékonyabb lesz a jég, inkább megszemélyesíti a természetet, magát a Yukont. A Yukon állatként morog, de emberként vonaglik és gyötrődik a saját jege alatt. Ehhez hasonlót olvashatunk a *Magányos Főnök betegsége* című novellában, ahol ahelyett, hogy szimplán egy nyári éjszakát említett volna, inkább azt írja, hogy a nap nem aludt azon az éjszakán, és még egy ideig nem is fog, hiszen nyár van a Yukonban:

19 Az alábbiakban ebből a kiadásból idézek: Jack London: *The League of the Old Men. Children of the Frost*, 1902. /Fordította: Szász Imre/.

...the Yukon gurgled lazily. To the left, on the rose-leaf rim of the low-lying hills, smouldered the sleepy sun, which saw no sleep that night nor was destined to see sleep for many nights to come... (Jack London: *The Sickness of Lone Chief. Children of the Frost*, 1902.) (... a Yukon hömpölygött lustán. Balra az alacsonyan fekvő hegyek rózsakoszorút formázó pereme között az álmos nap parázslott. Azon az éjjelen a nap nem tért nyugovóra, és a sors könyvében úgy volt megírva, hogy még sok elkövetkezendő éjjelen ne lelje álmát. /Tüzes Enikő/)

Ligun halála

Ezt a novellát három fő részre lehet felosztani. Az elsőben a történet kontextusa rajzolódik ki; Szőrös Arc, egy bostoni fehér férfi és Palitlum, egy indián férfi beszélgetnek és iszogatnak. Az előbbi kérleli az indiánt, hogy mesélje el Ligun, egy egykori törzsfőnök halálát. Palitlum először tereli a szót, és az alkoholt dicséri, amit a fehér férfi adott neki. Végül mégis belekezd a történetbe.

Ligunról megtudjuk, hogy fiatal korától kezdve nagy harcos volt, bejárta a kontinens nagy részét, és sorra harcolt fehérek ellen. Hat fia született, és mind a csatatéren halt meg, dicsőségben, az oldalán. Sok bűne miatt a fehérek büntetésképp a „fehér ember hazájába” vitték, valószínűleg börtönbe, ám ez a szövegből pontosan nem derül ki. Miután hazaérkezett, törzsfőnökké avatták, és sok időt töltött a békekötéssel. Ekkor Palitlum fiatal felnőtt volt, Ligun pedig a szárnyai alá vette. Ekkor kiderül az is, hogy Palitlumot régen Ólónak hívták, azaz Örökké-Éhesnek, a mostani neve pedig Iszákost jelent. A béke érdekében egyszer potlacsot szervezett. Az egy hétig tartó szertartáson rengeteg törzs legfontosabb rangú emberei jelentek meg. Nemcsak ő szervezett azonban ilyen szertartásokat, hanem más törzsfőnökök is, ezekre pedig szorgalmasan el is utazott. Palitlum vele tartott, hiszen ekkor Ligun már idős volt, és nem bírta egyedül az utazást, valamint a mindennapi mozgások sem mentek már neki teljesen. Így Palitlum mindig vele maradt, hogy legyen kire támaszkodnia, ennek köszönhetően őt is beengedték a főnökök sátrába – leülni azonban már nem ültetett le.

Az utolsó előtti szertartás alkalmával Ligun megsúgta Palitlumnak, hogy ő harc közben akar eltávozni az élők sorából. Ezután utaztak Niblak törzsfőnök potlacsára. Ligun mellett ide is rengeteg más vezér érkezett. A szertartás estéjére kvasz készült, emiatt az volt a szokás, hogy a főnökök a sátor bejárata előtt leteszik az összes fegyverüket, hogy az alkohol hatása miatt semmilyen elhamarkodott döntést ne hozzanak. Ezzel az alkalommal viszont Palitlum észrevette, hogy sem Ligun, sem más főnök nem hagyja kint az összes fegyverét, már ekkor tudta, hogy készül valami. A sátorba érve a főnökök körbeülnek, Palitlum a törzsfőnöke mögött áll, egy rabszolga pedig sorra meri ki a kvaszt a jelenlévőknek. A legidősebb főnökkel, Ligunnal kezdve mindenki ivott, és beszédet mondott, dicsérve az italt, valamint a többi törzset és főnökeiket. Amikor a legfiatalabbhoz, Opidzához érkeztek azonban, ő beleivott a kvaszba, majd szó nélkül kiköpte, ezzel kifejezve ellenszenvét a többiek

felé. Leginkább mégis Ligunt sértette ezzel meg, hiszen ő volt a legrangosabb mind közül. Ezután sértegetni kezdte Ligunt, majd kését lengette körülötte, egyre közelebb érve azzal Ligun arcához. Kétszer meg is húzta rajta az éles fegyvert, ez pedig mindenből kihozta a legrosszabbat. Egymást és Ligunt kezdték el támadni, felemlegetve régi sérelmeket. Ligunnak mégis sikerült elérnie Niblakot, aki utána a legrangosabb jelenlévő törzsfőnök volt. Elvágta a torkát, majd halotti dalt kezdett énekelni. Amikor egy másik főnök, Szkulpin főbe lőtte, Palitlum cselekedni kezdett: először Opidzát támadta meg, majd Szkulpint, végül az összes, addigra még életben maradt törzsfőnöknek nekiesett.

A történet elmesélése után Palitlum előveszi zsebéből a kést, amit Ligun használt Niblak megölésére. Szőrös Arc tíz üveg háromcsillagost ajánlott a relikviáért, de Palitlum nem enged, azt mondja, hogy sokat jelent neki az a kés, és semmi nincs a világon, amit elfogadna érte. Helyette elkér egy üveget a történetért cserébe.

A *Ligun halála* című novellát gyakran említik egy lapon a *Vének szövetségével*, hiszen az idősök tisztelete az őslakos törzsekben mindkettőnek központi eleme. A kettő azonban mégis nagyon különbözik: míg a *Vének szövetsége* arról szól, hogy a törzs legbölcsebb tagjai összefognak a fehérek ellen, hogy elkerüljék a már jól ismert sérelmeket, addig a *Ligun halála* éppen a törzsek közti ellenségeskedésről szól. Ez remek ellenpélda arra a tévhitre, hogy az őslakos törzsek mindig összefogtak a kolonizáló európaiak ellen. Sokszor elfelejtődik az a tény, hogy ugyanúgy, mint bárhol máshol a világon, e népek közt is voltak háborúk vagy bármilyen konfliktusok. Az utolsó potlacs mesélésénél, amikor a törzsfőnökök már egymásnak estek, Palitlum pár különböző ilyen helyzetet meg is említ. Például, hogy a khék törzs egyik tagja belefulladt a sztikinek vizébe, ők pedig engesztelésül nem adtak gyapjútakarókat.

Ami mindkét műben közös, a tömérdék utalás a valódi problémás helyzetre. Ebben a novellában az első utalás az alkoholos italokra vonatkozik, de gyorsan ezután Palitlum tesz egy megjegyzést arról, hogyan használják ki a fehérek az őslakosok dolgoosságát – bár ez is az alkohol kapcsán jut eszébe.

And the while you gather to you the gold that hides in our mountains and the fish that swim in our seas; and Palitlum, and the brothers of Palitlum, dig the gold for thee and net the fish, and are glad to be made glad when out of thy wisdom thou deemest it fit that the 'Three Star' should wet our lips.

(Jack London: *The Death of Ligoun. Children of the Frost*, 1902.) (És közben összegyűjtitek a hegyeinkben rejlő aranyat és a vizeinkben úszkáló halat; és Palitlum és Palitlum fivérei nektek ássák az aranyat, nektek fogják a halat, és boldogok, ha bölcsességedben kegyesen boldoggá teszed őket, és megengeded, hogy a háromcsillagos megnedvesítse ajkukat. /Szász Imre fordítása/)

Később, Ligun kapcsán is olvashatunk egy-két utalást ezekre a történetekre, például az Iszákos azt is megemlíti, hogy azért vitték el Ligunt egy időre, mert fehéreket ölt az utazásai során.

A felépített archetipikus karakterek között itt nemigen van diverzitás. Szörös Arc, aki fehér férfi, csak a mű elején és végén jelenik meg, ő szimplán csak kíváncsi a történetre. Palitlum meséli ezt el neki, de róla sem mondhatjuk, hogy főszerepet kapna. Ő valamilyen szinten képviseli a fehér kultúra iránt érdeklődő bennszülöttet, de annyira kevés derül ki róla, hogy ennek mértékét nem tudhatjuk biztosan. Tulajdonképpen Ligon az, aki tökéletesen beleillik az idős, bölcs indián törzsfőnök szerepébe.

2. Karakterelemzés

Jack London északi novelláiban megfigyelhetünk jellegzetes karaktertípusokat. Ily módon elkülönülnek a fehér és az indián szereplők. Hangsúlyos szerepet kap a fehér angol férfi, a fehér nők azonban háttérbe szorulnak. A fehér férfiak közül is kettőt különböztethetünk meg: az egyik, aki még mindig a fehérek között él, csak valamilyen okból kifolyólag északra utazik – ez az ok általában az arany; a másik pedig az, aki már valamilyik őslakos törzsben él, mert befogadták, neki általában van egy indián felesége is. Az őslakos férfi karakterek között van, aki még a törzsével él, és van, akit a fehéreknek sikerült elcsábítaniuk, és ezért már valamilyen szinten integrálódott a fehérek társadalmába. Az indián nők pedig általában egy fehér férfi feleségként vagy kedveseként jelennek meg.

Az ebben a dolgozatban elemzett novellákban megjelenik a fehér férfi, az indián férfi és az indián nő. Őket nemcsak külön-külön lehet vizsgálni, hanem az egymáshoz való viszonyukat is. Fehér férfiként a Mason-típusú figurákat találhatjuk a novellákban; őslakos férfiként például Malemute Kidet, Imbert, Jimmyt és Haukant, őslakos nőként pedig Ruthot.

Mason tipikus fehér szereplő. Az államokban nevelkedett, volt felesége is. Később, amikor eljött északra, találkozott Ruth-tal, és feleségül vette. *A vándor az ösvényen* című novellában Malemute Kid meséli el a történetet, hogyan házasodott össze Mason Ruth-tal. Ruth édesapja, aki a törzs vezetője is volt, ellenezte az esküvőt, úgyhogy Mason és Ruth elszöktek a törzs elől; ez gyakori volt más ilyen párok életében is. Ahogy a történelemben is, úgy ebben a történetben is, a fehér férfi azt hiszi, hogy neki ezt is szabad megtennie, származásából adódóan. Azonban *A fehér csendből* tudjuk, mit tartogatott a sors Mason számára, ezt egyfajta büntetésként is felfoghatjuk korábbi tettei miatt. Szintén ebben a novellában olvashatjuk, hogy mindennek ellenére nem bánik lekezelően Malemute Kiddel és Ruth-tal sem. Ruthról inkább azt hangsúlyozza, hogy jobb, mint a fehér nők. Emiatt meg lehet Masont különböztetni más fehér férfiatól, inkább egy köztes helyzetben van a sok északon eltöltött idő miatt.

Malemute Kid, Imber, Jimmy és Haukan teljesen különböző szerepet töltenek be, annak ellenére, hogy mindannyian őslakos férfiak. Malemute Kid csatlakozott Masonhoz, és hűségesen kíséri keresztül a Yukon területén. Rendelkezik mindkét oldal tudásával és tapasztalatával. Személyiségében meglátszik, hogy indián törzsben nevelkedett, de azt is könnyen észre lehet venni, hogy már jó ideje a fehérekkel él.

Jimmy és Haukan valamelyest hasonlítanak Malemute Kidre, a különbség viszont az, hogy ők nem mentek vissza északra, és próbálnak annyira elkülönülni északi önmaguktól, amennyire az lehetséges. Jimmy átlagos ember, megjelenéséből következtethetünk, hogy nincsen magas pozícióban a munkáját illetően, beszédéből pedig egyértelmű, hogy nem tanult meg jól angolul. Valószínűleg ő később, már felnőttként került az Államokba, ezért nem sikerült olyan jól megtanulnia a nyelvet sem, ami miatt nem is kaphatott jó munkát. Az azonban biztos, hogy mindent megtesz azért, hogy befogadják a társadalomba, hiszen a fehérek ruháját hordja, vagy legalábbis ő ezt hiszi. Haukant viszont missziósok karolták fel gyermekkorában, ez az oka annak, hogy jól beszéli az angol nyelvet, és a bíróságon dolgozik, és Jimmyvel ellentétben ellenszenvesen viselkedik más őslakosokkal. Imber az, aki teljesen kiesik ebből a képből. Ő egész életét északon, a törzsével élte le, most is csak azért utazott a városba a fehérek közé, hogy feladja magát, tehát tulajdonképpen véget vessen az életének előbb átvitt, majd később szó szerinti értelemben. Idegenként viszonyul a fehér társadalomhoz és annak környezetéhez, a városhoz. Ez érthető, hiszen sosem látta még, hogy milyen ez a világ, sőt, azzal töltötte az elmúlt pár évtizedet, hogy üldözte és irtotta azokat a fehéreket, akik el akarták csábítani az embereit a városba. A három indiánfigura így a természethez fűződő viszony három típusát és fokozatát testesíti meg: a természeti embert (akit lehetetlenség integrálni, inkább meghal); a civilizációt megismerő, de a természetbe visszatérő embert (akinél a faji egyenlőtlenségek teljesen felszámolódnak); valamint a civilizációt megismerő és ott ragadó embert (akinél a kolonizált alárendeltség véglegesen rögzül).

Malemute Kid rendszerint fel-felbukkan más novellákban is, akár ő a főszereplő, akár csak szó esik róla. A történetekből megtudjuk, hogy élt már délebbre is, a novellák idején pedig járja Északot. A *fehér csend* című novellában bukkan fel először, itt Mason hűséges barátja – hűségesebb, mint bármely kutya. Ezt nemcsak a tettei támasztják alá, hanem a neve is. A malemute az alaszakai malamut egy másik megnevezése, ami egy inuit szánhúzó kutya. A kutyákat már ősidők óta az „ember legjobb barátjának” tartják, és ha róluk van szó, talán az első dolog, ami eszünkbe juthat, az a hűség. Jack Londonról Marshall Bond azt nyilatkozta, hogy kevésbé bánt a kutyákkal lekezelő módon, és ugyanúgy beszélt hozzájuk, mint az emberekhez; ugyanúgy észrevette a jó tulajdonságait, például a hűségüket.²⁰ Mint ahogy Jack London többi novellájában is megfigyelhetünk olyan megnevezéseket, mint a *Farkas Fia*, a *Holló*, a *Medve* vagy a *Róka*, ezekkel utalva egyes személyekre, fehérekre vagy törzstagokra, úgy *Malemute Kid* is egy ilyen név. Ő a „Malamut Kölyök”, vagyis a Kutya Fia, ezzel is azt hangsúlyozva, hogy becsületes és hűséges ember. Egy indián elnevezés szempontjából ez nem különös, hiszen az indiánok számára megtiszteltetés, ha valakit egy akár szentként is tisztelt állatról neveznek el. Azonban a *Malemute Kid* név a fehér embertől származik – a fehér ember pedig nem éppen hízelgésből nevezi a „civilizált” indiánt kutyának: egy erős szánhúzó kutya értékével tartja egyenértékűnek. Azonban a saját lábán

20 LABOR, Earle: *Jack London. An American Life*. Farrar, Straus and Giroux, 2014. 109.

megálló Malemute Kid története leválik a fehér ember adta névről és státuszról. Tulajdonságai igazán a tetteiben mutatkoznak meg. Amikor *A fehér csend*-ben Mason megsérült, hagyhatta volna, hogy félelme elhatalmasodjon rajta, vagy akár ott is hagyhatta volna társát (mint a kutyák Carment), de ehelyett minden érzelmét félretéve azonnal nekilátott társa kiszabadításának, annak ellenére, hogy egyértelmű volt, hogy ezt Mason nem fogja túlélni. Gyengesége és éhsége ellenére minden erejét arra összpontosította, hogy társa a fennmaradó napjait a körülményekhez mérten a lehető legkényelmesebben töltsse el. Ezután végighallgatta visszaemlékezéseit az életéről, és minden kívánságára külön odafigyelt, és valóra is váltotta azokat. Különösen Mason utolsó kívánságát, ami az volt, hogy ne hagyja egyedül elmenni, hanem vessen véget az életének, mielőtt továbbáll. Malemute Kid félt megtenni ezt, hiszen éppen az az ember feküdt ott, aki hosszú ideig társa volt, akivel kölcsönösen segítettek egymást, és mégis megtette, mert ez volt Mason utolsó kívánsága. Ez már nem éppen a szánhúzó kutya kötelessége. Ez a fehér ember felé emelkedő indián ember kegyelme és tisztessége.

Végül az egyetlen indián nő a fent elemzett novellákban: Ruth. *A fehér csend* alapján a legjelentősebb tulajdonsága, hogy nem olyan, mint a fehér nők. Ennek az oka a származása és az ebből eredő, örök felkészültség a legrosszabbra. Mint nőt, természetesen nem úgy kezelik, mint egy teljesen egyenlő felet, ettől függetlenül viszont Mason részéről nem éri semmilyen lekicsinylés származását illetően.

Ennek kapcsán külön figyelmet igényel az, ahogyan a novellában Malemute Kid és Ruth felelősség- és munkatudata van szemléltetve. Malemute Kid félre tudja tenni az érzelmeit, ezzel együtt a félelmét is, hogy elvégezze azt, amit szükséges elvégezni. Ugyanígy Ruth is képes volt erre. „Ruth fajának kétségbeesett nyugalomával fogadta” – áll a magyar fordításban. Az eredeti szövegben „despairing stoicism” olvasható, viszont a sztoicizmus nem feltétlenül a nyugalmat sugározza; amúgy is különös, ha egy indián nőre a nem éppen az ő kultúrájából származó *sztoicizmus* szót alkalmazzuk... Ruth Északon nőtt fel, szinte egész életét az éghajlatból adódó, kihívó körülmények között töltötte, emiatt neki már természetes a halál korai (bármikori, hirtelen) eljövetele. Megtanulta, hogy mindig fel kell előre készülni a legrosszabbra, és ezt Mason balesetkor sem felejtette el. Nyilván megijedt és félt, hogy mi fog ezután férjével történni, aggódott érte, de ugyanakkor nem érte hatalmas meglepetésként, hogy a természet ismét a maga útját járja. Ugyanakkor Malemute Kidhez hasonlóan Ruth is megtanulta, hogy semmilyen helyzetben sem szabad elveszíteni az eszét, és nem szabad hagyni, hogy az érzelmek eluralkodjanak rajta. Ez tipikusan indián női tulajdonságnak tűnik, amire egy fehér nő képtelen lenne az északi novellák világában, s egy fehér férfi számára is emberpróbáló lenne. Így Ruth segített Malemute Kidnek Mason kiszabadításában, és férje kívánságait is meghallgatta, illetve kérése szerint előbb elindult, hogy ne kelljen látnia, ahogy meghal. Ruth e tulajdonságai kapcsán fontos még, hogy ha fehér lenne, akkor nem tudná férje balesetét „kétségbeesett nyugalommal” fogadni.

Nor did the Indian girl faint or raise her voice in idle wailing, as might many of her white sisters. (Jack London: *The White Silence*, 1902.) (Az indián lány sem ájult el, nem is kezdett hiábavaló jajgatásba, ahogy fehér nővérei közül sokan tették volna.)

Ahogy már kifejtettem, az északi törzsek már tapasztaltak ezen a téren, a fehér nők az államokban azonban nem éltek át olyan határhelyzeteket, mint amilyeneket Északon lehet. Nem voltak még olyan élethelyzetben, ahol félelmüket félretéve csak cselekedniük kellett volna. Ruth azonban tudta, hogy a „jajgatással” nem fog tudni segíteni a férjén, sőt, még akár lassíthatja is a munkát, a segítsége nélkül pedig végképp nagy esély lett volna rá, hogy Mason az ágak alatt, a hóban fekvé halt volna meg. Előre gondolkodott, arra figyelt, hogy minek lesz jobb végkimenetele, hogyan tudja erejét hasznosítani.

IV. Záró gondolatok

Jack London novelláiremekirányadó káosz lakos népek irodalmi megközelítéséhez. A gyarmatosítás következtében teljesen egyedi esetek jöttek létre, ezeket pedig nagyrészt nem dokumentálták, így csak az irodalmi reprezentációjuk maradt fenn. Ha ezzel nem is a teljes igazságot, hanem néhány esetben inkább egy hol idealizált, hol naturalizált változatot hoztak napvilágra, még akkor is fontosak ezek a művek a reprezentáció szempontjából.

Olyan novellákat megnézve, mint *A fehér csend* vagy éppen a *Vének szövetsége*, különféle nézőpontokat kaphatunk ezekről a kialakult helyzetekről. Ezeket azonban nemcsak történelmileg lehet kielemezni, hogy mi állt a háttérben, hanem ma már tovább is vihetjük a szálakat, és elemezhetjük az alapján, ami utána történt. Nem lenne lehetséges például Imberről úgy beszélni, mint akinek egyrészt érthetők a tettei, és akit sajnálunk, hiszen ehhez tudnunk kell, hogy minden próbálkozás ellenére még több mint egy évszázadon keresztül elnyomásban kellett ezeknek a törzseknek élniük. Ha mindezt nem tudnánk, és a gondolkodásmódunk nem változott volna, elítélnénk Imbert, és megbocsáthatatlannak hinnénk tetteit. Az effajta elemzéshez éppen emiatt érdemes visszatérni bizonyos időközönként, ugyanis így sokkal bővebb, átfogóbb értelmezéseket lehet létrehozni.

A novellák vizsgálata során arra is fény derül, hogy a művek nemcsak a posztkolonializmus szempontjából hordoznak szimbolikus értéket. A természet Jack Londonnál nem háttértényező vagy kiegészítő elem, mint azt megszokhattuk például olyan klisés jelenetekben, hogy ha a főszereplő sír, akkor az eső is esik. Ehelyett hatalmas formáló erővel rendelkezik, gyakran pedig már megkapja a főszerepet, a történetalakító szerepet is. Ez Jack London részéről nagyon következetesen végigvezetett gondolkodásmód – főleg, ha az őslakos kultúrákra és vallásokra gondolunk, melyek a természet köré épültek, és tulajdonképpen mondhatjuk, hogy a naturalizmusa ebben is megmutatkozik. Műveiben felhívja a figyelmet a természet lebecsülésének veszélyeire és következményeire, annak ellenére, hogy hosszú távú hatásait még nem ismerhette, mindezt úgy, hogy a természettel mint önálló rendszerrel foglalkozik, nem pedig úgy, mint az emberi lét kiegészítő mechanizmusával. Úgy mutatja be, mint egy bosszúszomjas, kárörvendő karaktert, akinek a tettei erőszakosnak és könyörtelennek tűnnek, az olvasóban mégis azt az érzést keltik, hogy okkal és jogosan cselekszik.

Külön kiemelendő még, hogy az embert is a természet részeként prezentálta, nem pedig annak uralójaként. Sokszor fényt vet az ember (főleg a fehér ember) megrendíthetetlen egojára a töréspontján, ezzel is megmutatva azt, hogy lehetetlen minden helyzetet saját kontroll alatt tartani, főleg, ha a természet is közbeszól. Ezzel erősen reflektál a gyarmatosító attitűdre is, megkérdőjelezve azt, annak ellenére, hogy ő is éppen emiatt lehetett csak Amerikában. Az ember legfontosabb, de mégis leginkább elfeledett jegyével foglalkozik, a természetével (*human nature*), ezzel nemcsak egy szójátékot létrehozva, de rámutatva arra, hogy mindig a legalapvetőbb dolgokban rejlik a válasz. Nem is beszélve arról, hogy az emberi természetet

központba állítva szintén azt sugallja, hogy mielőtt gondolkodunk és érzünk, van egyfajta természetünk, melyet nem tudunk kikerülni, hiszen az diktálja az életünket. Ezzel is mutatva, hogy az ember (mégis)csak alárendeltje a természetnek.

Bibliográfia

- AUERBACH, Jonathan: *Male Call: Becoming Jack London*. Duke University Press, 1996.
- BECZE Szabolcs: *Nacionalizmus és ökológiai gondolkodás. A baszk új szociális mozgalmak environmentalista akcionalizmusa*. MTA Politikatudományi Intézete, Etnoregionális és Antropológiai Kutatóközpont, Budapest, 2006.
- GARRARD, Greg: *Ecocriticism*. The New Critical Idiom. Routledge, Abingdon, 2004.
- GLOTFELTY, Cheryll – FROMM, Harold (eds.): *The Ecocriticism Reader*. The University of Georgia Press, 1996.
- HÓDOSY Annamária: *Biomozi. Ökokritika és populáris film*. Tiszatáj Alapítvány, 2018.
- HÓDOSY Annamária: *Klímaszörnyek. Ökokritika és populáris film 2*. Tiszatáj Alapítvány, 2024.
- KOCH, A. – BRIERLEY, C. – MASLIN, M. M. – LEWIS, S. L.: “Earth System Impacts of the European Arrival and Great Dying in the Americas after 1492.” *Quaternary Science Reviews*, 2019/207, 13–36.
- LABOR, Earle: *Jack London: An American Life*. Farrar, Straus and Giroux, 2014, 98–114.
- LONDON, Jack: *Children of the Frost*. 1902.
- LONDON, Jack: *Jack London összes novellái 1*. Szukits Könyvkiadó, Szeged, 2003.
- LONDON, Jack: *The God of His Fathers*. 1901.
- LONDON, Jack: *The Son of the Wolf*. 1900.
- MCLINTOCK, James I.: *Jack London's Strong Truths: A Study of His Short Stories*. Michigan State University Press, 1997.
- MOORE-GILBERT, Bart: *Postcolonial Theory: Contexts, Practices, Politics*. Verso, 1997.
- REESMAN, Jeanne Campbell: *Jack London's Racial Lives*. University of Georgia Press, 2011.
- RUECKERT, William: “Literature and Ecology: An Experiment in Ecocriticism.” 1978.
- SMID Róbert: *Az ökokritika dilemmái*. Századvég Közéleti Tudásközpont, 2023.
- SZMIRNOV, Igor P.: „A rövidség értelme.” In: *A regény és a trópusok* (szerk. Kovács Árpád, ford. Szitár Katalin). Argumentum Kiadó, Budapest, 2007, 417–425.
- United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples*. United Nations, 13 September 2007.

Ollé Emese

Füstös (test)képek
A test láttatása és leírása
Lakatos Menyhért *Füstös képek* című regényében*

Lakatos Menyhért regénye 1975-ben jelent meg, *Füstös képek* címmel. Ez volt az első szépprózai alkotás irodalmunkban, mely a hazánkban, azon belül is Délkelet-Magyarországon élő cigányság¹ életére, kultúrájára terelte a figyelmet. A fejezetek nélküli szövegtömb egy fiatal fiú elbeszélése, aki saját élményeit, tapasztalatait mondja el epizódyszerűen, népe kulturális tudatának egyre mélyebb rétegeit tárva fel.² Maga a szerző és műve kevésbé kutatott, pedig a regényben Lakatos olyan problémákat feszeget, melyeknek a mai napig is lenne aktualitása. Mint azt műhelyvallomásában kifejti: célja népe zárt világának „kiszellőztetése” volt a többségi társadalom felé.³ Egy kis közösségre szűkítve láttatja a kisebbség küzdelmeit azokkal a nehézségekkel, melyekkel a két világháború közti Magyarországon eluralkodó válsághelyzet állítja szembe őket, mindeközben pedig az író nem feledkezik meg sajátjai értékeinek bemutatásáról sem.

A mű kritikai recepciójában leginkább azért méltatják a szerzőt, mert olyasmit közvetít, melyre addig nem volt példa a magyar szépprózában.⁴ Bari Károly költői megnyilatkozása után Lakatos prózaíróként tárja fel népe, a cigányság világát a maga huszadik század eleji valóságában. Írói világábrázolását hitelesíti, hogy köztük nőtt fel, mint azt egy vele készített interjúban olvashatjuk.⁵ Megrázó láttató erővel jeleníti meg népe problémáit: a sírba taszító éhséget és nyomort, valamint a sztereotípiák ördögi körét, melyből nem tudnak kitörni.

A kritikusok gyakran szóba hozzák a regény életrajzi ihletettségét, van, aki egyenesen kijelenti, hogy a történet főszereplője a szerző.⁶ Ez pedig azt jelentené,

* A dolgozat a 2025-ös OTDK Humán Tudományi Szekciójának kortárs magyar irodalom tagozatában szerepelt. Témavezető: dr. habil. Ladányi István.

1 Dolgozatom további részében is a *cigány* szót fogom használni a regényben szereplő kisebbségi népcsoportra. Döntésem oka amellett, hogy a karakterek ugyanígy hivatkoznak magukra a műben, az, hogy elfogadom Beck Zoltán érvelését a szóval kapcsolatban: „Összességében azt állítom, hogy a roma szóalak nem számolja fel a cigány szóalakot, amiként annak jelentéseit sem deaktiválja.” Gondolatmenetét bővebben lásd: BECK Zoltán: *A megszólalás üres helye. Romológiaiáról és más dolgokról*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2020, 87–89; i. h. 87.

2 JÁNOSI Zoltán: Lakatos Menyhért: *Füstös képek*. MMA Lexikon: <https://www.mmalexikon.hu/kategoria/irodalom/fustos-kepek>

3 LAKATOS Menyhért: *A cigányság irodalma*. In *Látó* 1995/3, 48.

4 GÖNCZ Árpád: *Világ a világ alatt*. In *Élet és Irodalom*, 1975. július 19., 11.

5 MÁTYÁS István: *Lakatos Menyhért: Füstös képek*. In *Kritika*, 1975/7, 26–27.

6 FORGÁCSNÉ TÁLOS Margit: *Lakatos Menyhért: Füstös képek*. In *Alföld*, 1976/2, 91.

KISS Endre: *Cigánypárizs lakói*. In *Mozgó Világ*, 1976/4, 95–96.

GARAI Lajos: *Cigány regény*. In *Irodalmi Szemle*, 1986/3, 279–283.

SZÜCS Teri: *Lakatos Menyhért: Füstös képek*. In *Élet és Irodalom*, 2013. január 18., 19.

5 SZILÁGYI János: *Kettesben – Lakatos Menyhért és Szilágyi János: Nem csak a cigányság ügye*. In *Kritika*, 1976/9, 7–10.

6 GÖNCZ Árpád: *Világ a világ alatt*. I. m. 11.

hogyan a mű önéletírás. Én ezzel kapcsolatban két dologra tudok hagyatkozni: az egyik Lakatos Menyhért korábban már idézett műhelyvallomása, a másik pedig Lejeune definíciója az önéletírásról. Lakatos a következőképpen nyilatkozik: „1975-ben jelent meg az első nagylélegzetű próza, a *Füstös képek* című regény.”⁷ Saját művét tehát a regény műfajába sorolja. A francia irodalomtörténész pedig a következőképpen definiálja az önéletírást: „Retrospektívelbeszélés prózaformában, amit egy valódi személy ad saját életéről, a hangsúlyt a magánéletére, különösképp személyiségének történetére helyezve.”⁸ Ezen fogalommagyarázatnak vannak olyan részei, melyeknek meg tud felelni a *Füstös képek*. Mégpedig annak, hogy visszatekintő az elbeszélésmódja, prózaformában íródott, s egy személy életéről, személyiségének történetéről szól. Lejeune aztán pontokba szedi, hogy mi mindennek kell teljesülnie ahhoz, hogy egy mű önéletírás legyen. Az egyik pont a szerző helyzetét határozza meg: „a szerző (akinek a neve egy valós személyre vonatkozik) és az elbeszélő azonossága”.⁹ Elfogadva Lejeune magyarázatát tehát, a szerzőnek egyértelműen jeleznie kell, hogy alkotásában a saját életét közvetíti az olvasók felé – tudniillik, hogy ő a valódi személy. Mivel Lakatos részéről semmi ilyesmi gesztus nem történt, valamint ő maga is regényként határozta meg művét, ezért én sem fogok úgy tekinteni a *Füstös képekre*, mint biográfiára.

Akadnak tehát problémakörök, melyek továbbgondolására alapot tud adni a mű. Mindezen lehetőségek közül választottam ki azt a szempontot, amit érvényesíteni fogok írásomban. Kutatásom célja feltárni, hogy a regény problémakörei miként realizálódnak a testi tapasztalásokon keresztül, s hogy a szereplők hogyan viszonyulnak saját, illetve egymás testéhez. Vizsgálatom tárgyát képezi többek között a látás és láttatás kérdése, az elbeszélői kettős tekintet, valamint a testi szenvedés leírása. A téma kifejtése kívülről befelé haladva az öltözködéstől és a tisztálkodásról jut majd el egyre mélyebb testi tapasztalások – betegségek, éhség, nemi ösztönök – felé, így módon adva a regényben lévő testképi leírások széles spektrumának értelmezését. Céлом továbbá, hogy felhívjam a figyelmet erre a sokrétű regényre.

1. Filmepizódok olvasásra

Már az első olvasáskor feltűnt, hogy a regény rendkívül nagy láttató erővel bír. Az egyes jelenetekben lévő helyszínek és szereplők leírása részletgazdag, az epizódok folyamatos váltakozása pedig pergő ritmust kölcsönöz a történetnek. Az azonban, ahogy a feltárolt képek expresszivitása mikroszkopikus közelségbe hozza az emberi sorsok történetét, ellentétben áll az elbeszélésmód közömbösségével. Ez az a mozzanat, mely miatt az egészet párhuzamba állítom a filmekkel.

⁷ LAKATOS Menyhért: *A cigányság irodalma*. I. m. 48.

⁸ Philippe LEJEUNE: *Az önéletírói paktum*. In *Fosszília*. (Ford. Varga Róbert) Szeged, Szegedi Tudományegyetem, 2002/1, 132–158. http://digit.bibl.u-szeged.hu/00000/00061/00006/fosszilia_2002_1_4_132-158.pdf

⁹ I. m. 133.

Mit csinál egy film? Képeket láttat. A kamera és a vágások segítségével mutat meg nekünk dolgokat egymás után. Irányítja a figyelmünket bizonyos részletekre, van, amit előtérbe helyez, van, amire pedig nem fektet hangsúlyt. Mindezt persze célzottan teszi, hiszen hatni akar, azonban a tényleges hatás a néző szubjektumában keletkezik. E hatás és maga a film között pedig mindig ott van egy közvetítő eszköz: a kamera, melynek objektív lencséje ráirányítható a szubjektíven elgondolt dolgokra. S hogy a párhuzam teljes legyen, mi történik ebben a regényben? Az elbeszélő „kamerájának” objektívján keresztül képeket látunk, melyeket ő a szubjektív elképzelései és céljai alapján mutat meg nekünk, azonban az értelmezést ránk bízta. Ő csak közvetít.

Az elbeszélés erőteljesen épít a szkopofiliára, azaz a nézésből szerzett öröme. „Bizonyos esetekben maga a nézés is örömforrásként szerepel, ahogy fordított esetben a nézettség is nyújthat hasonló élvezetet” – mint azt Laura Mulvey írja *Vizuális öröm és narratív film* című tanulmányában.¹⁰ Az, ami a közelkép a filmben egy adott szereplő arcáról, lábáról vagy más testtájáról, mely tulajdonképpen egy „darabokra esett testet” eredményez,¹¹ az a regényben úgy ragadható meg, mint „megvillanó technika”, melyet Földes Györgyi Kalmár Györgytől idéz egy tanulmányában.¹² Mint kifejti, egy testnek az a legerotikusabb helye, ahol a ruha szétnyílik, és kivillan a bőr. Az pedig mindig magára vonzza a tekintetet. Az elbeszélő tekintete is az ilyen kivillanó bőrfelületek rabjává válik, ami olykor igen intenzív képsorokat eredményez.

Az elbeszélő kameráját persze, akár egy filmben, szintén egy rendező, a regény írója mozgatja szándékának megfelelően, én magam azonban az írói szándékot szeretném leválasztani az értelmezésben. Meglátásom szerint, ha mindig az írói szándékot vesszük alapul, akkor figyelmen kívül hagyjuk azt, hogy egy történet a szerzőn kívül is képes létezni és önállóan életre kelni. Az elbeszélő tehát az, aki irányítja a saját s az olvasó szubjektumának figyelmét is, mely az ő saját döntéséből fakad. Olyan döntés ez, mely hozzátartozik a beszédhez, s ami által „egy létező felfoghatóvá és hozzáférhetővé válik” a nyelven keresztül.¹³

Megelőlegezve a dolgozatom gondolatmenetét, és választ adva a benne megfogalmazott egyik fő kérdésre, miszerint látható vagy láttatott testekről van szó, azt mondom, hogy valójában mind a kettőről. A regényben lévő testek tudatos, célzott láttatás eredményeként válnak láthatóvá. Ez a szándékoltság áthatja az egész művet, az összes epizódot, karakterrajzot és testleírást.

10 Laura MULVEY: *Vizuális öröm és narratív film*. In *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása* (Szerk. Bókay Antal, Vilcsek Béla, Szamosi Gertrud, Sári László, ford. Muráth Rita). Budapest, Osiris Kiadó, 2002, 560–568.

11 I. m. 564.

12 FÖLDES Györgyi: *Szövegek, testek, szövegtestek: a testírás-elmélet irányai*. In *Helikon Irodalomtudományi Szemle*. Budapest, Argumentum Kiadó, 2011/1–2, 3–49.

13 DECZKI Sarolta: *Test, logosz, tánc*. In *Helikon Irodalomtudományi Szemle*. Budapest, Argumentum Kiadó, 2011/1–2, 68–86.

2. A szereplők mint a testszimbolika részei

A regényben szereplő karakterek felépítettségében vannak eltérések, melyeket, meglátásom szerint az elbeszélői szándékoltság eredményez.

A narrátor személyében megfigyelhető egyfajta kettős látás, mely vegyíti a saját csoport látásmódját a külső világ tekintetével. Ez a nézőpontbeli ambivalencia okozza, hogy a többségi közösséghez tartozó szereplők észrevehető módon sokkal egysíkúbbak, mint a bemutatott cigány közösség tagjai. Előbbiek legfontosabb jellemvonása, hogy tekintélyelvűek, hatalmukat gyakorolják a kisebbségi csoport felett, s sztereotipikusan viszonyulnak hozzájuk. Utóbbiakkal viszont egészen más a helyzet. Jellemrajzuk tartalmazza a cigányság egy-egy értékét, megtestesítenek valamit történelmi és kulturális berögződéseikből. Testükhöz való viszonyuk más és más, melyben szintén megmutatkoznak népük kulturális meghatározottságai.

Férfi karakterek közül kiemelném az elbeszélőt, aki a fiatal, serdülő férfitestet szimbolizálja. Ő még útját keresi, próbálgatja a határait, azt, hogy mi hogyan működik, azonban már nem sokkal az érettség előtt áll. Nemi identitása a mű végére teljesen fel is épül. Bada, a fiú barátja, a cigányság zabolázhatatlan szabadságvágyát viszi bele a történetbe, s ez nemcsak a vándorlásra való hajlamában, hanem a szexualitásban is megmutatkozik. Könnyelmű, bármire kapható személyiség, éppen ezért füzérre szedi azokat az általában idősebb nőket, akiknek van igényük némi afférra, futó kalandra. Fontos az apa figurája, aki a megállapodott, házas ember képét formálja meg a műben. Nemileg érett, házaseletet él, és gyermekeket nemz. Papu pedig, a nagygyantéi uradalomban meghatározó szerepet játszó család feje, annak az öregembernek a szerepét tölti be, akinek a teste megfáradt, a régi időkre már csupán visszaemlékszik, s a tűz nem lángol benne, hanem parázslík, vagy inkább elhamvad.

A női karakterek közül az anya az egyik legfontosabb a főszereplő közvetlen környezetéből. Ő a családanya, a háztűz őrzője, aki azon felül, hogy alkalmaz testi fenytési módszereket, azért az apával együtt a családi összetartásnak, gondoskodásnak és a gyermeknemzésnek szimbolikus alakja. Vorzsa, Papu unokája az, aki a fiatal női test képét hozza a regénybe. A fiú vele veszti el szüzességét, s tapasztalja meg mélyebben a testiség élményét. Ő szemlélteti legjobban a lányból menyecskévé történő gyors váltást. A fiú uradalomba való megérkezése éjszakájának elhálása után a közösség előtt mint férj és feleség jelentek meg, hagyományaikhoz híven, s a lány egyik napról a másikra levetkőzte magáról gyermekes cserfességét, s nekilátott az asszonyi teendők ellátásához, tehát főzött és gondozta a gyerekeket. A többi asszony is társaságába fogadta, s beavatták a házastársi lét rejtelseibe. Ballus, Vorzsa anyja jelképezi a legerőteljesebben a megszegyenített testet. Ő volt az, aki bájait kihasználva koldult, s mikor ez családja tudomására jutott, akkor közösségileg ítéltékztek felette: elrettentő példaként közszemlére tették, kivágták szeméremtestének felét, melynek stigmája és a szégyen érzése örökre rajta maradt. Ekkor fogadott bosszút a Phumba család ellen, mely miatt a romlott bujaságot megtestesítő karakterré vált. A fiú számára addigi jó tapasztalatai után ő okozta

az első rossz, testiségből származó élményét. Vágó Ica, avagy Cicus egy magyar lány, aki a fiúban az érzelmi szerelmet ébreszti, s az ő révén egy egészen másfajta testi tünetegyüttest él meg, mint az előtte lévő alkalmakkor. Ez nem egy mélyről előtörő, ösztönös készletelés a másik magáévá tételére, hanem valami egészen más: a vonzalom okozta kellemes bizsergés a másik jelenlétének hatására. Végül, de nem utolsósorban, Borsócskáról kell szót ejteni, aki mondható a fiú második feleségének is. Vele már sokkal érettebb, érzelmeiket és testiséget egyaránt magába foglaló kapcsolata volt a főszereplőnek, akivel a gyermekáldás érzését is átélhette.

A cigány karakterek nagy többsége tehát – akárcsak a regény – többszintű, s réteges felépítésével önmagában leképezi a bemutatott embercsoport összetett világnézetét és kulturális rendszerét.

3. Látható vagy láttatott test

Az ember a testén, érzékszervein keresztül tapasztalja meg a világot. Lát, hall, tapint, szagol, ízlel, s az így kapott információtömeget értelmezi, feldolgozza. A látásunk jelenti mindennek az alapját, és a többivel összekapcsolódva összetett élményt hoz létre. A tekintet – Starobinski meghatározásában az irányított látás – élő kapcsolatot jelent a személy és a világ, valamint az én és a többiek között.¹⁴ Az egyén és a többi ember kölcsönösen figyelik egymást – én is nézem őket, és ők is néznek engem.

Merleau-Ponty *A látható és a láthatatlan* című könyvében arra mutat rá, hogy a test maga a látható egy darabja, melyet a látható minden irányból körbefog, ezért képes önmagát is látni. Az pedig, hogy önmagát látja, azt jelenti, hogy rendelkezik tekintettel, tehát látóként látható.¹⁵ A látás így módon kölcsönös aktus mindenkivel, aki része a láthatónak, és rendelkezik tekintettel.

Az első személyű elbeszélő a regényvilágban egy testtel rendelkező személy, aki része a regényben látható világnak. Az pedig, hogy narrálni képes az eseményeket, azt jelenti, hogy rendelkezik tekintettel, tehát a fikció világában ő maga látóként látható. Az olvasói szubjektum viszont nem része a regényvilágnak, hiszen azon kívül helyezkedik el. Látóként képes csak funkcionálni, ahhoz viszont, hogy látó lehessen, szüksége van valakinek a tekintetére. Ezt a feladatot kapja tehát az elbeszélő: az olvasói szubjektum számára láttatja a cselekményt, így látóvá téve őt. Ez az oka annak, hogy a történetben lévő összes esemény, helyszín és test nem csupán látható, de láttatott lesz. Tulajdonképpen a narrátor jelenti az olvasói szubjektum összes többi szereplőre vetett tekintetét.

Az, ahogyan a világot, az embereket szemléljük, egy teljes világlátást tükröz. Soha nem tisztán látunk, mindig kulturálisan látunk. A tekintet egy előzetes teoretikus–praktikus–axiológikus, rendezett érdektendenciához kapcsolódik, mely

14 Jean STAROBINSKI: *Poppea fátyla*, In *Jean Starobinski válogatott irodalmi tanulmányai* (Szerk. Szávai Dorottya). Budapest, Kijarat Kiadó, 2007.

15 Maurice MERLEAU-PONTY: *A látható és a láthatatlan* (szerk. Boros Gábor, Dékány András, ford. Farkas Henrik, Szabó Zsigmond). Budapest, L'Harmattan Kiadó, Szegedi Tudományegyetem, 2006.

meghatározza annak irányultságát.¹⁶ A regényben pontosan két ilyen tendencia, kultúra találkozása és konfliktusa adja az alapfeszültséget: a cigányoké, valamint a többségi társadalomé.

A két egymástól különböző kulturális háttérből adódó perspektíva egymásnak feszülése a regény elbeszélésmódjának is sajátos kettősséget kölcsönöz, mely a főszereplő többszörös határhelyzetének kivételése lesz. Egyrészt azonosnak vallja magát saját közösségével, emellett szülei akaratának és egy szerencsétlen vadászbaleset révén kapott ösztöndíjnak köszönhetően megkezdett tanulmányai tapasztalatokhoz juttatják a magyarok többségi közegéről is. Mindez eredményezi a fiú kettős tekintetét, melyről fentebb már említést tettem. Saját népére belső tagként és egyre inkább külső szemlélőként is tud nézni. Két, egymástól nagyban eltérő normarendszerekből is szerez tapasztalatokat: jól ismeri kibocsátó közegének mélyen gyökerező hagyományait, s belelát a többségi társadalom életének működésébe is. A külső világból szerzett élményei megvilágítják saját környezetének problémáit, így elindul egy tudatosodási folyamat, mely során rájön: az, ami számukra normális és természetes, az máshol nehezen elfogadható. A mű elbeszélői hangja emiatt nem egységes. A visszatekintő elbeszélésmódon sokkal inkább érezhető, hogy a cigányságra már kívülről, bizonyos időbeli távlatból visszanező értelmiségi beszél, mint az, hogy mindezt egy fiatal fiú tárja fel előttünk ily mélységben. Két ennyire eltérő világban mozogva a főszereplőnek rá kellett jönnie, hogy mást engedhet meg magának az általuk csak Cigánypárizsnak nevezett telepen, és mást akkor, amikor onnan kilép. Teste tisztán tartásának és öltözködésének egészen más szabályai vannak közösségén belül, mint hivatalos helyen vagy az iskolában. A telep fürdési lehetőségeinek korlátozottsága és a tisztálkodási igény hiánya miatti mosdatlanság normalitása után szembesülnie kell a többség világának elvárásaival. A telepen belüli ruházata általában szegényes, kevés, amint viszont elhagyja azt, elő kell kerülniük a tiszta, új ruháknak. Ily módon tehát a fiú saját magára vetett tekintetét is kettősség jellemzi. Képes önmagát kívülről és belülről is szemlélni. Testéhez való viszonyulását meghatározza berögződött hagyományainak ismerete mellett a külső világból szerzett tapasztalata, tudása is.

Az első dolog, amit egy emberből látunk, az a megjelenése, melynek része az öltözködése, ruháinak állapota, hajviselete és a bőrének színe is. Közelebbről az is látható, hogy mennyire tiszta az öltözéke, illetve érezni lehet a teste illatát vagy épp szagát. A kettős érzékszervi élmény hatására létrejön bennünk egy összetett kép, melyet nevezhetünk első benyomásnak. Csupán az alapján, amit a másiktól a szemünkkel és az orrunkkal érzékeltünk, képzeteket kezdünk társítani ahhoz a személyhez. Társadalmi osztály, anyagi helyzet, hovatartozás mind része a fejünkben kialakult képnek, melyhez nem kellett más, csupán pár másodperc anélkül, hogy akár egy szót szóljunk volna a másikhoz. Ezek a képzetek egy idő után sémákba tömörülnek. Hasonlót a hasonlóval társítunk, skatulyázunk, rendszerezünk. Értékekkel ruházzuk fel a látott képeket: a jól öltözöttséghez pozitív

16 DECZKI Sarolta: *Test, logosz, tánc*. I. m. 71.

értékeket rendelünk, míg a rosszul öltözött, mosdatlan emberhez negatívakat kötünk. A pozitívakhoz próbáljuk magunkat is hasonlítani, a negatívaktól pedig távolodni akarunk.¹⁷ Így legyártjuk azokat a sztereotípiákat, amiket aztán továbbhagyományozunk nemzedékről nemzedékre. A folyamat során előállítunk egy „Másikat”, egy abjektált, magunktól távol helyezett testet, mely lehet egy más népcsoporthoz, etnikumhoz tartozó egyén, aki a társadalmi rendszerben a külső, negatívizált referencia szerepét fogja betölteni ahhoz, hogy a belül lévő csoport pozitívan tudja magát megjeleníteni. Ez valójában egy identitásvédő stratégia, azaz egy olyan védekező mechanizmus, mellyel az önmagunktól való elidegenedést és saját magunk megvetését akarjuk elhárítani, figyelmen kívül hagyni.¹⁸

A fiú egy ilyen, sztereotípiákkal fertőzött világba csöppen saját közegéből. Olyan tekintetek szegeződnek rá, melyekben a beilleszkedése iránti elvárások tükröződnek, mögöttük azonban nincs meg az ehhez szükséges elfogadás. Amikor az ösztöndíjjal gimnáziumba kerül az úri magyar gyerekek közé, szembesülnie kell vele: a többiek lehetnek akármilyen mosdatlanok, tőle viszont, a cigánygyerektől, aki a köztudatban csak úgy van számontartva, mint aki igénytelen és koszos, kétszeresen elvárják, hogy patyolat legyen mindene. Az iskola szabályzata ugyanis előírja a diákoknak a tiszta, rendezett megjelenést. Azok a ruhák, melyeket az iskolához megvesznek, önmagukban értéket jelentenek, ezt a fiú is tudja. Próbál is rájuk vigyázni, ami viszont elég nehéz iskolatársai fizikalitásig fajuló gúnyolódásai közepette.

Azonban az éremnek van egy másik oldala, melynek megtapasztalására szintén lehetősége nyílik a fiúnak, s ez több epizódban is megjelenik. Amikor szökésben van otthonról barátjával, Badával, mivel a hivatalos szervek elől menekülnek, ezért csavargónak minősítik mindkettejüket. Út közben gyötri őket az éhség, valahogyan tehát élelemhez kell jutniuk. Bada tervet eszel ki: egy levágott faágból mankót készít, így botorkál be a faluba. Egy másik férfival tér vissza, akinek a főszereplőt úgy mutatja be, mint aki néma. A fiú semmit nem ért az egész színjátékból, mígnem később Bada elmondja neki az egész csel okát: így helyettük, a két keresett csavargó helyett „két szerencsétlen koldust láttak”.¹⁹ Testüket, külsejüket tehát álcázásra, látszatkeltésre használták fel.

Hasonló a helyzet a nagygyantéi uradalomban, amit szintén átkutatnak a csendőrök. A fiú az epizódban éppen a Ballustól kapott ruhát viseli, melyet a nő a segéd tisztől szerzett. Az itteni színjátékot az idős férfi, Papu kezdi, amikor a főszereplőt mint gyakornok urat köszönti. A fiú álnévvel mutatkozik be, melynek kockázata, hogy a nevet felismerik a környékről. Onnantól kezdve viszont, hogy a csendőrök érkezésének okára terelődik a téma, minden megy, mint a karikacsapás, mások is bekapcsolódnak a játékba. A fiú végighallgatja a saját személyleírását, készségesen segíti a két férfi munkáját, ellenőrzi a fiatalokat, úgy viselkedik, mint

17 KÉRCHY Anna: *Tapogatózások. A test elméleteinek alakzatai*. Apertúra, 2009, tél. <https://www.apertura.hu/2009/tel/kerchy-2/>

18 FÖLDES Györgyi: *Szövegek, testek, szövegtestek: a testírás-elmélet irányai*. I. m. 9.

19 LAKATOS Menyhért: *Füstös képek*. Budapest, Magvető Kiadó, 1975, 162.

egy igazi gyakornok. A csendőrök meg mit sem sejtve továbbállnak. A jelenet kiemelendő mozzanata a csendőrök viszonyulása, hangneme a főszereplő fiúhoz. A felületesség mintapéldái: a ruha s a felvett titulus által kialakított szerep olyan álarcot képzett, mely elég volt ahhoz, hogy elvonatkoztassanak egy csavargó képétől.

A külső világ nemcsak az oktatást és a hivatalt jelenti, hanem az egészségügyet is, mely az iskolatársak, tanárok és hivatalos személyek sorába beemeli az orvos alakját is. Az orvos, akinek legfőbb feladata a feltétel nélküli egészségügyi segélynyújtás és gyógyítás lenne, csatlakozik azok közé, akik a sztereotípiáktól elvakultan nem az embert látják, hanem a felállított képet. A regényben nem egyszer kifejtik, hogy amikor a szereplők orvoshoz fordultak, az először kivétel nélkül mindig tetűt keresett, s csak ezután fogott bele valami vizsgálatfélébe, melyet pedig legtöbbször azzal zárt le, hogy az adott szereplő attól lett beteg, ahogyan a telepen élnek. Ez a hozzáállás azonban hatalmasat változik, amikor a fiú vadászbalesete történik. A vadásztársaság igazgatója ugyanis, aki meglőtte a fiút, az orvos társaságának konkurenciáját vezeti. A doktor viselkedése ennek nyomán egészen megváltozik, s a fiú rendes kezelésben részesül. Azonban a karakter még mindig nem a segítségre szoruló embert látta a főszereplőben, hanem a másik társaságon való bosszúállás és a pénzszerzés lehetőségét. A fiú csupán az alibit jelentette ebben. A segítségnyújtás néven felmutatható „szentkép” mögé bújtatta az orvos valós szándékait.

Az, hogy minden cigány ember koszos, tetves és igénytelen, ugyanolyan sztereotípiá, mint az, hogy minden cigányasszony szexuális préda. A cigány nőkről alkotott képzet hátterében egyrészt a test kulturálisan történő felülírása áll, melyet ebben a formában Kérchy Anna fogalmaz meg *Tapogatózások. A test elméleteinek alakzatai* című tanulmányában.²⁰ A folyamat lényege, hogy a test bizonyos részeit szimbólumokba zárva, valamilyen hozzájuk kapcsolható jelentést adva nekik eltávolítjuk testi mivoltuktól, így testetlenítve el a testet. A nyugati ikonográfia teszi ezt például két testnedvvel, a könnyel és a női tejjel, melyeket az anyaság, a szeplőtelenység és a mindenható szeretet magasztos szimbólumkörébe emel, amiből pedig kimarad azok származási helye, tehát a test maga. Ugyanez történik akkor is, amikor a lélekhez és az elméhez a maszkulinitást, a testhez pedig a femininitást kötjük értékítéletekkel együtt.²¹ Ezért lesz a cigányasszony préda. Mert eleve nő, akihez kulturálisan a testiséget és az erotikát rendeljük. Továbbá a gyengébbik nem képviselője, tehát könnyen megszerezhető. Mivel pedig cigány, a szexualitást sokkal szabadabban kezeli, és kisebbség tagjáról lévén szó, alávethető a többség akarátának, tehát kihasználható. A „préda-képzet” tehát, mint látható, felépítésében rendkívül összetett.

Vannak szereplők, akik megfelelnek a fenti sztereotip képnek. S bár tény, hogy a szexualitást sokkal szabadabban kezelik, az viszont, ha egy nő a férjét megcsalja, számukra is bűn. Ha kiderül, olykor nemcsak a férj, hanem a közösség együtt ítélkezik az adott nő felett. Erre példa a regényben Ballus esete, aki hűtlensége miatt vált saját testének áldozatává, akárcsak a Széplaky Gerda által egy tanulmányban

20 KÉRCHY Anna: *Tapogatózások. A test elméleteinek alakzatai*. I. m.

21 KÉRCHY Anna: *Tapogatózások. A test elméleteinek alakzatai*. I. m.

elemzett Borbély Szilárd-versek nőszereplői.²² Testében és a benne hordozott életben más emberek, idegenek erőszakot követtek el, mint arra Széplaky rámutat. Ezek után fogadta meg bosszúját, hogy ő is megszégyenít mindenkit, aki csak beteszi a lábát abba a családba. Így lesz áldozatból elkövető.

Szót kell ejteni nő és férfi házasodásának egyik hagyományosan előírt kötelezettségéről is. Amikor egy lány összeházasodik valakivel, az újdonsült férjnek ki kell egyeznie az apával, általában pénzben. Amennyiben ez az egyezés nem történik meg, a székenben maradt apának joga van lánya megcsúfítására, az orra vagy haja levágására, azt már ő dönti el, hogy a kettő közül melyiket választja. Az apa kárt tehet a saját gyermeke testében csak azért, mert annak párjával nem tudott kiegyezni. A lánynak tehát egy olyan szégyen jelét kell magán viselnie, ami nem is a sajátja. Mindezt ráadásul az arcán vagy a haján, mely a test egyik legszembevetőbb része. A főszereplő is átél egy ilyen szituációt az uradalomban Vorzsával és annak apjával, melynek majdnem hajvágás lett a vége.

Az tehát, amit látnak belőlünk, alapot ad bizonyos képzetek kialakulásához. A test felületet jelent a sztereotípiáknak és a megszégyenítésnek, ha viszont jól használjuk, védekezhetünk is ellenük, egyfajta álarcot tartva magunk elé. Ekkor válik a test a manipuláció eszközévé. A regényben gyakran látszik a testnek ez a fajta eszközként való használata. A szereplők a szó szoros értelmében használják a testüket, mint a tárgyakat, hogy számukra a lehető legjobban alakulhasson az adott szituáció. Baudrillard a *The Consumer Society – Myths and Structures* című könyvében azt a folyamatot elemzi, miként válik a test is fogyasztási cikké a fogyasztói társadalomban.²³ Az általa bemutatott folyamat, ahogy a saját test elidegenedik aszobjektumtól,akülönbségekellenéreaCigánypárizslakóinakényszerhelyezeteiben is megfigyelhető: nem az iparcikkek folyamatos áramlása, a vásárlás szükséglete és vágya idegeníti el a testet és teszi eszközzé, hanem a kirekesztettségéből adódó végtelen kiszolgáltatottság. Azoknak a szereplőknek, akikről a regényben lehet olvasni, nincs semmi egyébük legtöbb esetben, csak a testük. Az marad számukra, amit használni tudnak. Nincsenek drága tárgyaik, amikkel manipulálni tudnának egy manipulatív világban. Ezért a testüket használják tárgyként. Annak szépségét vagy épp hibáját.

Az a folyamatos válsághelyzet, amibe bele vannak kényszerítve, a testükre is kiterjed. Egyre inkább elhanyagolt lesz, mert nem képesek maguknak megadni a kellő minőségű és mennyiségű tápanyagot és ruházatot, de az élet iránti vágyuk erősebb. Nem tudnak élni, de nem akarnak meghalni. A testüket arra használják, hogy hozzájuthassanak valami kevéshez, amiből élhetnek. A lelkiismeret és az emberi méltóság nem számít.

22 SZÉPLAKY Gerda: *A halott test grammatikája. A megváltás lehetetlensége Borbély Szilárd A testhez. Ódák & Legendák című verseskötetében.* In *Helikon Irodalomtudományi Szemle*. Budapest, Argumentum Kiadó, 2011/1–2, 141–156.

23 Jean BAUDRILLARD: *The Consumer Society – Myths and Structures*. London, Sage Publications, 1998.

4. Az ember mint ösztönlény

Melegedni és enni

A korban, amikor a regény játszódik, a tél beköszönté folyamatos megpróbáltatásokat jelentett akár négy hónapon keresztül mindenkinek. Az erőteljes lehúlések és fagyok, valamint a nagy mennyiségű hó elleni védekezés egy kis putriban nehezen megoldható. Nemcsak a szigetelés hiánya, de az összeeszkábált kunyhók gyenge szerkezete is fejtörést okoz, hiszen a rájuk zúduló csapadék súlyát nem mindegyik bírja ki. A tél beállta emellett a táplálékok hiányát is jelenti – a termések elhullnak, lejár az idejük, az állatok elbújnak a hideg elől, s mindent betakar a hó.

Amikor a körülmények már az egyén életét veszélyeztetik, az zsigeri reakciókat vált ki, s olyan mélyről jövő, ösztönös cselekvések sorozatát indíthatja el, melynek kiváltására kevés dolog képes. A haláltól való félelem miatti ragaszkodás az élethez olyan alapösztön, mely ott van mindenkiben. A túlélésért vívott küzdelem mélypontján maga az elbeszélő fogalmazza meg, hogy mi is jelenti az egyetlen motivációt helyzetükben: „Melegedni és enni! Ez volt a holnap gondja. (...) Élni, ez az egyetlen törvény, ami ellen nem lehet fellebbezés.”²⁴ Napról napra élve tengődnek, minden nap megívva a csatát a két nagyúr, a hideg és az éhség ellen.

A létfenntartó ösztönök bekapcsolása látókörük szűkülését eredményezi, és olyan döntésekre készíti őket, melyek meghozatala közben levetkőzik magukról a civilizált, etikus viselkedés korlátait, s tisztán ösztönlénnyé válva zsigerből kezdenek cselekedni. Minden követ megmozgatnak, van, hogy szó szerint. Például családokat költöztetnek össze egy putriba, félve a hó és a hófúvások rombolásától, melynek valamelyest jótékony hatása, hogy az emberek egymást melegítik. Akár kilométereket gyalognak az erdőig, hogy fát lopjanak, és legyen mivel begyűjteni. Koldulni mennek, s ha kell, eladják a testüket, hogy néhány ruhadarabot összeszedjenek.

Ugyanez a helyzet, amikor a hőérzet mellett a másik fontos testi szükséglet kielégítése a cél, mégpedig az éhség. Az éhség képes olyan erős lenni, hogy az embert állattá tudja sorvasztani, alacsonyítani. Csak azt veszik észre, ami magához ragadja a tekintetüket, mely helyzetükben a túlélés feltételét jelenti. Olyan döntések meghozatalára készíti őket, melyek kevésbé szorongatott helyzetű ember számára hihetetlenek. A történet szereplőinek a mélynyomorban élve sokszor kell szembenézniük olyan kényszerhelyzetekkel, amikor a kiutat egy nehéz döntés meghozatala jelenti a létfenntartás érdekében. Így például dögöket kaparnak ki a hó és a fagyott föld alól, amikkel aztán kilométereket gyalognak hazáig, s örülnek neki, mint a legnagyobb ajándéknak. Sokszor azonban az élet olyan szituációt hoz, melyben az elhatározás egész szemléletüket rengeti meg alapjaiban. Ilyen helyzet

24 LAKATOS Menyhért: *Füstös képek*. I. m. 65.

a regényben az, amikor a lónak kultuszállatból feldolgozható hússá kell válnia. Ha eljutnak idáig, az már mindennek a végét, a nyomor tarthatatlanságát jelenti.

De miért annyira nagy horderejű az állat megölésének döntése? Azért, mert azzal kereskednek, s az egyik legnagyobb érték számukra, így módon van, amikor életüket jelenti. A fiú családjának is legfőbb jövedelme ezekből az állatokból származik, melyeket hol törvényesebben, hol pedig kevésbé törvényesen adnak el. A ló továbbá a nomád életmód miatt is fontos, mely a cigányságra korai történetük során jellemző volt – innen maradhatott meg a beidegződés, hogy ne öljék meg. A vándorcigányok legtöbbször szekerekkel közlekedtek, melyeket általában ez a négy lábú jószág húzott. Mivel sok esetben első számú munkaeszközük és létalapjuk, ezért különleges tisztelet övezi. Mindezek miatt főben járó bűn a ló megölése, éppen ezért ritkán jutnak el ennek elhatározására. A végső tettet pedig háritani próbálják magukról másra, akármilyen cselet, meggyőző érvelést bevetve.

A legjobb példa erre a főszereplő apja, Boncza, s egy másik, a telepen élő cigány férfi, Simaj beszélgetése nyomán kialakult törvényhozási jelenet. Az epizód több mellékszereplő párbeszédéből tevődik össze, melyekből kiderül, hogy Simajnak meg kell ölnie a lovát, mert már nem tudja tovább etetni, gyermekei pedig éheznek, sőt legnagyobb fia már-már tönkrement a gondozásában. Kultikus mivolta olyan magaslatokra emelte az állatot, hogy a család és a gyermekek privilégiuma fölé, azok elé helyeződött. Egy Simajra tett sértő megjegyzés lesz aztán az olaj a tűzre, s kialakul egy perjelenet, melyben részt vesznek az öreg, bölcs cigányok, mint a főszereplő apja, valamint a sértett fél, Simaj, és az őt megsértő férfi. A per célja, hogy büntetést találjanak a sértően megszólaló embernek. Ekkor jön a csel a dologba: a helyzetet kihasználva Simaj úgy kezd érvelni, hogy a büntetés legyen a ló megölése, e mögé bújtatva saját ódzkodását a tett elvégzésétől, így módon másra kényszerítve azt. Van, aki viszont átlát a szitán, mint a főszereplő. Nem kérdés, hogy feszült eseménysorozat bontakozik ki ezek után, melyben a feszültséget éppen az ellentétes érvelések konfliktusa és a cselek álarca mögé bújtatott célok felfedése jelenti, melynek végén a szereplők vállalják a közös bűnösség terhét, s feldolgozzák az állatot.

A történetben ezután beköszönt a tél, s jön a karácsony. A cigányságra is hatást gyakorolt a kereszténység, mely hagyományaikba épülve fellelhető. A karácsony illő módú ünneplése pedig mindennél fontosabb. Ehhez képesek latba vetni bármit. Eladják akár utolsó holmijukat, hogy legyen miből főzniük a családnak. Lopnak, csalnak, hazudnak, elvégeznek alantas munkákat, jósolnak, minden huncutságukat bevetik, amikor a szükség ráveszi őket. „Aki ilyenkor nem tudott főzni, az a cigányok közt is szegénynek számított.”²⁵ Kinek hogy telt, megvendégelte a többieket is. Lenézik azt, aki ünnepekkor nem tudja megkínálni a vendégét. „Ha máskor nincs, hát istenem, a szegénységet nem kell szégyellni. De karácsonykor igen.”²⁶ Az ünnepi időszak hozza meg a szereplőknek a legtöbbször csak hőn áhított jóllakottság és bőség érzését, mely miatt a főszereplő meg is fogalmazza, hogy

25 LAKATOS Menyhért: *Füstös képek*. I. m. 67.

26 I. m. 70.

milyen jó lenne, ha mindig karácsony lenne. Ha teli a hasa az embernek, akkor jobban tud döntéseket is hozni. Nem mélyről, zsigerből cselekszik, hanem képes az észére hallgatni, mely az éhség hatására háttérbe szorult.

Az étkezés aktusa a regényben bemutatott csoport számára általában közösségi élményt jelent. A családok összegyűlnek, és együtt esznek. A lovat együtt dolgozzák fel, és mindenki vihet belőle. A nagygyantái uradalomban is, amikor a fiú megérkezik, odahívják, hellyel kínálják a fazék körül, majd elosztják a főzött ételt. Továbbá a gyerekek, nem számít, kik a szülei és kinek a főztje van terítéken, mind kapnak belőle. Az elbeszélő egyszer elmondja, hogy ha kimaradt éjszakára, és az éhség vetette haza, bármelyik putriba betérhetett, és étellel kínálták. Étkezéseik általában jó hangulatban telnek, beszélgetéssel, egymás megismerésével, tréfálgatással. Életvitelük a kis telepeken közvetlen viszonyt alakít ki köztük, ennek eredménye lehet, hogy nagyobb az igényük a közösségi kapcsolódásra, megmozdulásokra.

Amikor a regény vége előtt a történelmi helyzet súlyosbodásának hatására a cigányság marginalizált helyzete erősödik, s a kis közösség teljesen beszorul a telepre, a történet elején olvasható motivációs kulcsszavak is igen gyorsan átalakulnak: „Élni és élni! Ez lüktetett az emberek agyában.”²⁷ Mindezt pedig bármi áron. A telepen eluralkodó „minden mindegy” hangulat, ha lehet, még kétségbeesettebb döntésekre vette rá a szereplőket. Mindent és bármit feléltek, feldolgoztak és elfogyasztottak. Ha kutyáikat megfagyva találták, nem gondolkodtak sokáig a tetem sorsán. Füveket, zöldeket ettek, halásztak, kifosztották még a madarak fészkeit is. A fiú apja végső elkeseredésében közkézre adta lovát, hogy azt is dolgozzák fel, és ez nagy szó.

Az összevissza magukhoz vett, rossz minőségű táplálék, valamint a normális tápanyag hiányának következménye a rengeteg legyengült szervezet, amely fertőzésekkel, betegségekkel küzd, és vagy végelgyengülésben, vagy önkezétől meghal. Ez átvezetést jelent dolgozatom elkövetkező alfejezeteibe.

A szerelmi élet és a nemiség

A szexuális ösztönök kiélése ugyanolyan alapszükséglet, mint az éhség csillapítása. Az uradalomban játszódnó képsorok az embert mint ösztönlényt mutatják fel, aki nem képes uralni feszültségeit. Ezek koncentráltan, mintegy kivonatként vannak jelen a regényben, bevezetve egy szimbolikus helyszínt is a cselekménybe, mégpedig a már emlegetett nagygyantái uradalmat.

A nagygyantái uradalom a történeten belül az erotika és a szexuális vágyak szinte gátak nélküli beteljesülésének színtereként jelenik meg. Az odaérkező fiatalok célja, mint kiderül, kevéssé a munka és a pénzszerezés volt. Sokkal inkább azért mentek oda, mert néhány napra kikerülhettek otthoni életük kötöttségei alól, s átengedhették magukat a bennük tomboló, ösztönös vágyaknak. Az a pajta, ahol a dolgozók szállása volt, nem akkora embertömegre volt kialakítva, mint amekkora oda beáramlott.

27 LAKATOS Menyhért: *Füstös képek*. I. m. 416.

Éppen ezért az emberek zsúfoltan, egymás hegyén-hátán, olyan testi közelségben tudtak csak elhelyezkedni, mely rendkívül ingergazdag környezetet teremtett, így pedig már eleve megalapozta az éjszakák hangulatát.

Az itt játszódó epizódok képi megjelenítésének ereje nem csupán az emberekben feszülő szexuális vágyak érzékeltetésében rejlik, hanem fedettség és fedetlenség, valamint láthatóság és láthatatlanság folyamatosan fennálló ellentétében. Ahogy Starobinski fogalmaz: „Az elrejtett megigéz.”²⁸ Van valami bűvös hatása annak, ami el van takarva a tekintetek előtt, mely ahelyett, hogy taszítana, csak még jobban korbácsolja a vágyat annak megszerzésére. Amikor a fiú először méri végig Vorzsát, már akkor elkezd vágyakozni utána, hiszen, bár ruhája takarta testét, mégis hangsúlyozta azt, amit hangsúlyozni kellett. „A szép test nyíltan erotikus” – fogalmaz Mike Featherstone *A test a fogyasztói kultúrában* című tanulmányában.²⁹ Az erotikus látvány örök vezérmotívumai pedig a nők, akik mindig magukra vonják a tekintetet, s jelölik a férfivágyat.³⁰

Az epizódok legszemléletesebb része – természetesen – az éjszakák eseményeinek leírása, mely vizuálisan, akusztikailag és még illatélményben is tökéletesen lefesti a környezetet. Éjszakáról lévén szó, sötét, de legalábbis homály van, mely a vizualitás háttérbe szorulását, a látás gyengeségét eredményezi. Ami viszont nem látható, az hallható, így a hallás előtérbe kerülésével a fiú a körülötte zajló eseményeket csupán a hangok leírásával képes átadni. Az eredmény összesimuló testek, sóhajok, mozdulatok neszeinek kibogozhatatlan, eggyé olvadó összessége. Miközben mindezeket elbeszéli, saját vérével küzd, mely őrvongva tombol testében, hiszen tudja: Vorzsa ott van a jászol alatt, amiben ő maga fekszik. Érti a lány illatát, ha lenéz, látja ingéből kivillanó melleit. Végül enged teste lüktetésének, és lenyúl a jászolból, megérinti a lányt, így kiderül, hogy valójában egyikük sem alszik, vágyuk tehát beteljesedhet.

A főszereplő testiség iránti érdeklődése az életkorából következik. Serdülőkorban van, melynek egyik legfontosabb folyamata a nemi identitás kialakulása az egyénben.³¹ Ezen az úton mindenkinek végig kell mennie, éppen ezért a fiú karakteréből sem maradhat ki. Útkeresését Pernyész Anita 2011-es tanulmánya részletesen végigvezeti, melynek első lépcsőit az uradalom jelenti, ahová a fiú maga is munkásként érkezik. A hely a már ismertetett okból kiváló lehetőséget jelent első szexuális tapasztalatainak megszerzésére. Itt kerül kapcsolatba először mindaddig ismeretlen dolgokkal, melyeknek egyelőre csupán passzív szemlélője, nem résztvevője. Még nem sajátította el a felnőtt nemi szerepre jellemző viselkedésmintákat, pontosan még nem tudja, hogyan is kellene testét használnia.

28 Jean STAROBINSKI: *Poppea fátyla*. I. m. 33.

29 Mike FEATHERSTONE: *A test a fogyasztói kultúrában*. In *A test. Társadalmi fejlődés, kulturális teória*. (Szerk. A. Fodor Ágnes, ford. Erdei Pálma). Budapest, József Műhely Kiadó, 1997. 70–107.

30 Laura MULVEY: *Vizuális öröm és narratív film*. I. m. 563.

31 PERNYÉSZ Anita: *Identitás(keresés) Lakatos Menyhért Füstös képek című regényében*. In *Forrás*, 2011/3, 53–64.

http://epa.oszk.hu/02900/02931/00141/pdf/EPA02931_forras_2011_3_053-064.pdf

Tulajdonképpen még egyik nemhez sem tartozik. Amikor viszont Babi – az egyik fiatal cigánylány, aki egyébként az első, aki megtetszik neki – megkéri, hogy aludjanak együtt, a fiú nem képes parancsolni nemi feszültségeinek, s ebből az együttlásból szerzi aztán az első szexuális jellegű tapasztalatát.

A következő nyáron új szexuális élménnyel gazdagodik. Azt hasznosítja, amit az előző évben megfigyelt. A történetek iránt már sokkal nagyobb az érdeklődése, hozzáállásában egyre inkább megjelenik az aktív részvétel igénye. Kapcsolatába Vorzsával tisztán az új testi tapasztalatok szerzésének lehetősége és a belül feszítő vágyai vonzzák csupán, azok viszont kibírhatatlanul, zsigerien, ösztönösen. Az együttlás után a közösség előtt férjnek és feleségnek minősülnek, mint azt a cigány hagyományok kimondják, habár kapcsolatukból a fiú részéről hiányzik az érzelmi kötődés a lány iránt.

Továbbá ezen a nyáron szerez az addigi jó tapasztalatok mellé egy rossz élményt is, amikor kiderül, hogy nem a lánnyal, hanem annak a sötétséget kihasználó anyjával élte át az egyik aktust. Ballus korábbi testi megszegyenítése után megfogadta: azzal áll bosszút a Phumba családon, amit ők megszegyenítettek. Teste bájait és a bujaságát használja fel ellenük. Mivel pedig Vorzsával kötött házasságával a főszereplő is belép a családba, ezért ő sem maradhat ki. A fiúban a rossz tapasztalat és a romlott erkölcsök olyan indulatokat szülnek, hogy végül maga mögött hagyja a majort, feleségétől el sem búcsúzik.

Érdekes összevetést lehet készíteni a két nyár tapasztalatainak leírásai között. Az első nyáron a fiú jóval fiatalabban kerül oda az uradalomba, mint a dolgozók nagy többsége. Vágyainak csirái már látszódnak, azonban a nemi érés még nagyon kezdeti fázisában van. Elbeszélése nagy részét éppen ezért az teszi ki, hogy saját jelentőségét emelve, önmagát egyfajta elosztó szerepébe helyezze, aki mindenki más fölött áll morálisan és tudásszinten is. Ebbe a felépített, idealisztikus képzetvilágba toppan be aztán Babi, akivel minden gyökerestül megváltozik a fiú gondolkodásában. Szexuális kalandjukkal ér véget a nyári munka a fiú számára, mely már előrevetítést jelent a következő tapasztalatok felé. A második nyárra a főszereplő már idősebben érkezik, testi fejlődése jóval előrehaladottabb állapotban van, eddigre serdülőkora közepén jár. Ezt elbeszélésmódja is tükrözi. A képek láttatásában már sokkal nagyobb hangsúly kerül a szerelmi együttlétekre, mint azelőtt. A „megvillanó technika” itt bontakozik ki igazán. A fiú érdeklődésének eleget téve, látását kíváncsisága, az élvezet lehetősége, valamint a látványosságok rendelkezésére bocsátja,³² s közvetíti felénk azt, ami itt-ott félig kivillan, felbukkan, részlegesen látható.

A főszereplő a nyarak után az iskolában lép előre nemi identitásának kialakulása útján. Ott ismerkedik meg ugyanis Vágó Icával, akit becézve Cicusnak szólít. Ehhez a lánnyal nem szexuális vágyai hajtják, hanem érzelmei kötik hozzá. Vele nem szexuális ösztönei kielésének örületbe kergető vágyát, hanem a szerelmi vonzódás kellemes, bizsergető érzését tapasztalja meg. Ő tekinthető az első szerelmének, melynek fontos szerepe van a nemi identitás kialakulásában. A lány azonban nem

32 Jean STAROBINSKI: *Poppea fátyla*. I. m. 36.

cigány származású, mely gátat szab a fiú érzései elé. Fel kell ismernie, hogy akármit is érez, annak úgysem lesz beteljesülése. A történelmi helyzet alakulása ad végül – pozitívnak nem nevezhető – végkifejletet kapcsolatuknak. Bár nem zárult jól, a fiúnak lehetősége nyílt az érzelmi szerelem megtapasztalására is, mely által tovább fejlődött nemi identitása.

A fiú következő kapcsolata a putrijukban élő, fiatal gyermekét gyászoló nő, Borsócska lesz. Ebbe már sokkal érettebben, sokkal nagyobb tapasztalati háttérrel lép bele, mint az eddigiekbe. Ekkorra már túl van első szexuális élményein, tehát megtörtént beavatása a felnőttek világába, így már férfinak minősül. Átélt az első szerelem élményét is, mely érzelmi alapú beavatódást jelent. Mindezekből már előre tudható, hogy ez egy sokkal felelősségteljesebb kapcsolat lesz. A felnőttkorát ezután Borsócska terhessége teljesíti be, mely iránti boldogsága a fiúnak nem felhőtlen, viszont így, az apaság élményével kiegészülve, teljessé válhat benne a felnőtt férfi nemi szerepének képe.

Bár azt, hogy kapcsolataikat hogyan alakítják a fiatalok, nem szankcionálják, a házastársi viszonyt azonban szigorú hagyományok kötik, melyeket az elbeszélő nagyon jól ismer. Tudja, hogy Vorzsával történt násza után, férjként és feleségként megjelenve a közösség előtt, neki teljesítenie kell a férj kötelességét: ki kell egyeznie a lányért annak apjával pénzben. Amennyiben ez az egyezés nem jön létre, a szegényben maradt apának joga van lánya megcsúfítására. Ha viszont ki tudnak egyezni, onnantól kezdve a nő ki van szolgáltatva férje minden akaratának. Alárendelt szerepbe kerül, és tulajdonképpen az örök kedvezményezett uráért kell megtennie mindent. Az elbeszélő az egyik epizódban beszámol egyfajta „emberi tízparancsolat”-ról, melyek íratlanul a nők kötelességeit határozzák meg, amit a férjükért kell tenniük, hogy annak kedvében járjanak. Az elbeszélő szerint ezek „megszívlelendő, jóindulatú tanácsok”.³³

Az anyaság élményének bemutatása is helyet kap a műben. Ez az anyaság azonban kevésbé szakralizált, mint az a nyugati keresztény kultúrkörben megszokott. A regényben szereplő anyák nem Madonnaként jelennek meg, akik az új élet reményét hordják a szívük alatt, terhességük pedig nem áldott állapotként jelenik meg. Ez az anyakép nem testetlenít – az anyatej nem emelődik szent piedesztálra a származási hely, azaz a test kizárásával.³⁴ Ez az anyakép sokkal naturalisabban, mi több, sokkal agresszívebben jeleníti meg az anyaságot. A nyomor kiől minden szentséget. Ezek az anyák nem vigyáznak magukra, hanem ugyanúgy koldulni járnak, kiteve magukat és magzatjukat akár a hónap és a fagynak. A szülés nem történik professzionális segítséggel, például bábaasszonnyal, tiszta körülmények között, hanem lezajlik úton-útfélen. Ezek az anyák valójában fiatal lányok, akik a kultúrájuk miatt avatódnak be már tizenévesen az anyaságba. Testük már fiatal felnőtt korokban torzulásnak indul az egymást követő szülések következtében. Ezek az anyák legtöbbször magukra vannak utalva, mert férjeik ahelyett, hogy segítenék őket, kártyázni és szórakozni járnak.

33 LAKATOS Menyhért: *Füstös képek*. I. m. 226.

34 KÉRCHY Anna: *Tapogatózások. A test elméleteinek alakzatai*. I. m.

A családi életbe hamar nyernek tehát bevezetést, ennek bemutatását sem hanyagolja el a narrátor. A fiatal szülők a saját szüleik, nagyszüleik mintáit követve kezdenek bele teendőik ellátásába. Mindezek megalapozása a fentebb említett „tízparancsolat”. A családok kialakulásuk után nem szeparálódnak, hanem a gyerekek együtt nőnek fel. A felnőttek pedig egymást segítik a nevelésükben, egy-egy szülő odafigyelése nemcsak sajátjaira, hanem a többiek gyerekeire is kiterjed.

A regényben szereplő közösségnek tehát sajátos felfogása van a nemi életről és a családról, melyet az elbeszélő részletesen kifejt. Mindez a felfogás eredményezi számára azon testi tapasztalások sorát, melyek nyomán aztán kialakul benne a saját nemi identitása és a felnőtt nemi szerep. A mű zárata miatt azonban számára az apaság élménye kézzel foghatóan nem adatik meg.

5. Füstös (test)képek – összezsúfolt testek

A zsúfoltság motívuma a testképi leírásokban és az egész művön végigvonul. A testek zsúfolódásának megjelenítési eszköztára azonban nem egységes, csupán abban, hogy ezek a képsorok mindig erőteljesek, s a leírt testek összevisszasága egyfajta homályteredményez. Ha a dolgok mögénézünk, akkor viszont észrevehetünk egy nagyon fontos egyezést, mely az összes ilyen jelenetsor háttérében húzódik: ez pedig az ország aktuális hatalmi helyzete.

Nem véletlen, hogy a regényben cigány emberek maroknyi kis csoportját ismerjük meg, hiszen a politikai ideológia nyomása a perifériára szorította őket egy telepre. Mivel elnyomják és diszkriminálják őket, ezért munkaszerzési lehetőségeik korlátozottak, mindennapjaikat pedig a nyomorba taszítva kell tengetniük. Ezért kell több családnak egy putriba húzódnia télen, mert egyszerűen nem telik másra, csupán valamilyen összetákolt kunyhóra, ami nem mindig képes ellenállni az időjárás viszontagságainak. Egy helyre húzódva aztán meg kell küzdeniük azzal, hogy testi közelségük és elhanyagolt higiéniai viszonyaik betegségek és fertőzések kialakulását eredményezik, melyekkel orvoshoz nem fordulhatnak, mert még ő is csak legyint rájuk. Mindez kiegészül rossz minőségű táplálékaikkal vagy azok teljes hiányával. Testük napról napra csak gyengül, míg végül feladja a harcot, és a halál már egymás között éri őket, melynek tapasztalása egyre inkább alantasul, míg végül teljesen elveszti súlyát és tragikumát.

Az sem véletlen, hogy az uradalomban egy pajtába kell tömörödniük, s elviselniük egymás ingerlő testi közelségét, ugyanis nekik, mint másodrendűnek tekintett etnikumnak, ezt biztosítja a többség. Ők pedig elfogadják – és kihasználják azt. Nem meglepő, hogy egy ilyen környezetben is megjelennek a fertőzések, a nemi betegségek.

Mindezek a képsorok a putri sírba taszító nyomorával s a pajtában egy helyen tömörödő emberek káoszával – akik miközben kihasználják a helyzet adta lehetőségeket, már-már egy testté olvadnak össze – előrevetítik a nyitott zárlathoz vizionálható haláltáborok képét, melyet az utolsó alfejezetben részletesen kifejtek.

6. Betegségek, sérülések, gyógyítás

Korábban rámutattam a cigányok jó hőérzetért és a jóllakottságért vívott küzdelmére, mely mélyről, zsigerből meghozott döntéseket jelentett. Azonban a kialakított környezet s a nem megfelelő táplálék felvétele csupán átmenetileg hozott enyhülést számukra, s inkább további problémákat idézett elő.

Több család egy putriba költöztetése megvédte őket a házomlás veszélyeitől s valamelyest a hidegtől, azonban az összetömörülő emberek pillanatok alatt levegőtlennek tették a kis helyiségeket. Arról nem is beszélve, hogy a fagyok miatt még félre való dolgaikhoz sem mentek ki, így a különféle kiválasztási, ürítési folyamatok elvégzése odabent, a mikro környezetben történt, szennyezetté téve az amúgy sem sok levegőt. A borzasztó higiéniai körülmények, kiegészülve a rossz minőségű élelmiszerrel vagy a tápanyagok teljes hiányával, annyira legyengítik a szervezeteket, hogy felütik fejüket a fertőzések, betegségek. Ezek elbeszélése mindig láttató erővel és szemléletesen közvetíti az érzékszervi tapasztalatokat.

A felmerülő bajokra, betegségekre megvannak a maguk sajátos megoldásai, ritkán fordulnak velük orvoshoz azok korábban ismertetett hozzáállása miatt, mely alól persze kivételt jelent a fiú lőtt sebének kezelése. Gyógymódjaikban a népi gyógyítás módszerei, fogásai érhetők tetten: a természetből vett anyagok használata, a sokak által még ma is ismert módszer, azaz az emberi vizelet alkalmazása, különböző állati eredetű ürülékek igénybevétele mind része a cigányság „patikájának”. Továbbá babonák is kiterjednek a gyógyításra. Az ezeken alapuló praktikáikat tisztán félelmek és megrögzött hitük miatt alkalmazzák. Egy alkalommal az elbeszélő meg is fogalmazza: „Hisszük a semmit, mert évszázadokon át megcsontosodtak a gyökerei, pusztít, öl, fertőz, hitet, félelmet követel.”³⁵ Ez a félelem az oka a babonák évszázadokon át való örökítésének. Tudományosan megmagyarázhatatlan, de félnek tőle.

A főszereplő hozzáállásában viszont mutatkozik némi ellenállás ezen babonák felé. Határhelyzete, mint azt már említettem, többszörös, s ebbe beletartozik az is, hogy a hagyományok és a modernség határán áll. Ő képezi a folyamatos és fokozatos átmenetet a kettő között. Mivel egész gyerekkora azokban a megkövesedett, megrögzött hagyományokban gyökerezik, ezért még hatással vannak rá, viszont gondolkodása a külső világból szerzett tapasztalatai révén már érettebb ahhoz, hogy átlássa működésüket, megszűrje őket, és valamelyest ellenálljon nekik. Határhelyzete önmagával való konfliktust is szül, ellenállása éppen ezért lehet csak részleges. Rájön: ha lázad a babonák ellen, azzal tulajdonképpen önmagával kerül szembe, hiszen csoportja tagjaként önmagassága ugyanazon kulturális meghatározottságokban gyökerezik, mint a többieké, melyeknek pedig részét képezi a babonás hit. Ily módon tehát vannak praktikák, amiket alkalmaz, vannak viszont olyanok is, amik helyett újakat kezd gyakorolni. A tudatlanság vagy épp

35 LAKATOS Menyhért: *Füstös képek*. I. m. 121.

a tudni nem akarás és a tudás, az újítás hajlamai feszülnek egymásnak karakterén belül, valamint közte és közössége között.

Tudását egyébként nagyra értékeli, és tiszteletben is tartják. A probléma abból adódik, hogy túl nagyra tartják, és a saját, egyszerű, tudatlan szintjükön azt gondolják: ha a fiú iskolába jár, akkor már egyből orvos. Éppen ezért tud beszámolni az elbeszélő arról az esetről, amikor a telep csendjét egy, a fájdalomtól ordító cigány férfi törte meg, aki gondolkodás nélkül őt hívta segítségül. Nagy nehezen kiderül, hogy fogfájás gyötri, és a fiú feladata lenne annak kihúzása. Őt viszont a másik kitátott szája láttán elfogja a rosszsullét. Időbe telik, mire erőt vesz magán, s megtalálja a baj okozóját, a beavatkozást pedig végül siker koronázza. Ezután azonban „orvosi teendői” megsokasodni látszanak, hiszen innentől kezdve egymást érik a megkeresései a telepen előforduló kisebb bajok ellátására. Ez persze közössége részéről sajátos megbecsülést jelent, számára viszont alapvetően nyűg a sok apró sérülés meg meggyógyítás kezelése.

A fiúnak tehát a hagyományok és az újítás határán mozogva nemcsak önmagával kell szembenéznie, hanem addig nem tapasztalt gondokkal is, melyek bár a környezetében élők részéről tiszteletet jelentenek, benne viszont ezek csupán megoldandó problémaként tudatosulnak.

7. Halál – a testi élet vége

A halál: az emberi élet vége, a test elhasználódása, megsemmisülése – a testi létezés sorseseleménye.³⁶ Mint Széplaky Gerda kifejti, a test halála jelenti az egyetlen bizonyosságot annak tényleges létéről. A testként való létezés szimptomája annak mulandósága. A lélek és a szellem lehet örök, a test azonban sebezhető, s ezen lényegéből adódóan elpusztul.

A regényben szereplő közösség a halált a maga valóságában, irtózatossággal közelségben éli meg. Halottjuk fölött a közösség együtt virraszt, a túlvilágra költözéshez kötődő babonás hagyományait mind együtt ápolják. Siratókat tartanak, hangoskodnak és ébren maradnak a halott körül, mert úgy tartják, hogy a halál jelenlétében félő álomba merülni. Temetkezési szokásaikhoz is hozzátartozik a halott hangos, jajgatós siratása, melyet mások látványossággént fognak fel.

Amikor azonban a nyomor elhatalmasodik fölöttük, és érezni kezdik, hogy ez valami rajtuk kívül álló nyomás eredménye, akkor a haláleseteik már úgy megszorodtak, hogy mindennapos élménnyé változtatták az elmúlást. Némelyik szereplő számára már nem lesz súlya, és közönyösen kezd róla beszélni. „Lesz itt úgyis emberhullás a télen (...)”³⁷ – mondja Simaj Bonczának a lóval kapcsolatos beszélgetésük közben, tényszerűen közölve a dolgot. Az elbeszélő ugyanilyen szenvtelenül beszél a gyermekhalálzásról, amikor feltárja, hogy amelyik csecsemő erős, az megmarad, amelyik nem, azt eltemetik, vagy éppen, ha nem válik be egy-egy népi gyógymód, annak egy ingyen koporsó és egy krepp-papír a vége. A regény egy

36 SZÉPLAKY Gerda: *A halott test grammatikája*. I. m. 147.

37 LAKATOS Menyhért: *Füstös képek*. I. m. 398.

pontján már annyi a halottjuk, hogy maga a plébános nem megy el a temetésre. Így tud a tragikus helyzet közepette is egyfajta színfoltta válni az egyik cigány szereplő, aki magára vállalja a halott elbúcsúztatását.

A „konkurenciáról” értesülve ezután a pap egy szertartást sem hagy ki.

Ez a halálhoz való rideg hozzáállás párhuzamba állítható a zárlatban előrevetített láger-vízióval. A diszkriminált közösség átvette a zsarnoki uralom rájuk vetett tekintetét, és ugyanolyan mindennapinak élte meg a halált, mint a haláltáborokban dolgozó katonák. Már annyit láttak egy rakáson, hogy a felfogásukból kiszorult a halottak iránti részvét, a halál súlytalanná vált.

Az, ami a regény végén kibontakozni látszik, az a cigányság holokausztja. A telepre beszorított, kiéheztetett csoporthoz katonák érkeznek, s a munka és a jobb élet címszávaival a naiv, reménykedő embereket fehérre meszelt, szögesdrótos vagonokba zsúfolva szállítják valahová, mely a nyitva hagyott zárlat miatt nem derül ki pontosan, azonban mégis szinte biztos. A történelem legvéresebb időszakának kezdete ez, amikor a faji alapon diszkriminált embercsoportok egyéneit elszemélytelenítve, eltestetlenítve, egy nagy masszaként kezelve marhavagonokba zárták, és erre külön kialakított helyeken, módszeresen és kitervelten megsemmisítették. Az egyéni halálesetek tragikuma pedig egybeolvadt az egyetemes halál tragikumában, melynek következményeként az egyes sorsok végének súlya elveszik, s a nagy, egyetemes halál részeként értelmeződik.

A zárlat nemcsak a történet végét jelenti, hanem a végsőig fokozza azt az embertelen megaláztatást, amit a szereplők elejétől kezdve átéltek. Testi mivoltuk, míg éltek, egy valamire kellett: abjektnek, melyre a többségi társadalom tagjai rá tudták vetíteni saját maguk megvetését.³⁸ Soha nem rendelkeztek tényleges testtel, nemmel vagy szubjektummal.³⁹ Haláluk tárgyiasította őket végérvényesen,⁴⁰ bár már életükben is inkább tárgyak voltak, mint emberek. Tárgyak a „Másik” bélyegével.

Ennek a maroknyi cigány közösségnek nem jár ki a normális végtisztesség. Ugyanúgy kell meghalniuk, ahogy a telepre be voltak kényszerítve, ahogy a putriban össze voltak bújva, ahogy az uradalomban egymás levegőjét szívták, s ahogy utaztak a vagonban: összeszorítva, zsúfoltan, egymás hegyén-hátán, egy kupacban valahol, mindentől távol, egy haláltáborban. Nem kapnak se ingyen koporsót, se krepp-papírt, búcsúmisét pedig még annyira sem. Azt kapják, amit a többség szerint érdemelnek: tömegsírt vagy égetőkemencét.

Ahogy a regényvilágba egy mese jelentett bevezetést, úgy onnan kifelé is egy mese vezet. Egy olyan keserű mese, mellyel reményt keltettek egy reménytelenül kiszolgáltatott embercsoportban, akik hitték a mesét, mert csak az maradt számukra. Így lesz a zárlat egy keret. Keret a történetnek és keret a főszereplő életének, aki naivan hitte Mámi meséit gyermekként, s gyermeki naivsággal hitte a katonák meséit felnőttként.

38 FÖLDES Györgyi: *Szövegek, testek, szövegtestek: a testírás-elmélet irányjai*. I. m. 9.

39 I. m. 42.

40 SZÉPLAKY Gerda: *A halott test grammatikája*. I. m. 146.

8. Összegzés

A regény szereplői igen sajátos testkultúrával rendelkeznek. Az a fajta kettős látás, melyet a főszereplő képvisel leginkább, szinte mindenre kiterjed. Kezdve az öltözködéssel és a megjelenéssel: tudják azt, hogy a telepi ruháik nem lesznek számukra megfelelőek egy hivatalos helyen, ezért oda mindig megadják a módját, és tisztán, rendezetten jelennek meg. Ezzel a tudásukkal nyernek olykor egérutat is, vagy arra használják, hogy ételt szerezzenek maguknak. Az ételért, mely testük fenntartását szolgálja, mindent és bármit képesek latba vetni, egy dolgot kivéve: a szinte már szentként tisztelt állatukat, a lovat. Kezdeti nomád életformájuk összefonódott az állattal, a négylábú jószág jelentette ugyanis a létalapot számukra. Ha már azt is feláldozzák, az már a tarthatatlan nyomort jelenti. A szerelmi és nemi életüknek jó néhány hagyománya végigvonul a művön, azokon kívül viszont a szabadság, a természetesség és az ösztönösség jellemzi. A mindezeket leíró jelenetek legnagyobb része a nagygyantéi uradalomban játszódik, így válik az szimbolikus térré. A testek összezsúfolódása gyakran jelenik meg a műben, többek között az imént említett helyszínen is. A többségi társadalom kényszeríti őket ezekbe a helyzetekbe. Kijelölik számukra a lakhelyüket a falutól távolabb eső telepen, vagy a szállásukat egy külön pajtában. Egész életükben nyomorognak egymás hegyén-hátán, rossz körülmények között, mosdatlanul, éhesen. Legyengült szervezetük tökéletes táptalaj a fertőzéseknek, amiknek a terjedését képtelenek megállítani testi közelségük miatt. Orvosi segítségben nem bízhatnak, ezért babonáikhoz fordulnak, de azok nem bizonyulnak elégnek. A csoport fogyatkozni kezd, egymás között éri őket a halál, a történet végén pedig már nem egy-egy ember, hanem mind együtt haladnak a végső megsemmisülésbe.

Ebben a világban ritkán vannak szent értékek. A nyomor kiöl minden szentséget. A pusztá élet fenntartása marad meg célnak. Azért áldoznak fel mindent, hogy a holnapot megéljék. Utolsó holmijuk után pedig már nem marad más, ezért a testüket is odadobják. Eközben viszont egy részük napról napra elhal, s ez az emberi méltóságuk. Mindezt azért, hogy élhessenek egy olyan életet, mely nem is nevezhető életnek, inkább folyamatos halálnak. Ugyanakkor az embertelen nyomornak is megvan a maga embersége. Ahelyett, hogy az egyéni sorsproblémáik széthúzást keltettek volna köztük, és elidegenítették volna őket egymástól, ők inkább összetartottak, és együtt harcoltak.

A kirekesztés, a telepre való beszorítottság eredménye, hogy a közösségi testtapasztalások sokkal hangsúlyosabbak a regényben, mint az egyéniek. Az étkezés számukra mindig közösségi érintkezést jelent. A ló a csoport értéke, annak megőlése a közös bűnösség vállalásával történik. A gyerekek együtt nőnek fel, nevelésükben és etetésükben az egész telep részt vesz. Az éhezés és a hideg ellen együtt tesznek. Az orvost közösen utálják. Egy haláleset az egész telep gyásza, a zárlat pedig mindenki temetője.

Azt lehet látni, hogy a testtapasztalások szerves egészet alkotnak a regényvilággal. Egyik nincs a másik nélkül, egyik meghatározza a másikat, nem választhatók szét.

A háttérben pedig végig ott áll a kijelölt kor súlyos díszlete, mely még a regény végével sem ad feloldozást a szereplőknek.

Bibliográfia

- BAUDRILLARD, Jean: *The Consumer Society: Myths and Structures*. Sage Publications, London, 1998.
- BECK Zoltán: *A megszólalás üres helye. Romológiai és más dolgokról*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2020.
- DECZKI Sarolta: „Test, logosz, tánc.” In: *Helikon Irodalomtudományi Szemle*, Argumentum Kiadó, Budapest, 2011/1–2, 68–86.
- FEATHERSTONE, Mike: „A test a fogyasztói kultúrában.” In: *A test. Társadalmi fejlődés, kulturális teória* (szerk. A. Fodor Ágnes, ford. Erdei Pálma). József Műhely Kiadó, Budapest, 1997, 70–107.
- FORGÁCSNÉ TÁLOS Margit: „Lakatos Menyhért: Füstös képek.” In: *Alföld*, 1976/2, 91.
- FÖLDES Györgyi: „Szövegek, testek, szövegtettek: a testírás-elmélet irányai.” In: *Helikon Irodalomtudományi Szemle*, Argumentum Kiadó, Budapest, 2011/1–2, 3–49.
- GARAJ Lajos: „Cigány regény.” In: *Irodalmi Szemle*, 1986/3, 279–283.
- GÖNCZ Árpád: „Világ a világ alatt.” In: *Élet és Irodalom*, 1975. július 19., 11.
- JÁNOSI Zoltán: „Lakatos Menyhért: Füstös képek.” In: *MMA Lexikon*.
- KÉRCHY Anna: „Tapogatózások. A test elméleteinek alakzatai.” *Apertúra*, 2009/tél.
- KISS Endre: „Cigánypárizs lakói.” In: *Mozgó Világ*, 1976/4, 95–96.
- LAKATOS Menyhért: „A cigányság irodalma.” In: *Látó*, 1995/3.
- LAKATOS Menyhért: *Füstös képek*. Magvető Kiadó, Budapest, 1975.
- LEJEUNE, Philippe: „Az önéletírói paktum.” In: *Fosszília* (ford. Varga Róbert). Szegedi Tudományegyetem, Szeged, 2002/1, 132–158.
- MÁTYÁS István: „Lakatos Menyhért: Füstös képek.” In: *Kritika*, 1975/7, 26–27.
- MERLEAU-PONTY, Maurice: *A látható és a láthatatlan* (szerk. Boros Gábor, Dékány András; ford. Farkas Henrik, Szabó Zsigmond). L'Harmattan Kiadó – Szegedi Tudományegyetem, Budapest, 2006.
- MULVEY, Laura: „Vizuális öröm és narratív film.” In: *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása* (szerk. Bókay Antal, Vilcsek Béla, Szamosi Gertrud, Sári László; ford. Muráth Rita). Osiris Kiadó, Budapest, 2002, 560–568.
- PERNYÉSZ Anita: „Identitás(keresés) Lakatos Menyhért *Füstös képek* című regényében.” In: *Forrás*, 2011/3, 53–64.
- SZÉPLAKY Gerda: „A halott test grammatikája. A megváltás lehetetlensége Borbély Szilárd *A testhez. Ódák & Legendák* című verseskötetében.” In: *Helikon Irodalomtudományi Szemle*, Argumentum Kiadó, Budapest, 2011/1–2, 141–156.
- SZILÁGYI János: „Kettesben – Lakatos Menyhért és Szilágyi János: Nem csak a cigányság ügye.” In: *Kritika*, 1976/9, 7–10.
- SZŰCS Teri: „Lakatos Menyhért: Füstös képek.” In: *Élet és Irodalom*, 2013. január 18., 19.

Makó Boldizsár

Magyar filmadaptációk intermediális jelenségei* (Különös tekintettel Kosztolányira és Krasznahorkaira)

Munkám során a 20. századi regények és filmek között fennálló intermediális viszonyokat, illetve a határátlépéssel járó következményeket és a médiumközi jelenségeket kívánom részletezni egy összehasonlító, normatív szempontú elemzési módszer segítségével, kitérve az alkotások keletkezésére, szerzőire, a művek kulturális funkcióira, valamint a regények adaptálhatóságára.

Dolgozatomban többek között azt kívánom bizonyítani, hogy a 20. századi magyar adaptációk, bár a leghitelesebb regényfeldolgozás esetén is jelentős eltéréseket mutathatnak az eredeti művekhez képest (köszönhetően a médium nyújtotta véges lehetőségeknek, illetve az akkori, állam által korlátozott művészi szabadságnak), e különbségek viszonyaira nem hátrányként, sokkal inkább előnyként kell tekintenünk. Számos kiemelkedő alkotás születik ebben az időben, melyek ugyan hűen követik az „alapanyag” szövegét, sikerüket mégsem a regény „lemásolásának” köszönhetik, hanem annak, hogy az egyik médiumot képviselő szerző elképzelése egyedülálló viszonyba kerül, majd interakcióba lép a másik médium szerzőjének perspektívájával, világával, és mindennek eredményeképp születhet meg a regény értékéhez mérhető filmváltozat.

Az általam választott művek vizsgálatával arra a kérdésre keresem a választ, hogy hűségelvre törekvő transzpozíciók esetében milyen viszonyban jelennek meg a formai, illetve a narrációs különbségek a film és a regény között, valamint hogy a film milyen mértékben írja felül a regényben ábrázolt szereplők jellemét, személyiségét, és mit tesz hozzájuk, mit vesz el belőlük.

Az elemzett négy mű: Kosztolányi Dezső *Aranysárkány* (1925) című regénye, illetve az ebből készült Ranódy László-féle filmadaptáció (1966); Krasznahorkai László *Sátántangó* (1985) című regénye és Tarr Béla azonos című, „fekete szériás” mesterműve (1994). Mindkét filmváltozat tökéletes példája a szövegű adaptációnak (eltérő megoldásokkal), melyről az ember első pillantásra azt hihetné, hogy a regényhez képest már nem tartogat újdonságokat, azonban a továbbiakban épp ezt az utóbbi állítást kívánom maradéktalanul megcáfolni az általam kijelölt hipotézisek tükrében.

Hipotéziseim a következők:

1. Azokat a transzpozíciókat, melyek valóban a lehető legnagyobb hűséggel dolgoznak fel egy irodalmi művet, értékelő-előíró, vagyis normatív szempontú megközelítés által érdemes vizsgálni.
2. A transzpozíciók sikeressége nem az abszolút transzformáció teljesülésétől függ, hanem attól, hogy a rendező emberi, valamint művészi látásmódja hogyan viszonyul az íróéhoz.

* A dolgozat a 2025-ös OTDK Humán Tudományi Szekciójának filmtudomány tagozatában szerepelt. Témavezető: dr. habil. Arany Zsuzsanna.

I. Magyar filmgyártás, 20. századi filmadaptációk, valamint az általam választott alkotások elemzési módszere

„Még hosszú ideig irodalom és film
elsőbbsége fogja jellemezni a kultúra modelljét.”¹

Szabolcsi Miklós

A 20. század elején a születőben lévő magyar filmművészetre jelentős mértékben hatott az irodalmi élet. A magyar irodalom számos műve megtalálható a filmre vitt alkotások között, s már szinte a kezdetektől fogva találkozhatunk nevesebb írókhoz köthető filmadaptációkkal.

A század első felében a filmgyártással kapcsolatos igény egyre inkább növekszik. Ennek oka az, hogy a háborúk idején fokozatosan kiszorulnak a magyar film-színházakból az ellenséges országok filmjei, egyre kevesebb angol, amerikai és francia filmet mutattak be, majd a II. világháború idején, az Egyesült Államok hadba lépését követően teljesen kitiltják az amerikai filmalkotásokat a magyar mozikból. Ezt a hiányosságot a magyar filmipar remekei pótolják.²

A második világháborút követően változtak a társadalmi és ideológiai körülmények, ám az 1945 utáni magyar filmművészetben továbbra is érzékelhető a kultúra és a hatalom szoros összetartozásának, kombinációjának, egymásra utaltságának jelenléte; a filmművészet sok esetben a kultúra és a hatalom közötti dialógus vezérszónokává, első számú közvetítőjévé vált. Gelencsér Gábor *Forgatott könyvek* című monográfiájában az irodalom és a film kulturális funkciójáról is ír, s a funkcion belüli változásokat követi nyomon, mely elmondása szerint az adaptációk feldolgozásának egyik alapja. Az 1945 és az 1995 közötti időszakot András Bálint nyomán az alábbiak szerint csoportosítja (a példákat már magam rendelttem hozzá):

1. 1945–1948: a koalíciós időszak filmjei – *A tanítónő* (1945), *Mezei próféta* (1947)
2. 1948–1953: a szocialista realizmus évei – *Becsület és dicsőség* (1951)
3. 1954–1962: ideológiai enyhülés és formai útkeresés – *Édes Anna* (1958)
4. 1963–1969: magyar új hullám – *Pacsirta* (1963), *Egri csillagok* (1968)
5. 1970–1978: a hetvenes évek filmművészete – *Szerelem* (1970), *Szinbád* (1971)
6. 1979–1986: a nyolcvanas évek átmeneti korszaka – *Szerencsés Dániel* (1981)
7. 1987–1995: a rendszerváltás politikai és poétikai reflexiója³ – *Woyzeck* (1994)

Az általam választott művek közül míg az *Aranysárkány* a magyar új hullám, addig a *Sátántangó* adaptációja a rendszerváltás politikai és poétikai reflexiójának korszakába sorolható. A tárgyválasztás során figyelembe vettem, hogy mindkét

1 Györffy Miklós: Emberek író- és felvevőgéppel. A magyar próza és film egy évtizede. In: *Filmkultúra* 1. (1980). 6.

2 Vajdovich Györgyi: A magyar film 1939 és 1945 között. In: *Metropolis* 2. (2013).

3 Gelencsér Gábor: *Forgatott könyvek - A magyar film és az irodalom kapcsolata 1945 és 1995 között*. Budapest: Kijarat Kiadó, 2015, 21–22.

szerző adaptáló filmrendezőként vonult be a köztudatba. Ezenkívül azért is döntöttem Ranódy mellett, mert a század második felének alkotói közül nem egy új filmnyelven megszólaló vagy a politikai cenzúrát kijátszó filmes munkáját szerettem volna elemzés alá vetni, hanem egy klasszikus formákat követő rendező művét az újhullám idején, megvilágítva azon egyes jeleneteket, melyek intermediális szempontból érdekesek lehetnek. Tarr Bélára ezzel szemben azért esett a választásom, mert a rendszerváltás utáni korai időszakból szerettem volna kiemelni egy olyan adaptációt, amely szintén a lehető legnagyobb hűségre törekszik, azonban az előbbihez képest új, formabontó és újító megoldásokat alkalmaz. A dolgozatban ezeknek a műveknek a komparatív elemzésére teszek kísérletet a továbbiakban.

Munkám során a Pethő Ágnes által „normatív szempontú megközelítés”-nek nevezett elemzési módszert⁴ kívánom alkalmazni a konkrétumok összehasonlításához, kiegészítve a Genette-féle posztstrukturalista narratológia-elmélettel, valamint a Wolf-féle tipológiával. Azért választottam ezt a fajta, összetettebb megközelítési módot, mert az ilyen típusú transzpozíciók esetében ez teszi lehetővé, hogy a médiumok közötti hasonlóságokat, valamint különbségeket pontról pontra, lépésről lépésre, egymás mellé helyezve vizsgáljuk, rávilágítva az időkezelés kérdésére, a karakterek megformálására, valamint az új médiumon belüli egyéb kivitelezésekre, melyek által a transzpozíció egyezéseket, avagy eltéréseket fog mutatni az eredeti műhöz képest. Fontosnak tartom azonban kiemelni, hogy míg egy hagyományos normatív, esszencialista elemzés ezeket a különbségeket még a „szövegátalakítás” problémájaként írná le, dolgozatomban azt igyekszem kifejteni, hogy ezek az eltérések milyen pozitív hatást hordoznak magukban. A hipertext, viszonyyszerű megközelítési módszert azonban azért nem tartom megfelelőnek ehhez a típusú vizsgálathoz, mivel az a transzformáció, vagyis a szövegátalakítás fogalmától teljesen elhatárolódik, és az adaptációt idézetként, parafrázisként határozza meg, az egyéni interpretációból kiindulva. Való igaz, az utóbbi években ez a fajta megközelítés sokkal elterjedtebbé, divatosabbá vált, háttérbe szorítva ezáltal a hűségelvre törekvő, esszencialista felfogást, azonban jelen esetben olyan (magyar viszonylatban) ritka és páratlan hűségű transzpozíciókról van szó, ahol a film kis híján már „szó szerinti idézetként” jelenik meg, így a lehetséges eltérések összehasonlításánál indokoltnak tűnik ezt a módszert alkalmazni. A két médium specifikus eljárásait egymás mellé helyezve, ok-okozati kapcsolatokon keresztül, elemekre bontva tudjuk a leghatásosabban és leghitelesebben ismertetni, amihez – McFarlane kifejezésével élve – egy „módosított strukturalista megközelítés” kínálkozik a legmegfelelőbbnek.⁵

4 Pethő Ágnes: *Múzsák tükre - Az intermedialitás és az önreflexió poétikája a filmben*. Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó, 2003, 27.

5 Brian McFarlane: *Novel to film: an introduction to the theory of adaptation* In: University of Amsterdam, Oxford, 1999, 146.

II. Kosztolányi Dezső – Ranódy László: *Aranysárhány*

„Sok rendező, aki odáig csak kínlódva,
mellékajtókon osonva próbálta önmagát
kifejezni, eljutott oda, hogy
megtalálhatta saját hangját
Fábritól Máriássyig, Makktól magamig...”⁶

Ranódy László

1. A regény és a film kulturális funkciója és keletkezéstörténete

1926-ban jelent meg Kosztolányi Dezső *Édes Anna* című regénye, Fábri Zoltán 1958-ban készít belőle fekete-fehér filmdrámát, mely munka az első Kosztolányi-adaptációként jelenik meg a magyar filmtörténetben. Ezt követi a *Pacsirta*, majd az *Aranysárhány*, amelyek eleve rokon művek, s az *Édes Annánál* kevésbé modern szemléletű, hagyománykövetőbb adaptációknak mondhatók. Ezután még számos más, az első háromnál kevésbé jelentős Kosztolányi-adaptáció is születik hazánkban, mint a *Kínai kancsó* (1973), *A kulcs* (1974), *Fürdés* (1975), a *Hajnali párbeszéd* (1986), az *Alfa* (1993), a *Kanári* (1993), az *Esti Kornél csodálatos utazása* (1995), *A rossz orvos* (1996), a *Tavaszi, Nyár, Ősz* (2007), *Tréfa* (2009), a *Véletlen* (2013).⁷

Ranódy Szóts Istvánnal 1939 júliusában egy napon került a Hunniába, s később mindkettejük célja az lett, hogy az általuk készített filmek életszerű, valóságközeli módon jelenítsenek meg emberi sorskérdéseket. Ahogy Szóts, úgy Ranódy is erősen kötődött a hagyományhoz, a nemzeti irodalomhoz, adaptációiban modern, mikrorealista közeget teremtve, lélektani szempontból jelenítette meg szereplőit. A színészek kiválasztásánál a „lelkialkat” volt az elsődleges szempont számára, ezért amatőrökkel is kiválóan tudott dolgozni. Az olykor már-már naturalista lélektani ábrázolás filmjeinek könnyen felismerhető jellegzetességévé vált.

Habár az akkori kultúrpolitika többször is lehetetlenné tette elképzeléseit, nem hagyta el az országot. Huszonhárom el nem fogadott vagy leállított forgatókönyv, betiltott film és leállított forgatás köthető nevéhez, és bár a cenzúrával folyamatos harcban állt, békességre, kompromisszumra törekvő humanista volt, aki Kosztolányival „rokonlélek” szintjén tudott azonosulni.⁸

Ezért tudott olyan színészeket választani, akik a lehető legközelebb álltak a regények karaktereihez, majd őket szerepeltette a Kosztolányi-művek adaptációiban. Képes volt Kosztolányi szemén keresztül „látni”, és az ő fejével dönteni. A kettejük között kibontakozó művészi összhang, mintegy láthatatlan kapocs, a rendező

6 Szekfű András: *Interjú Ranódy Lászlóval*. Magyar Nemzeti Filmarchívum, kézirat, 1970, 4–6.

7 Göbel Ágoston (2024): *Kosztolányi Dezső adaptációk* <https://kritikustomeg.org/folytatas/2449/kosztolanyi-dezso>

8 Fazekas Eszter (2023): *Egy boldogságkutató a diktatúrákban. Rendezőportrék: Ranódy László* <https://filmtett.ro/cikk/rendezoportrek-ranody-laszlo>

gyerekkorától fogva jelen volt az életében, s később már nemcsak rajongóként tekintett Kosztolányira – aki Ranódy számára a „nagybetűs író” volt –, hanem azonos életfelfogású és lelkületű művésztársként tudott azonosulni vele. Kettejük korai megismerkedésének történetét olvashatjuk az alábbiakban:

Ez nálam egészen régi, gyermekkori eredetű. Kosztolányiéktól nem messze laktunk. Eleinte csak láttam, majd meg is ismerhettem, ő volt számomra akkor az ÍRÓ. Később, ahogy munkáit egyre jobban megismertem, világa nagyon közel került hozzám. Meggyőződésem, hogy művei – az idő múlásával mintegy fordított arányban – egyre modernebbekké, aktuálisabbá válnak, a mához szólnak.⁹

Az utolsó mondatot az *Aranysárkány* kapcsán is érdemes kicsit jobban megvizsgálnunk, ugyanis a kamerák előtt Novák Antal személyében Ranódy László sorsa mutatkozik meg többször is, így a tanár filmbéli alakja egyfajta rendezői alteregóként is értelmezhető. A cenzúrával folytatott örökös harcok, kudarcok, ugyanazt az elkeseredettséget, kiszolgáltatottságot, tehetetlenséget váltották ki Ranódyból, amit Novák is érzett a lányával, a merénylőivel, az elveinek bukásával kapcsolatban. Így mondhatjuk, hogy a tanár története, Ranódy története is egyben.

Az *Aranysárkányát*, valamint Fábri Zoltán *Édes Annáját* összemérve máris tanúi lehetünk annak, hogy a magyar filmtörténeti korszakok jellegzetességeinek ismeretében milyen szemléletbeli különbségek alakítják az adaptációkat az 50-es évek végén, valamint a 60-as évek közepén. Míg ugyanis az *Édes Anna* az ideológiai enyhülés és a formai útkeresés korszakában, addig az *Aranysárkány* és a *Pacsirta* a magyar újhullám korszakába sorolható, így az előbbi film a szocialista realizmusból a modernizmus felé utat törő szellemiség jegyében adaptált, az utóbbi pedig a konvencionális stílusesszéközök használatában látja a megoldást.¹⁰

Fontos megemlítenünk, hogy Fábri *Édes Annája* előtt pár évvel Kosztolányi még tiltólistás, „nihilista” (azaz egy elvárt világnézet nélküli), „polgári burzsoá” szerzőnek számított hazánkban. Azonban az *Édes Anna* című film cselekményének a „fehérterrorra” vonatkozó értelmezése, a kommün bukása utáni karakterek negatív jellemrajza és személyük elmarasztalása elfogadhatóvá tette az eredeti művet, s miután a hatalom erre az álláspontra jutott – nem utolsósorban a marxista értelmezések révén, ahol a cselédkérdés került középpontba –, Kosztolányi visszakérülhetett a köztudatba, ismét szabad volt vele foglalkozni, így további adaptációk születhettek elbeszéléseiből.¹¹

Stílus szempontjából Fábri alkotása sokkal inkább minősíthető „szerzőinek”, mint Ranódyé, aki mindenáron hitelességre törekszik, s ez meg is hozza a sikert számára. Adaptáló filmrendezőként válik híressé, és az ő esetében egy filmtörténeti

9 K. I.: – A szavak mögötti világ. Ranódy László újra Kosztolányit idézi. In: *Film Színház Muzsika* 2. (1973).

10 Gelencsér 2015, 161.

11 Fábrián László: *Az Édes Anna legendárium, Kosztolányi Dezső regényének elő- és utóélete*. Doktori disszertáció. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar, 2014, 122.

szempontból ritka jelenségről van szó, mivel ha belegondolunk, nem sok olyan példával találkozunk, ahol a regény és a belőle készült film is ugyanolyan erősségű és magas színvonalú alkotásként, mondhatni mesterműként vonul be a köztudatba, mint a *Pacsirta* vagy az *Aranysárkány*. Ranódy mint a Kosztolányi-elbeszélések megfilmesítője abszolút kongeniális művészi alakként van jelen a filmes világban, hiszen mind az író, mind a filmrendező ugyanabból a témából valami felejthetlent, maradandót hoz létre a maga területén.¹²

Ezen újraprojektálási folyamatnak köszönhetően az *Aranysárkány* megfilmesítésére 1966-ban kerül sor, s a 280 oldalas regényből (melyet Kosztolányi is a leghosszabb regényeként tartott számon) egy 85 perces filmdrámát hozott létre Ranódy. Az *Aranysárkány*, akárcsak a *Pacsirta*, egy Sárszeg nevű fiktív kisvárosban játszódik, mely Kosztolányi életében leginkább Szabadkának feleltethető meg. Itt következik be az a tragédia, melynek áldozata Novák Antal (Mensáros László) középiskolai matematika- és fizikatanár lesz. A regény cselekményének ötlete több életrajzi eseményhez is kapcsolható, köztük az 1923-as érettségi találkozéhoz, amikor Kosztolányi újraéli szabadkai gyerekkorát.¹³

További életrajzi epizódok is említhetők azonban. Amikor Kosztolányi a hatodik osztályba jár, az iskola egy bukott diákja agyonlövi magát. Az eset feldúlja a város lakosságát, s a helyi lapok az új igazgatót (Kosztolányi Árpádot, az író apját) hibáztatják, majd felelősségre is vonják a történetekért. Nem sokkal később az író az édesapját mozdulatlanul találja az ebédlő díványán, egy pisztollyal a kezében. A fiatal Kosztolányi hatalmas kiabálásban tör ki, mert azt hiszi, apja is végzett magával, ám mire a többiek berohannak a szobába, az apa felriad álmából, a pisztolynak pedig hűlt helyét találják.¹⁴

Érdemes idéznünk Kosztolányi szavait is, amint édesapjáról vall:

Úgyszólván egész kamaszkorom azzal telt el, hogy féltettem őt. Attól tartottam, hogy valami veszélyes kísérlet közben életét veszti, hogy elmegy hazulról és többé nem jön vissza, hogy egy „rejtélyes” ok miatt öngyilkosságot követ el. Ha vacsorára volt híva, hajnalig virrasztottam ágyamban, csak akkor aludtam el, miután hazatért.

A Novák Antal, valamint a tanár és gimnáziumigazgató Kosztolányi Árpád között kimutatható párhuzamot több egyéb jel is megerősíti, mint például az önmagával sakkozás jelenete, vagy a lombfűrészelés, vagy az apa íróasztalán heverő tárgyak bemutatása.¹⁵

12 Muszatics Péter: *Kosztolányi a filmvászonon*. Veszprém: Pannon KultúrKlub 4.0 előadás, 2024. március 25.

13 Somlyó Zoltán: Kosztolányi Dezső házatájáról: A költő nyilatkozik regényeiről, otthoni dolgokról, Milkó Izidorról, Fenyves szerkesztőről, a mai fiatalságról, fiáról: Ádámról, a moziról és a rádióról. *Bácsmegyei Napló*, 1926. dec. 25., 40.

14 Kosztolányi Dezsőné: *Kosztolányi Dezső*. Budapest: Révai, 1938, 40.

15 Kosztolányi Dezső: *Bölcsőtől a koporsóig*. Réz Pál (szerk.). Budapest: Szépirodalmi, 1987, 386–387.

Ranódy számára Mensáros László tökéletes választásnak bizonyult a film elkészítéséhez, ennek pedig bizonyítéka, hogy Mensáros játékaival elnyeri a Magyar Filmkritikusok Díját is a legjobb férfi alakításért 1967-ben.

A továbbiakban az általa alakított Novák tanár úr történetét előtérbe helyezve kívánom folytatni az elemzést, valamint különböző alfejezetekben összevetni a filmet a regénnyel.

2. A regény és a film keretes szerkezete

Mind a regény, mind a belőle készült adaptáció keretes szerkezetről árulkodik. Bár Kosztolányi esetében a regény két fejezettel később ér véget, az előbbi kijelentés így is megállja a helyét. Egyértelműen megállapítható, hogy a pisztoly, valamint a regény esetében a sárkány motívuma foglalja keretbe az irodalmi és a filmes elbeszéléseket. Az előbbi a filmben és a könyvben is ugyanakkor, ugyanott bukkan fel: egyrészt a nyitójelenetnél (Kosztolányinál az első mondatban), másrészt amikor Novák Antal a saját keze által véget vet életének az iskola falai között. Az első esetben valaminek a kezdetét jelzi a löfegyver (a jelentéktelen, hétköznapi futóverseny startját), majd egy sokkal jelentőségteljabbnak, nagyobb létfontosságú periódusnak a lezárását (egy köztisztelőnek örvendő, nagy tekintélyű pedagógus életének végét). Habár ez részben a következő alfejezet témaköréhez tartozik, a pisztoly-motívum miatt mégis itt érdemes beszélni róla, hogy ezen a ponton a rendező eltávolodik a regényben található narrációs mintától, ugyanis a filmben láthatatlan marad számunkra az a jelenet, amikor Novák Antal az öngyilkosság legbiztosabb módszerét keresi, s végül úgy dönt, hogy szájába dugja a fegyver csövét. Ranódy itt az eredeti történetrész átugrásával, kihagyásával, valamint egy új, a Kosztolányi-szöveg számára ismeretlen dialógus beillesztésével írja felül az irodalmi műben megtalálható epizódot, mégpedig az iskolaszolga (Maklár Zoltán) és a takarítónő párbeszédével (a regényben nincs ilyen, csupán annyi, hogy Gergely bádoggannába tölti vissza a tintát az egyik tanteremben), így kizárólag az ő perspektívájukon keresztül érzékelheti a befogadó az események sorozatát. Ebben az esetben intermediális jelenségről beszélhetünk, ahol az új médium nemcsak felülbírálja az eredeti mű cselekményét, s nem csupán nélkülözi, kiegészíti vagy átfogalmazza az eredeti mű egyes elemeit, hanem a regény narrációs fókuszát is újraértelmezi. A regényhez képest – mely mind a tanár, mind az iskolaszolga szemszögéből ismerteti a tragédiát – a film csak az utóbbi élethelyzetébe, perspektívájába enged betekintést ezen a ponton, a tanár utolsó percei ismeretlenek maradnak. Az öngyilkosság előtt Novák arcának utolsó jeleiből csak olyan mértékű következtetéseket tudunk levonni, mint amilyeneket az iskola személyzete tudott, mikor utoljára látták őt besétálni az épületbe (ha volt ilyen). A kamera semmit sem mutat számunkra a fegyverből, csak egy lövéshez hasonló zajt hallunk, akárcsak Gergely és a takarítónő, amikor azt hiszik, hogy a huzat csapta be az ajtót, s utána döbbenten eszmélnek rá mind ők, mind a nézők, hogy mi történt. A drámai hatást fokozva a szétroncsolt holttestet és

a pisztolyt ezután sem mutatja a kamera, csupán az iskolaszolga látja, amikor letekint a padlóra, így a néző pozíciója ismét változik a korábbihoz képest.

Egy elbeszélés esetében a nézőpontok elrendezésének módját nevezi Genette fokalizációnak, s az általa felállított rendszerben három fő csoportot különböztet meg: a nulla fokú fokalizációt (az elbeszélő többet tud, mint a szereplő); a belső fokalizációt (az elbeszélő ugyanannyit tud, mint a szereplő); valamint a külső fokalizáció típusát (az elbeszélő kevesebbet tud, mint a szereplő). Ezen túlmenően az elbeszélő funkciójának szempontjából is felállít egy gondolatmenetet, melyben megkülönbözteti egymástól a homodiegetikus (vagyis a történeten belüli) elbeszélőt, illetve a heterodiegetikus (vagyis a történeten kívül eső) elbeszélőt. Az elbeszélés során alkalmazott fókuszváltásnál, vagyis a nézőpont megváltoztatásánál használja Genette az alteráció fogalmát, mely akkor fordul elő, ha az általa felállított fokalizációs rendszerben előforduló kategóriák kódjaiban törés következik be (pl. külső fokalizációból – kívülről látjuk a szereplőket és a történeteket – belsőre vált az elbeszélés – az elbeszélő egyéni szemszögéből éljük át az eseményeket). Két jellemző fajtája a paralipszis (az általánosnál kevesebb információ jelenik meg), illetve a paralepszis (az általánosnál több információ jelenik meg). Ha a film esetében alkalmazzuk a fenti elméletet, az *Aranyrákánynál* az előbbi, tehát a paralipszis jelensége figyelhető meg.¹⁶

A film esetében ugyancsak elenyésző információhoz jut a néző (a lövés hangja) a regény eredeti nézőpontjának megváltoztatásával, annak érdekében, hogy az öngyilkosság váratlanul, felkészületlenül érje a befogadót, így a lövés előkészületeinek részletei a hatás elérésének érdekében mellőzhetőek lesznek. Ha most egy pillanatra elvonatkoztatunk a fegyver történetbeli funkciójától, és kizárólag a hangjára koncentrálunk, érdemes megfigyelni, hogy a film elején leadott lövés hangja, valamint a „vége” felirat után elsötétülő kép alatt harsogó mennydörgés hangja hogyan válik a film „felütésévé”, illetve „záróakkordjává”. Ha jobban belegondolunk, ez a lövés szólaltatja meg a filmet, ez ad neki hangot, majd 1 óra 24 perckor, a mennydörgés, akár egy mindent elsöprő, isteni fegyver moraja, némítja el a filmet, zárja le a történetet. Ilyen formában ez a megoldás is értelmezhető keretes motívumként, bár ez csakis a film esetében jelenthető ki, mivel az irodalmi mű nem a viharral, hanem az asztaltáncoltatás jelenetével ér véget.

A második motívum a keretes szerkezet szempontjából csak a regényben tekinthető eredményesnek. Az „arany” sárkány Ranódynál nem visszatérő elem, csupán az első, bevezető jelenetekben találkozhatunk vele, illetve a címhez, valamint a stáblistához szolgáltat csillogó háttérrel. Itt azonban vizuális szempontból kitüntetett figyelmet kap, mivel egészen közeli felvételen láthatjuk repülni, s a felvételt nézve eszünkbe juthatnak Bíró Yvette-nek *A film formanyelve* című munkájából származó gondolatai:

16 Dobos István: *Az elbeszéléselemélet kérdései*. In Uő: *Az irodalomértés formái*. Debrecen, Csokonai, 2002, 122–123.

„A nagyközeliak drámai telítettsége, dinamikus ereje érdekesen alakítja az élettelen tárgyak »arcát« is”.¹⁷

Az „arc” fogalmát itt szó szerint érthetjük, ugyanis míg a futóversenyt követően a gyerekek által eregetett sárkányt nagytotál plánban mutatja Ranódy, a következő snittnél rögtön szuperplánra vált, melynek eredményeképp azzal szembesülünk, hogy a repülő tárgynak két szeme, piros orra és fekete szája van, s így nemcsak átvitt értelemben, hanem szemmel láthatóan is saját, önálló *arccal* rendelkezik. Mire azonban a zsvajgó gyerektömeg elvonul az utcáról, azután, hogy a harmadik csöngetés is elhangzott, velük együtt a sárkány is eltűnik a filmből, holott a regényben fontos szerepet szán neki Kosztolányi, méghozzá több helyen, több szempontból is: a visszaemlékezéseknél, valamint annak szimbolikus jellegével kapcsolatban. Mielőtt Novák Antal öngyilkos lesz, s belátja, hogy az életet csak lázas felfogással és erőszakkal érdemes élni, megáll az ablaknál, kitekint rajta, és keresi a sárkányt; amikor pedig Huszár Bandi (Kovács István) és Csajkás Tibor (Tóth Benedek) sok év elteltével felidézik a régi szép időket, ugyancsak a sárkánymotívum kerül előtérbe. Milkó Izidor a *Bácsmegyei Napló*ban 1925. május 5-én közölte kritikáját, melyben a címről mint szimbólumról ír, rávilágítván a sárkány alakja mögött húzódó mögöttes tartalomra is.

Az „Arany Sárkány”, amelyet május elsején küldenek föl a sárszegi gimnázium növendékei a levegőég felé, Kosztolányi Dezső új regényének az elején vonul fel, s szimbólumot jelent. Az egyik tanár, aki nézi, fitymálva állapítja meg, hogy „papírsárkány”, mert papírosból készült, de a másik professzor [...] aranszárkánynak mondja, arról, ami a legnemesebb rajta, amellyel a fiúk a szárnyait befestették. Ez utóbbi a matematika és fizika tanára ugyan, de vannak hevületei és illúziói, amelyekkel mindenben a szebbet látja. Ennek a vonásának köszönheti sok csalódását s a tragikus sorsát. Az elbeszélés végén s az élete utolsó órájában, amikor halni készül, a tanári szoba ablakából kitekint az utcára, oda, ahol ama májusi reggelen látta a sárkányt repülni.¹⁸

A sárkány tehát ennek alapján felfogható a fiatalság, az elvesztegetett évek allegóriájaként is, valamint az élet szépségeinek megbecsülése kontra észre nem vétele is reprezentálódhat alakjában. Ranódy az említett jelenetet teljesen kihagyja a filmből (legalábbis amikor utoljára látjuk Novák Antal arcát, nem tudjuk, hová néz), s rögtön rátér az öngyilkosságra, ám cserébe az utolsó beállításnál mi lehetünk azok, akik Novák helyett kitekintenek az ablakon, mielőtt elsötétülne a kép. Esernyős embereket látunk, s olyan időjárást, melyben nem szokás sárkányt eregetni, s mely a regényben szereplő meteorológiai állapotoknak épp az ellenkezőjét mutatja. Kosztolányi szerint, amikor Novák Antal kinéz az ablakon, „az ég fehér, izzásig hevítve világít”, „uborkahéjak között nyargal a nyár, egyre hevítve tüzét”, „fénye

17 Bíró Yvette: *A hetedik művészet. A film formanyelve. A film formaisága*. Budapest: Századvég, 1994, 58.

18 Somlyó 1926, 40.

sűrűn, sárgán csorog alá, mint a genny”. Az elviselhetetlen meleg, a vakító fény, akárcsak később Camus regényében, a *Közöny*ben, itt is feszültségkeltő, frusztráló, a tragédiát elősegítő hatással bír, ám a filmben a nyomasztó forróság helyett esőt, lehűlést tapasztalunk, amikor kitekintünk az utcára. Feltételezésem szerint ez annak tulajdonítható, hogy Novák Antal ekkor már halott (ahogy a teste kihűl, úgy hül le odakint a levegő is), s ami ezt alátámaszthatja, az az, hogy az egész filmre jellemző tikkadt, fülledt időjárás után ekkor fordul elő először, hogy valamelyik jelenetben elered az eső. Ugyanakkor az aranylő sárkány – aranylő nap melege, kvázi az élet – is eltűnik, és sötét fellegek borítják el az eget. Az időjárás egyébként is klasszikus jelképe a filmes elbeszélésben a belső lelki folyamatoknak.

Intermediális szempontból jelen esetben is változtatások figyelhetők meg az eredeti műhöz képest: mind a pozíció, mind a cselekvés funkciója felülíródik ezeknél a jeleneteknél. Novák helyett mi magunk nézünk ki az ablakon, és nem azzal a céllal, hogy visszaemlékezzünk a múltra vagy megkeressük a sárkányt, mely az életet, a reményt, a tudományt jelképezte egykor, hanem hogy szembesüljünk a halállal, az elmúlással, azzal, hogy valami visszafordíthatatlanul véget ért.

3. A regény és a film narrációja

David Bordwell tanulmányában arra a megállapításra jut, hogy alapvetően kétféle narráció létezik: a mimetikus, mely elmélet szerint a narráció egy látvány megmutatása; illetve a diegetikus, mely szerint az elbeszélés nem más, mint verbális aktus, tehát elmondás. Bordwell a mimetikus elméletek fejtegetése során említést tesz a „láthatatlan megfigyelőről” is mint a ’60-as évek filmteoretikusaitól származó fogalomról, mely esetben a következőt állítja: „Az elmélet szerint az elbeszélő film a történet eseményeit egy láthatatlan vagy képzeletbeli szemtanú látószögéből ábrázolja”.¹⁹

Kosztolányi narrátora egyrészt ide, a „láthatatlan megfigyelő” kategóriájába sorolható, mivel jelen van ugyan a regényben mint közvetlen elbeszélő, de ennek ellenére mégsem hús-vér szereplő. Másrészt viszont az omnipotens, azaz a mindentudó narrátor funkcióját is betölti, mivel pontosan tudja és ismerteti az olvasóval a regény alakjainak érzéseit, vívódásait, gondolatait. A szereplők felett ugyan nem mond ítéletet, a szereplők jellemvonásaiból, viselkedéséből mégis sokszor következtethetünk az álláspontjára.

Ranódynál nincs konkrét elbeszélője a filmnek, helyette a filmes narráció segíti a megértést. A látvány, a film formanyelve, valamint a szereplők cselekedetei mesélik el tehát a történetet a narrátor helyett. Részletesebben kibontva ide tartoznak a plánváltások, kameramozgások, vágástechnika, a zajok, a hangok, a zene, a csönd, melyek együttesen teremtik meg a narrációt. Rögtön az első percekben találkozhatunk ezek együttesével: a csönddel, a lövéssel, majd elindul a zene, és

19 David Bordwell: *Elbeszélés a játékfilmben*. Budapest: Magyar Filmintézet, 1996, 16., 22.

végül színes felvételeken láthatjuk a futóversenyt és Vilit, kistotál, majd premier plánban.²⁰

A futás ideje alatt egy bizonyos szakaszon gyorsított felvételt is tapasztalhatunk. Ennek az egyik oka a verseny sebességének, gyorsaságának érzékeltetése, a másik pedig az időkezelés. Mint arról már esett szó, a film a regénytől eltérő időkezelési stratégia alapján dolgozik, hiszen ami például a regény esetében a terjedelem szempontját figyelembe véve egyszerűen megvalósítható, azt egy filmnél a megszabott játékidő felső határvonala kényszeríti keretek közé, s többek között e nehézségek kiküszöbölésénél van nagy szerepe a filmes narrációnak.

Egy adaptáció esetében a rendezőnek ki kell választania, hogy az adaptációs kategóriák (transzpozíció, szabad adaptáció, egyéni interpretáció, kölcsönzés) közül melyiket választja, milyen típusú adaptációt szeretne készíteni, mi az, amit be szeretne emelni a filmbe, s mi válik részben, avagy teljes mértékben mellőzhetővé. A film szerzője ilyenkor általában dramaturgiai eszközökhöz nyúl, sűrítést, kihagyást, áthidalást alkalmazhat. Az *Aranyrákány*nak – habár a transzponációs adaptációk csoportjába sorolható – vannak egyéni megoldásai (pl. a búcsújelenet beillesztése a *Pacsirtából*, mely olyan rendkívüli „callback”, ami az „adaptáció az adaptációban” jelenségét tárja elénk, apró változtatásokkal, köszönhetően annak, hogy mindkét mű Sárszegen játszódik, ugyanabban az időben). A film ezenkívül gyakran úgy alkalmaz kihagyásokat, hogy említés szintjén a regény egyes elemei mégis bekerülnek a filmbe. Ilyen például, amikor Novák megkérdezi Liszner Vilmost, hogy nem szokott-e sakkozni (a könyvből kiderül, hogy Novák a legjobb sakkozó az egész városban), vagy amikor Hilda (Kosztolányi volt szerelme, Lányi Hedda ihlette a karaktert, akit Ranódy László filmjében Béres Ilona alakít) az apjának azt hazudja, hogy asztalt táncoltattak Flóri nénivel (az utolsó fejezetben egész oldalakat szentel Kosztolányi a szellemidézésnek). Az ilyen „említések”, „célzások” révén az új médium „hivatkozik” a régre, pontosabban egy, az eredeti szövegben feltüntetett konkrét epizódra reflektál, aminek az lesz az eredménye, hogy utalás szintjén a kihagyott rész is beleíródik a filmbe, habár érteni csak az fogja, aki olvasta a regényt.

Akadnak továbbá olyan részek is, amelyek a filmből lehet, hogy kimaradnak, lehet, hogy nem, mindenesetre a néző nem láthat belőlük semmit, mivel a kamera abban az időpontban másra fókuszál. Ilyen jelenet például, amikor Liszner Vilmos (Tahi Tóth László) felel, s Novák a Torricelli-féle úrról kérdezi. A regényben Kosztolányi világosan leírja, hogy bár az indulat, a feszültség a tanárban egyre inkább fokozódik a diák mellébeszélése és tudatlansága miatt, a kontrollvesztés csak azután következik be, hogy Novák Antal megpillantja a tanulók között a lánya fényképét, s mivel még mindig az előző esti szóváltás hatása alatt van, elhatalmasodik rajta a harag, hogy hiába tett neki Tibor fogadalmat, a többi diáktól is féltetnie kell Hildát.²¹

Ezután alázza meg Vilit a következő felkiáltással: „Az a maga kobakjában van”. A filmben ebből semmit sem érzékelünk, mivel a tanár arcát szemből veszi

20 Fábíán 2014, 137.

21 Kiss Ferenc: Az Aranyrákány. In: *Üzenet* 5. (1975), 116.

a kamera, és csupán annyit látunk, hogy jobbra tekint, majd összeráncolja a homlokát. Persze lehetséges, hogy ekkor pillantja meg Hilda fényképét is Huszár Bandinál, ám mivel Liszner ugyanabban a percben kezd el dadogni, így a filmet alapul véve arra következtetünk, hogy kizárólag a tanuló „életképtelensége” miatt lesz ideges. Aki nem olvasta a regényt, az jogosan hiheti tehát, hogy a kiabálás egyedüli indítéka Vili elégtelen tudása. Ranódy, bár Hilda képének felfedezését beilleszthette volna a filmbe egy rövid képsor erejéig, sőt ezt követően alkalmazhatott volna montázstechnikát is, hogy megértsük, mi játszódik le Novák fejében (pl. Novák Antal előrevetített félelme Hilda és Huszár Bandi lehetséges viszonyáról), azonban ahogy az öngyilkosság előtti képsoroknál, úgy itt sem él egyik lehetőséggel sem. Ennek az egyik oka, hogy Ranódynál a kevesebb néha több, és plusz jelenetek vagy montázsok alkalmazása helyett gyakran rejtve hagyja a szereplők belső érzéseit, gondolatait – csupán az arc játékból következtethetünk rájuk. A másik ok pedig az, hogy ezt a kiemelt pozíciójú beállítást nem akarja megszakítani új képekkel. A fókusz Novák arcán van, aki egyre ingerültebb és ingerültebb lesz, míg végül elveszíti önuralmát és „robban”. A rendező az új információ helyett inkább ezt a folyamatot tartotta fontosnak, nem akarta belőle kikökkenteni a nézőt újabb képkockákkal.

A filmben egy helyen találunk mindehhez kapcsolódóan kivételt: amikor Novák arról álmodozik, hogy Liszner bocsánatot kér tőle. Itt több jel is utal arra, hogy a tanár belső világába nyerhetünk betekintést. Egyrészt az, hogy Mensáros László hangja bár jól hallható, a száját nem mozgatja, másrészt a látomásszerű jelenetek bejátszása minden kétséget kizáróan erre utal, s az itt megjelenő képsorok a nyugtalanságot fokozó hangnemben, látszólag összefüggéstelenül kezdenek el váltakozni: először a szánakozó (A), majd a szemtelen (B), végül pedig az erőszakos (C) Liszner jelenik meg előttünk más-más háttérrel. E ponton érdemes megfigyelnünk Vili ruháit is: a piros csíkos pulóvert a film elején viselte a futóversenynél, amikor még a pedagógus iránti gyűlölete nem olyan erős, hogy ne tudna neki megbocsátani. A szürke alapon barna mintás pulóvert akkor látjuk rajta először, amikor Novák kihívja őt a folyosóra, s felelősségre vonja, amiért kigúnyolta őt. Végül a fehér ünneplőingre húzott szövetkabátot azon az éjjelen ölti magára, amikor a társával együtt megtámadják a tanárt. Az A, B, C hármas így jelenik meg vizuális formában a néző előtt, visszautalva ezzel a múlt eseményeire.

Narratív szempontból az utolsó kategória a teljes kihagyás, elhallgatás jelensége, amikor is a regény egyes részei teljes egészében kiesnek az elbeszélésből, mint például Huszár Bandi nosztalgikus látogatása Tiboréknál. Ezáltal azonban az adaptáció semmit sem veszít értékéből, mivel a film mondanivalójának megértéséhez ezek a „töltelékjelenetek” nem feltétlenül szükségesek. Ezt ellensúlyozva azonban a film több helyen kínál plusz tartalmat a regényhez képest: ilyen például Tibor felelete az érettségin, a Pitagorasz-ének vagy Fóris tanár úr elmélete a gyilkosság jogainak visszanyeréséről.

Az elbeszélésben alkalmazott kihagyást (Genette kifejezésével élve: ellipszist), vagy a részletek elhallgatásának módszerét Ranódy részben Kosztolányitól is

megtanulhatta, ugyanis az író szintén alkalmazza ezeket a megoldásokat a regényben, például az explicit ellipszist a 31. fejezet elején („Múltak az évek egymás után”), vagy amikor elhallgatja az olvasó előtt, hogy Hilda mit újságol el Tibornak, s ilyenkor Flóri néni (Bara Margit) szemszögéből követhetjük csak az eseményeket.²²

Ranódy filmjében mi, nézők vesszük át Flóri néni helyét olyan értelemben, hogy csak néma sugdolózást látunk, de hallani nem hallunk semmit, majd Szokolay Sándor baljós, nyugtalanságot keltő zenei bejátszásából következtethetünk arra, hogy valamilyen komoly súlyú és tanácsstalanságot keltő bejelentés hangzik el, valószínűleg arra, hogy Hilda várandós, konkrét megerősítést azonban ekkor még nem kapunk, csupán annyit tudunk, hogy mindketten félnek. A könyvben ez a jelenet a következőképp olvasható:

Flóri néni magukra hagyta őket. Hallgatózni akart, de bár az ajtó nyitva volt, nem lehetett. Ezek különben is jelekkel értették meg egymást, ajkuk mozgásáról olvasták le a szavakat, mint a süketnémák. Hilda sebesen beszélt, nem-suttogva, hangtalanul. Amit mondott, valóban nagyon fontos lehetett és nagyon komoly, mert a diák fölkelt, a szoba közepére ment, ott megállt, lógó karral, megsemmisülten. Mikor Flóri néni visszatért a szobába, ezt látta: a diák még mindig úgy állt, sóbálvánnyá változva, s a leány a bársonyszéken ült, kisírt szemmel, csipkekendőjét rágva.²³

Ennél a résznél szintén megfigyelhető a paralipszis jelensége Kosztolányinál, az alteráció során az elbeszélő Flóri néni alakja mögé bújik, az olvasóval együtt eltávolodik a fiataloktól, elhagyja a helyiséget, és bár Kosztolányi azt írja, hogy hallgatózásra nincs lehetősége, mert a szerelmespár hangtalanul kommunikál egymással, Flóri néni alkalmat teremt rá, hogy egy közeli rejtkehelyről leskelődjön. Erre utal az idézett mondatrész is: „a diák még mindig úgy állt” (mint amikor a nő titokban kifigyelte őket). Ranódy az imént említett sorokat viszi filmre, és a zenei impulzus, valamint a színészi játék együttesével éri el a regényhez illő hatást. Az ilyen típusú filmes kivitelezés közvetlen viszonyban áll a Kosztolányi-féle eljárással, mivel az eredményt tekintve szinte ugyanazt éri el mindketten, csupán más-más eszközökkel.

A film médiumának korlátait figyelembe véve Ranódy olykor kisebb változtatásokat eszközöl, melyek azonban nemhogy hátrányára válnak a filmnek, de sokszor még hozzá is tesznek valamilyen értéket az eredeti műhöz, például azzal, hogy a támadás és a szökéssel való szembesülés cselekménye az időrend szempontjából felcserélődik, az irodalmi műhöz képest az előbbi meg fogja előzni az utóbbit. Míg a regényben az apa épségben hazaér, majd rájön, hogy Hilda elárulta őt, addig az új médium a hazaúton elszenvedett szerencsétlenséget, a fiatalok által elkövetett tettelegességet, a tanár fizikai bántalmazását részletezi, s csak ezután foglalkozik Hilda eltűnésével. A film szerint a vidám hangulatú banketről hazafelé tartó Novák ellen elkövetett

22 Dobos 2002, 132.

23 Kosztolányi Dezső: *Aranyárvány*. Budapest: Osiris, 2019, 41.

merénylet elkerülhető lenne, ha hagyná, hogy Glück Laci (Iglódi István) és az ifjabb Ebeczky Dezső (Leisen Antal) hazáig kísérjék. Így a tragikus végkifejlet még bosszantóbb a néző számára, s még inkább együtt érez a Mensáros László által ábrázolt filmbéli karakterrel. A másik ilyen eset, amikor Liszner Kálmán (Pécsi Sándor) ajándécsomagot küld a Novák-házba. Novák megkérdezi Hildától, hogy nem torkoskodott-e belőle. A regény szerzője mindezt a következőképp írja le:

- Nem torkoskodtál belőle?
- Dehogy – szólta Hilda. Három datolyát evett.
- Majd veszek neked kislányom. Datolyát akarsz?²⁴

Míg a filmben ugyanez a párbeszéd így jelenik meg:

- Mondd, nem torkoskodtál belőle?
- Négy datolyát evett a kisasszony – szól közbe Mari, a szolgáló (Horváth Teri).
- Hát, nem igaz! – kiált fel Hilda bosszúsan.

Hildát beárusítja a szolgáló

24 Kosztolányi 2019, 37.

A regény esetében Hildát nem kapják rajta a hazugságon, sőt az apja még meg is akarja őt jutalmazni. Ranódy ezzel szemben nemcsak lebuktatja a lányt, hanem egy datolyával még tetézi is Hilda szégyenteljes cselekedetét. Habár a történet szempontjából lényeges következménye nem lesz a lelepleződésnek, a néző jól derülhet Béres Ilona reakcióján, valamint azon, hogy a rendező képtelen volt elnézni a lánynak ezt a füllentést, ahelyett, hogy egy flashbackkel a közönség tudomására hozta volna a torkosságot, vagy elhallgatta volna. Igaz ugyanakkor, hogy az utóbbi által kevesebb információhoz juttatta volna a befogadót Hilda jellemét illetően.

4. A regény és a film szereplői

A szereplők jellemzésénél két karaktert emelnék ki a filmből és a regényből, mégpedig Liszner Kálmán és Novák Antal személyét.

Talán elsöre furcsának tűnhet, hogy többek között Liszner Kálmán alakjára esett a választásom, mégis úgy gondolom, az ő szerepe több szempontból is kulcsfontosságú. Egyrészt Liszner Kálmán rendes, becsületes kereskedő, valamint tisztességes, ám modern felfogású, Novákhoz képest engedékenyebb apa, aki szereti a fiát, és mindent megtenne azért, hogy Vili átmenjen az érettségin. Így annak diáktársait is hajlandó vendégül látni, hoz nekik ételt, italt, csak segítsék át a vizsgákon, tanuljanak vele. A film talán még erőteljesebben hangsúlyozza, hogy Liszner Kálmán otthona a jókedv, a vidámság, a szabadság szentélye az *Aranyárkányban*, ahol a leckeírás mellett a tanulók diós birsalmasajtot ehetnek, sört ihatnak, énekelhetnek és kedvükre gúnyolhatják tanáraikat. Ezzel szemben az iskola a szigor, a tiszteletadás, a megmérettetés színtere, ahol a tanároknak hatalmuk van, s ahol a diákok felugranak a padból, vigyázzba szökkennek, amint a pedagógus átlépi egy tanterem küszöbét, habár néha itt is megkísérlik a határok feszegetését, például amikor Tóth tanár úr elől bujkálnak. Liszner Kálmán mint a gyerekek pártfogója áll tehát az egyik oldalon, Novák Antal pedig mint a gyerekek „nevelője” és osztályfőnöke a másikon. Ettől függetlenül a kettejük közötti kapcsolat a regényben és a filmben is végig közelinek, barátinak mondható.

Liszner Kálmán a film során többször is „hídként funkcionál” a narrációs szakadékok közt. Ezalatt azt értem, hogy míg a regényben a narrátor részéről elhangzik egy mondat, melynek filmre vitele az adott jelenetben kivitelezhetetlen vagy mellőzendő, majd ennek eredményeképp a történetvezetésben egy narratív „űr” keletkezik, ezt a hiányosságot több alkalommal is Liszner papa hozzászólásaival, tetteivel hidalja át a rendező. Például amikor Liszner Vili osztályzata szóba kerül tanulás közben, a regény a következőképpen készíti elő Huszár Bandi és Csajkás Tibor konfliktusát:

- Akkor boldog vagy – sóhajtott Jámbor.
Ő bizony félt, maga helyett és mások helyett is. Számon tartotta, hogy ki mikor és miből fogott szekundát. Vili például februárban szekundára felelt fizikából.
Huszár Bandi odaszólt:
- Vili akkor nem szekundát kapott, hanem elégségest.²⁵

A filmben ugyanez így zajlik:

- Egyenek, igyanak Liszner papa nem sajnálja! Aztán pallérozzák az elméjüket kérem.
- Csak egy a fontos, az érettségi, de Glück úr, hallom, hogy Vili már megint szekundát kapott. Tessék bízni Liszner bácsi, Vili most már nagyon igyekszik.
- Dehogyan Liszner bácsi, nem szekundát kapott – szól hozzá Huszár Bandi.

Ranódy technikája a következő: a regény mellékszereplőjének belső félelmét bonyolult, valamint a történet szempontjából lényegtelen lenne filmre vinni, azonban ennek kihagyásával a néző egyéb információról is lemaradna, mégpedig arról, hogy Vili állítólag szekundát kapott. Ezt az állítást azonban – a hiányzó résznek köszönhetően – nem tudja mihez rendelni az alkotó, ezért Liszner Kálmán szájába adja a szavakat, s ő lesz az, aki megteremti a két tanuló közötti nézeteltérés alaphelyzetét, mely később az események mozgatórugójává válik. Ezért látogatja meg Tibor Hildát, bukik le Novák előtt, tesz neki fogadalmat stb. Érthető tehát, hogy Ranódy is igényt tart erre a kulcsfontosságú részletre, és Liszner Kálmán figuráját használja fel céljának megvalósításához. Ezenkívül a filmben az öreg Liszner mutatja meg Nováknak az *Ostor* című zuglap (ez az újság Kosztolányi *Pardon*-korszakát idézi, amikor az *Új Nemzedék* munkatársaként szélsőjobboldali cikkeket írt) legújabb számát, melyben nyilvánosságra kerültek a tanár magánügyei. Ezzel szemben a regény csak a kereskedésben tett látogatás utáni fejezetben tárgyalja ezt a részt. A filmben egy régi ismerőstől, volt tanítványától tudja meg az igazságot, aki felnéz rá, tiszteli őt (Novák számára ez kétszeres megaláztatás), ezzel ellentétben, Kosztolányi művében az utcai rikkanások kiáltozására figyel fel először a tanár.

A film esetében Ranódy szükségesnek érezte, hogy a Liszner-nél tett látogatás utolsó perceiben kezdetét vegye az a végzetes folyamat, mely később Novák Antal öngyilkosságához vezet. Ahogy az előző példa esetében, itt is a kereskedő indítja el az események lavinaszerű vonulatát, amikor az *Ostor* című lapra hivatkozik Novák előtt, s ezzel hidat képez a látogatás, valamint a sajtóbotránnyról való értesülés között. Az utóbbi két esemény, bár két külön fejezetben található Kosztolányinál (28., 29. fejezet), a filmben egy pillanatra összekapcsolódik. Ranódy néhány perc erejéig közös térbe és időbe helyezi őket, amikor Liszner papa a bolt asztalánál ülve előkeresi az *Ostort*, így Novák később a történetek tudatában lép ki az utcára, ellentétben a regénybeli cselekménnyel.

²⁵ Kosztolányi 2019, 70.

Említés erejéig Novák Antal karakterének jellemvonásait szintén érdemes tisztázni, mind a regényben, mind a filmben. Az irodalmi műben sokkal komplexebb személyiség bontakozik ki előttünk, Novák személyét illetően. Olykor szigorúnak, lobbanékornak, már-már kegyetlennek ismerjük meg Hilda apját, máskor kifejezetten jószándékú pedagógusnak, derék, emberséges apának ábrázolja őt az író. Az előbbire példa, hogy az irodalmi szövegben szobafogsággal fenyegetőzik, koplaltatással, valamint határozottan elítéli és tiltja, hogy Hilda spirituális tevékenységekben vegyen részt, fiúkkal találkozzon, cigarettázzon. A filmben a Novák Antalt játszó Mensáros László alakja a komolyság, a humánum, valamint a segítőkészség megtestesítője, és a könyvhöz képest kevésbé ijesztően, higgadtabban, méltóságteljesebben viselkedik (itt jelenik meg Ranódy személyisége). Jó példa erre az a jelenet a filmből, amikor a piros babos nyakkendőről szóló üzenetet tartja a kezében, és csak mosolyog rajta egyet, míg a könyvben minden további nélkül széttépi a levelet. Novák karaktere ezáltal szerethetőbb, elfogadhatóbb lesz, mint a regényben, és a nézőben sokkal erősebb empátia alakul ki vele kapcsolatban.

III. Krasznahorkai László – Tarr Béla: *Sátántangó*

„Ahonnan a dolgok a keletkezésüket nyerik, ugyanoda tér vissza a pusztulásuk is, a szükségyszerűség szerint. Mert egymásnak büntetést és jóvátételt fizetnek a tiszteletlenségük miatt, szilárdan meghatározott idő szerint.”²⁶

Anaximandrosz

1. A regény és a film kulturális funkciója és keletkezéstörténete

Krasznahorkai László első regényét az apokaliptikus irodalom remekművei közé soroljuk, stílusát tekintve pedig egyaránt felfedezhetünk benne későmodern, valamint posztmodern paradigmákat képviselő jegyeket.²⁷

A regénynek egyértelmű hazai előképe nincsen, így inkább köthető a 20. század világirodalmi alkotásaihoz (pl. Bulgakov: *A Mester és Margarita*, Márquez: *Száz év magány*), mintsem a magyar prózai hagyományhoz.

A *Sátántangó* a kelet-európai művész lelkén átszűrte mérhetetlen nyomor és kiszolgáltatottság ábrázolása egy gyötrődéstörténetben, melynek szereplői együtt pusztulnak a körülöttük elhaló természettel. A bibliai apokalipszist több ponton is idéző cselekmény középpontjában egy délkelet-magyarországi térség lakosai állnak, a helyszín pedig egy elhagyatott mezőgazdasági telep, a rendszerváltást megelőző diktatórikus hatalom periferiáján.²⁸

A mű keletkezésének története a szerző egyik fiatalkori élményéhez köthető, amikor egy tehéncsordára kellett vigyáznia Békés megyében. Itt érintette meg őt a szakrális csend varázsa, melyből ihletet meríthetett a *Sátántangó* megírásához. Ezzel kapcsolatban William Faulkner példáját említi Krasznahorkai, aki egy bordélyházban volt portás. Faulkner napközben írásait javítgatta, éjjel pedig hagyta, hogy a nők és a vendégek körülvegyék, mulattassák, kényeztessék, valamint elhalmozzák whiskyvel és dohányval. Krasznahorkainál ez éppen fordítva történt: éjjel dolgozott, míg napközben háromszáz tehénnel foglalkozott, akiket sötétedés után is őriznie kellett. A legközelebbi település 6 km-re volt gyalog. Elmondása szerint fantasztikus élmény volt háromszáz marhával egy fedél alatt tölteni azt a pár éjszakát, természetfeletti harmóniát és inspirációt jelentett számára. Ebben az időben született meg a *Sátántangó* ötlete, miszerint írnia kellene egy olyan regényt,

26 Szöllősi Mátyás: *A megváltás felé – egy beszéd territóriumai*. Krasznahorkai László: *Sátántangó*. In: *Bárka* 1. (2009).

27 Gelencsér 2015, 469.

28 Darvasi Ferenc: *Adalékok a Sátántangó világirodalmi környezetéhez*. In: *Bárka* 3. (2006), 97–100.

29 Kovács Viktória (2020): *A pusztulás koreográfiája*. <https://f21.hu/irodalom/a-pusztulas-koreografiaja-krasznahorkai-laszlo-satantango-konyvajanlo/>

amelyben ezt a csöndet, szagot, elveszettséget és kiszolgáltatottságot élheti át az olvasó.³⁰

A regény 1985-ben jelenik meg, és Tarr Béla szinte azonnal nekiáll a regény megfilmesítésének. A HVG-nek adott interjújában így nyilatkozott a Krasznahorkai-regénnyel való megismerkedésről:

hvg.hu: Ön hogy emlékszik vissza a Krasznahorkai Lászlóval való találkozásra?
T. B.: Balassa Péter adta oda nekem a *Sátántangó* kéziratát. Egy éjszaka alatt elolvastam, tudtam, hogy remekművel állok szemben. Úgy emlékszem, már másnap felhívtam Krasznahorkait, hogy szeretnék vele találkozni.³¹

Az idézetből jól kivehető, hogy Tarr „első olvasásra beleszeretett” a *Sátántangóba*, s már akkor érezte, hogy Krasznahorkai hangjára lesz szüksége „fekete szériás” filmjeihez. Ezután olyan szintű kapcsolatba kerültek egymással, akárcsak Ranódy Kosztolányival, s bár Krasznahorkai első hallásra elutasította a regény megfilmesítését, miután Tarr Béla alkotásait végignézte, végül úgy döntött, szeretne együtt dolgozni a rendezővel, miután Tarr képi világa teljesen magával ragadta őt.³²

A produkció volumene miatt a forgatást 1993-ban sikerül befejezni. A végeredmény egy 439 perces fekete-fehér adaptáció, amely minden idők leghosszabb magyar alkotásaként vonul be a filmtörténetbe. A film 1994-ben lesz elérhető a közönség számára, és sikerének köszönhetően nyomban az egyetemes filmművészet nemzetközi rangú újítóinak sorába emeli Tarr Bélát: oda, ahová eddig csak Jancsó Miklósnak volt lehetősége bekerülni a Jancsó-féle paraboláknak köszönhetően. Filmtörténeti korszakolás szempontjából a *Sátántangó* a rendszerváltás politikai és poétikai reflexiójának művei közé sorolható, ahol a „fekete szériás” filmek hatalmas térhódításba kezdenek a 90-es évek elejétől. Ezek között számos adaptáció található (pl. a *Werckmeister harmóniák* (2000) Krasznahorkai László *Az ellenállás melankóliája* című regényéből, vagy a *Woyzeck* (1994) Georg Büchner színdarabjából), azonban a *Sátántangóhoz* fogható alkotás azóta sem készült.³³

Gelencsér Gábor kifejezésével élve, az irányzat filmjei függetlenül attól, hogy adaptációkról beszélünk-e vagy sem, Tarr Béla és Krasznahorkai „fekete köpönyegéből” bújnak elő. A „fekete széria” igazi útnak indulása a *Sátántangónak* köszönhető, miután a két művész elképzelése találkozik egymással. Tarr a korai, dokumentarista stílusú filmjeiben jelenlévő, szociográfiai alapú szemléletmódjának egyetemessé tágításához keres új megoldásokat, akárcsak Bódy vagy Jeles. Végül

30 Kepes András (2015): „Zsíroskenyér extrákkal” Krasznahorkai László 1. rész. https://www.youtube.com/watch?v=ZYfvOp-6AJU&t=2267s&ab_channel=Le%C3%A1nyfalutv

31 Tarr Béla (2019): *Amit meg akartam csinálni, mindent megcsináltam*. https://hvg.hu/kultura/20190214_Tarr_Bela_interju

32 Friderikusz Sándor (2023): *Interjú Krasznahorkai László íróval*. In: *Friderikusz Podcast* 85. https://www.youtube.com/watch?v=EF3Zu4_yd60&t=1582s&ab_channel=FriderikuszPodcast

33 Gelencsér 2015, 469–670.

Krasznahorkai első regényében találja meg azt a formát, melynek segítségével az ember- és világképét kiszélesítheti, ezután pedig Tarr formavilága (az *Őszi almanach* stíluskereső kísérletéhez képest) átalakul, újraszerveződik, konkretizálódik.³⁴

Fontos megemlítenünk, hogy a rendszerváltást követően a dokumentumfilmek és a publicisztikai jellegű játékfilmek jutnak nagyobb előnyhöz, így az ötvenes évekhez hasonlóan nehéz dolguk van az irodalmi művekből építkező filmeseknek. Tarr Béla ezeken a körülményeken felülemelkedve teszi lehetővé a formaújító irányzat útnak indítását Krasznahorkai László segítségével. A fordulatot hozó mű a *Kárhozat* (1987) lesz (Krasznahorkai itt még csak forgatókönyvíró), a valódi kiindulópont azonban a *Sátántangó*. Ezt követően Tarr Béla életművében egy teljesen új, évtizedeken átívelő korszak veszi kezdetét, mely a rendező állítása szerint a 2011-es *Torinói lóval* ér véget.³⁵

A „fekete szériás” Tarr-filmeknek – melyek ezután rendszeresen Krasznahorkai aktív, írói közreműködésével születnek meg – jellemzőjük lesz a borongós, komor ábrázolásmód és hangvétel, a fekete-fehér színvilág, a mélyszegénységben élő rétegek szerepeltetése és a hosszú beállítások alkalmazása. Ahogy a *Sátántangó* esetében, úgy a többi Krasznahorkai-regényben is rendkívül hosszú mondatokkal dolgozik az író, rengeteg vesszővel és kevés ponttal. Tarr Béla hét és fél órás filmjében ugyanezeket a szövegrészeket a hosszú, akár 10–15 perces snittek helyettesítik. Az ilyen esetekben mindig az adott pillanat, érzés, hangulat teljes átélésének lehetőségét biztosítják számunkra az alkotók, úgy, ahogy egy regény olvasása közben is lehetőségünk van megállni, elgondolkozni, mielőtt továbblapoznánk. A film tehát – saját eszközeivel – e tekintetben még inkább próbál közelíteni az irodalmi szöveg elbeszélésmódjához, az olvasás nyújtotta élményhez. Tarr, Krasznahorkai, sőt Esterházy Péter is úgy nyilatkozott ezzel kapcsolatban, hogy az ilyen jelenetekből már képtelenség többet vágni. Hiába mozdulatlan a kamera, és mutatja valakinek a hátát hat percen át, annak a jelenetnek csak akkor van vége, amikor az a hat perc az utolsó másodperc elmúlásával is letelik. Szerintük ezeknek a képeknek a terjedelme is relatív, és csak akkor állíthatná a néző, hogy egy jelenet hosszú, ha létezne egy mindenki által elfogadott és ideálisnak tartott hosszúság, így azonban mindenki számára egyénileg érzékelt, viszonylagos időtartamú felvételekről kell beszélnünk.³⁶ Az adaptációk intermedialitásának szempontjából fontos lehet számunkra, hogy a *Sátántangó* esetében a játékidőnek köszönhetően kivételes hűségű filmalkotásról beszélünk, mely kapcsán Margócsy István a következőt nyilatkozta:

A *Sátántangó* mint regénymegfilmesítés alighanem példátlan teljesítmény: én még soha, sehol nem láttam ilyen filmes hűséget irodalmi alapanyag iránt. A *Sátántangó* szinte szóról szóra követi a regény menetét, tagolását, figuráit,

³⁴ Gelencsér 2015, 352.

³⁵ Gelencsér 2015, 354.

³⁶ Tarr Béla (2004): *Krasznahorkai László és Tarr Béla nyilatkoznak*. https://www.youtube.com/watch?v=rzKjIXGToEA&t=836s&ab_channel=sztigma

cselekményét, sőt képeit és szövegét; minden, ami a filmben benne van mint anyag, mint tárgyiasság, előfordul Krasznahorkai László könyvében.³⁷

A hűség azonban mégsem lehet teljes, a film a regényhez képest eltérést fog mutatni bizonyos szinteken, hiszen Tarr Béla a film médiumán keresztül, saját mediális közegében teremti újjá az irodalmi mű világát, sajátos formamegoldásokkal, melyek ezután visszahatnak a regényre.³⁸

2. A regény és a film keretes szerkezete

A *Sátántangó*, akárcsak az *Aranyárvány*, több szempontból is keretes szerkezettel rendelkezik, s ez a megoldás mindkét médiumban (irodalom, film) egyformán megtalálható lesz. Az elbeszélés in medias res kezdéssel indul, így némi információhiánnyal találjuk magunkat szemben, nem ismerjük az előzményeket, nincs konkrét idő- vagy helymeghatározás. A cselekmény Futaki (Székely B. Miklós) ébredésével kezdődik, aki harangszóra kel, úgy, hogy a közelben egyáltalán nincs is templom:

Egy október végi nap reggelén, nem sokkal azelőtt, hogy az irgalmatlanul hosszú őszi esők első cseppjei lehullottak a szikes, repedezett földre a telep nyugati oldalán (hogy aztán a bűzlő sártenger egészen az első fagyokig járhatatlanná tegye a dűlőutakat, s megközelíthetetlenné váljon a város is), Futaki arra ébredt, hogy harangszót hall.³⁹

Ez a szövegrész, valamint az első pár mondat a regény végén szó szerint megismétlődik, mégpedig a helyi Doktor (Peter Berling) feljegyzéseinek, írásának köszönhetően. A regénynek ezáltal nincsen lezárása, az elbeszélés a szó szerinti ismétlésre épülő keretes szerkezet révén önmagában végződik, folyamatosan újraindul. A film elején és végén ugyanez az idézet található, azzal a különbséggel, hogy míg a kezdőmondatot – Genette narrációelméleti kifejezésével élve – egy heterodiegetikus (történeten kívül eső) narrátor adja elő, addig az utolsó jelenetekben a már homodiegetikus (történeten belüli) narrátor tűnik fel, mégpedig a Doktor személyében. Ő a saját hangján, az írás ütemében motyogja el fáradtan a szavakat, így közvetíti számunkra a képeken nem látható írást. Igaz, ez utóbbi csak feltételezés, mivel a Doktor addigra már bedeszkázta az ablakot, s a fénytől megválva, teljes sötétségben lát hozzá a regény megírásához.⁴⁰

Fontos továbbá a harang motívuma, valamint a harangzúgás, mely a regény és a film végén is visszatérő elemként van jelen, mint a keresztény vallás elválaszthatatlan jelképe, s legtöbbször figyelemfelhívó vagy figyelmeztető szereppel bír az

37 Margócsy István: *Kinek a szemével? Sátántangó*. In: *Filmvilág* 6. (1994), 4–7.

38 Gelencsér 2015, 470.

39 Krasznahorkai László: *Sátántangó*. Budapest: Magvető, 1985, 9.

40 Gelencsér 2015, 478–479.

elbeszélés során. A harang egy mise vagy temetés fontos pillanatait jelző, közösség-összehívó rendeltetése révén a később bekövetkező haláleset, Estike (Bók Erika) tragikus öngyilkosságának indikátoraként manifesztálódik a *Sátántangóban*, valamint égi jelet, reményt, megváltást jelent eleinte a Doktor számára, aki olyan átszellemült meggyőződéssel és elszántsággal vállalkozik a hang forrásának felkutatására, mintha maga az Isten szólította volna.⁴¹

E helyütt érdemes megemlíteni, hogy a 15. században például Magyarországon a készülő viharra a Mátyás-templom harangja figyelmeztette az embereket, s a vihar kifejezést itt akár szó szerinti (eső, sártenger), akár átvitt értelemben használjuk – veszély, figyelmeztetés (Irimiás (Vigh Mihály) és Petrina (Horváth Putyi) jötte, Estike halála) –, mindkét esetben kapcsolatba hozható a haranggal, mint a közelgő vész zengő hírnökével.⁴² Megállapításunkat alátámasztja Futakinak a „ma még történik valami” kijelentése is, mely előrevetíti az események sejtelmes, már-már baljós alakulását.⁴³

Míg a már említett első mondatban a könyv, a telep október végi állapotát, valamint a Futaki által hallott harangszót tárgyalja, tehát Krasznahorkai egyszerre helyezi el térben és időben a regényt (persze az in medias res kezdésnek köszönhetően hiányosan), majd azután hangot is ad neki, a film ugyanezt a mondatot a már említett heterodiegetikus narrátorral olvastatja fel, miközben a kép teljesen elsötétül, és minden háttérzaj elhallgat. Tarr előtte és utána is láthatóvá teszi a cselekményt, hallhatóvá teszi a harangot, éppen csak a kezdőmondat erejéig válik meg tőle. Egyrészt azért, hogy a néző csak a narrátor „tisztá” színrelépésére koncentráljon, és egyéb zavaró tényező ne rontsa el a hatást, másrészt, hogy a keretes szerkezet ne csak „textuális”, hanem vizuális szinten is megvalósulhasson, ugyanis a film végén szintén elsötétül a kép a fent idézett mondat közben, amikor a Doktor bedeszkázza az ablakot. Lényegében ugyanazt érzékelheti a néző, mint a film elején, csupán más „diegetikus akusztikában”, illetve a Doktor mondandóját addigra már aláfesti a harangszó is.⁴⁴

Ha mindkét esetben, tehát a film elején és végén is heterodiegetikus vagy homodiegetikus narráció érvényesülne, tehát vagy csak a láthatatlan narrátor, vagy csak a Doktor beszélne, úgy a keretes szerkezet auditív szinten is megvalósulhatna, erre azonban a filmben nem kerül sor. Intermedialitás szempontjából az említett szövegen keresztül a film utal ugyan az eredeti mű kezdő- és zárószöveire, vizuális szinten azonban ez nem jelenik meg; konkrét kép hiányában, a fekete blank nézése közben csupán elképzelni van lehetőségünk a hallottakat, így a célzás az új médium szempontjából közvetett marad, tehát intermedialis imitációról beszélhetünk.

41 Kovács Viktória: *Kitaszítottak találkozása*. Veszprém: Pannon Tanulmányok VI., 2019, 32.

42 Fábry Kornél (2021): *Harangok: A mennyei élet hírhozói* <https://www.iec2020.hu/hu/hirek/sajto/harangok-mennyei-élet-hirhozoi>

43 Kovács 2019, 32.

44 Gelencsér 2015, 479.

3. A regény és a film narrációja

A *Sátántangó* elbeszéltségének kérdésessége a Doktor szerepe körül bontakozik ki a regényben és a filmben is. Az előző fejezetben már szóba került a heterodiegetikus és homodiegetikus narrátor fogalmához kapcsolódva felmerül a kérdés, hogy a *Sátántangó*t melyik jellemzi inkább abban az esetben, ha a mű/művek egészét vizsgáljuk. Tarr Béla művének esetében például már említettük, hogy a két narratori hang eltér egymástól a film elején és végén, az egyik heterodiegetikus, a másik homodiegetikus. Azonban a regény esetében, az ismeretlen hanghiányában, a Doktor lesz a történet egyedüli közvetítője, Gelencsér Gábor szerint pedig a narrációelmélet két lehetséges típusa közül egy „kicsit mindkettő, illetve egyik sem”. Utóbbi azt a kérdést veti fel, méghozzá teljesen jogosan, hogy ebben az esetben van-e egyáltalán narrátora a *Sátántangó*nak. Erre a válasz, hogy a regény legelső mondatát fogalmazó Doktor feltűnéséig nincs (ez tehát a regény vége!), azonban a regény másodszori elolvasása, újraolvasása után már van, mivel a szükséges információt csak az első olvasmányélményen keresztül, a könyv legvégén kapjuk meg. Ezután már foglalkozhatunk azzal, hogy a Doktor éppen milyen élethelyzetből meséli el a történetet, és hogy milyen elbeszélői pozícióval kapcsolatos változtatások mennek végbe a műben. Amikor ő maga írja a „regényben a regényt”, akkor homodiegetikus narrátorként van jelen, ám amikor kilép a szöveg fokalizációs köréből (pl. Irimiás és Petrina érkezésekor kórházba kerül, s csak a telepiek távozása után tér vissza), úgy már nem a saját történetének a főszereplője lesz, hanem csupán szerzőként vesz részt az írásban, kívülállóként, a narráció tehát heterodiegetikus lesz.⁴⁵

Minderre azonban csak a szöveg újraolvasásakor kerülhet sor.

A film esetében Tarr végig egységes, külső-leíró nézetből, azonos képi stílusban mutatja az eseményeket és a szereplőket, ironikus távolságtartással, elbizonytalanítással nem találkozunk. Míg a regény elbeszélőjének onnipotenciája egyesek szerint vitatott, addig a film esetében megkérdőjelezhetetlen a mindentudó elbeszélés szerepe. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a narrátor heterodiegetikus elbeszélőként minden fejezet végén idéz pár sort a regényből, s egyedül az utolsó jelenetben veszi át helyét a Doktor. A már említett, a mű elején és végén található „fekete jelenetek” képi közege optikai értelemben ugyanaz (keret), így itt a diegetikus kapcsolatot csupán a hang teremti meg, mely által a két narrátor személye szétválasztható lesz. Ha az „ismeretlen hangú” narrátor végig a Doktor hanglejtésével, a rá jellemző beteges orgánummal beszélne, körkörös, önmagába visszakanyarodó szerkezet jönne létre, kizárólag homodiegetikus elbeszélésmóddal, a regényhez hasonlóan „újraindulna” a film. Ez azonban elmarad, ahogy Tarr más filmes eszközökkel sem hoz létre hasonló, az újrakezdést érzékeltető hatást, holott megismételhetne volna az első fejezet nyolc perc terjedelmű bevezető jelenetét is (az elhagyott telepen kószáló teheneket ábrázoló képsorokat), így összekapcsolva a történet két végét, ezáltal pedig saját mediális közegében hozta volna létre

⁴⁵ Zsadányi 1999, 17.

a körkörösén visszatérő, önmagát újratereztető szerkezetet. Tarr egyértelműen elutasítja ezt a fajta megoldást.⁴⁶ Vasák Benedek a regény végével kapcsolatban úgy vélekedik, hogy „ezen a ponton szakadéknnyira nő a különbség az adaptáció és az alapjául szolgáló regény között”.⁴⁷ A rendező tehát a narrátor segítségével csak utal a regény nyitottságára, valamint a szájába adja a visszatérés bizonyítékául szolgáló, eredeti médiumból származó mondatokat, a saját mediális közegében azonban lezárja a *Sátántangót*.⁴⁸

Fontosnak tartom megemlíteni, hogy Gelencsér Gábor szerint a regény és a film formakapcsolatának legfontosabb szempontja az időszervezés. Itt elsősorban a kronologikus cselekmény időbeli szimultaneitását, egyidejűségét említi, mint a történetelbeszélésének idejét növelő tényezőt, valamint kitér arra is, hogy a filmben található, sokszor monoton képsorok, motiválatlan jelenetek sok esetben kiüresítik, érezhetővé teszik az időt a néző számára. A későmodern és a posztmodern paradigmákra jellemző elgondolás szerint azonban nem a „kiüresedett idő-élménynek”, hanem a homogén idő elbizonytalanításának lesz fontos szerepe. A regény szimultán időkezelését a film még jobban felerősíti. Egyrészt konkrétan megjelennek a Krasznahorkai-műben alkalmazott időbeli összecsúszások, másrészt kiisbővülnek további, a regényhez hasonló megoldásokkal. Az első ilyen összecsúszás a regényben és a filmben is megtalálható, ez pedig az indító jelenethez kapcsolódik (amikor a Schmidtnél ébredő Futakit, valamint a vele történő eseményeket előbb a sánta férfi és a Schmidt-ház szemszögéből mutatja a kamera), majd a harmadik fejezetben a Doktor pozíciójából nézzük végig ugyanezt, aki a szomszéd ablakból figyel és dokumentálja az eseményeket.

Schmidt Futaki szemszögéből

46 Gelencsér 2015, 478–479.

47 Vasák Benedek Balázs: *Az utolsó dombon. Tájékp és tájbrázolás Krasznahorkai László és Tarr Béla Sátántangóiban*. In: Gács–Gelencsér: *Adaptációk*. Budapest: József Attila Kör–Kijárat, 2000, 204.

48 Gelencsér 2015, uo.

Schmidt a Doktor szemszögéből

Később ugyancsak két perspektívából láthatjuk a Doktor és Estike kocsmá előtti találkozását, ám ettől az epizódtól kezdve a film tovább alkalmazza a regényben megszokott szimultaneitás módszerét, és Estike leskelődő közelijét a kislány halála utáni fejezetben is bevágja Tarr. A regényben csupán emlékezhetünk rá, hogy Estike ekkor még élt, azonban a film médiumában vizuálisan is megjelenik előttünk Horgosné legkisebb gyereke. Ezeken túlmenően két beállításból mutatja a film a telep lakóit újtukra bocsátó Irimiás beszédét is, mely a könyvben csupán az egymás után következő fejezetek kezdőpontjaiként mutatkozik meg. A filmben Irimiás mondanivalóját kétszer is végighallgatja a néző, az egymással azonos cselekmények más nézőpontból való megismétlése („ismétléses alteráció”) pedig mindkét mű esetében az alkotások posztmodern jellegét erősíti.⁴⁹

Zsadányi Edit a következőket írja a jelenséggel kapcsolatban:

Az ismétlődő közbeékelt elbeszélések is a szöveghálózat rendszerét építik. Többször hangzik el különböző nézőpontokból, különböző megvilágításokból „ugyanaz” a történet. A későbbi változat újraértelmezi az előzőt, és a narráció problémájával szembesíti az olvasót.⁵⁰

A film szintén ezzel szembesíti a nézőt, egyetlen különbséggel, hogy az „ugyanaz” kifejezés itt nem kerül idézőjelbe, mert a film médiumának konkrétsága által Tarr produkciójában valóban ugyanazt láthatjuk, csak más nézőpontból. A rendező ilyenkor nem tesz különbséget a képi és az elbeszélői nézőpont fokalizációja között, és ha azonosul is az egyik karakter nézőpontjával, nem titkol el vagy hoz be új információkat a jelenettel kapcsolatosan, vagyis lemond a regényben fontos szerepet játszó elbizonytalanító hatásról.⁵¹

A narrációhoz kapcsolódóan érdemes kiemelni a Weinkheim-kastély romjai között zajló jelenetet. Ennek az épületnek a környezete a misztikum tere is

49 Gelencsér 2015, 473–474.

50 Zsadányi Edit: *Krasznahorkai László*. Pozsony: Kalligram, 1999, 52.

51 Gelencsér 2015, 475.

a regényben és a filmben egyaránt, ahol saját, látomásos, képzeletbeli tér jelenhet meg a művekben. A különbség az, hogy míg a regény természetfeletti, de konkrét eseményeken keresztül mutatja be Estike „mennybemenetelét”, addig Tarr adaptációjában csak a fehér ködöt, valamint a feltételezett túlvilági látomás hatása alatt álló szereplőket látjuk, akik megdöbbenve és letaglózva figyelik Estike holttestének állítólagos felemelkedését. A néző azonban a lebegő alakból semmit sem láthat. A rendező ezzel a módszerrel óhajtja kifejezni, hogy csak egy zárt rendszerű, szubjektív, kizárólag a szereplők által kollektíven megtapasztalt vízióról, „lázálomról” van szó, ahogy a fejezet címében is áll.

A regény médiumában ennek az összetett nézőpontnak az érzékeltetése jóval bonyolultabb, már-már lehetetlen feladat (hiszen a szöveg olvasása közben mi magunk is részeseivé válunk a kollektív hallucinációnak), Tarr azonban a film médiumának segítségével egészen új oldalról világítja meg az álomszerű élményt – igaz, a jelenet teljes megértéséhez szükségünk van a könyv tartalmának ismeretére is.

Az elbeszélés szerveződésének szempontjából végül fontosnak tartom megemlíteni a „csapda” fogalmát, mely mindkét médiumban egyaránt megtalálható. A könyvben és a filmben gyakran megjelenik a pókháló motívuma. Balassa Péter szavaival: „Pókhálóból, elmúlásból szőtt csapda a világ ebben a műben”.⁵²

A pókok beszövik hálóiikkal a kocsmát, a tárgyakat, az embereket, s ezeknek a hálóknak minden alkalommal szimbolikus jelentésük van. A telepen élő emberek és állatok csapdában rekedtségét, kiszolgáltatottságát jelképezik, érthetetlen pókhálókba, „hálózatokba” gabalyodva éli mindenki az életét a *Sátántangó* fikciós világában. A testi és lelki pusztulás, a várakozás, az új jövő keresése, a „holnap talán másképp lesz” felfogása mind a kelepcebén vergődés érzését juttathatja eszünkbe, s a háló „börtöne” nemcsak az embereknek, de az állatoknak is megjelenik (pl. Micurt, a macskát is hálószerű szatyorba rakja Estike).⁵³

A vékony (olykor láthatatlan), de erős szálak kapcsolódásához hasonlóan a szereplőket belső megérzéseik is összekötik, Halics (Járai Alfréd) például megérzi Estike halálát. A pókháló esetében lényegében ugyanez a helyzet adódik: a legkisebb rezdülést is meg lehet érezni a háló bármely pontján.

De a háló metafora másik aspektusa is bevonható az értelmezésbe: az informátori hálózat kiépítését tárgyaló mű szintén hálószerűen szerveződik. A telepi lakosok – akik egyébként egymás hálójában is vergődnek (a telep alkoholista lakói függenek a kocsmárostól, a kocsmáros függ a fizető vendégektől stb.) – mit sem sejtve Irimiás hálójába esnek, aki szintén egy követhetetlen hálózat láncszeme. A fogalmazók köré is feletteseik hálózata épül, tehát a regényben mindenki alatt és fölött ott áll valaki, Micurtól kezdve egészen a századosig, s mindenki a felette álló személy csapdájának az áldozata: Micur – Estike – Sanyi (Bodnár András) – a telep lakói – Irimiás és Petrina – fogalmazók – Százados (Dobai Péter). A háló(zat)

⁵² Balassa 1986, 178.

⁵³ Kovács 2020.

folyamatosan szövődik a befogadó körül is, aki minél inkább át akarja tekinteni a történetet, annál inkább belegabalyodik abba. Az előre- és visszautalások bár összekötik az egyes elemeket, de közben behálózzák a nézőt és az olvasót is, így mind a film, mind a regény befogadása során mi magunk is csapdába kerülünk.⁵⁴

4. A regény és a film szereplői

A következő alfejezetben a *Sátántangó* alábbi két szereplőjét kívánom bemutatni a regény, valamint a film szemszögéből: Irimiás, valamint Petrina alakját.

Irimiás – akinek neve Jeremiásra utal⁵⁵ – külsőre magas, vékony testalkatú, lélekben elszánt, határozott, leleményes, de kétszínű vezető. Radikális nézeteket valló, hűvös, filozófus alkat, aki társával együtt látszólagos megváltást hoz a telepiek számára. Irimiással kapcsolatban kontextusba hozható a messianizmus fogalma, ami eredetileg messiásvárást jelent, itt azonban egy álmessiasról, sőt álszent hipokratáról van szó, aki csak kihasználna mindenkit, ezért a *Sátántangó*t több elemző is hol megváltástörténetként, hol annak megkérdőjelezéseként értelmezi. Mindenfajta negatív, sértő, a mű értékét csorbító következtetéstől elhatárolódva kijelenthetjük, hogy a filmben alakított Irimiás a regényhez képest valamivel erőteljesebb karakter, ami főként Vigh Mihály viszonylag magas, artikulálatlan, beszédhibás hangjának köszönhető. Ahogy Krasznahorkai írja:

Bár halkán beszél, férfiasan mély, zengő hangja betölti a sivár folyosót [...] Fel fogunk robbantani – szólal meg fojtottan Irimiás, aztán zengő basszusán megismétli. – Fel fogunk robbantani mindent!⁵⁶

Ezzel ellentétben Vigh Mihály karakterére ennek épp az ellenkezője igaz, s habár a regény megállapítja egy helyen, hogy Irimiás „ernyedten mosolyog”, ebből még nem következik, hogy úgy is fog beszélni, főleg miután a szerző már kijelentette, hogy férfias, átütő erejű orgánuma van. A következő mondatban úgy hivatkozik rá az író, mint egy magabiztosságot, elszántságot, keménységet sugárzó férfira. Tény, hogy a filmben megformált figura szintén eltökélt szereplő, aki a végsőkig hisz mindabban, amit tesz, azonban a legutolsó állítás, miszerint „kemény” lenne, már nem feltétlenül állapítható meg a színészi játékból. Ehelyett sokkal inkább egyfajta sejtelmesség, kiismerhetetlen idegenség árad belőle, amit azonban amúgy is feltűnő személyének érdekessége csak fokoz. De a könyvben megjelenített kirohanásai is sokkal hangosabbak, szókimondóbbak, erőszakosabbak, mint a filmben (leszámítva talán azt a dialógust, amit a telepre indulva folytatnak), például a Falatozóban játszódó jelenetnél, ahol a robbantásról szóló részt a könyv sokkal részletesebben, vulgárisabb hangnemben tárgyalja:

54 Zsadányi Edit: *A Másik hangja* – Krasznahorkai László: *Sátántangó*. In: *Irodalomtörténet* 30/80, 2. (1999), 291.

55 Kovács 2019, 25.

56 Krasznahorkai 1985, 29–30.

Nem, mégiscsak zümmög itt magában valaki... Talán az az aszott öreg a WC előtt?... Vagy az a tornacipős balfasz? Mi ez itt? Lázadás?! [...] A kéménykürtökbe. A lábtörő alá. A csillárok tetejére. A seggük lyukába!⁵⁷

A regény azt állítja, hogy a „lázas” szó hallatán mindenki elhallgat, Tarr azonban ezen a ponton Irimiás szájába adja a „csönd legyen” felszólítást, mely után a film – a nyomasztó, harangzúgáshoz hasonló alaphang kivételével – elnémul, a szereplők lemerevednek, és csupán a kamera mozog fölfelé. Ennél a jelenetnél a rendező célravezetőbbnek érezte néven nevezni az elkövetkezendő másodpercek lényegét, ezzel is erősítve Irimiás nagy hatású, tömegbefolyásoló karaktertípusát.

Petrina (Horváth Putyi) a regény szerint a „legmesszebbmenőig elűt” társától: apró termetű, Irimiás szerint „rusnya”, lapátfülű, körtefejú külsejű egyén, bátortalan, aggódó, bizonytalan, érzékeny személyiség, aki általában kiáll az igazáért. A sértegetések ellenére is nagyra tartja Irimiást, felnéz rá, hűséges hozzá, minden parancsát vakon és örömmel teljesíti, minden vállalkozásában segíti őt. Petrina neve is beszélő név, bibliai allúzióval bír: Péterhez köthető, az első apostolhoz, aki Jézus legfontosabb követője volt. Nem véletlen, hogy sokszor „Mesternek” nevezi Irimiást:

Irimiás keserűen legyintett. „Szar a helyzet cimbora, ezektől egy darabig nem tudunk meglepni.” Petrina összekulcsolta a kezét. „Mesterem! Ne mondj nekem ilyeneket! A szívem máris egy nagy csomó!”⁵⁸

Idegesebben kíváncsi stílusa sokszor bosszantja Irimiást, aki ilyenkor rendre utasítja őt. Petrina nem bánja, mástól azonban nem tűri el a parancsolgatást és a gúnyolódást. Ehhez kapcsolódóan érdemes megvizsgálnunk az Irimiás–Petrina–Horgos Sanyi trióban megjelenő hierarchikus viszonyokat, melyek a regény olvasása során bontakoznak ki igazán. Az irodalmi szöveg ugyanis világosan érezteti, hogy míg Petrina és Sanyi a Mesterüknek csak vakon engedelmeskedő alárendeltjei, hűséges árnyékai, addig ugyanezen a körön belül létrejön egy másfajta alárendeltségi viszony is, mégpedig Petrina és Sanyi között, melyet Irimiás több alkalommal is igyekszik semlegesíteni. Petrina Sanyi fiatalságából, tapasztalatlanságából, gyengeségéből kiindulva, feljogosítva érzi magát arra, hogy úgy beszéljen a fiúval, ahogyan Irimiás beszél vele. Sanyi azonban ezt nem akarja elfogadni:

Petrina elkapja a fiú fülét és ráripakodik. „Ez meg mi? A búbodon ott a tojás sárgája, de már a bugyikat akarod rángatni, te gazfickó!”⁵⁹

57 Krasznahorkai 1985, 44–45.

58 Krasznahorkai 1985, 47.

59 Krasznahorkai 1985, 49.

Noha a maguk módján Petrina és Sanyi is „szolgalelkűek”, a fiú nem hajlandó a Mester „tanítványa” előtt fejet hajtani. Mindketten kissé féltékenyek egymásra, mivel magukban már sirig tartó hűséget esküdtek parancsolójuknak, aki ezt látszólag nem értékeli eléggé. Ennélfogva Sanyinak és Petrinának is felváltva ingadozik a kedélye, hangulata. Amikor Irimiás rendre inti az egyiket, az a „tanítvány” abban a pillanatban meghunyászkodik, míg a másik ennek következtében jobbkedvre derül (kivételek alól, amikor Petrinát arcon csapják), hiszen úgy érzi, hogy pozíciója ezáltal megerősödött. Ilyenkor a győztes fél több esetben is gúnyos megnyilvánulást tanúsít a vesztesel szemben, mint például:

„Hallgass Petrina! – morgott Irimiás. – Ha sokat beszélsz, bedagad az orrod neked is.” A „kölyök” felvihogott közöttük. „Na Petrina, most aztán megnémultál mi?” – „Még hogy én!” – csattan fel az.⁶⁰

Ehhez képest a filmből kimaradtak a kettejük közti nézeteltérések, vibrálások, valamint a „ráripakodásról” szóló jelenetet is megváltoztatta Tarr. A „fekete szériás” alkotásban Petrina nem háborodik fel a múltban tett ígéret számonkérésén, hanem megnyugtatják Sanyit, hogy „arra is sor kerül” majd. Ezáltal Petrina karaktere a regényhez képest higgadtabbá, kiegyensúlyozottabbá válik, akárcsak Irimiásé a már fent említett kihagyások miatt. A film ezáltal sokkal enigmatikusabb hatást nyújt a két főszereplővel kapcsolatban, mint a regény.

Krasznahorkai regényében tehát több Krisztus-evokáció is megtalálható. Balassa Péter megerősíti, hogy az egyik Irimiás megváltásaktust és kivezetésgesztust hamisan színre vivő alakjához köthető, míg a másik Petrinához, aki egész életét Mesterének és az ő „tanításának” szenteli. A bibliai történethez képest csupán az a különbség, hogy a második fejezetben mind a ketten „feltámadnak”. Horgos Sanyi ugyanis mindkettejüknek halálhírét keltette, így a visszatérés valódi csodaként jelenik meg a lakók képzeletében. Ennek következtében – Balassa szavaival élve⁶² – „a kitörés, hőszaivá válnak, kiknek messianisztikussá avanzsálódott személyétől a cselekvésképtelen közösség útmutatást vár”. Az igazság viszont az, hogy mindketten csavargó szélhámosok, sötét csínytevők, népi igazságosztók, akiknek rövid távú céljuk, hogy több objektumot is felrobbantsanak.⁶³

A filmben, valamint a regényben a telepiek erről semmit sem tudnak, s a pusztá hírré, „hogy jönnek”, megalapozul a társaság, ami egyszerre groteszk és érthetetlen reakció, de mindenképpen felkelti az olvasó/néző érdeklődését, éppen azért, mert a konkrét előzményekről a mindentudó elbeszélőmód hiányában tényleg nem tudunk semmit. Irimiás és Petrina, de főként előbbi, a Jung-féle archetipikus rendszerben a *varázsló* kategóriájába sorolható, melynek ismérve, hogy lenyűgöző, meggyőző személyiség, aki sokszor erősen manipulatív is tud lenni.

60 Krasznahorkai 1985, 248.

61 Balassa 1986, 179.

62 Kovács 2019, 25.

Futaki az első fejezet végén szó szerint ki is mondja: „Irimiás egy nagy varázsló”.⁶³ Vígh Mihály filmben megjelenő külseje (kalapja, hosszú kabátja) szintén a mágikus, sejtelmes, különös idegen figuráját erősíti.

IV. Összefoglalás

Az adaptációelemzések során azt igyekeztem szemléltetni, hogy az eredeti regények, valamint szerzőik művészi látásmódja milyen módon befolyásolták az új médium alkotóit, az adaptálás folyamatát, valamint azt, hogy a belőlük készült film mennyire maradhatott hű az eredeti szöveghez, és milyen változtatásokat eszközölt a sikeres transzpozíció megvalósításához, illetve ezek a megoldások miként válhattak a film javára. Mindkét feldolgozás esetében továbbra is fennáll a kérdés, hogy a fenti példákból következtetve mik azok a lényegi tulajdonságok a regényben, melyekhez képest a film hű tudott maradni. Az eredeti mű cselekményéhez? A stílushoz? A szereplők nézőpontjához? Az elbeszélésmódhoz? Amiben pedig nem, ott miben hozott újat a film?

Zárásként a cselekmény, valamint a stílus kérdését szeretném még kiemelni, mivel ez a kettő kapcsolódik leginkább hipotéziseimhez. A cselekmény és a stílus kapcsán azonban nem író és rendező szembeállításával, azonos című alkotások egymás mellé helyezésével kívánom levonni az ide tartozó konzekvenciákat, hanem a két adaptációt hasonlítom össze egymással a fenti szempontok szerint.

A cselekmény kérdéséhez az első hipotézisemet kapcsolnám, miszerint az elemzésben feltüntetett filmek, valamint az ezekhez hasonló extra lojalitású transzpozíciók esetében normatív, esszencialista elemzéssel érdemes közelíteni a regényből készült filmfeldolgozásokhoz. Mindennek oka a cselekményhez, az alkotások tartalmához, vagyis a szüzséhez köthető. A cselekmény átkódolása, átültetése több, mint sikeresnek mondható az *Aranysárkány* és a *Sátántangó* esetében. Mindkét adaptáció a lehető leghűbb módon követi az eredeti szöveg tartalmát, s mindezt olyan magas szinten és kivételes módon teszik, hogy az eltérő medialitású „szövegek” közti viszonyokat vizsgáló, hipertextmódszer nem lenne kompatibilis ezekkel az alkotásokkal, szemben mondjuk egy Kosztolányi-novelláskötetből elkészített adaptációval, mint például Pacskovszky József Esti Kornél csodálatos utazása című filmje (1995). Ehelyett olyan eljárásra van szükség, amellyel a konkrét egyezéseket és különbségeket egymás mellé helyezve, már-már kritikai hangú megközelítéssel tudjuk elemezni, hiszen a rendezőknek ugyanilyen kritikai elvárásoknak kellett megfelelniük önmagukkal szemben, amikor a megfilmesítés ötlete megfogant a fejükben, s egy olyan ember munkáját kívánták filmre vinni, akire felnéztek, akinek a munkásságát példaértékűnek tartották. Csupán annyi a rendhagyó ebben a megközelítési módszerben, hogy

63 Carl Gustav Jung: *Az archetípusok és a kollektív tudattalan* – C. G. Jung összegyűjtött munkái 9/1. Budapest: Scolar Kiadó, 2011.

a teljes átalakíthatóság lehetetlenségéből adódó, kis mennyiségű és súlyú eltérések jellemzőit igyekeztem nem problémaként megfogalmazni az elemzések során, hanem minden alkalommal rámutatni egy-egy olyan filmbéli jelenségre, amely által az adaptáció értéke növekedhetett, a cselekmény pedig újszerűbbé, izgalmasabbá válhatott. Ez egyaránt igaz az *Aranysárkányra*, valamint a *Sátántangóra* is, a különbség talán annyi, hogy míg az utóbbinál csak a történeten belül eszközöl változtatásokat, addig az előbbinél a saját életművének egy apró részletét is „felidézi” a rendező, amely ugyan rokonságot mutat az *Aranysárkányban* ábrázolt problémakörrel, mégis kívül esik a regény eredeti kontextusán.

A stílus esetében a dolgozat második hipotézisét emelném ki, mely az adaptáló rendezők, valamint a regény szerzőinek belső viszonyához kapcsolódik. Mindkét elemzés esetében interjúkból vett idézetekkel bizonyítható, hogy mindegyik szerző rokonlélekszintű, egészen rendkívüli kapcsolatba került megihletőjével, s az adaptáció nem csupán hirtelen megtetszett ötletnek, pillanatnyi felindulásból, lelkesedésből származó gondolatnak az eredménye, hanem egy életperiódust meghatározó és „felemésztő” közös munkának köszönhetően valósulhatott meg. Az alkotók elsősorban egymás szubjektív látásmódját, életfelfogását, belső világuk harmóniáját vagy diszharmóniáját szerették volna megérteni, elsajátítani, majd keresztezni saját elképzeléseikkel, s csak ezután láttak neki a film elkészítésének.

Míg Ranódy gyerekkorától fogva már-már életcéljának tekintette, hogy Kosztolányival a végsőkéig azonosulni tudjon, a stílusát is átvegye, lélektani ábrázolásmódját elsajátítsa, addig Tarr – mivel első regényről van szó – hirtelen „szeretett bele” a *Sátántangóba*, s ezután töredéknyi idő alatt interpretálta, illetve formálta a saját képére Krasznahorkai stílusát, világnézetét, s lelkesedésének, rajongásának, valamint legfőképp kitartásának hála, kezdhették el ilyen gyorsan a közös munkát. Mindebből jól látható, hogy az adaptációk e fejleményeknek is köszönhetik halhatatlanságukat, elismertségüket, s nem egy izgalmas téma vagy alapötlet lemásolásának, „ötletbányaként” való felhasználásának. Ezek az adaptációk azért lettek örökéletűek, maradandóak, megismételhetetlenek, mert a rendező és az író között kialakult szubjektív viszony is lehetővé tette, hogy ugyanazt az elbeszélést, szinte azonos látás- és ábrázolásmóddal, stílussal, mozgóképes megoldásokkal, egy új médium keretein belül valósítsa meg a filmes alkotó; olyan új ötletekkel, amelyek azonban az eredeti mű atmoszférájával, világával minden kétséget kizáróan összeegyeztethetők.

Bibliográfia

- BALASSA Péter: „A csapda koreográfiája. Krasznahorkai László: *Sátántangó*.” In: *Jelenkor*, 1986/2, 178–179.
- BÍRÓ Yvette: *A hetedik művészet. A film formanyelve. A film formaisága*. Századvég, Budapest, 1994.
- BORDWELL, David: *Elbeszélés a játékfilmben*. Magyar Filmintézet, Budapest, 1996, 16, 22.
- DARVASI Ferenc: „Adalékok a *Sátántangó* világirodalmi környezetéhez.” In: *Bárka*, 2006/3, 97–100.
- DOBOS István: „Az elbeszéléselemzés kérdései.” In: Uő: *Az irodalomértés formái*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2002, 122–123.
- FAZEKAS Eszter: „Egy boldogságkutató a diktatúrákban. Rendezőportrék: Ranódy László.” 2023. Filmtett-cikk
- FÁBIÁN László: *Az Édes Anna legendárium. Kosztolányi Dezső regényének elő- és utóélete*. Doktori disszertáció, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, 2014.
- FÁBRY Kornél: „Harangok: A mennyei élet hírhozói.” 2021.IEC 2020-cikk
- Friderikusz Sándor: „Interjú Krasznahorkai László íróval.” In: *Friderikusz Podcast*, 2023/85. YouTube-videó
- GELENCSEI Gábor: *Forgatott könyvek. A magyar film és az irodalom kapcsolata 1945 és 1995 között*. Kijarat Kiadó, Budapest, 2015.
- GÖBEL Ágoston: „Kosztolányi Dezső-adaptációk.” 2024. Kritikustömeg-cikk
- GYÖRFFY Miklós: „Emberek író- és felvevőgéppel. A magyar próza és film egy évtizede.” In: *Filmkultúra*, 1980/1, 6.
- Carl Gustav Jung: *Az archetípusok és a kollektív tudattalan. C. G. Jung összegyűjtött munkái 9/1*. Scolar Kiadó, Budapest, 2011.
- Kepes András: „»Zsíroskenyér extrákkal« – Krasznahorkai László. 1. rész.” 2015. YouTube-videó
- K. I.: „A szavak mögötti világ. Ranódy László újra Kosztolányit idézi.” In: *Film Színház Muzsika*, 1973/2.
- KISS Ferenc: „Az Aranyárhány.” In: *Üzenet*, 1975/5.
- Kosztolányi Dezső: *Aranyárhány*. Osiris Kiadó, Budapest, 2019.
- KOSZTOLÁNYI Dezső: *Bölcsőtől a koporsóig* (szerk. Réz Pál). Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1987.
- KOSZTOLÁNYI Dezsőné: *Kosztolányi Dezső*. Révai, Budapest, 1938.
- KOVÁCS Viktória: „A pusztulás koreográfiája.” 2020.F21-cikk
- KOVÁCS Viktória: „Kitszítotok találkozása.” In: *Pannon Tanulmányok*, VI., Veszprém, 2019.

- Krasznahorkai László: *Sátántangó*. Magvető, Budapest, 1985.
- MARGÓCSY István: „Kinek a szemével? *Sátántangó*.” In: *Filmvilág*, 1994/6.
- MCFARLANE, Brian: *Novel to Film: An Introduction to the Theory of Adaptation*. Oxford University Press, Oxford, 1999.
- MUSZATICS Péter: „Kosztolányi a filmvásznon.” *Pannon KultúrKlub 4.0* előadás, Veszprém, 2024. március 25.
- PETHŐ Ágnes: *Múzsák tükre. Az intermedialitás és az önreflexió poétikája a filmben*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2003.
- SOMLYÓ Zoltán: „Kosztolányi Dezső házatájáról: A költő nyilatkozik regényeiről, otthoni dolgokról, Milkó Izidorról, Fenyves szerkesztőről, a mai fiatalságról, fiáról: Ádámról, a moziról és a rádióról.” In: *Bácsmezei Napló*, 1926. december 25.
- SZEKFŰ András: „Interjú Ranódy Lászlóval.” Magyar Nemzeti Filmarchívum, kézirat, 1970.
- SZÖLLŐSI Mátyás: „A megváltás felé – egy beszéd territórium.” Krasznahorkai László: *Sátántangó*.” In: *Bárka*, 2009/1.
- Tarr Béla: „Amit meg akartam csinálni, mindent megcsináltam.” 2019. HVG-interjú
- TARR Béla: „Krasznahorkai László és Tarr Béla nyilatkoznak.” 2004. YouTube-videó
- VASÁK Benedek Balázs: „Az utolsó dombon. Tájkép és tájábrázolás Krasznahorkai László és Tarr Béla *Sátántangó*iban.” In: Gács – Gelencsér: *Adaptációk*. József Attila Kör – Kijárat Kiadó, Budapest, 2000.
- ZSADÁNYI Edit: „A Másik hangja – Krasznahorkai László: *Sátántangó*.” In: *Irodalomtörténet*, 1999/2, 30/80.
- ZSADÁNYI Edit: *Krasznahorkai László*. Kalligram, Pozsony, 1999.

Grund Róza

Resilience as the Greatness of Gatsby*

This paper, as its title – Resilience as the Greatness of Gatsby suggests, aims to read F. Scott Fitzgerald's *The Great Gatsby* (1925) against the backdrop of the newly developing field of resilience. More specifically, the paper addresses the question whether the greatness of Jay Gatsby lies in his degree of resilience – whether he is a resilient character at all.

The first two chapters provide a base for discussion, as they introduce the concept of resilience and dedicate some words to the novel and its main character. In the subsequent chapters the paper takes a close look at the conditions of resilience derived from its definition to determine whether it is relevant to seek any parallels between a resilient personality and Gatsby's character. In other words, the goal of these chapters is to primarily understand if Gatsby and his circumstances meet the conditions of a resilient setting. Finally, the research takes into consideration the strange anomaly of risk factors functioning as sources of motivation, i.e., how it is possible that poor circumstances better the chances of not only recovering but growing as well.

In regard to its methodology, the paper relies on comparing the qualities of resilience and the characteristics of Gatsby and focuses on two particular risk factors in the case of the character: growing up in poverty and getting rejected by Daisy.

In order to examine Jay Gatsby, this research studies *The Great Gatsby's* (1925) character in F. Scott Fitzgerald's novel. Additionally, the research heavily draws on *Handbook of Adult Resilience* (2010), edited by John W. Reich, Alex J. Zautra, and John Stuart Hall, which is used for the examination of the model within the field of resilience.

1. Introduction

F. Scott Fitzgerald's *The Great Gatsby* (1925) remains timeless and unique: the novel has grown into a fundamental masterpiece of the American psyche. Some look at the story as a cautionary tale, while others perceive Gatsby as the ultimate representation of the American Dream and the manifestation of the majestic ideal of the self-made man.

While it is subjective how one perceives the plot of the book and what they understand to be the moral of the story, it is certain that the perseverance of Gatsby throughout the novel is exceptional. Despite the luxury of the lavish parties, readers are made aware of Gatsby's burdening origins as well, and how James Gatz,

* A dolgozat a 2025-ös OTDK Humán Tudományi Szekciójának amerikanisztika tagozatában szerepelt. Témavezető: dr. Szabó F. Andrea.

a poor boy from North Dakota, reinvents himself in order to fit into his crystal-clear conception of becoming someone great in the future. Certainly, Gatsby has to face several hardships throughout his life – having a poverty-stricken childhood and an unsupportive family, getting rejected by his one and only love, living in a tough and materialistic society which refuses to accept him, are all examples of what could easily make him turn away from his imagination of a better life. On the contrary, he remains faithful to his aspirations and starts making his dreams come true, regardless of the circumstances.

This paper aims to examine whether the driving force behind Gatsby is resilience, which is by definition an outcome of successful adaptation to adversity (Reich, Zautra & Hall, 2010). The resilience model suggests that in the case of an individual facing difficulties, it is the norm to show healthy reactions, meaning a form of adaptation and even more so, advancement. In other words, in the case of resilience, recovery refers to not merely the absence of illness or difficulty, but a presence of a successful, adaptive transformation.

In order to research the relation between what seems like Gatsby's exceptional motivation and what the resilience model suggests, the paper examines the field of the formerly noted paradigm and aims to simultaneously explore the character of Gatsby from the point of the resilience model.

2. Methodology

This paper investigates the question whether the greatness of Gatsby lies in his degree of resilience – whether he is a resilient person at all. More specifically, the research examines the resilience paradigm and aims to apply it to Gatsby's character and behaviour. In order for the study to be relevant, it is necessary to primarily understand what researchers of the field have found so far about the newly developing concept of resilience.

Firstly, the paper takes a close look at the conditions of resilience derived from its definition to determine whether it is relevant to seek any parallels between a resilient personality and Gatsby's character. In other words, the goal of these chapters is to primarily understand if Gatsby and his circumstances meet the conditions of a resilient setting.

Secondly, the paper attempts to highlight fundamental aspects of resilience, then prove and illustrate how they are present in the life of Gatsby, making him an example of a resilient attitude.

In order to examine the character of Jay Gatsby, this research heavily draws on F. Scott Fitzgerald's *The Great Gatsby* (1925). It is undoubtedly the most reliable source for analysing the character, since it had been once born in its creator's mind, and Fitzgerald expounds his imagery of Gatsby most profoundly in the novel itself. For the same reason the paper takes into consideration a biography of F. Scott Fitzgerald to understand his thoughts on writing the novel. *In Some Sort of Epic Grandeur: The Life of F. Scott Fitzgerald* (1981) Matthew J. Bruccoli provides trustworthy information on

the life of Fitzgerald, among which there is a collection of letters both written, as well as received by the novelist at the time of the birth of the novel.

Edited by John W. Reich, Alex J. Zautra and John Stuart Hall, *Handbook of Adult Resilience* (2010) is used for the examination of resilience. The book deals with one fundamental issue: what is it that enables an individual to bounce back from stressful experiences? The authors have produced a volume in which they examine the resilience paradigm and extend it to wide-ranging variables on both theoretical and practical levels. In this research, the book is used as an exclusive guide to dive into the field of resilience, that is, the paper considers *Handbook of Adult Resilience* (2010) as its primary source for exploring the resilience model.

After employing the previously described methodology for this research, the study expects to find that Jay Gatsby represents an excellent example of the resilience paradigm, as well as to successfully identify the resilient characteristics of his attitude.

Here, it is important to note that in the case of *Handbook of Adult Resilience* (2010) and other studies quoted throughout the paper, researchers rely on real-life studies, therefore their findings are to be understood on the level of non-fiction, while Gatsby is a fictional character, a creation of Fitzgerald's imagination.

3. Discussion

An Introduction to F. Scott Fitzgerald's *The Great Gatsby*

How does F. Scott Fitzgerald's *The Great Gatsby* (1925) remain so fascinating and timeless? Upon its release in April 1925, the novel faced tepid sales and received mixed reviews from authors who were looked upon by Fitzgerald himself. H. L. Mencken, contemporary American journalist acknowledged "the charm and beauty of the writing", despite claiming the novel to be only "a glorified anecdote" (Brucoli, 1981). In a letter to Fitzgerald, Edith Wharton, contemporary writer and designer, explained how much she liked the figure of Gatsby, but her only complaint was that Fitzgerald "ought to have given us his [Gatsby's] early career", which "would have situated him, & made his final tragedy a tragedy instead of a "fait divers" for the morning papers" (Lewis & Lewis, 1989, p. 482). Since then, the bitter reception of the piece has turned into an acceptance and even more so, adoration of the work. Despite its unpopularity at the time of its publication, the novel has grown into "more than an American classic; it's become a defining document of the national psyche, a creation myth, the Rosetta Stone of the American dream" (McInerney, 2018).

Certainly, there is something in the piece which engages each reader individually as the novel explores themes that are timeless, while creating and discovering characters that anyone can relate to in some way. Among other characters, Gatsby's development remains captivating because of the fascinating driving force behind it. By exploring the novel, it becomes unmistakable that Gatsby is keenly burdened by the circumstances: despite the glamour of his lavish parties, readers are also made

aware of his modest origins, his struggles of finding his place in society and winning the heart of Daisy Buchanan. However, the enigmatic greatness of Gatsby becomes so powerful exactly because of his opposing fate; his poverty-stricken childhood, the disapproval by society and the rejection by his only love, Daisy, somehow eventuate a high-spirited, great Gatsby. “In the famous flashback scene of chapter VI, for example, Nick recalls Gatsby’s past as “James Gatz of North Dakota” in order to explain Gatsby’s present, portraying his youthful rejection of family and original name as a necessary precondition to his later “glory” as a wealthy, upwardly-mobile adult” (Bloom, 2010, p. 131). Despite his hindering background, he reinvents himself, exemplifying the ideal representation of the American Dream. “In an exaggerated pure form, he [Gatsby] struck what many regard as the unique chord in our national [American] experience: a whole-hearted allegiance to an imagined future”, writes Wilson (1957), referring to Gatsby’s strong commitment to his envisioned dreams. Though being rejected on several levels, not only does he dream the American Dream, but achieves immense wealth, continues to work towards his expectations, and becomes an outstanding representation of the magnificent self-made man.

To illustrate that it is possible to seek driving forces behind Gatsby other than living up to the majestic idea of the American Dream, it is worth mentioning Michelson’s (1981) thoughts on the issue, who puts the whole narrative into an unusual point of view. According to the writer, Gatsby fits into the traditional myth-pattern, and he discusses his idea that the story of the novel is about how “a bold young man sacrifices everything for a few moments of impossible glory” (Michelson, 1981). Even though Michelson refers to Gatsby’s aspirations as “moments of impossible glory”, the former quotation also emphasises the hard work (in Michelson’s own words, sacrifice) needed in order to achieve the glory.

No matter what readers call it, it is obvious that Gatsby has something in him that keeps him going, regardless of the circumstances. One can associate his relentless fight with motivation, courage, diligence or perseverance, only to name a few possible reasons for the character’s attitude. As noted above, Wilson traces back Gatsby’s motivation to a strong confidence in the belief of the American Dream, while Michelson likens Gatsby to a typical mythical character due to his temperament. In addition to the former observations, one may acknowledge how other characters of the novel perceive Gatsby’s commitment to his ideas regardless of the constant obstacles he encounters. In Chapter I of *The Great Gatsby*, Nick Carraway specifically describes Gatsby having “some heightened sensitivity to the promises of life” and “an extraordinary gift for hope” (Fitzgerald, 1925, p. 5), which is another affirmation of the presence of an enduring driving force behind Gatsby.

This paper examines the power which fuels the motivation of Gatsby from the point of resilience, which is by definition an outcome of successful adaptation to adversity (Reich, Zautra & Hall, 2010). In order to apply the resilience paradigm to the case of Gatsby, it is necessary to research the nature of the character itself, while simultaneously diving into the field of resilience.

An introduction to resilience

Generally, resilience refers to a capacity to bounce back from difficult situations. As for an initial and more in-depth illustration of the concept, Sir Michael Rutter's research provides valuable insight as described by Reich, Zautra and Hall (2010). According to them, Rutter focused on risk and vulnerability to psychiatric illness, as well as stress and invulnerability in the case of young children.

Despite the extreme poverty endured by one in six British children (in 1979), Rutter found that nearly half were well adjusted, and that one in seven demonstrated outstanding ability. Amazed by the invulnerability he witnessed, Rutter hypothesized that the identification of competence factors and protective influences could help to determine why some children survive and even prosper despite extreme deprivation. (Reich, Zautra & Hall, p. 288)

Early researches, like the one conducted by Rutter in 1979, contributed to the later development of the concept of resilience.

To understand the idea of the resilience paradigm, a look at the origins of the model leads to a deeper understanding. In *Handbook of Adult Resilience* (2010), Reich, Zautra and Hall explain that “resilience research grew from studies of at-risk children: children who experienced risks, such as divorce and parental drug abuse, which were believed to predispose them to various forms of psychopathology”, and that is how researchers’ attention later shifted to studying resilience in addition to risk factors (Reich, Zautra & Hall, 2010, p. 97).

In *Handbook of Adult Resilience* (2010), resilience is referred to as a “newly developing concept”, as it has only been recently since the paradigm earned itself a distinctive field of scholarship (p. vi). On the other hand, despite being “ripe for development”, resilience is one of the most integrative concepts of the 21st century thinking in social sciences, as a result of having “many variations in definitions and characterizations” (Reich, Zautra & Hall, 2010, p. vi). Because of the wide range of varieties, it depends on the individual and their subject which approach they choose to focus on. Even though there are differences between the academic disciplines and their attitude towards the idea of resilience, there appears to be two dominant aspects that the concept revolves around: recovery and sustainability. The following table shows the focal points of the two approaches. Recovery refers to “patterns where the individual's adaptive function declines as a result of adversity, then returns to a positive level. This pattern is normal and expected in situations of severe continuing adversity” (p. 221), while sustainability means “the capacity of a system to conserve resources [not waste] and to generate some resource reserves for future use” (p. 154) explain Reich, Zautra and Hall (2010).

<i>recovery</i>	the ability to rebound from stress
	a capacity to regain equilibrium quickly
	a capacity to return to an initial state of health
<i>sustainability</i>	the continuation of the recovery trajectory
	an enhancement of function

According to the resilience paradigm, healthy reactions as a response to risk factors are the norm (Reich, Zautra & Hall, 2010, p. vii). It is important to note that in this context, healthy reaction as a response refers not only to an absence of illness and error, but it suggests a possible and likely process of adaptation as an attitude toward stress.

Conditions of the resilience paradigm

To begin with, it is essential to take a look at whether the narrative of Gatsby can be examined from the point of the resilient paradigm. To prove that the formerly noted model is applicable to the behaviour of the character, the conditions of resilience must be discussed primarily. Then, in order to create a parallel between Gatsby's attitude and the resilience model, the key elements of the paradigm have to be identified in the plot of the novel, or more specifically, in the storyline of the character.

The writers of the handbook firmly define resilience as “an outcome of successful adaptation to adversity” (Reich, Zautra & Hall, 2010). The definition implies that when talking about resilience, it is necessary to consider stress as a determinant of a subsequent behaviour. Consequently, the importance of a stressor must not be ignored because it helps identifying a resilient behaviour. Reich, Zautra & Hall (2010) describe why it is important to identify stressors in order to study a resilient setting:

If one observes a person or a community functioning well and even growing, this is not *prima facie* evidence that it is a resilient organism or entity. The person may well have high intelligence, good education, or finances, and the community may have a well-functioning system of municipal agencies and available resources, but in contemporary thinking about resilience, as demonstrated in our chapters, these variables are not evidence of resilience *per se*. The major assumption in these chapters is that resilience has to be studied in the light of either a sudden or an ongoing system stressor. Only when there is a system threat can we be assured that the person or community has exercised the requisite strengths, resources, and capacities that result in shorter- or longer-term resilient adaptation and growth. (p. 8)

To summarise the definition and the observation of the researchers together, the authors believe that in the case of resilient behaviour, there must be an adaptation which is primarily caused by adversity. In other words, the presence of prior adversity is necessary for a subsequent resilient attitude. When assessing resilience, it is important to consider that it is “relative and should be thought of as a function of risk exposure” (Reich, Zautra & Hall, 2010, p. 241), which again highlights the importance of identifying the system stressor which precedes the adaptation process.

The following table is based on the findings of Reich, Zautra & Hall (2010); it contains examples of stressors, divided into areas that surround an individual's personality. The table aims to give an illustration about how risk factors may occur in practice. The stressors represented here have been selected according to their relevance to the novel, or more specifically, to the case of Gatsby.

area:	Setting	Situational interactions	Group memberships
stressor example:	<i>financial setback, poverty</i>	<i>embarrassment, distress</i>	<i>group disapproval, loss of status</i>

Again, according to the definition of resilience, the precondition of a resilient setting is the presence of a system stressor, i.e., some type of adversity. Therefore, in order to prove that Gatsby is an example of a resilient individual, one must identify the character's own, specific stressor.

Before proceeding with the discussion, it is important to note that this research aims to highlight two main stressors in Gatsby's case: growing up in poverty and getting rejected by the love of his life, Daisy Fay. In this particular context, getting rejected by Daisy equals the marriage between her and Tom Buchanan. In this chapter, the research aims to prove that the two, formerly highlighted incidents are significant stress factors from the point of Gatsby, or in other words, that they equate heavy stressors in the experiences of the character.

Throughout the novel, as readers discover Gatsby's past and take a peek behind the curtains of the glamorous Jazz Age parties, it slowly becomes clear that Gatsby has been struck by various stress factors throughout his life. He is born into a discouraging family dealing with financial difficulties and spends his childhood in poverty in a household with no purpose in life. According to Nick Carraway, the narrator of the novel, “his [Gatsby's] parents were shiftless and unsuccessful farm people” (Fitzgerald, 1925, p. 76) and “young Gatsby, for over a year, worked as “a clam-digger and a salmon-fisher or in any other capacity that brought him food and bed” (Fitzgerald, 1925, p. 76), which is further proof of the family's financial difficulties and an inability to provide for young Gatsby. Later in the novel, Nick considers Gatsby's past and claims that “he had no comfortable family standing behind him [Gatsby]” (Fitzgerald, 1925, p. 114).

Reich, Zautra & Hall (2010) consider a study previously conducted by Sir Michael Rutter in 1979, who identified a number of six family factors that were related to psychiatric disorders of young children, one of them being low social status (p. 288). Even though Rutter found that the presence of one of these factors does not necessarily lead to psychiatric disorders (Reich, Zautra & Hall, 2010, p. 288), they are still to be considered risk factors in young children's life.

Poverty and its direct consequences – such as substandard housing or hunger, are not the only difficulties to face for the family and young Gatsby. Fitzgerald embedded the characters of the novel into the famous Jazz Age society, which is well-known for its materialism, hollowness and lack of noble values. To illustrate how important affluence is in Gatsby's contemporary society, the following quotation aims to help understand why Gatsby's dreams depend so much on acquiring wealth. In chapter 8 of the novel, Nick talks about the time when Daisy and Gatsby met for the first time, and the events of the short, one month period they spend together. From the narration it is evident that Nick puts emphasis on the struggle of the differences between social classes, which Gatsby too is unmistakably aware of.

However glorious might be his future as Jay Gatsby, he was at present a penniless young man without a past, and at any moment the invisible cloak of his uniform might slip from his shoulders. He took what he could get, ravenously and unscrupulously – eventually he took Daisy one still October night, took her because he had no real right to touch her hand. (Fitzgerald, 1925, p. 114)

What is another considerable fact is that young Gatsby has a hatred of the thought of being poor, which perhaps is most evident from Nick's narration when he describes that even though "an instinct toward his [Gatsby's] future glory had led him [Gatsby], some months before, to the small Lutheran college of St. Olaf in southern Minnesota", Gatsby only "stayed there two weeks, dismayed at its ferocious indifference to the drums of his destiny, to destiny itself, and despising the janitor's work with which he was to pay his way through" (Fitzgerald, 1925, p. 76). Another evidence that Gatsby resents even the thought of being poor is when Nick claims that Gatsby's parents did not fit his future conceptions of becoming Jay Gatsby – when James Gatz, a poor boy from North Dakota dreamt of a better life, "his imagination had never really accepted them as his parents at all" (Fitzgerald, 1925, p. 76).

Poverty generally belongs to the category of what researchers call a community risk within the field of community resilience, which focuses on resilience in communities. Community risk factors, besides poverty, include factors such as crowded housing, high school dropout rates and income inequality (Reich, Zautra & Hall, 2010, p. 12). Nonetheless, there exist studies that focus solely on poverty, on the level of the individual. Buckner and Waters (2011) conducted research to study resilience factors in the context of poverty:

Poverty, “the state or condition of having little or no money, goods, or means of support,” has meaning in both relative and absolute terms. Those who are defined as poor in an affluent country like the USA may not seem impoverished, on a more absolute basis, compared with those living in extreme poverty in regions such as sub-Saharan Africa. Nonetheless, individuals who are poor in a more relative sense may still experience significant distress through the comparative wealth they see around them. (Buckner & Waters, 2011)

Therefore, according to former observations, it is not only an assumption to state that in the case of Gatsby, having to grow up in poverty and without any support from his family is a severe stress factor.

Apart from growing up in poverty, there is another stressor in Gatsby’s life that the study aims to highlight. Another stressor to take into consideration is the marriage between Daisy and Tom, equivalent to Daisy rejecting Gatsby. Since it is undeniable that the marriage indeed happened and Daisy “married Tom Buchanan of Chicago, with more pomp and circumstance than Louisville ever knew before” (Fitzgerald, 1925, p. 59), it is not only a presumption to believe that Daisy rejected Gatsby, breaking her promise to wait for him. However, if the marriage is studied as a stressor, it must be proven that it has the effects of adversity in Gatsby’s life in order to fit into a resilient setting. Therefore, the paper aims to find evidence to prove that Gatsby is not under a delusion thinking that Daisy once had feelings for him, and that he is truly heartbroken over the woman.

The novel details the romance between the two from both Gatsby’s and Daisy’s point of view. Readers can explore the thoughts of Gatsby through one of his conversations with Nick, while the experiences of Daisy are described in a longer monologue of Jordan Baker, a close friend of Daisy, in which she tells about the time when Gatsby and Daisy met for the first time, and the events before Daisy’s bridal dinner.

The following quotation is part of a conversation between Gatsby and Nick, in which Gatsby admits his feelings toward Daisy:

I can’t describe to you how surprised I was to find out I loved her, old sport. I even hoped for a while that she’d throw me over, but she didn’t, because she was in love with me too. She thought I knew a lot because I knew different things from her... Well, there I was, ‘way off my ambitions, getting deeper in love every minute, and all of a sudden I didn’t care. What was the use of doing great things if I could have a better time telling her what I was going to do? (Fitzgerald, 1925, p. 115)

As noted above, Jordan’s monologue helps readers discover Daisy’s point of view. In chapter 4, Jordan talks about the time she had seen Daisy and Gatsby together, “so engrossed in each other that she didn’t see me [Jordan] until I was five feet away” (Fitzgerald, 1925, p. 58). Additionally, Jordan noted that “the officer [Gatsby] looked

at Daisy while she was speaking, in a way that every young girl wants to be looked at sometime, and because it seemed romantic to me [Jordan] I have remembered the incident ever since” (Fitzgerald, 1925, pp. 58–59).

It is therefore certain that the romance between the two had been once true, which leads readers to the assumption that Gatsby’s feelings were indeed deeply hurt. Even though the example of Gatsby and Daisy is a very specific one, researchers of the field explain that romantic breakups are possible to be studied from the point of resilience, as they can be interpreted as stress factors on the level of the individual. “Breakups are common but often one of the most distressing experiences that young people can have”, write O’Sullivan, Hughes, Talbot, and Fuller (2019), whose goal in their study is to assess traits that reflect resiliency after a romantic breakup.

A resilient personality

According to researchers, “positive emotions constitute a “basic building block” of resilience”, since “positive emotions may function in the service of well-being by (...) interrupting the ongoing example of daily stress” (Reich, Zautra & Hall, 2010, p. 88). That is to say that showing positive attitude regardless of an ongoing stress factor heightens the chances of a resilient recovery, as positive emotions are components of coping.

The evident fact that during the years he spent in poverty Gatsby never accepted his circumstances, unquestionably improved his chance of a resilient outcome, and not only recovering but obtaining sustainability as well. Reich, Zautra and Hall (2010) examine a study previously conducted by Werner and Smith:

Through data collection and analysis spanning 40 years, this research has been able to identify key risk and protective factors that influence outcomes across child development and into adulthood. Findings have emphasized several key factors influencing resilient outcomes, including (1) individual characteristics, such as self-esteem and purpose in life (...) (p. 15).

This observation suggests that there are certain key factors that better the chances of a resilient outcome, i.e., a form of recovery and advancement. One such factor is possessing a self-esteem and purpose in life on the level of individual characteristics.

In the case of Gatsby, it is evident that he undoubtedly sustains a sense of purpose in his life; in fact, he fuels a disapproval of his hindering background and his own, impoverished self, and a reinvention of himself with the help of what Wilson (1957) calls “a whole-hearted allegiance to an imagined future”. Nick Carraway gives ample description about the faith of Gatsby, which discovers his own point of view of the conviction that one day, he would become someone great.

The truth was that Jay Gatsby of West Egg, Long Island, sprang from his Platonic conception of himself. He was a son of God — a phrase which, if it means

anything, means just that – and he must be about His Father’s business, the service of a vast, vulgar, and meretricious beauty. So he invented just the sort of Jay Gatsby that a seventeen-year-old boy would be likely to invent, and to this conception he was faithful to the end. (Fitzgerald, 1925, p. 76)

Common belief suggests that an individual with strong coping abilities is more likely to easily deal with difficulties than someone who has not developed any coping mechanisms. In connection with this issue, Reich, Zautra and Hall (2010) explain that resilient personalities are indeed characterized by traits that reflect a firm, “well-differentiated” sense of self (p. 113). This trait helps achieving “high levels of adaptive functioning” (Reich, Zautra & Hall, 2010, p. 114). A strong sense of self is a highly important element of demonstrating resilient behaviour. Sense of self – or in other words, “self-structure” - is embodied by qualities of self-esteem, self-confidence or self-efficacy, self-understanding, a positive future orientation, and an ability to succeed in dealing with negative behaviours and emotions. “Some of these traits have been subsumed under the concepts of “hardiness” and “ego-resilience” (Reich, Zautra & Hall, 2010, pp. 113-114).

According to the authors of the handbook, self-esteem can be defined as “a sense of self-worth, self-respect, and self-acceptance that is usually linked to an expectation of success in life” (Reich, Zautra & Hall, 2010, p. 114). From the narration of Nick Carraway, it is clear that Gatsby honestly believes, with what might seem to be a childish naivety, that he can achieve his imagined aspirations.

We see how James Gatz of North Dakota invented just the sort of Jay Gatsby that a seventeen-year old boy would be likely to invent, set him in a dream universe of ineffable gaudiness, such as one could concoct by skimming through a dozen magazines, and remained faithful to that conception to the end. (MacKendrick, 1950, p. 310).

His faith in achieving his goals, from acquiring material wealth to winning Daisy, is a great example of the previously described strong expectation of success in life. Nick calls this expectation “an instinct toward his [Gatsby’s] future glory” and describes Gatsby’s heart being in “a constant, turbulent riot” as “the most grotesque and fantastic conceits haunted him in his bed at night” (Fitzgerald, 1925, p. 76).

Even after Daisy rejects him by marrying Tom, Gatsby maintains his resilient attitude towards his aspirations. The next quotations are taken from the novel, more specifically the scene which takes place in Plaza Hotel, where Gatsby confidently opens up to Tom Buchanan, the husband of Daisy – he talks about his relationship with the young woman and how she loves him too.

“I [Tom] want to know what Mr. Gatsby has to tell me.”

“Your wife doesn’t love you,” said Gatsby. “She’s never loved you. She loves me.”

“You must be crazy!” exclaimed Tom automatically.

Gatsby sprang to his feet, vivid with excitement.

"She never loved you, do you hear?" he cried. "She only married you because I was poor and she was tired of waiting for me. It was a terrible mistake, but in her heart she never loved any one except me!" (Fitzgerald, 1925, p. 100)

Gatsby claiming that Daisy never loved Tom is evidence that even after Daisy had rejected him by marrying Tom, he never stopped believing that he would once win back her heart. In fact, he never believed he had lost it; he talks in a way to make sure that it is obvious that Daisy had always loved him, and never really abandoned the idea of being with Gatsby again. The next quotation is further evidence of the former observation:

"I told you [Tom] what's been going on," said Gatsby. "Going on for five years – and you didn't know." Tom turned to Daisy sharply.

"You've been seeing this fellow [Gatsby] for five years?"

"Not seeing," said Gatsby. "No, we couldn't meet. But both of us loved each other all that time, old sport, and you didn't know. I used to laugh sometimes." – but there was no laughter in his eyes —" to think that you didn't know." (Fitzgerald, 1925, p. 101)

It must be noted that even though the former quotations are excellent examples of Gatsby's never-ending yearning towards his future dream, therefore showing an attitude of what the resilience paradigm calls a positive future orientation, self-confidence is not at all equal to a sense of delusion. Because of the limitations of the research, it does not answer whether Gatsby – in the formerly quoted scene of the Plaza Hotel – is in a state of delusion, or a strong confidence with a firm purpose in life, therefore this issue is to be studied further. However, it is worthy to note that one must not underrate the importance of positive attitude, especially from the point of resilience. "Resilient actions often start just with a smile or a moment for reflection that welcomes a broader perspective and encourages a thoughtful optimism about events", write Reich, Zautra & Hall (2010, p. 11).

On the other hand, Jordan Baker briefly mentions that Gatsby, after the marriage of Daisy and Tom, bought a house to live just across the couple.

"It was a strange coincidence," I [Nick] said.

"But it wasn't a coincidence at all."

"Why not?"

"Gatsby bought that house so that Daisy would be just across the bay." Then it had not been merely the stars to which he had aspired on that June night. He came alive to me, delivered suddenly from the womb of his purposeless splendor. (Fitzgerald, 1925, p. 61)

Contrary to a sense of delusion, Gatsby buying a house across the property of the Buchanans [Daisy and Tom] is more likely to be a form of purposefulness. Again, the difference between the two is that buying a house to be closer to Daisy appears to be more practical from the point of not giving up, rather than ‘chanting’ a thought over and over again. What is certain, is that Gatsby never turns his back on Daisy.

In 2019, O’Sullivan, Hughes, Talbot, and Fuller conducted research with the help of an online survey to study the relationship between romantic breakups and resilience. The focus of the study was to examine the influence of positive traits that reflect resilience and explain emerging adults’ adjustment to a recent relationship breakup.

Breakups are common but often one of the most distressing experiences that young people can have. Poor adjustment to relationship loss is linked to depressive symptoms and rumination. This study assessed traits that reflect resiliency and that might comprise protective factors that ameliorate depressive symptoms and rumination. (...) After controlling for gender and current relationship status, higher optimism, self-esteem, and grit were expected to be associated with lower levels of depressive symptoms and rumination for those who had experienced a breakup in the three months prior to the study, and for the most part, these predictions were confirmed. (O’Sullivan, Hughes, Talbot & Fuller, 2019)

According to results of the study, individuals who focused on traits that reflect resilience - such as optimism, grit and opportunism, were more likely to show fewer and less-depressive symptoms, and among those with lower levels of optimism, breakup was associated with elevated levels of depressive symptoms. “Taken together, the results indicate that having high levels of resiliency appears to be counter some of the distress associated with breakups, and this may be especially true for young women” (O’Sullivan, Hughes, Talbot & Fuller, 2019).

Additionally, researchers aimed for discovering the reason for the results of the survey. Even though it is yet unclear what causes the pattern behind the results, researchers hypothesize that in the case of individuals with high optimism, recent breakup is interpreted as “a positive and opportunistic event, possibly a catalyst for a positive change”, and seen as “an opportunity for self-improvement and growth” (O’Sullivan, Hughes, Talbot & Fuller, 2019).

Even though the formerly discussed study clearly indicates that in the case of a romantic breakup, optimism and grit – traits that Gatsby unmistakably possesses - are factors that improve the chances of recovering, the connection between these observations and the relationship between Gatsby and Daisy is to be further studied. The reason for that is because Daisy marrying Tom Buchanan while Gatsby is away and not present (physically) in her life is not exactly the same as a breakup – at least breakup is not commonly referred to as marrying someone else without telling the

other - but the formerly quoted study is a good starting point for investigating the issue, as this particular case supposedly carries the value of a breakup.

Risk factors and motivation

Apparently, Gatsby's poverty-stricken childhood and the fact that Daisy chooses Tom over him, are motivation for Gatsby to put faith into his imagination of becoming someone great. In other words, the events which are interpreted as stressors in Gatsby's life, become the factors which motivate him to get better and show resilience. This anomaly can be explained by the following observation of Reich, Zautra and Hall (2010): "behind every stressor we experience lurks unseen, myriad opportunities for transformative growth" (p. 89), meaning that adversity contains an opportunity for recovery and advancement, in this case, in the form of obtaining motivation.

According to *Handbook of Adult Resilience* (2010), some researchers had established studies concerning at-risk children, involving some who experienced poverty and community disruptions. "In the course of such studies, however, researchers' attention was turned to the substantial number of children with severe risk factors, (...) who nonetheless turned out to be healthy, functioning, happy adults" (Reich, Zautra & Hall, 2010, p. 97). Studies like these shifted the focus of the researchers to another issue: they started wondering whether there existed resilience factors that counteracted the risk factors to promote resilient outcomes. Current findings prove that resilience is revealed when an individual is stressed by having their unique personal connections severed or placed at risk (i.e., facing adversity), after which resilience is called for in order for the individual not only to recover, but especially to grow (Reich, Zautra & Hall, 2010, p. 97).

The information found in the following table are based on the findings of Reich, Zautra and Hall (2010, p. 10). The table helps to characterize the nature of risk and resilience, which is highly important to consider in order to understand that resilience resources are separable factors of well-being, not qualities found at the positive end of a single continuum of risk. In other words, in the case of an individual facing a certain risk factor (for example, poverty) has the opportunity to show a type of resilience resource (for example, optimism) at the same time.

In order to identify the nature of risk and resilience, there is a necessity for models that contain at least two separate factors: one which focuses on vulnerabilities and another which focuses on strengths. The middle column of the table showcases risk factors, while the right column contains resilience resources, both originating from – and connected by – the type of each factor, represented in the first column. The factors can be of individual or interpersonal aspects. The table aims to illustrate risk factors contrasted by resilience resources as their counterparts.

<i>Type of factor and resource</i>	<i>Risk factor</i>	<i>Resilience resource</i>
individual	helplessness	hope, optimism
interpersonal	childhood trauma	close social ties

Overall, this chapter aims to prove that a positive attitude – especially in the case of facing adversity – is vital in order to show resilience, i.e., recover and improve. According to the formerly noted studies, showing a strong sense of purpose and self-confidence leads to a higher chance of coping with difficult situations.

4. Conclusion

From examining the resilience paradigm, it is now clear that Gatsby meets the conditions of a resilient individual. He is struck by several stressors throughout his life; during his childhood, not only does he grow up in poverty, but does not have a supportive family standing behind him either. Additionally, he is rejected by the love of his life, Daisy, leaving him with nothing but a reminiscence of a bittersweet memory and a longing for a distant daydream.

On the other hand, these risk factors also allow and encourage him to show adaptation and eventually grow, in the form of a strong sense of purpose and an outstanding faith. He maintains a positive attitude towards his future aspirations and remains loyal to his dreams, thus becoming a high-spirited, great Gatsby.

References

- BLOOM, Harold: *The Great Gatsby*. Bloom's Modern Critical Interpretations. Infobase Publishing, 2010.
- BRUCCOLI, Matthew J.: *Some Sort of Epic Grandeur: The Life of F. Scott Fitzgerald*. Harcourt Brace Jovanovich, 1981.
- BUCCI, Richard – WEST, James L. W.: „Serving Fitzgerald's Intentions without a Copy-Text” [review of *Trimalchio: An Early Version of "The Great Gatsby"*]. Indiana University Press, 2002.
- BUCKNER, John C. – WATERS, Jane S.: *Resilience in the Context of Poverty*. Cambridge University Press, 2011.
- F. Scott Fitzgerald: *The Great Gatsby*. Charles Scribner's Sons, 1925.
- GRATZA, Agatha: „*Satyricon* by Petronius [Review].” In: *The Guardian*, 2010.
- LEWIS, R. W. B. – LEWIS, Nancy (eds.): *Letters of Edith Wharton*. Scribner, 1989.
- MACKENDRICK, Paul L.: „The Great Gatsby and Trimalchio.” In: *The Classical Journal*, 1950.
- Jay McInerney: „Jay McInerney: Why Gatsby Is So Great.” In: *The Guardian*, 2012.
- O'SULLIVAN, Lucia F. – HUGHES, Karen – TALBOT, Fiona – FULLER, Rebecca: „Plenty of Fish in the Ocean: How Do Traits Reflecting Resiliency Moderate Adjustment After Experiencing a Romantic Breakup in Emerging Adulthood?” In: *Journal of Youth and Adolescence*, 2019.
- REICH, John W. – ZAUTRA, Alex J. – HALL, John Stuart (eds.): *Handbook of Adult Resilience*. The Guilford Press, 2010.
- WILSMORE, Susan J.: „The Role of Titles in Identifying Literary Works.” In: *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 1987.
- WILSON, Robert N.: „Fitzgerald as Icarus.” In: *The Antioch Review*, 1957.

Nyelvtudomány

Réger Dániel

Abda helyneveinek történeti elemzése*

A helynevek elemzése a névtan egyik központi vizsgálódási területe. Az e témában született dolgozatok között egyaránt találunk nagyobb tájegységekre kiterjedő elemzéseket és kisebb területre fókuszáló, így például egy-egy település mikrotoponimáit tárgyaló vizsgálatokat. Elemzésük mind a nyelvészet, mind a társtudományok számára hasznos, hiszen egyaránt tükrözi a nyelv változásait és a nyelven kívüli valóságban végbement változásokat. Egy terület névkincsének megismerésével fontos szociolingvisztikai, néprajzi és helytörténeti következtetéseket vonhatnak le az adott tudományág kutatói.

A helynevek a személynemekkel együtt a tulajdonnévi kategória központi elemei; más tulajdonneveknél ősbibb kategóriák. Ennek okán vizsgálatuk több információval szolgálhat a tudományos kutatások számára, mint a fiatalabb névfajtáké (Tóth 2017: 7). Hoffmann István szerint a helynevek elemzését az teszi lehetővé, hogy a névadás alapjául mindig a nyelv meglévő szókészlete és morfémaállománya szolgál, ennek során pedig megfigyelhető valamilyen szemantikai tudatosság (1999: 208). A névadás tehát soha nem esetleges, mindig meglévő elemeken és névadási modelleken alapul. Ennélfogva a helynevek különböző nyelvi szempontok alapján jól kategorizálhatók: látható többek között, hogy az egyes szófaji kategóriák nem ugyanolyan arányban jelennek meg a helynevekben, így például melléknevekkel gyakran találkozhatunk, míg igékkel jóval ritkábban.

A helynévadás társadalmi aktus, melynek alapvető motivációja a névszükséglet. A nevek nem pusztán a térbeli tájékozódást segítik, hanem kommunikációs szükségletet is kielégítenek. A névadás intenzitását pedig ez a szükséglet határozza meg (E. Nagy et al. 2022). Inczeff Géza megemlíti azt is, hogy minden kornak megvannak a maga névtípusai, ezek megterhelése pedig változik az idők során. Ebből adódóan egy hosszú időt megért település névállománya több kor emlékéét őrzí (1968: 87). Ennek egyik oka az, hogy a névadás módja, így például a névadás során használt földrajzi köznevek is, a nyelv változásával együtt válnak jobban vagy kevésbé produktívá. Bába Barbara megállapítása szerint a földrajzi köznevek helynévalkotó szerepe akkor szorul vissza, amikor azok közszói értelme elavul (2013: 106). Egy település helynévanyagának vizsgálatakor fontos a nyelven kívüli tényezők ismerete is, hiszen a földrajzi köznevek és az egyéb névalkotó lexémák elterjedését és visszaszorulását számos környezeti hatás (gazdálkodási mód megváltozása, infrastruktúra fejlődése stb.) jelentősen befolyásolhatja.

Egy-egy település névanyagának vizsgálatára számos kutatás született már, ezek többsége szinkrón szemléletű, és elsősorban élőnyelvi gyűjtésre épül.

* A dolgozat a 2025-ös OTDK Humán Tudományi Szekciójának névtan tagozatában II. helyezést ért el. Témavezető: dr. habil. Pelczéder Katalin.

A történeti elemzést megnehezíti, hogy nagy számú forrás bevonását teszi szükségessé, ugyanis csak ezek segítségével alkothatunk átfogó képet a több évszázaddal ezelőtti névkincsről és annak változási folyamatairól. Az egyik első ilyen magyar nyelvű munkát Szabó T. Attila készítette 1937-ben, mely során Szásznyíres névanyagát dolgozta fel. A földrajzi nevek változását a település helytörténetével együtt vizsgálta, és többek között azt elemezte, miként hatottak egymásra a magyar, szász és rumén helynevek. Emellett rámutatott, hogy a helynevek változása tükrözi a különböző gazdaságtörténeti és természetföldrajzi változásokat is, így például földterületek művelési módjának változásait, erdőirtásokat vagy patakok felszámolását is (1937: 30–38). Hasonló eredményre jutott Inczei Géza is, aki az új nevek keletkezésének tendenciáira is rávilágított, így például bemutatta a Tisza szabályozása után keletkező tavak és holtágak neveit a Makó környéki névanyagban (1967: 89). Kiss Gábor és Zágorhidi Czigány Balázs Vasvár keleti határának helyneveiből készített történeti adattárat, melyben a 13. századtól kezdve különböző okleveles források alapján vizsgálták a tájegység neveinek változásait (Kiss–Zágorhidi 2006). Hoffmann István Tapolcafő helyneveinek történeti változásait elemezte, mely során többek között megállapította a névállomány magas szinonímaszámát, és rámutatott a nevek kihalásának és születésének egyre gyorsuló tendenciájára (2015: 93–103).

Kutatásom témája egy a fentiekhez hasonló, diakrón szemléletű kutatás: Abda község helyneveinek történeti szempontú bemutatása. Kutatási célom feltárni a település névkincsének a 17–21. század közötti változását, és bemutatni, miként tükrözi Abda történeti névanyaga az elmúlt öt évszázad gazdasági, társadalmi és földrajzi változásainak hatását.

I. Anyag és minta

1. A település

Abda Győr-Moson-Sopron vármegye Győri járásában található település. 2023-ban 3221 lakosa volt, 1217 lakásban. Területe 19.02 km² (Hnt.). A község nevét elsőként Adalbert főúr 1150–54 között íródott végrendeletében említik *insulam Obda*, azaz 'Obda-sziget' alakban (ÁÚO I. 64). Legkésőbb 1208-ban már lakott hely volt, ekkor II. András – immár *Abda* néven – megerősítette a pannonhalmi apátság birtokaként (F. III.: 67). A 13. századtól fontos vámszedőhely volt, áthaladt rajta a Bécset Győrrel (és Győrön keresztül Pesttel) összekötő országút. A falu még ekkor is a Duna egyik szigetén feküdt – ezt III. Honorius pápa a váci püspöknek írt levele támasztja alá, melyben *insule in Danubio, Obda*, azaz 'a Dunán lévő sziget, Abda' néven hivatkoznak rá (PRT II.: 463). Az évszázadok során az áradások többször teljesen elpusztították a települést. Az 1830-as árvíz után az egykori Rábca-parti falut nem építették újjá, helyette a lakosság a folyótól távol eső Pityer-domb környékén alapította újra a települést (Fűzfa 1998: 15–17).

A falu külterületének képét jelentősen átformálták a 19. század végi folyószabályozások. A Rábca szabályozása a Győr–Abda–Börcs szakaszon 1886 és 1888 között zajlott. Az egykori folyókanyarulatokat átvágták, a medret pedig ki-egyenesítették (Göcsei 1985: 113). Alig egy évszázaddal később a folyó nyomvonalát ismét megváltoztatták: a Rábca–Mosoni-Duna torkolatot árvízvédelmi okokból Győrből Abda határába helyezték. Ennek során a folyót az egykori Ötrendes-ér medrén keresztül a Mosoni-Dunába vezették (i. m. 115). Elemzésem során tehát arra is választ keresek, miként jelenik meg a folyószabályozások hatása a település névanyagában.

2. Az elemzés alapjául szolgáló adatállomány/névanyag

Kutatásom alapjául a 2022–2023 között a Magyar Nemzeti Helynévtár Program számára készített helynévgyűjtésem szolgál. Munkám során nagy számú történeti forrást dolgoztam fel: legrégebbi adataim a 12. századból származnak, melyek a település és a környék folyóinak nevét tartalmazzák. A 12–16. század forrásaiból csak csekély számú helynév maradt fenn, ezért elemzésem időhatárait a 17–21. század közé korlátozom. E korszak legrégebbi helynevei 1654-ből, az Abda és Győr között lezajlott határper okleveleiből származnak. A századból még négy további forrást használtam fel, ezek az Abda és Börcs, valamint Abda és Öttevény közötti perek iratai. A 18. századi adatokat 9 különböző forrásból gyűjtöttem, melyek közül a leggazdagabb névanyagot egy 1750–60 között keletkezett térkép, valamint a székeskáptalan birtokösszeírásai tartalmazták. A 19. század legjelentősebb forrásai a kataszteri térképek voltak: ezek a gazdag névnyagon túl a helyek pontos lokalizálását és a folyószabályozás hatásainak megismerését is segítették. Emellett több, a külterület egy-egy kisebb

részét ábrázoló térképet is feldolgoztam (*Ajdár; Börcs felé való rét* stb.), melyek szintén nagy számú mikrotoponimát tartalmaztak. Ekkor jelentek meg a település neveit érintő első névfejtések is, melyeket Résző Ensel Sándor közölt 1882-ben. Ebből az évszázadból összesen 21 különböző forrást dolgoztam fel. A 20. századi névanyag feltárásához további 17 forrást vettem igénybe: ezek között megjelentek a különböző szakkönyvek (vázrajzi, gazdaságföldrajzi), egy településmonográfia (Fűzfa 1998), valamint egy 1996-os élőnyelvi gyűjtés anyaga is (GyMFN 2: 89–92). A térképes források szerepe továbbra is jelentős maradt. A 21. századból 7 forrást dolgoztam fel, emellett élőnyelvi gyűjtést is végeztem 16 adatközlővel. Gyűjtőmunkám során öt évszázadból összesen 636 különböző helynevet tártam fel, melyekhez 342 denotátum tartozott. A neveket évszázados bontásban, forrásokkal együtt a dolgozat függelékében közlöm (1–2. melléklet). Az alábbi táblázat tartalmazza az adatok számát évszázadok szerint:

Század	Nevek száma	Megnevezett objektumok száma
17.	15	11
18.	49	42
19.	158	121
20.	243	165
21.	394	239

1. táblázat: A helynevek és denotátumaik évszázadonkénti megoszlása¹

A vizsgált helynevek által jelölt denotátumok a felhasznált források alapján néhány kivételtől eltekintve az elemzéshez szükséges pontossággal lokalizálhatók voltak.

1 A kezdő évszázadok alacsony adatszámát részben a források egyenetlen eloszlása okozza, ennek hatását elemzőmunkám során is figyelembe vettem.

II. Elemzési keret

Kutatásom során Abda helyneveit a Hoffmann István által kialakított elemzési modell alapján vizsgálom, melyben központi szerepe van a szerkezeti és a keletkezéstörténeti elemzésnek. A módszer legnagyobb előnye, hogy a helynevekben megtestesülő nyelvi szabályok bemutatásán túl képes arra, hogy feltárja a nevek mögött meghúzódó szemantikai tartalmat, valamint felfedje a nevek keletkezésének mozgatórugóit. A vizsgálatból levont következtetések más területek, például a névstiliztika és a névszociológia számára is megbízható alapként és vonatkoztatási rendszerként szolgálhatnak (Hoffmann 2007: 37). Az elemzés segítségével részletes betekintést nyerhetünk a település névrendszerének évszázados működésébe. Mivel a helynevek használatának időhatárai nem minden esetben meghatározhatók, elemzésem során elsődlegesen a helynevek adatolhatóságát veszem alapul. Hoffmann szerint ezáltal a nevek abszolút kronológiája ugyan nem meghatározható, de a relatív, egymáshoz viszonyított időbeliségük továbbra is jól elemezhető (2015: 98). Ennek megfelelően kutatásom során a nevek változását évszázados bontásban vizsgálom, melynek segítségével hiteles képet kaphatok a névrendszer sajátosságainak alakulásáról.

III. Módszertan

1. Helynévkategóriák vizsgálata

Az elemzés első lépéseként a helyneveket az általuk jelölt denotátum alapján kategóriákba sorolom. Ennek során az alábbi helynévkategóriákat használom:

1. Határnevek
2. Vizek és vízparti területek nevei
3. Domborzati nevek
4. Építménynevek
5. Lakott területi nevek

A kapott adatokat évszázadokra bontva elemzem, hogy feltárjam, az egyes időszakokban miként változtak az egyes kategóriák elemei. A vizsgálat során arra is fény derül, hogy az egyes helynévkategóriákban az évszázadok során a nevek születése vagy kihalása volt-e jellemző².

2 A fent ismertetett elemzési modell alapján akkor tekintek egy helynevet kihaltnak, ha a vizsgált évszázad során már nem adatolható, de a megelőző évszázad valamely forrásában még szerepel.

2. Funkcionális-szemantikai elemzés

A vizsgált helyneveket ezután funkcionális-szemantikai elemzésnek vetem alá. A vizsgálat célja feltárni, hogy a település helyneveiben található névrészek az általuk jelölt denotátum mely sajátosságát fejezik ki. A névrészek meghatározásánál nem elegendő a neveket különálló lexémákra bontani: a lényegi szempont az, hogy az egyes részek/tagok a néven belül milyen szemantikai funkciót látnak el. Ezek alapján például a *Holt-Duna* helynév két névrészből áll, melyek jelentése 'a Duna (1) holtága (2)'. A *Holt-Dunai-dűlő* viszont, bár három lexémára tagolható, szintén két névrészt tartalmaz, melyek jelentése 'a Holt-Dunánál (1) található szántóföld (2)'. A funkcionális-szemantikai elemzés során a névrészeket az alábbi kategóriákba soroltam:

1. A **hely fajtáját** megjelölő névrészek, melyek rendszerint földrajzi köznevekből állnak. Meghatározzák az adott terület használati módját, művelési ágát – pl. *Alsó/gyep*, *Mézes/dűlő*.
2. Névrészek, melyeknek **megnevező funkciójuk** van. A *Dunai-dűlő* helynév vizsgálatakor megállapíthatjuk, hogy a névrészeknek 'szántóföld (1), mely a Dunánál található (2)' jelentésük van. Az *Alsó-Dunai-dűlő* név azonban 'a Dunai-dűlő (1) falutól távolabb eső része (2)' jelentést hordozza. Ez utóbbi esetben a *Dunai-dűlő* csupán megnevező funkciót hordoz.
3. A következő kategóriába a **hely valamely tulajdonságát** jelölő névrészek kerülnek. Ide sorolom azokat az elemeket, melyek a terület valamely fizikai vagy földrajzi tulajdonságát (méret, alak, anyag stb.) mutatják be: így például *Kis/erdő*, *Hosszú/szlege*.
4. Külön kategóriát alkotnak a névrészek, melyek a **hely valamely külső dologgal való viszonyát** jelölik: így többek között állatvilágát (*Fecske/part*), növényzetét (*Málnás/dűlő*) vagy birtokosát (*Fekete Pál/tag*).
5. Egyes esetekben a névrészek a **hely más denotátummal való kapcsolatát** is tükrözhetik. A *Kunszigeti/út* előtagja például az út irányát, az *Alsó/Ajdár* pedig a mezőrész viszonyított helyzetét jelöli meg (vö. *Felső/Ajdár*).
6. Előfordulhat az is, hogy a **névrész és a denotátum között nincs kapcsolat**, mint például egyes hivatalos nevek esetében: *Petőfi/utca*, *Kert/utca* stb.
7. Néhány esetben a névrészek funkciója nem egyértelmű, és **többféle elemzési mód** is elképzelhető. Ilyen például a *Hármas/dűlő*, mely egyaránt hordozhat 'három táblából álló (1) szántóföld (2)', és 'az Abda-Ikrény-Győr hármas határnál lévő (1) szántóföld (2)' jelentést is.

3. Lexikális-morfológiai elemzés

A lexikális elemzés célja annak megállapítása, hogy a vizsgált időszakokban milyen szófajú és milyen jelentéskörbe tartozó szavakból épültek fel a helynevek. Az elemzés alapegysége ebben az esetben is a helyneveket alkotó névrész. Elemzésem során az alábbi kategóriákat különböztettem meg:

1. Köznevek (pl. *Kis/gyep, Orgona/utca*),
2. Helynevek/helynévi származékok (pl. *Öreg/Dobsa, Dunai/dűlő*),
3. Személynevek (pl. *Szent István/utca, Fekete Pál/tag*),
4. Egyéb tulajdonnevek (pl. *Mezőgép/utca*),
5. Melléknevek és melléknévi igenevek (pl. *Gyümölcsös/dűlő, Keleti/dűlő*),
6. Számnevek (pl. *Hármas/határ, Hetes/tábla*),
7. Szószerkezetek (pl. *Zajdártra menő/út, Országútra dűlő/gyepszegés*).

A tulajdonnevek részletes tagolását az ezen kategóriákba tartozó névelemek kimagasló száma indokolja (Hoffmann 2007: 69). Az egyes kategóriák az elemek nagy száma esetén tovább bonthatók, így például feltárható, hogy a közneveken belül mekkora a földrajzi köznevek, növénynevek, állatnevek stb. aránya. A lexikális-morfológiai elemzés a funkcionális-szemantikai vizsgálat komplementereként is alkalmazható. Ezáltal kutathatóvá válik, hogy az egyes névrészfunkciók mely szófaji kategóriák által fejeződnek ki.

4. Keletkezéstörténeti elemzés

A keletkezéstörténeti elemzés során azt vizsgálom, hogy a vizsgált időszakban milyen névalkotási eljárások szerint keletkeztek a település helynevei. Hoffmann kiemeli, hogy egy ilyen vizsgálatnak tükröznie kell azokat a névalkotási szokásokat, melyek során egy-egy hangsor valamilyen jelentésben a helynévrendszer részévé vált (2007: 79). Így tehát keletkezéstörténeti vizsgálat csak akkor végezhető, ha az egyes neveknek feltártuk a történeti adatsorát, azaz ismerjük a korábbi előfordulásait is. Például *Sordél > Sordélok > Sóderok*. Vizsgálatom során az alábbi kategóriákat alkalmaztam:

1. **Szintagmatikus szerkesztéssel létrejött helynevek** – így például jelzős vagy határozós szerkezetek. Pl. *Dunára-dűlő, Bábotai-lapos*.
2. **Morfematikai szerkesztéssel létrejött helynevek** – nevek, melyek valamely alaktani változás útján (helynévképzővel, névszójellel stb.) jöttek létre. Pl. *Mosás, Akácos*.
3. **Jelentésbeli névalkotással létrejött nevek** – azok a toponímák, melyek keletkezésében valamilyen szemantikai változás játszott szerepet. Jellemzően olyan esetek tartoznak ide, amikor az objektum megváltozik, az azt jelölő név azonban változatlan marad (pl. *Csíkos-ér¹* 'csatorna a település határában' > *Csíkos-ér²* 'szántóföld a Csíkos-ér¹ mellett').
4. **Szerkezeti változással létrejött nevek** – olyan nevek, melyek szerkezetében egy korábbi állapothoz viszonyítva változás állt be, az általa jelölt denotátum azonban változatlan maradt (pl. *Alsó < Alsó-gyep*).

IV. Eredmények

A fent bemutatott elemzési keret alapján kutatásom során öt évszázad összesen 636 helynevét vizsgáltam.

1. Helynévfajták változása

A fenti módszertan alapján a helynevek az alábbi kategóriákba sorolhatók:

	17. század	18. század	19. század	20. század	21. század
Határnév	6	28	118	82	111
Víznév vagy víz melletti terület neve	1	7	20	24	45
Domborzati név	4	2	2	7	8
Építménynév	4	6	6	73	138
Lakott területek nevei	0	4	12	56	88

2. táblázat: A helynevek kategóriánkénti megoszlása

Az adatokból kitűnik, hogy egyes helynévtípusok elemszáma jelentősen nőtt a vizsgált időszakban, míg másoké stagnált, vagy csak lassabb ütemben növekedett. A lakott területek neveinek ugrásszerű növekedése a 20. században a település fejlődésére vezethető vissza: az előző század végéig a falu mindössze egy főutcából és négy kisebb utcából állt, a II. világháború után azonban a beépített belterület mérete jelentősen megnőtt: az 1950-től a század végéig tartó időszakban 13 új utcát nyitottak (Fűzfa 1998: 36–39). Az ezzel párhuzamosan kiépülő infrastruktúra hozta magával az építménynevek számának jelentős növekedését is. A határnevek átmeneti csökkenését feltehetőleg az okozta, hogy a 20. századra a korábban *alsó*-, *felső*- stb. előtaggal megkülönböztetett mezőrésznevek eltűntek, a kisebb földterületek pedig egybeolvadtak. A víznevek 21. századi ugrásszerű növekedése az új denotátumok keletkezésére (bányatavak, vízzel feltelt anyaggyödrök) és a magas szinonimaszámmra vezethető vissza. Utóbbit jól szemléltetik a *Bánya ~ Öreg-Bánya ~ Vagongyári-tó ~ Belső-tó ~ Pillingérpusztai-tó* nevek, melyek mind ugyanazon denotátumhoz tartoznak. A táblázatból látható az is, hogy a település névkincse domborzati nevekben szegény. Ennek oka a település földrajzi adottságaira vezethető vissza: az egyébként sík területen kevés a jellegzetes felszínforma; csupán néhány mélyebben fekvő terület (pl. *Pillingér-völgy*, *Pörös-árok*) és hordalékkúp (pl. *Pityer-domb*, *Kemence-domb*) válik ki a tájból.

Az egyes névtípusok számának változását, azaz a nevek születésének és kihalásának dinamikáját érdemes részletesen is vizsgálni, e nélkül az adatok ugyanis félrevezetőek lehetnek. Jól illusztrálja ezt a 19. és 20. század közötti, víznevekben fellelhető különbség, amelynél részletes vizsgálat nélkül azt is feltételezhetnénk, hogy csupán 4 új helynév került a rendszerbe. A valóság ezzel szemben az, hogy a 19. századi nevek több mint fele a 20. századból már nem adatolható. Az évszázad során pedig nem négy, hanem tizenhat új, vizet vagy vízparti helyet megnevező név született. A fenti példa alapján indokolt az egyes kategóriák változásainak részletesebb ismertetése is. Az alábbi táblázatban bemutatom, hogy egy-egy időszakban hány helynév halt ki az előző évszázadhoz képest, illetve hány új név született.

	18. század		19. század		20. század		21. század	
	kihalt	új	kihalt	új	kihalt	új	kihalt	új
Határnév	5	27	15	105	98	62	33	62
Víznév vagy víz melletti terület neve	0	6	4	17	11	16	6	25
Domborzati név	4	2	1	1	2	7	2	3
Építménynév	3	5	3	3	4	71	33	98
Lakott területek nevei	0	3	1	9	7	51	11	43

3. táblázat: Az egyes kategóriákba tartozó helynevek kihalásának és születésének dinamikája

A táblázatból látható, hogy a 18. századra a korábbi adatolt helynevek csaknem egésze eltűnt. A 17. századi és azt megelőző korokból származó adatok csekély száma miatt ebből pontos következtetéseket nem lehet levonni, említésre méltó azonban, hogy számos olyan név is kiesett a névkincsből (pl. *Pillingér-domb*, *Sordély*), melyek az 1682-es határperben még fontos viszonyítási pontok voltak (L1).

A 19. században a kihalt helynevek nagy része más alakváltozatban tovább él (pl. *Holt-Duna ere* > *Holt-Duna*; *Zajdár ere* > *Zajdár-ér*). Az egyes változatok alakulását, az ezek mögött húzódó nyelvi folyamatokat a lexikális-morfológiai elemzésnél részletesen tárgyalom. A határnevek és a lakott területek neveinek emelkedéséhez hozzájárulhatott a település 1830-as költözése: számos helynév utal újonnan alapított vagy művelés alá vont denotátumra (*Új-major*, *Nagy-új-gyepszegés*), az új falu részeire

(*Kis-kert alja*, *Falu alja*) vagy a település korábbi helyére (*Rossz falu*, *Rossz-kertek*). A határnevek nagy számához az is hozzájárult, hogy számos határrész tovább tagolódott, így például *Dobsa* > *Kis-Dobsa*, *Öreg-Dobsa*; *Dunai-dűlő* > *Felső-Dunai-dűlő*, *Középső-Dunai-dűlő*, *Alsó-Dunai-dűlő*. A domborzati és az építménynevek között jelentős változás ebben az évszázadban nem figyelhető meg.

A 20. század határneveiben hasonló változások tapasztalhatók, ám éppen ellentétes irányban: a korábban több részre tagolódó határnevek egybeolvadtak, megkülönböztető előtagjuk eltűnt (pl. *Alsó-Ajdár*, *Felső-Ajdár*, *Középső Ajdár* > *Ajdár*). Számos, korábban kéttagú helynév egytagúvá vált (pl. *Bábotai-lapos*, *Bábotai-dűlő* > *Bábotai*; *Likócsi-dűlő* > *Likócs*). Ezek a tényezők nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a vizsgált öt században egyedül a 20. század határnevei azok, ahol a kihalt helynevek száma jelentősen nagyobb az újonnan születettekéénél. A nagy számú új határnév kialakulásának az egyik fő oka a több négyzetkilométert kitevő *Pillingér* és *Rendek* határrészek átalakulása: az egykori legelőket felosztották és szántóföldekké alakították (Magyar 2001: 20), helyükön pedig számos új denotátum jelent meg (*Csöszházi-tábla*, *Kis-Remisz-tábla* stb.).

A lakott területek neveinek száma meredeken nőtt. Ennek legfőbb oka a korábban már említett, felgyorsuló településfejlődés és az új utcák megnyitása volt. Az építménynevek növekedését részben ez, részben a települési infrastruktúra egyéb fejlődése okozta: így például vasúti őrházak, gátőrházak, közintézmények létrejötté. Emellett az építményneveknél a többi kategóriához képest jóval nagyobb a szinonimnevek száma: pl. *Gátőrház* ~ *Hujber-ház* ~ *Hujber-gátőrház* ~ *1. sz. gátőrház*. Az előző század óta kieső építmény- és lakott területi nevek nagy része más alakváltozatban él tovább (pl. *Bécsi országút* > *Bécsi út*; *Rendeki puszta* > *Rendek puszta*).

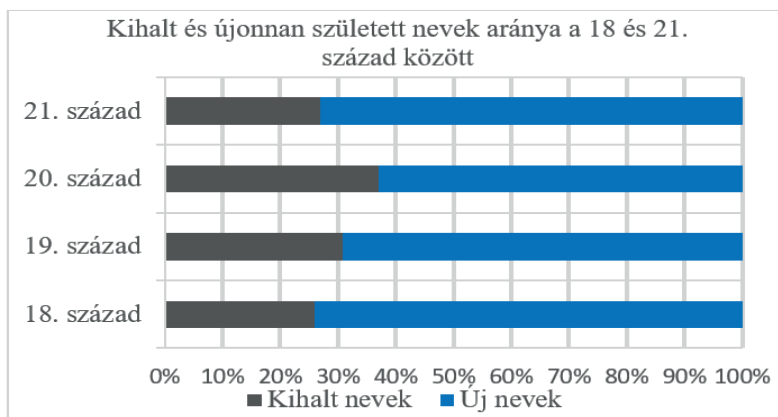
A víznevek változásában jelentős hatása volt a település határában zajló folyószabályozásnak: a 20 vizet vagy víz melletti helyet jelölő névből 11 kihalt. Ezek közé főként morotvák (*Dékán-tó*, *Kis-tó*) és partszakaszok nevei tartoznak (*Fecske-part*, *Tó-szegle*). Ezek a nevek más formában, például határnévként sem éltek tovább. Az újonnan született nevek között többnyire belvízelvezető csatornák és árvízvédelmi műtárgyak nevei találhatók (*Abdai-Kis-csatorna*, *Rendeki zsilip* stb.). A 21. században a korábbihoz képest kevesebb határnév halt ki, az új nevek száma pedig megegyezik a 20. századi adattal. Fontos megemlíteni azonban, hogy míg a korábbi adatok mind egy-egy évszázad változásait mutatták be, az utolsó vizsgált időszak mindössze 23 évet tesz ki. A század során a korábban az épületneveknél jellemző tendencia a határneveknél is megmutatkozik: egyre növekszik az azonos denotátumot jelölő nevek száma (pl. *Hármas* ~ *Hármasok* ~ *Hármas-dűlő* ~ *Hármas-határ*). A régi falura utaló határnevek száma azonban csökkenő tendenciát mutat, így kihalt például a *Rossz-kerti-gödrök* és a *Káposztáskerti-dűlő*. Az élőnyelvi gyűjtés során szerzett adatok alapján kihalóban vannak azok a határnevek is, melyek a belterületbe vont mezőrészeket jelölték (*Kertek alja*, *Országútra-dűlő*, *Ispányos* stb.) – ezeket adatközlőim ugyan ismerték, de már csak akkor használták, ha a település történetéről meséltek.

A vizek és vízparti helyek nevei a korábbinál nagyobb mértékben növekedtek a század eddigi részében. Ennek oka részben a korábban már említett magas

fokú szinonimitás, részben pedig az új denotátumok (pl. bányatavak) létrejötte. Az 1980–90-es évek fordulóján lezajlott, ismételt folyószabályozás megtervezése során fontos szempont volt, hogy az új meder minél kevesebb mezőgazdasági területet érintsen, emiatt egy már korábban létező holtág helyén vezették el a folyót, az egykori főmeder pedig napjainkban is holtágként funkcionál (Göcsei 1985: 115). A tervezés során tanúsított „óvatosság” a helynevek változásában is tükröződik: mindössze egyetlen víznév, a szabályozás során felszámolt *Abdai-Kis-csatorna* neve halt ki a munkálatok miatt.

Az építménynevek növekedésénél fokozódik a korábbi tendencia – a település fejlődése és az azt kísérő infrastrukturális növekedés számos új építménynevet eredményezett (pl. emlékművek, intézmények nevei). A nevek kihalásának nagy részét ebben a kategóriában a denotátum pusztulása okozta (pl. gátórházak, vasúti őrházak felszámolása). Ezek esetében a magas szinonimaszám miatt a viszonylag kevés denotátum eltűnése is nagy számú helynév kieséséhez vezetett.

A lakott területeket jelző nevek számának növekedése szintén kimagasló az évszázad első negyedében. Ezt legnagyobb részben továbbra is a település méretének növekedése okozza: új utcák kialakulása és új alakváltozatok kialakulása (pl. *Pagony utca* ~ *Pagony út* ~ *Pagonyi út*). A kieső nevek között zömében szintén alakváltozatokat, illetve népi neveket találhatunk, így például *Lakó utca*, *Széles utca*. A fenti elemzés alapján elmondható, hogy néhány kivételes esettől eltekintve a település névkincse az elmúlt négy évszázadban folyamatosan nőtt. A névszületés és -kihalás tendenciáinak összegzését az alábbi diagram mutatja be:

1. ábra: A helynevek születésének és kihalásának aránya

Az ábráról leolvasható, hogy a település névkincse a vizsgált időszakban folyamatosan gazdagodott; nem volt olyan évszázad, amikor több név halt volna ki, mint ahány született. A helynevek kihalása a 20. századig kis mértékben gyorsult, ám még ebben az időszakban is kétszer annyi új név született, mint ahány kiesett a névrendszerből. A 21. század első negyedében ez a tendencia megfordult: az újonnan keletkezett nevek aránya immár meghaladja a 70%-ot a kihalt nevekével szemben. Az új nevek nagy számú megjelenésének oka főként a település fejlődése, valamint az ezzel járó infrastrukturális növekedés: a belterületi nevek – ezen belül is az építménynevek és a lakott területek nevei – teszik ki az újonnan megjelent nevek jelentős hányadát.

Funkcionális-szemantikai elemzés

A funkcionális-szemantikai elemzés során azt vizsgáltam, hogy a helynevekben található egyes névrészek milyen viszonyt tükröznek az általuk jelölt denotátummal. Öt évszázad során közel 1500 névrészt vizsgáltam meg; ezek különböző névrészfunkciók közötti megoszlását az alábbi táblázatban mutatom be:

	17. század	18. század	19. század	20. század	21. század
A hely fajtáját jelölő névrészek aránya	32%	27%	37%	45%	44%
Magát a helyet megjelölő névrészek aránya	0%	18%	14%	4%	3%
A hely valamely tulajdonságát megjelölő névrészek aránya	0%	16%	15%	10%	16%
A hely külső dologgal való viszonyát megjelölő névrészek aránya	16%	14%	10%	11%	12%
A hely más denotátummal való viszonyát megjelölő névrészek aránya	20%	13%	17%	13%	13%
A denotátummal kapcsolatban nem álló névrészek aránya	0%	0%	0%	12%	9%
Egyéb/bizonytalan funkciójú névrészek aránya	32%	12%	7%	5%	2%
Névrészek száma összesen	25	77	282	430	685

4. táblázat: Az egyes névrészfunkciók évszázadonkénti aránya

A táblázatból látható, hogy a vizsgált névrészek száma a századok során jelentősen nőtt. Ehhez nagyban hozzájárult, hogy a kutatásban szereplő nevek legalább kétharmada minden évszázadban kéttagú volt, azaz két névrészből állt. A vizsgált időszakban minden esetben a helyfajtaját jelölő névrészek aránya volt a legmagasabb, ezek jellemzően a nevek utótagjában szereplő névformánsok (földrajzi köznevek) voltak. Az egyes elemek előfordulása ebben a kategóriában erőteljes egyenetlenséget mutat: bizonyos utótagokat jóval gyakrabban használtak másoknál. A korai adatokból ez az egyenlőtlen eloszlás még kevésbé kimutatható, ám a vizsgált nevek számának növekedésével kirajzolódik, hogy néhány névrész előfordulása kiemelkedik a többi közül. Alább látható minden évszázadból az öt leggyakoribb, helyfajtaját jelölő névrész előfordulásuk számával:

17. század	18. század	19. század	20. század	21. század
<i>út</i> (3)	<i>dűlő</i> (4)	<i>dűlő</i> (20)	<i>utca</i> (33)	<i>utca</i> (47)
<i>völgy</i> (2)	<i>ér</i> (3)	<i>rét</i> (8)	<i>dűlő</i> (14)	<i>út</i> (27)
<i>domb</i> (2)	<i>rét</i> (2)	<i>szegle</i> (3)	<i>út</i> (11)	<i>dűlő</i> (22)
<i>akol</i> (1)	<i>völgy</i> (1)	<i>gyepszegés</i> (3)	<i>tábla</i> (11)	<i>ház</i> (15)
<i>lapos</i> (1)	<i>tó</i> (1)	<i>tó</i> (3)	<i>őrház</i> (9)	<i>tábla</i> (10)

5. táblázat: A leggyakoribb, helyfajtaját jelölő névrészek előfordulása a századok során

A táblázatból számos következtetés levonható a denotátum fajtaját megjelölő névrészekről. Látható, hogy a 19. századig jellemzően külterületi nevekhez tartozó földrajzi nevek domináltak, a 20. századtól azonban jelentősen megnőtt a lakott területekhez és az építménynevekhez tartozó névrészek száma, melynek oka a felgyorsuló településfejlődés. Látható az is, hogy az egyes névrészek terheltsége korszakonként változó ugyan, de több olyan elem is van, melyek szinte minden évszázadban a leggyakoribbak közt szerepelnek (*dűlő*, *út*). A földrajzi köznevek/helyfajtajelölő névrészek száma is folyamatosan nő: a 17. században 10 különböző, a helyfajtaját jelölő névrész volt, a 18. században már 18, a 19. században 42, a 20. században 60, a 21. ben pedig 68. Ezek között nagy számban szerepelnek olyan névrészek, melyek csak egy-egy névben szerepelnek, így például a *gödör*, *allé*, *árvízkapu* vagy *kúria* megnevezések. Ez a tendencia a megnevezett objektumok sokféleségéről, változatosságáról árulkodik.

A helyfajtajelölő névrészek növekvő száma mellett az is előfordul, hogy egy-egy ilyen névrész kiesik a rendszerből. Így például a 19. századból már nem adatolható az *akol* lexéma, a 20. századból a *nyáros* 'nyárfaerdő', vagy a 21. századból a *kanális*. Ezt a folyamatot egyaránt okozhatják nyelven belüli és nyelven kívüli tényezők is. Végül fontos megemlíteni azt a jelenséget, mely az élőnyelvi gyűjtés anyagából rajzolódik ki: egyes kivételes esetekben a helyfajtaját jelölő névrészek nem követik

a denotátumban végbement változásokat. Ezt szemléltetik a község határában lévő *Nagy-gyep*, *Kis-gyep*, *Alsó-gyep* és *Közép-gyep* mezőrészek. Utótagjuk jelentése 'fűvel benőtt terület' (FKnT.), azonban napjainkban mindegyik szántóföld. Ennek ellenére a *gyep* névelemet több évtized alatt sem váltotta fel más, a megváltozott művelési módra utaló földrajzi köznév.

Magát a helyet megnevező névrészek

Az ebbe a kategóriába tartozó névrészek száma az egyik legalacsonyabb. Az itt található elemek összességét áttekintve két csoport rajzolódik ki: az átvétellel a nyelvünkbe került folyónevek, illetve nagy kiterjedésű határrészek nevei. Leggyakoribb a *Duna* víznév, mely 8 alkalommal fordul elő. Ezt követi a *Pillingér* (7) és a *Rábca* (6). Ezek a megnevező névrészek leggyakrabban valamilyen rész-egész viszonyt kifejező (pl. *Alsó/Ajdár*, *Felső/Dunai-dűlő*) vagy a denotátum méretére utaló előtaggal együtt állnak (*Kis/Duna*, *Nagy/Pillingér*).

A névrészek száma a 18. századtól növekszik, mely többek között a *Rendek* és *Pillingér* határrészek felosztásához köthető (*Ó/Pillingér*, *Nagy/Pillingér*, *Öreg/Pillingér* stb.). A 19. században nagyobb mértékben megnőtt a számuk, ami leginkább a külterületi denotátumok *kis-/nagy-*, illetve *alsó-/felső-* előtagokkal való ellátottságának köszönhető. A 20. században ez a felosztás eltűnt, ennek megfelelően az ilyen típusú névrészek aránya jelentősen csökkent. A 21. században nem tapasztalható jelentős változás, az előtagok funkciója azonban a korábbinál szerteágazóbbá vált: a megnevező névrészek előfordulnak a településhez való tartozást jelző (*Abdai/Karrós*), vízminőséget kifejező (*Holt/Rábca*) és a denotátum méretére utaló előtagokkal is (*Kis/Duna*).

A hely valamely tulajdonságát megjelölő névrészek

Az egyik leggazdagabb kategória azt mutatja be, mekkora arányban vannak azok a névrészek, melyek a hely valamely tulajdonságát tükrözik. Az adatok sokfélesége miatt érdemes további kategóriákat is bevezetni, melyek hozzásegítenek a sajátosságot kifejező névrészfunkciók további differenciálásához. Ebből láthatjuk, hogy az egyes kategóriákba tartozó névrészek gyakorisága nem egyenletes: napjainkban a funkcióra utaló elemek száma a legnagyobb, míg korábban a méretre utalók domináltak. A 6. táblázat ezt a változást szemlélteti:

	18. század	19. század	20. század	21. század
A denotátum méretére utaló névrész	37%	68%	23%	18%
A denotátum alakjára utaló névrész	0%	0%	7%	4%
A denotátum anyagára utaló névrész	0%	2%	0%	7%
A denotátum korára utaló névrész	9%	5%	7%	9%
A denotátum funkciójára utaló névrész	9%	0%	35%	37%
A denotátum egyéb tulajdonságára utaló névrész	45%	25%	28%	25%
Névrészek száma összesen	11	44	43	109

6. táblázat: A denotátum sajátosságára utaló névrészek aránya

A 17. századból nem adatolható a denotátum tulajdonságára utaló helynév, a 18. századból viszont már 11 különböző adat származik. Ezek közül négy utal a hely méretére (*Kis/Hármas*, *Kis/Mosás*, *Fél/hold* és *Nagy/Pillingér*), egy a denotátum korára (*Ó/Pillingér*), egy pedig a funkciójára (*Vámház*). További öt névrész utal egyéb tulajdonságokra, így például a *Lapos/tó* a hely fekvésére.

A 19. századtól nagy mértékben nő a helyek tulajdonságát leíró névrészek száma. Ennek nagy többségét a korábban már említett *kis-/nagy-* tagolódás okozza. Egyéb, méretre utaló névrész csak elvétve fordul elő, ezekre példa a *Hosszú/szegle* vagy a *Huszonhat öles/csapás*. A denotátum anyagára és korára csekély számú helynév utal, az egyéb tulajdonságok azonban nagy számban jelennek meg. Ezek többnyire vízminőséget jelölnek (*Sárdos/ér*, *Holt/Duna*), vagy az elpusztult korábbi településre utalnak (*Rossz/falu*, *Rossz/kertek*).

A sajátosságot jelölő névrészek a 20. századtól válnak egyre sokszínűbbé: bár számuk szinte változatlan, az egyes kategóriák közötti eloszlásuk jelentősen eltér a korábbiaktól. A *kis-/nagy-* előtagok szerepe megváltozik, jellemzően már nem egy-egy határrészt osztanak fel, hanem egy-egy adott denotátumot írnak le (*Kis/remisz*, *Nagy/ház*). Ez abban is megnyilvánul, hogy a hozzájuk kapcsolódó utótag ebben az évszázadban már jóval gyakrabban utal a denotátum fajtájára annak megnevezése helyett. Megjelennek a hely alakját leíró névrészek (*Kemence/domb*, *Háromszög*), és jelentős mértékben nő a denotátum funkciójára utaló elemek száma (*Legelő*, *Téglagyár*, *Kápolna*). Ez utóbbi kategóriában a települési infrastruktúra fejlődésével létrejövő helynevek elemei dominálnak. Az egyéb tulajdonságokra

utaló névrészeknek nemcsak az aránya közel azonos az előző évszázad adatával, a kategória elemei is szinte teljesen megegyeznek a korábbiakkal. Megjelenik néhány metaforikus, jelzői funkciót betöltő névrész: *Álmos/kanyar* ('lassú, nyugodt folyású kanyar a Holt-Rábcán'), *Mézes* ('jó fűvű legelő a kunszigeti határban') (GyMFN 2: 89).

A 21. században a hely tulajdonságát leíró névrészek száma jelentősen nőtt. Az ezen belüli egyes kategóriák arányai is változtak. A denotátum méretére utaló elemek aránya valamelyest csökkent. Ezek között nem figyelhető meg magas fokú variancia: az ide tartozó húsz névben mindössze öt névrész (*hosszú, kis, magas, nagy, széles*) váltakozik különböző utótagokkal (*Kis/út, Kis/zsilip, Kis/erdő* stb.). A denotátum alakjára utaló névrészek érdemben nem változtak, csupán a korábbi, *Háromszög* helynév szinonimájával, a népi *Kifli* alakkal bővült a kategória. Az anyagnevet jelölő névelemek közül több ugyanazon denotátum állapotváltozására utal: a *Salakos/pálya* ~ *Aszfaltos/pálya* ~ *Bitumenes*. Ezen felül két vízparti hely neve jelenik meg (*Sárdos, Homokos/part*), illetve egy homokos talajú külterületi denotátumé: *Homok/bánya* ~ *Homok/gödrök*. Kis mértékben nőtt a megnevezett objektum korára utaló helynevek aránya; itt is jellemző, hogy egy-egy névrész nagy számban ismétlődik más-más utótagokkal (*Új/major, Új/utca, Új/sor* stb.). Hasonlóképp kis mértékben emelkedett a funkcióra utaló névrészek aránya: ezek többségükben változatlanul belterületi, az infrastruktúrával kapcsolatos nevekhez tartoznak (pl. *Hivatal, Állomás*). Az egyéb kategóriába tartozó névrészek közül kevés esett ki, több esetben azonban egy-egy név szinonimákat szerzett, melyek elemei szintén e kategóriába sorolhatók (pl. *Holt/Rábca* ~ *Döglött/Rábca*).

Összességében elmondható, hogy a denotátumok tulajdonságaira utaló névrészek száma növekszik az évszázadok során. A 20. századot megelőzően az egyes alkategóriákban még felfedezhető volt egy-egy domináns névrészfunkció, e századtól kezdve azonban az adatok jóval egyenletesebb eloszlása a jellemző. Ennek legjelentősebb oka a funkcióra utaló, többnyire a települési infrastruktúrához kötődő névrészek megjelenése, valamint a denotátum méretét tükröző névrészek visszaszorulása volt.

Egyes alkategóriákra jellemző, hogy csupán néhány elemük ismétlődik különböző utótagokkal. Így például a 19. században négy méretre utaló névrészre jut harminc előfordulás, a 20. században öt elem ismétlődik összesen tízszer, a 21. században pedig szintén öt elem, immár hússzor. Hasonló tendencia figyelhető meg a denotátum korára utaló névrészek összevetésében is. Más a helyzet a funkcióra utaló névrészeknél: ezek között szinte jelentéktelen mértékű az ismétlődés; növekedésük viszont jól ábrázolja a település fejlődésével együtt létrejövő denotátumok megjelenését.

A hely külső dologhoz vett viszonyát megjelölő névrészek

A vizsgált évszázadok során közel kétszáz esetben fordult elő, hogy egy névrész a helynek valamely külső dologhoz vett viszonyát tükrözte. A legkézenfekvőbb

példa, ha a névrész a denotátum valamely látható sajátosságára – növényzetére, állatvilágára, esetleg egy rajta álló épületre – utal. A denotátummal kapcsolatban álló személyek (birtokosok, lakók, bérlők) szintén gyakran megjelenhetnek a névben, ezért ezeket az eseteket is külön kategóriába sorolom. Végül említést érdemelnek azok a névrészek is, melyek a hellyel kapcsolatos eseményeket örökítik meg (pl. *Szakítás*’a Rábca töltésének azon pontja, melyet az árvíz átszakított’). A névrészek besorolása után az alábbi adatsort kaptam:

	17. század	18. század	19. század	20. század	21. század
Növényzetre utaló névrész	0%	40%	30%	22%	21%
Állatvilágára utaló névrész	50%	30%	8%	6%	5%
Építményre utaló névrész	0%	0%	4%	19%	18%
A denotátum birtokosára, használójára utaló névrész	50%	20%	42%	25%	36%
A denotátum lakóira utaló névrész	0%	10%	4%	12%	13%
A hellyel kapcsolatos eseményre utaló névrészek	0%	0%	12%	16%	7%
Névrészek száma összesen	4	10	28	49	85

7. táblázat: A denotátum külső dologhoz való viszonyát jelölő névrészek aránya

A táblázatból látható, hogy az egyes kategóriákba tartozó névrészek aránya évszázadonként többször jelentősen változott. Emellett megállapítható, hogy a denotátumok külső helyhez való viszonyát jelölő elemek száma minden évszázadban nőtt az előzőhöz képest. A 17. században csak a terület birtokosára és állatvilágára utaló névrészeket találunk. Az utóbbi esetben kétszer is a *sordél* ’kukoricásármány’ állatnév jelenik meg ebben a funkcióban. A 18. századra a vizsgált névrészek száma kis mértékben nőtt. Megjelent egy, a denotátum lakójára utaló épületnév (*Csákány/háza*), és nőtt a növényzetre utaló névrészek száma is (*Rekettyés, Szilas/völgy*). Az állatvilágra utaló előtagok egy taggal gazdagodtak (*Birkás/major*).

Az első jelentős változás a 19. században tapasztalható: a névrészek száma itt közel háromszorosára nőtt. Valamelyest csökkent a növényzetre utaló névrészek aránya: míg az előző évszázad e kategóriába tartozó elemei mind megmaradtak, csupán négy új, ide tartozó név keletkezett. Legnagyobb mértékben a birtokosra

utaló nevek aránya emelkedett: itt gyakran család- vagy tisztségnevekkel bővült a kategória (*Kántor/szegle*, *Salomlai/puszt*a). Az állatnevek aránya jelentősen csökkent: ebben a században csupán két madár neve, a *fecske* és a korábban már említett *sordél* jelent meg. Az évszázad során adatolható először épületre utaló névrész, a *Malom/szegle* helynévben. Szintén ebben az időszakban jelennek meg az első, valamilyen eseményre utaló névrészek, így például a határperekről elhíresült *Pörös/földek*, vagy a *Mosás* 'dűlő, melynek iszapos talaját a Rábca mosta és iszaposította' (Résző 1882).

A 20. században ismét jelentősen nőtt a kategóriába tartozó nevek száma. Legnagyobb mértékben az épületre utalók kategóriája bővült. Itt egyaránt találhatók külterületi (pl. *Kápolna/domb*) és belterületi nevek (*Dühöngő/utca*). A növénynevet tartalmazó előtagok csak kevés új taggal bővültek, ezért arányuk tovább csökkent. Mindazonáltal az ide tartozó nevek e században már sokfélék: egyaránt tartoznak ide domborzati nevek (*Tüske/domb*), határnevek (*Gyümölcsös/dűlő*) és víznevek is (*Rózsás/ér*). Az állatneveknél egy újabb népi madárnév jelenik meg (*Pityer* 'búbos pacsirta'), valamint egy halfajtáé (*Csikos/ér*). Ez utóbbihoz tartozik egy népetimológia is, mely a *Csikos-ér* vízfolyással szomszédos, azonos nevű szántóföldre vonatkozik: e szerint nagy esőzések után a barázdák között hosszú csíkokban állt a víz (GyMFN 2: 89). A denotátum birtokosaira utaló nevek száma csak kis mértékben nőtt, ezért a többi kategóriához viszonyított arányuk csökkent. Az ide tartozó elemek továbbra is tisztség- vagy családnevek (*Székeskáptalan/dűlője*, *Kovács/tag*). Az eseményeket bemutató névrészek aránya kis mértékben nőtt, megjelentek többek között a II. világháborúra és a közelmúlt árvizeire utaló nevek (*Aknás/út*, *Szakítás* stb.).

A 21. században csupán két kategóriában figyelhető meg számottevő változás: az eseményekre és a birtokosra utaló nevekben. A birtokost kifejező névrészek között új épületnevek (jellemzően kocsmák) és határnevek jelennek meg (*Volán/kocsm*a, *Szűcs/domb* stb.). A hellyel kapcsolatos eseményt jelölő névrészek közé nem került új, több név azonban kihalt (pl. *Pörös/árok*, *Kubik/gödörök*). Az épületre utaló névrészek továbbra is jellemzően külterületi, vagy a belterület határán lévő helyekre vonatkoznak (pl. *Gépállomási/tábla*, *Mezőgép/utca*); arányuk jelentősen nem változott. A hely lakóira utaló névrészek kivétel nélkül családnevekkel bővültek, utótagjuk pedig minden esetben *-ház* vagy *-gátórház* volt (*Hujber/gátórház*, *Németh/gátórház* stb.).

A vizsgált időszakokról összességében elmondható, hogy néhány kategóriát leszámítva a névrészek számának növekedése lassú. Az állatvilágra utaló elemek nagy része csak átmeneti, és inkább a gazdálkodás módját tükrözi, semmint a természetes élővilágot (pl. *Bika/rét* 'rét, ahol a település bikáit legeltették' (GyMFN 2: 91)). A növénynevek ellenben jóval tartósabbak: a ma meglévő 18-ból több már a 18–19. században is adatolható (*Rózsás/csatorna*, *Káposztás/kertek* stb.); más funkciókhoz viszonyított arányuk azonban az évszázadok során visszaszorult. Az épületre utaló előtagok minden vizsgált évszázadban szinte kivétel nélkül külterületi helyhez kapcsolódnak (*kápolna*, *malom*, *gátórház* stb.). A birtokosra utaló nevekben közös vonás, hogy nagy részük csupán egyetlen évszázadot él.

Az egyetlen jelentős kivétel a *káptalan* előtag, mely bizonyára ahhoz köthető, hogy a győri székeskáptalan már a 14. századtól kezdve tartósan birtokolta az abdai határ nagy részét (Bedy 1938: 141). A hely lakóira utaló névrészek szintén átmenetiek, amivel a gyors tulajdonosváltásokat tükrözik.

A hely más helyhez való viszonyát jelölő névrészek

E kategória azt tükrözi, hogy az egyes névrészek miként jelölik meg egy helynek más denotátumhoz való viszonyát.

	17. század	18. század	19. század	20. század	21. század
A hely pontos elhelyezkedése	60%	44%	70%	57%	51%
Írány megjelölése	40%	0%	6%	26%	36%
Viszonyított helyzet megjelölése	0%	56%	24%	17%	13%
Névrészek száma összesen	5	9	50	58	88

8. táblázat: A más denotátumhoz való viszonyt jelölő névrészek aránya

A 17–18. században az e kategóriába tartozó névrészek száma csekély. Érdekes, hogy a denotátum pontos elhelyezkedését leíró névrészeknél már az első időszakban is adatolható a *Pillingér* nevű hely, mely valószínűleg fontos viszonyítási és tájékozódási pont volt (*Pillingér/dombja*, *Pillingér/völgy* stb.). Ezek a 17. századi nevek kihaltak ugyan, ám a későbbi századok során a *Pillingér* névrész újra és újra felbukkan, más utótagokkal, néha egymástól jelentősebb távolságban. Ebből az évszázadból az irányt jelző denotátumok közül mindkettő a *Zajdár* mezőrészeire mutatott (*Zajdárra menő/út*, *Zajdári/út*). A 18. században jelentős változás a viszonyított helyzetet jelölő, *felső-* és *alsó-* névrészek megjelenése.

A 19. században jelentősen bővült a más denotátumhoz való viszonyt jelölő névrészek aránya. A legmarkánsabb növekedés a hely pontos elhelyezkedését mutató névrészek között található: ezek többsége külterületi lakott hely, illetve nagy kiterjedésű mező rész (*Pillingéri/dűlő*, *Lesvár/eleje*, *Karrósi/erdő* stb.). Megjelennek a szomszéd településekhez való viszonyítások is: *Öttevényi/Rendek*, *Pinnyédi/dűlő* stb. A 20. században jelentősen nőtt az irányt megjelölő nevek aránya, ezek többsége egy-egy mezőre vezető út nevében jelenik meg előtagként (*Dobsai/út*, *Ötrends/út* stb.). A hely pontos megjelölését mutató névrészek aránya csökkent, összetételük pedig jelentősen változott: a *Pillingér*, *Lesvár* és *Börcs* helynevekre utaló névrészek előfordulása nagy mértékben csökkent, megjelent azonban

számos új, e kategóriába tartozó határnév is (pl. *Réti*/kaszáló, *Rábca melletti*/gyep). A denotátum viszonyított helyzetét tükröző névrészek aránya csökkent – ennek oka a korábban már tárgyalt *felső-/alsó-* felosztás elhagyása. Érdekesség, hogy ebben a században már van olyan *felső-* előtagú helynév, mely kihalt, *alsó-* előtagú párja viszont él (*Felső- és Alsó-kertalja*). A *Felső-kertalja* név a település fejlődése miatt tűnt el: itt nyitották a József Attila és a Szent Imre utcát. Az *Alsó-kertalja* ezzel szemben a vasút túlsó oldalán, a külterületen található szántóföld, melynek neve napjainkban is változatlan.

A 21. században a viszonyított helyzetet jelölő névrészek gyakorisága ismét nőtt az előző évszázadhoz képest. Az irányt jelölő nevek aránya nőtt, ezek továbbra is jellemzően mezőrészekre vagy szomszéd településekre vezető utakhoz tartoznak (*Pap-tagi*/út, *Kunszigeti*/út). A denotátum pontos elhelyezkedésére utaló nevek aránya kis mértékben csökkent. Érdekes lehet megfigyelni a névhasználati szokásokat ezek esetében, ugyanis számos olyan név keletkezett, mely a szomszéd településhez való tartozást jelöli, noha a denotátum közigazgatásilag Abda része (pl. *Ikrényi*/kertek, *Pinnyédi*/lapos, *Börcsi*/kanyar). Gyakoriak a jelenlegi és a közelmúltban elnéptelenedett külterületi lakott helyekre utaló elemek is: *Rendeki*/tábla, *Szentkereszt*/gátörház, *Pillingéri*/kastély stb.

A fenti adatokból látható, hogy a 19. századig a más denotátumra utaló névrészek csak csekély számban voltak jelen a település névanyagában. Az irányt megjelölő és a hely pontos helyét leíró elemek aránya jelentős ugyan az utóbbi két század során, a két csoport összetétele azonban meglehetősen homogén: jellemzően néhány nagyobb határrészhez vagy szomszéd településekhez való viszonyt jelölnek. A viszonyított helyzetet jelölő névrészek száma csökkenő tendenciát mutat. Ezek esetében lényegi különbség az, hogy milyen utótagokhoz kapcsolódtak az ide tartozó elemek a vizsgált időszakban.

A denotátummal kapcsolatban nem álló névrészek

Ez a kategória kevésbé összetett, mint a korábban tárgyaltak. Az ide tartozó nevek jelentős része hivatalos névadással született, és a település belterületén lévő helyet jelöl. Szinte kivétel nélkül lakott területek és épületek nevei tartoznak ide. Ezek alapján nem meglepő, hogy az e kategóriába tartozó névrészek gyakorisága a település fejlődésével arányosan növekszik. Leggyakrabban *út* vagy *utca* utótaggal együtt állnak: a 20. században 52 névrészből 27, a 21. században pedig 65-ből 39 állt ezekkel az utótagokkal (pl. *Honvéd*/utca, *Petőfi*/utca).

Bizonytalan funkciójú névrészek

A vizsgált időszakban nem minden névrészből állapítható meg biztosan, hogy milyen funkciót tölt be a névben. Az egyik legkorábbi ilyen elem a *Tátos*/rét előtagja. Az elemzést megnehezíti, hogy régi, már a 17. századból is adatolható névről van szó, mely napjainkban már nem él. Egy 1882-es névfejtés így magyarázta:

„Monda szerint 1566-ban Mustafa basa Zrinyi Miklós fejét gróf Salm Komárom vár parancsnokának küldvén át, a hat *tátos* ló által vontatott kocsi e helyen időzött, s a nép által megbámult tátos lováról vette nevét” (Résző 1882: 3). E magyarázat alighanem népetimológián alapszik, és nem tükrözi a névrész valódi funkcióját.

Összegzés

A nevek funkcionális-szemantikai elemzését áttekintve megfigyelhető, hogy a leggazdagabb a hely típusát megjelölő, illetve a denotátum valamelyjellegzetességét tükröző kategória. Megfigyelhető, hogy az egyes kategóriákba tartozó névrészek száma szinte minden évszázadban növekszik, ami részben természetesen betudható a források egyenetlen eloszlásának, azaz az idő előrehaladtával a források számának növekedésének is. Az egyes kategóriák első jelentkezése és a kategóriák belső differenciáltsága, másfelől a növekedés üteme eltérő: így például a hely külső dologhoz vett viszonyát bemutató tagok már a legkorábbi nevekben is fellelhetők, számuk csak lassan növekszik. Ezzel szemben a denotátummal kapcsolatban nem álló névrészek évszázadokon át nem adatolhatók, majd számuk hirtelen indul növekedésnek, mégpedig a hivatalos névadás elterjedésével. Az egyes kategóriák bővülésének okait fentebb részleteztem, melyek közül a leggyakoribbak a település bővülése és infrastrukturális fejlődése, a falu határában lezajlott folyószabályozás, valamint a külterületi gazdálkodásban beállt változások voltak.

2. Lexikális-morfológiai elemzés

Dolgozatom következő részében a lexikális-morfológiai elemzés eredményeit mutatom be. A vizsgálat egyik erénye, hogy a funkcionális elemzéssel jól összevethető, segít értékelni annak eredményeit is. Azonban míg a funkcionális vizsgálat elsősorban szemantikai szempontból vizsgálta a névrészeket, a lexikális azt mutatja meg, hogy az egyes szófaji kategóriák milyen arányban vesznek részt a névalkotásban. Ennek okán egyszerre mutatkoznak meg átfedések és különbségek is a funkcionális vizsgálattal összevetve. Jó példa erre a növénynevek esete, mely mindkét vizsgálat során megjelenik, ám a funkcionális elemzés során csak azok a névrészek sorolhatók ide, melyek ténylegesen tükrözik a denotátum növényzetét. A lexikális elemzés azonban nem veszi figyelembe a név által jelölt hely jellegzetességeit. Így például az *Orgona*/utca helynév előtagja a szemantikai szempontok szerint nem sorolható a denotátum növényzetét tükröző névelemek közé, mivel hivatalos névadással született, a hely élővilágától független szempontok szerint. A lexikális elemzésnél viszont megjelenik növénynévként, mivel itt az előbbi szempont nem érvényesül.

A lexikális vizsgálat során nyert adatokat az alábbi táblázat foglalja össze:

	17. század	18. század	19. század	20. század	21. század
köznevek	64%	38%	44%	60%	63%
helynevek, helynévi származékok	27%	35%	33%	17%	14%
személynevek	3%	2%	2%	10%	9%
egyéb tulajdonnevek	0%	0%	0%	0%	1%
melléknevek és melléknévi igenevek	3%	23%	20%	12%	11%
számnevek	0%	2%	0%	0%	1%
szószerkezetek	3%	0%	1%	1%	1%

9. táblázat: Az egyes szófaji kategóriákba tartozó névrészek aránya

A fentiekből látható, hogy az egyes kategóriákba tartozó elemek aránya egyenetlen eloszlást mutat. A köznévi elemek kimagasló száma miatt ezeket a későbbiekben alkategóriákba sorolva külön elemzem.

A táblázatból leolvasható, hogy a 17. században a köznevek és helynevek vagy helynévi származékok szintagmatikus összetétele a leggyakoribb (pl. *Pillingér/völgy*, *Zajdár/út*). A többi kategóriába tartozó név gyakorisága ekkor még elhanyagolható. A 18. században megjelennek a melléknevek, melyek jelentős része képzetlen (*Kis/Mosás*, *Öreg/Hármas* stb.). A 19. századra az eddigi kategóriák jelentősen bővülnek, az egymáshoz viszonyított arányaikban azonban csak csekély változás figyelhető meg. A 20. században a köznevek aránya jelentősen nő, a helynévi származékok és melléknevek azonban háttérbe szorulnak. Szélesebb körben megjelennek a személyneveket tartalmazó névrészek. A 21. századra a köznevek aránya tovább nő, immár a névrészek közel kétharmadát teszik ki. Az alábbiakban néhány kiemelkedő gyakoriságú szófaji kategóriát részletesebben is bemutatok.

Köznevek

A köznevek csoportja a többi kategóriánál jelentősen népesebb, jól láthatóan ez a szófaji kategória fordul elő leggyakrabban a vizsgált helynevekben. Az esetek jelentős részében két névrészes helynevekben szerepelnek. A 19. század kivételével a vizsgált időszakokban körülbelül kétszer olyan gyakran szerepelnek utótagként, mint előtagként. A 19. században ez az arány a földrajzi köznevek számának

hirtelen növekedése miatt átmenetileg megváltozott: mivel ezek gyakran utótagként szerepeltek, a köznévi előtagok aránya az összes köznévi elem egynegyedére csökkent. A 20. században ez a tendencia megfordult, és a két utolsó vizsgált évszázadban már ismét 1:2 volt a köznévi elő- és utótagok aránya. A részletesebb elemzést elősegítendő, érdemes a köznévi elemeket kisebb kategóriákra bontani az alábbiak szerint:

	17. század	18. század	19. század	20. század	21. század
egyszerű földrajzi köznévi	88%	82%	81%	71%	69%
összetett földrajzi köznévi	0%	0%	9%	10%	6%
foglalkozást jelölő köznévi	0%	3%	4%	5%	4%
növénynévi	0%	6%	2%	3%	5%
állatnévi	12%	0%	1%	1%	2%
építménynévi	0%	3%	1%	6%	7%
egyéb köznévi	0%	6%	2%	4%	7%

10. táblázat: A köznévi eredetű névelemek aránya

Látható, hogy a kategórián belül a földrajzi köznevek aránya a legkiemelkedőbb. A funkcionális elemzéssel összevetve ezek szinte teljes átfedést mutatnak a helyfajtáját jelölő névrészekkel. Kivételt csupán azok az esetek képeznek, amikor a név előtagjában is földrajzi köznévi jelenik meg (*Falu/alja, Város/akla* stb.). Látható az is, hogy az összetett földrajzi köznevek (pl. *gyepszegés, őrház* stb.) csak a 19. századtól adatolhatók, és jóval kisebb arányban vannak jelen a település névanyagában. Az egyes földrajzi köznevek gyakorisága – mint azt részben már a funkcionális vizsgálat is kimutatta – az évszázadok során eltér, azaz egy adott időszak során bizonyos utótagok gyakrabban fordulnak elő, mint egy másik időpontban. Napjainkban például gyakori az *utca, út, dűlő* és *ház* utótag, míg a korábban elterjedt *rét* vagy *őrház* visszaszorult. Egyes korábban aktív névformánsok, mint például a *telek, tiszta* vagy *nyilas*, mára már teljesen eltűntek. Fontos kiemelni azt is, hogy bár a vizsgált öt évszázad alatt összesen 610-szer fordult elő egytagú földrajzi köznévi a névelemek között, ez mindössze 145 *különböző* köznévből származott. Ez alapján jól látható, hogy a földrajzi köznevek ismétlődése a többi szófaji kategóriához képest kiemelkedő.

A foglalkozást jelölő köznevek aránya jóval csekélyebb, de a 20. századig fokozatos növekedést mutat. Eleinte főleg egyházi tisztségek (*káptalan, kántor, dékán*) tartoznak ide, a világi szakmák csak a 20. századtól jelennek meg (*pásztor, jegyző, tanító* stb.). Ha a köznevek ezen csoportját a funkcionális elemzés szempontjaival párhuzamba állítjuk, azt láthatjuk, hogy ezek kivétel nélkül besorolhatók a denotátum birtokosait, használóit vagy lakóit tükröző kategóriába. A növénynevek aránya a 18. században a legjelentősebb, majd a 20. századig fokozatosan csökken. Ebben az időszakban ezek a névrészek a denotátum növényzetét tükrözték, a 20. századtól kezdve azonban megjelennek a korábbi példában már említett, hivatalos névadást tükröző előtagok. A névrészfunkciókkal összevetve azt is fontos megjegyezni, hogy a hely növényzetére utaló névrészek nem mindegyike sorolható be e kategóriába, hisz egyes, a növényzetre utaló névrészek nem köznévi eredetűek (pl. *Rózsás/ér, Gyümölcsös/dűlő*). Hasonló tendencia figyelhető meg az állatneveknél is: számuk ugyan csekély, de a funkcionális elemzéssel összevetve minden esetben a hely élővilágára utalnak.

Az építménynevek aránya a 20. századtól kezd növekedni – ez a korábbi példákhoz hasonlóan párhuzamot mutat a település fejlődésével. Érdekes azonban megjegyezni, hogy ezeknek a neveknek a denotátuma jellemzően csak az egy névrészes neveknel ténylegesen épület (*Kápolna, Iskola* stb.); a két névrészesek esetén azonban ezek az elemek többnyire egy-egy épület nevét tartalmazó utca- vagy határnévben jelennek meg (*Várház/utca, Malom/szegle* stb.). Az egyéb, a fenti kategóriákba nem sorolható köznevek aránya csak a 21. században válik jelentőssé. Az ide sorolt lexémákat elméletileg lehetséges volna további kategóriákba sorolni, azonban ezek elemszáma annyira alacsony volna, hogy érdemi elemzőmunkát már nem tenne lehetővé (pl. a 21. században 4 anyagnév, 2 népnév stb.)

Összességében láthatjuk, hogy a köznevekszáma az évszázadok során folyamatosan nőtt. A vizsgált nevekben leggyakrabban egyszerű földrajzi köznevekszerepeltek, ezek jellemzően a név utótagjában álltak, míg a többi kategória elemei szinte kivétel nélkül előtagként szerepeltek. Ezek megoszlása napjainkban meglehetősen egyenletes, az egyes kategóriák között csak néhány százaléknyi különbség figyelhető meg. Ennek ellenére az évszázados idősorokból több tendencia is kirajzolódik: a 19. századtól fokozatosan nő a növénynevek aránya, míg a foglalkozást jelölő névrészeké stagnál. A legjelentősebb növekedés az épületnevek arányánál figyelhető meg, mely egybeesik a nagy léptékű 20. századi településfejlődéssel.

Helynevek, helynévi származékok

A helynevek, valamint a helynevekből képzett egyéb szófajok előfordulása változó tendenciát mutat. Általánosságban elmondható, hogy a vizsgált évszázadok során e kategória elemei gyakrabban álltak előtag szerepben (*Duna/utca, Pillingér/dombja* stb.), mint utótagként (*Kis/Duna, Öreg/Mosás*). A 19. századig az ide tartozó névrészek aránya alig változik, ezt követően azonban markáns visszaesés tapasztalható.

A 17. században csak egyrészes helynevek adatolhatók, melyek kizárólag előtagként állnak. A 18. századtól kezdve nő az utótagok gyakorisága, ezekhez minden esetben képzetlen melléknévi előtag járul (Ó/*Pillingér*, Alsó/*Rendek* stb.). Az előtagként álló helynevek száma is nő, ezek egyetlen kivételtől eltekintve továbbra is egytagúak. A 19. században nagy számban megjelennek a többrészes helynevek (pl. *Tószegle/dűlő*, Alsó/*Kettős-gyep* stb.). Az előtagként álló elemek szinte kivétel nélkül határneveket képeznek, utótagjuk majdnem minden esetben a *dűlő* földrajzi köznév. Az utótagként álló névrészek előfordulását nagyban növeli a már korábban tárgyalt *alsó-/felső*-, illetve *kis-/nagy*-felosztás megjelenése.

A 20. században jelentősen csökken a helynevet tartalmazó helynevek aránya, ez főként az utótagok számának csökkenésében észrevehető. Ennek oka részben a mezőrészek fent említett, 19. századi felosztásának megszűnése, részben pedig a többi kategória jelentősebb mértékű bővülése. Ebben a században jelentősen nő az *-i* képzővel ellátott helynévi névrészek gyakorisága (pl. *Rendeki/zsilip*, *Dobsai/út* stb.). Az ily módon képzett helynevekhez továbbra is minden esetben földrajzi köznévi utótag kapcsolódik. A 21. században az egyrészes, képző nélküli helynévi tagok száma csökken, többségbe kerülnek a képzővel alakultak: *Pillingéri/kastély*, *Haraszti/út* stb. Az utótagok között jelentős változás nem tapasztalható a 20. századhoz képest.

A helynevek és helynévi származékok kategóriáját a funkcionális-szemantikai elemzéssel összevetve azt látjuk, hogy e két szemantikai kategória az itt vizsgált névrészek szinte teljes egészét lefedi: egyfelől a helyet magát megnevező névrészek csoportjának már a definíciója is sugallja, hogy az ott vizsgált nevek egyik eleme biztosan helynév lesz. A másik párhuzamba állítható funkcionális kategória a denotátum más helyhez viszonyított helyzetét jelölő; itt is nagy számban előfordul, hogy valamelyik névrész helynévi származék. Említést érdemel az is, hogy a funkcionális elemzéshez hasonlóan a lexikális vizsgálatnál is észlelhető az a 19. századi névadási tendencia, mely során egyes denotátumokat különböző melléknévi előtagokkal részekre tagoltak.

Az évszázados adatok összevetésével megfigyelhető, hogy kezdetben az egyrészes, képzetlen helynevek dominálnak, majd a 20. századtól túlsúlyba kerülnek a szintén egyrészes, de képzett helynevek. A kétrészes nevek száma is folyamatosan nő, ám arányuk a teljes vizsgált évszázadban sokkal alacsonyabb az egyrészes nevekénél. Általánosságban elmondható, hogy az előtagként álló helyneveket jellemzően földrajzi köznévi utótag követte, míg az utótagként állókhöz melléknévi előtag társult. Néhány kivételes esetben mind az előtag, mind az utótag helynév vagy helynévi származék volt, így például az *Abdai/Karrós* vagy a *Mosoni/Duna* esetében.

Személynevek

A személynevek névalkotó szerepe egészen a 20. századig nem jelentős, aktívan nem vesznek részt a helynévképzésben. Az első három évszázad személynévi elemei egyetlen kivétellel családnevek, változás ebben is csak a következő időszakban

történik. A 17–19. század személynévi eredetű névrészei funkciójukat tekintve a helyek lakóját vagy birtokosát jelölték.

A 20. század több téren is lényeges változást hozott: megjelentek a teljes, tehát család- és keresztnéveket is tartalmazó névrészek, és a szentek nevei is. A személynévek funkcióját tekintve látható, hogy jelentős részük a denotátummal nem áll kapcsolatban, ezek jellemzően utcanévek előtagjai. Szintén nőtt azoknak a személynévi elemeknek a száma is, melyek funkciójuk szerint kifejezik egy-egy denotátum birtokosát vagy lakóját (*Kovács/tag*, *Somogyi/ház* stb.). Látható tehát, hogy a település fejlődése nagy hatással volt a személynévi névrészek megjelenésére is. Említést érdemel még, hogy szintén a 20. században jelent meg az egyetlen női név a vizsgált elemek között: *Kuruc/Mária* ('a kuruc időkből származó Mária-szobor').

A 21. században nem változott számottevően a személynévek aránya, funkciójuk és összetételük is hasonló maradt a 20. századihoz. Ebben az évszázadban figyelhetők meg először családnév nélküli keresztnévek is, ezek között és az általuk jelölt denotátum között azonban nincs kapcsolat (*Miklós* 'a Miklós huszárezred lovasának szobra', illetve *Elvis/park* 'szórakozóhely az 1-es főút mellett').

Melléknevek és melléknévi igenevek

A melléknevet vagy melléknévi igenevet tartalmazó nevek nagy számban fordulnak elő a vizsgált időszakban. Az öt évszázad során feltárt 223 melléknévi tag szinte mindegyike kétrészes helynév előtagjaként jelenik meg. A 17. századból mindössze egyetlen ilyen név (*Hugyó/völgy*) adatolható, a következő évszázadban azonban számuk már 19. Nagy többségük képzetlen melléknév, mely helynévi vagy földrajzi köznévi utótaggal áll együtt (*Öreg/Mosás*, *Kis/tó* stb.). A képzett melléknevek jóval kisebb számban jelennek meg, és nem alkotnak homogén csoportot, nem sorolhatók be egyértelműen egy-egy funkcióhoz. A 19. századra a korábban már tárgyalt módon kiemelkednek az egy-egy denotátum kisebb részekre tagolásához használt előtagok. A képzett melléknevek száma ebben az időszakban is csekély, és továbbra sem sorolhatók be egyetlen funkcionális kategóriába.

A 20. században csökkent a melléknevek aránya, melyet jelentős részben a már említett *kis-/nagy-/stb.* megkülönböztető előtagok megszűnése okozott. Néhány kivételtől eltekintve ebben a században már minden melléknévi előtagot földrajzi köznévi utótag követett. A korábbinál nagyobb számban jelentek meg a képzett melléknevek: ezek közül számos a denotátum tulajdonságára vagy valamely külső dologgal való viszonyára (növényzet, állatvilág stb.) utalt. A hivatalos névadás részeként megjelentek a számnevekből képzett melléknevek: *1-es/út*, *104-es/örház* stb. A 21. században érdemben nem változott a melléknévi elemek előfordulása. A képzetlen melléknevek aránya az előző századhoz képest magasabb, amiért főként a *kis* előtag gyakori előfordulása felel.³

3 A 19. századi előfordulásokkal ellentétben azonban itt a legtöbb esetben nincs *nagy-* előtagú párja, azaz funkciója szerint a denotátum méretére utal, nem pedig *kis/nagy* felosztásra.

Összességében azt láthatjuk, hogy a melléknévi elemek vizsgálatakor lényeges különbség mutatkozik a képzetlen és a képzett alakok között. Előbbiek legtöbbször más denotátumhoz viszonyító funkciót látnak el (*alsó, felső, középső* stb.), ritkábban pedig a denotátum korára utalnak (*Új/utca, Ó/Pillingér*). A képzett melléknévi elemek számos egyéb funkciót is felvesznek: leggyakrabban a denotátum valamely sajátosságát vagy a külső környezethez való viszonyát – így például növényzetét vagy állatvilágát – fejezik ki. Végül érdemes megjegyezni, hogy az elemzés során csak nagyon kevés melléknév fordult elő hivatalos névadással keletkezett helynévben, és általában ilyenkor sem volt kapcsolat a névrész és a denotátum között (pl. *1-es/út, Hetes/tábla*).

Összegzés

A lexikális elemzés feltárta a település helyneveit alkotó szófaji kategóriákat, és megmutatta, mely szófajok fordulnak elő leggyakrabban a vizsgált nevekben. Ezek közül kiemelkedett a köznevek, ezen belül is az egytagú földrajzi köznevek aránya. Láthattuk, hogy bár ezek sok névben fordulnak elő, gyakori közöttük az ismétlődés. Ez alátámasztja Inczeffi azon megállapítását, miszerint a névalkotásban részt vevő köznevek száma – a névanyag gazdagságától függetlenül – alacsony (1967: 79).

A helynevek és helynévi származékok gyakorisága a 20. századot kivéve minden időszakban nőtt – az átmeneti csökkenés oka a már többször tárgyalt jelenség, mely során *kis-/nagy-/alsó-/felső-* előtaggal megkülönböztetett denotátumok egybeolvadtak. Ugyanez a folyamat felelős a melléknévi elemek gyakoriságának 20. századi jelentős csökkenéséért is. E kategóriában megfigyelhető az is, hogy a képzetlen elemek között kis számú melléknév szerepel magas gyakorisággal, míg a képzett elemeknél ennek fordítottja igaz.

A személynevek csak az utolsó két évszázadban jelentek meg nagy számban – ennek egyik lehetséges oka a település növekedése, infrastruktúrájának fejlődése, ugyanis személynevek nagy többségben a belterületi nevekben fordulnak elő. Az egyéb vizsgált kategóriák (számnevek, szó szerkezetek, egyéb tulajdonnevek) csak csekély számú névben szerepeltek, a névalkotásban aktívan nem vettek részt.

Jól megfigyelhető, hogy néhány szófaji kategória elemei jelentős átfedést mutatnak a funkcionális elemzés során meghatározott kategóriákkal, így például a köznevek utótagként szinte minden esetben a denotátum típusát nevezik meg. Emellett fontos ellentétekre is rávilágít az egyes névrészfunkciókkal való összevetés: szemléletes például, hogy a 20. századot megelőzően a növénynevek a denotátum növényzetét megjelölő funkciót vették fel. Ettől a századtól kezdve azonban a hivatalos névadás révén számos olyan név keletkezett, melyben a növénynévi elem már nem a denotátum valamely sajátosságát fejezi ki.

Végül érdemes alaktani szempontból is áttekinteni a vizsgált névelemeket. A köznevek között főleg a 17. században fordul elő birtokos személyjellel ellátott alak (*Sordély/laposa, Város/akla, Pillingér/dombja* stb.). Az ezt követő évszázadokban csak ritkán adathatók ilyen elemek: a 18. században 3, a 19. században 7, a 20. században

3, a 21. században pedig 4 esetben. Jellemzően vagy egy denotátum egy adott részét nevezik meg (Falu/*alja*), vagy birtokviszonyt jelölnek (Zsellérek/*földje*, Székeskáptalan/*dűlője*). A többes számú köznevek előfordulása nagyobb változatosságot mutat: a 18. században jelennek meg, gyakoriságuk pedig folyamatosan nő. Érdeemes azonban megjegyezni, hogy ezek alapjául kis számú földrajzi köznév szolgál: a *földek*, *kertek*, *rétek*, *szántók* és *utcák* névrészekon kívül csak elvétve fordul elő más többes számú köznév. A mellékneveknél már az első időszakban is az -s képző dominál (*Birkás*/major, *Hordós*/kút). Ezek alapjául legtöbbször növény- vagy állatnév szolgált. Az -i képző csak ritkán, a vizsgált öt évszázad alatt mindössze kilencszer fordult elő, jellemzően irányt vagy más denotátumhoz tartozást jelölt (*Kunszigeti*/út, *Rendeki*/bánya stb.).

3. Keletkezéstörténeti elemzés

A keletkezéstörténeti vizsgálat során azt elemzem, milyen nyelvi (grammatikai, jelentésbeli) sajátosságok – szabályok, névminták stb. – alapján keletkeztek a település helynevei.

	17. század	18. század	19. század	20. század	21. század
Szintagmatikus szerkesztés	89%	90%	90%	85%	73%
Morfematikai szerkesztés	6%	7%	5%	3%	4%
Jelentésbeli névalkotás	0%	0%	4%	12%	20%
Szerkezeti változás	6%	3%	1%	0%	3%

11. táblázat: A település helyneveinek megoszlása keletkezésük szerint

Az eredmények azt mutatják, hogy minden vizsgált évszázadban a szintagmatikus szerkesztés a leggyakoribb helynévalkotási mód. Ezek közül is kiemelkedő volt a jelzős szerkezetek gyakorisága, míg a határozós összetételek néhány dűlőnévre korlátozódtak (*Holt-Dunára-dűlő*, *Pinnyédi határra-dűlő* stb.). A morfematikai szerkesztésű helynevek száma alacsony volt, ezek többsége minden évszázadban helynévképzővel ellátott név volt (*Szakítás*, *Mosás* stb.). A 20–21. századból adatolható néhány többesjellel létrehozott helynév is (*Sordélok*, *Karrósok*), ezek száma azonban csekély. A vizsgált időszakban mindössze egy név alakult helyhatározóraggal (18. sz., *Dunánál*), két név pedig névutóval (20. sz., *Kápolna háta mögött*, *Major háta mögött*).

A jelentésbeli névalkotással létrejött helynevek száma jelentős, de nagy számban ezek is csak a 20–21. századtól adatolhatók. Elsőként a 19. századi neveknél figyelhető

meg ez a névalkotási típus, itt minden esetben jelentéshasadás történt, azaz egy köznév vált tulajdonnévvé (*pagony* > *Pagony*, *haraszt* > *Haraszt* stb.). A 20. században megjelennek más, ebbe a típusba tartozó névalkotási módok is, de továbbra is a jelentéshasadás a leggyakoribb. Ekkortól adatolhatók az első metaforikus nevek (pl. *Dühöngő* 'kocsma'), és az egyetlen metonimikus névalkotással keletkezett helynév is ebből az évszázadból származik (*Csikos-ér* 'szántóföld az azonos nevű csatorna mellett'). A 19. századi jelentéshasadással született helynevek kis számuk miatt ugyan bizonytalan viszonyítási alapot nyújtanak, de érdemes megemlíteni, hogy míg egy kivétellel mindegyik határnév, a 20. század jelentéshasadással létrejött helynevei nagy többségükben építménynevek (*Zsilip*, *Iskola*, *Kápolna* stb.). A 21. században jelentősen nőtt a jelentésbeli névalkotással keletkezett nevek száma. Ezek szinte kivétel nélkül a fentiekhez hasonló jelentéshasadással létrejött nevek voltak. Néhány kivételt csak a metaforikus névadással alkotott nevek jelentenek (pl. *Ukrajna* 'nagy kiterjedésű szántóföld', *Kifli* 'a töltés kanyarulata').

Szerkezeti változásból egészen a 21. századig évszázadonként csak egy-egy példa adatolható. A legkorábbi a *Sordély* < *Sordély laposa* ellipszis, mely során a mezőréssz utótagja elmaradt⁴. A 18. században a *Dékán* < *Dékán-tó* jelenik meg, a 19. században pedig a *Keleti* < *Keleti-dűlő*. A történeti adatok kis száma nem teszi lehetővé annak megállapítását, hogy fennmaradt-e az ellipszis előtti alak: a *Keleti* és a *Keleti-dűlő* nevek a következő századra kihaltak, a *Dékán-tó* denotátuma a folyószabályozás során elpusztult, egyedülként a legrégebbi, *Sordély* név változata él napjainkban is, *Sordélok* alakban. A *Sordély laposa* név már a 18. századból sem adatolható.

A 21. században valamelyest nőtt a szerkezeti változással alkotott nevek száma. Továbbra is az ellipszis a meghatározó, ennek alapja gyakran a nyelvi gazdaságosság (*M1-es* < *M1-es autópálya*, *Radnóti* < *Radnóti-telep* stb.), érdemes azonban megfigyelni azt is, hogy több olyan határnévnél is látható ellipszis, melyeknél a közelmúltban változott meg a hely művelési módja (*Mézes* < *Mézes-dűlő*, *Alsó* < *Alsó-gyep*, *Közép* < *Közép-gyep* stb.). Az egyetlen deetimologizációval keletkezett helynév is ebből az évszázadból adatolható (*Sóderok* < *Sordélok*).

Összességében tehát a keletkezéstörténeti elemzés jelentős eltéréseket nem tárt fel a vizsgált évszázadok során. A legkiemelkedőbb a teljes időszakban a szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett helynevek száma volt, a morfológiai szerkesztéssel vagy szerkezeti változással létrejött nevek száma pedig alacsony. A 20–21. században válik először jelentőssé a jelentésbeli névváltozással született nevek előfordulása, ezek az esetek többségében jelentéshasadással keletkezett épületnevek voltak.

4 Itt felmerülhet, hogy a *Sordély laposa* különálló denotátum, az utótag pedig a *Sordély* mezőrésszhez való viszonyt fejezi ki, ám a forrásul szolgáló két oklevél ugyanazon határper során említi őket, megegyező kontextusban, így alapos okkal feltételezhető, hogy a két név egyazon denotátumhoz tartozott (L1, L2).

V. Konklúzió

Dolgozatomban elemeztem Abda helyneveinek az elmúlt öt évszázad során történt változásait. A nevek kategóriákba sorolása megmutatta, hogy a vizsgált időszakban hogyan változott a megnevezett helyek jellege. A nevek kihalásának és születésének vizsgálatával párhuzamba állítva részben kirajzolódott a 19. századi folyószabályozás hatása, melynek hatására számos vizet vagy vízparti denotátumot jelölő név (morotvák, holtágak nevei) kihalt. Ez az esemény bizonyos mértékig felelős volt az építménynevek számának növekedéséért is (gátórházak, zsilipek nevei). A 20. századi, újbóli folyószabályozás hatása sem itt, sem a későbbi elemzésben nem mutatkozik meg, mivel csekély számú denotátumot érintett.

A lakott területek és építménynevek 20. századi hirtelen emelkedéséből jól látható a település fejlődése, melyet a helytörténeti források is alátámasztottak. A határnevek 19. századi növekedése, majd 20. századi hirtelen csökkenése a névadási szokások változására utal, melyet a funkcionális és lexikai elemzések is kimutattak. Az adatsorból az is látható, hogy a vizsgált öt évszázad során a domborzati nevek száma mindvégig alacsony volt. Végül a helynevek születésének és kihalásának vizsgálata során kimutattam, hogy az elmúlt négy évszázad közül a 20. században volt a legnagyobb a nevek kihalásának aránya: ekkor az előző századból adatolható helynevek közel egyharmada kiveszett.

A funkcionális-szemantikai elemzés feltárta, hogy az évszázadok során mely névrészfunkciók domináltak a település helyneveiben. Látható, hogy mindegyik időszakban a hely típusát megjelölő elemek voltak a leggyakoribbak. Ezek között is kirajzolódott egy tendencia, mely alapján látható, hogy egyes elemek (pl. *szegle, ér, gyep*) napjainkban már kevésbé aktívak, gyakoriságuk csökken; másoké azonban meredeken nő (*utca, út, dűlő* stb.). Megfigyelhető az is, hogy a denotátum típusát jelölő nevek utáni legnépesebb kategória évszázadonként változik: a 17., 19. és 20. században a más denotátumhoz való viszonyt jelölők vannak a legtöbben, a 18. században a denotátumokat megnevezők, míg a 21. században a hely valamely tulajdonságára utaló névrészek a leggyakoribbak. Ezek vizsgálatánál azonban fontos megjegyezni, hogy az egyes kategóriák között minden évszázadban csupán néhány százalék különbség mutatható ki. A legtöbb elemet tartalmazó kategóriáknál (a denotátum tulajdonságát, külső viszonyát, illetve más helyhez való viszonyát kifejező nevek esetében) részletes elemzést végeztem, mely feltárta, hogy az egyes kategóriákon belül mely névrészfunkciók a legaktívabbak az adott évszázadok során.

A denotátummal kapcsolatban nem álló névrészek vizsgálatánál szokatlan tendenciát figyelhattunk meg: ezeknek a főként hivatalos névadás során használt névrészeknek, bár a közelmúltban nőtt az előfordulási gyakoriságuk, a többi kategóriához viszonyított arányuk csökkent (20. század: 53 elem, 12%; 21. század: 65 elem, 9%). A névleges értékek változását feltehetőleg az okozza, hogy a település

a 20. század második felében gyors növekedésnek indult, ami napjainkra már lelassult.⁵

A lexikai elemzés megmutatta, hogy az egyes századok során mely szófaji kategóriák aktívak a névképzésben. Minden évszázadban kiemelkedő volt a földrajzi köznevek aránya: ezek a legtöbb esetben a hely típusát megjelölő funkciót láttak el. A foglalkozást jelző köznevek változása részben a falu történetét tükrözte: az első századokban a földesúr, a győri székeskáptalanra utaló egyházi nevek vannak többségben (*dékán, káptalan, kántor*), míg a 19–20. századtól már a világi foglalkozások nevei dominálnak. A 20. században jelentőssé válik az építménynevek szerepe, mely a település fejlődését tükrözi – ezek általában valamilyen viszonylagos jelentést fejeznek ki (pl. *Malom út* 'a malomhoz vezető út') vagy a denotátum funkcióját jelölik (*Iskola, Posta* stb.).

A helynevek és melléknevek számának 20. századi átmeneti csökkenése fontos névadásbeli változásra utal: a 19. században még *felső-, alsó-, kis- és nagy-* előtagokkal különválasztott denotátumok (pl. *Felső-Ajdár, Alsó-Ajdár*) megkülönböztetése megszűnt, e századtól megkülönböztetett melléknévi elem nélkül élnek tovább. Szintén ebben az évszázadban hagyta el földrajzi köznévi utótagját számos helynévi elem: *Bábota < Bábota-lapos, Bánhida < Bánhida-legelő* stb. Látható az is, hogy a helynevekből képzett melléknevek esetén az *-i* képző volt a legproduktívabb minden vizsgált évszázadban, az egyéb képzett melléknevek esetén pedig az *-s*.

A keletkezéstörténeti vizsgálat megmutatta, hogy minden vizsgált időszakban a szintagmatikus szerkesztéssel létrejött nevek voltak többségben, ezek közül is kiemelkedett a jelzős szerkezetek száma. A 20. századtól látható a jelentésbeli névalkotással létrejött nevek jelentős növekedése, amit jellemzően a földrajzi köznevek tulajdonnévvé válása okozott (pl. *Rét, Átjáró* stb.). Nagyobb számú szerkezeti változással keletkezett helynév csak a 21. században jelent meg, ezek között az ellipsis volt a leggyakoribb névalkotási mód.

A négy különböző szempont alapján elvégzett elemzés öt évszázad alatt változó tendenciákat mutatott meg a helynévkategóriákban, a névrészfunkciókban, a névrészek szófajában és a nevek keletkezési módjában is. Az egyes változások gyakran tükrözték a település történetének jelentősebb fordulópontjait (folyószabályozás, belterület fejlődése, külterületi denotátumok egyesülése stb.). A funkcionális elemzés felfedte a névadás motivációjának változását, a lexikális elemzés pedig megmutatta, hogy az egyes évszázadok során milyen szófaji kategóriák jellemezték a település névkincsét.

Abda névrendszerének fent látható, öt évszázados áttekintése jó viszonyítási alapként szolgálhat további történeti kutatásokhoz; akár a régióban, akár távolabbi országrészekben található települések történeti névanyagával való összevetésekhez.

5 Fontos kiemelni, hogy bár a 20. századi adat egy teljes évszázad anyagát vizsgálja, a 21. századi pedig csak 24 évét, ez az időbeli különbség önmagában nem magyarázza az e kategóriába tartozó névrészek növekedésének lassulását, ugyanis azok relatív gyakorisága is csökken; tehát a 21. századból adatolt többi névrészhez viszonyítva is csökken az arányuk.

Az általam használt elemzési modell a magyar helynévkutatásban széles körben elterjedt, így dolgozatomban más kutatások eredményeivel jól összehasonlítható. Egy ilyen összehasonlító elemzés nemcsak azt mutathatja meg, milyen sajátosságok figyelhetők meg a vizsgált települések történeti névanyagában, hanem rámutathat olyan tendenciákra is, melyek egy-egy régióra vagy településtípusra jellemzőek, és valamilyen jelentős társadalmi, gazdasági vagy földrajzi változást tükröznek.

Bibliográfia

ÁÚO = *Árpádkori új okmánytár* I–XII. Közzéteszi Wenzel Gusztáv. Pest (később Budapest), 1860–1874.

BÁBA Barbara: „Földrajzi köznevek mint lexikális helynévformánsok.” In: *Magyar Nyelvjárások*, 51 (2013), 103–110.

BEDY Vince: *A győri székeskáptalan története*. Győregyházmegyei Alap Nyomdája, 1938.

E. NAGY Katalin – SZILÁGYI-VARGA Zsuzsa – KIS Tamás: *Bevezetés a helynévkutatásba*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2022.

F = *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* I–XI. Studio et opera Georgii Fejér. Buda, 1829–1844.

FKNt. = BÁBA Barbara – NEMES Magdolna: *Magyar földrajzi köznevek tára*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2014.

FNESz. = KISS Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.

FÚZFA Ottó: *Abda – Históriánk – Emlékek, reményeink*. Abda Község Önkormányzata, 1998.

GÖCSEI Imre: „Változások Győr környékének vízrajzában.” In: *Földrajzi Közlemények*, 33 (1985), 111–119.

GyMFN 2 = ÁBRAHÁM Imre – UNTI Mária – VARGA Józsefné: *Győr-Moson-Sopron megye földrajzi nevei 2. A győri járás*. Nyugat-magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Kar, 2009.

GYÖRFFY György: „Az Árpád-kori szolgálónépek kérdéséhez.” In: *Történelmi Szemle*, 15 (1972), 261–321.

Hnt. = *Magyarország helységnévtára*. Központi Statisztikai Hivatal. [KSH Helységnévtár](#)

HOFFMANN István: „A helynevek rendszerének nyelvi leírásához.” In: *Magyar Nyelvjárások*, 37 (1999), 207–216.

HOFFMANN István: *Helynevek nyelvi elemzése*. Tinta Kiadó, Budapest, 2007.

HOFFMANN István: „Adalékok a mikrotoponímiák kronológiai jellegzetességeihez.” In: *Acta Academiae Agriensis*, XVII. Eger, 2015, 93–103.

INCZEFI Géza: *A földrajzi nevek történeti rétegződéséről*. Szegedi Tanárképző Főiskola, Szeged, 1967.

INCZEFI Géza: *Földrajzi nevek összehasonlító tipológiai vizsgálata*. Szegedi Tanárképző Főiskola, Szeged, 1968.

KISS Gábor – ZÁGORHIDI CZIGÁNY Balázs: „Egy mikrotáj történeti helynévanyaga (Vasvár keleti határa az Árpád-korban).” In: *Helynévtörténeti Tanulmányok*, 2 (2006), 129–159.

- L1 = *A Győri káptalan magánlevéltára, törzsanyag*. Th. I. nr. 1087.
- L2 = *A Győri káptalan magánlevéltára, törzsanyag*. Th. I. nr. 1074.
- MAGYAR Antal: *Abda község helytörténete*. Abda–Börcs Körjegyzőség, 2001.
- PRT = *A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története*. Szerk. Erdélyi László, később Sörös Pongrác. I–V., VII–XII. Budapest, 1902–1912; VI/1–2. Budapest, 1916.
- RÉSŐ ENSEL Sándor: „Györmegyei helynévmagyarázatok.” In: *Győri Közlöny*, 26 (1882)/16.
- SZABÓ T. Attila: *Nireş–Szásznýtres település-, népiség-, népesedés- és helynévtörténeti viszonyai a XIII–XX. században*. Tudományos Füzetek, 91. Kolozsvár, 1937.
- TÓTH Valéria: *Személynévi helynévadás az ómagyar korban*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2017.

A helynévgyűjtés során felhasznált források

- BAK Boglárka (szerk.): *Magyarország történeti helységnévtára – Győr megye (1773–1808)*. Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat, Budapest, 2000.
- BOROVSKY Samu: *Magyarország vármegyéi és városai – Győr vármegye*. Légrády Testvérek Nyomdája, Budapest, 1908.
- DÖVÉNYI Zoltán (szerk.): *Magyarország kistájainak katasztere*. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest, 2010.
- ÉDVK I. = BÉKÉSI et al. (szerk.): *Észak-Dunántúl vízgazdálkodási keretterve*. 1965. Hungaricana – ÉDVK I.
- ÉGy. = Élőnyelvi gyűjtés (2022–2023, 16 adatközlő).
- FÜZFÁ Ottó: „A Dühöngő.” In: *Abdai Hírlapok*, 4 (1994)/12, 12–13.
- FÜZFÁ Ottó: *Abda – Históriánk – Emlékek, reményeink*. Abda Község Önkormányzata, Abda, 1998.
- HKFT. = *Habsburg Birodalom – Harmadik katonai felmérés (1869–1887)*. Arcanum – Harmadik katonai felmérés
- IHRIG Dénes (szerk.): *Magyarország hidrológiai atlasza*. Vízgazdálkodási Tudományos Kutató Intézet, Budapest, 1954.
- Kat. = *Habsburg Birodalom – Kataszteri térképek (XIX. század)*. Arcanum – Kataszteri térképek
- L1 = *A Győri káptalan magánlevéltára, törzsanyag*.
- L2 = *Győri Egyházmegyei Levéltár, feudáliskori gazdasági iratsorozat*.
- L3 = *Győri Egyházmegyei Levéltár. Abda, házassági anyakönyvek, 1870–1901*.
- L4 = *Győri Püspöki Levéltár, Capsarium*.
- L5 = *Győri Püspöki Levéltár, az egyházmegye plébániáinak összeírása (1802)*.
- L6 = *Győri Püspöki Levéltár, egyházlátogatási jegyzőkönyvek*.

- L7 = *Győri Egyházmegyei Levéltár. Abda, keresztelési anyakönyvek, 1860–1870.*
- L8 = *Győri Egyházmegyei Levéltár. Abda, házassági anyakönyvek, 1870–1901.*
- L9 = *Győri Egyházmegyei Levéltár. Abda, keresztelési anyakönyvek, 1899–1929.*
- L10 = *Győri Egyházmegyei Levéltár. Abda, halotti anyakönyvek, 1927–1986.*
- LIPSZKY János: *Repertorium locorum obsectorumque in XIII tabulis.* 1808.
Digitalia – Lipszky János műve
- MAGYAR Antal: *Abda község helytörténete.* Abda–Börcs Körjegyzőség, Abda, 2001.
- MITHAY Sándor: *Régészeti adatok a győri járás történetéhez.* Győr-Sopron megyei Nyomda, Győr, 1956.
- MKF = *Magyarország katonai felmérése* (1941).
Arcanum – Magyarország katonai felmérése
- MKFT = *Magyar Királyság – Második katonai felmérés* (1819–1869).
Arcanum – Második katonai felmérés
- MoFnT 2. = FÖLDI Ervin (szerk.): *Magyarország földrajzinév-tára II.* Kartográfiai Vállalat, Budapest, 1979.
- Népsz. 1960 = *Az 1960. évi népszámlálás.*
Hungaricana – 1960. évi népszámlálás
- Népsz. 1970 = *Az 1970. évi népszámlálás.*
Hungaricana – 1970. évi népszámlálás
- Népsz. 1980 = *Az 1980. évi népszámlálás.*
Hungaricana – 1980. évi népszámlálás
- NTA = *Nemzeti Térinformatikai Alaptérkép.*
NTA
- PÁLFAI Imre (szerk.): *Magyarország holtágai.* Közlekedési és Vízügyi Minisztérium, 2001.
- PESTY Frigyes: *Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben I.* Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottsága, Budapest, 1888.
- RÉSŐ ENSEL Sándor: „Győrmegyei helynévmagyarázatok.” In: *Győri Közlöny*, 26 (1882)/16.
- T1 = *Mappa Differentiam inter Venerabile Capitulum Jaurinense & Liberam Regiamque Civitatem aequae Iauriensem repraesentans.* Győri Egyházmegyei Levéltár, nr. 202.
- T2 = *Mappa generalis possessiones Szent-Miklós, Lébeny, et Metsér ad excelentissimum Franciscum e Comitibus Zichy qua haereditarum terrestrium dominum pertinentes, cum omnibus suis appertinentiis, advicinantiumque possessionum, ac praediorum localitate et accurate depicta metatione repraesentans.* OSZK Térképtár, TK 3028.
- T3 = *Mappa exhibens defluxum Fluvii Rábcza a limitibus...* MOL Helytartótanácsi térképek, S 12, Div. XI. nr. 34:1.
- T4 = *Pascuum ad Pagum Abda pertinens, vulgo Ajdár dictum, complectens 43481 4/72 Orgiarum Quadratum.* Győri Egyházmegyei Levéltár, nr. 208/1.

T5 = *Pascuum ad Pagum Abda spectans, vulgo Börts felé-való Gyöp, continens 374857 10/72 Orgiarum Quadratarum*. Győri Egyházmegyei Levéltár, nr. 208/2.

T6 = *Győr vármegye*. Tolna Megyei Levéltár, TMOL XV 3 T. 50.

T7 = *Hédervári és rárói uradalom térképe*. Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára, Győr megyei úrbéri térképek, nr. 130.

T8 = *Abda község határának kihasítási térképe*. Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára, Győr megyei úrbéri térképek, nr. 2.

T9 = *Dorf Hochstrass ungarisch Öttevény in Ungarn Oedenburger District* (1853). MOL Kataszteri-gyűjtemény, S 78, 101. téka.

T10 = *Dorf Börts in Ungarn Oedenburger District* (1854). MOL Kataszteri-gyűjtemény, S 78, 94. téka.

T11 = *Dorf Öttevény-Sziget in Ungarn Oedenburger District* (1855). MOL Kataszteri-gyűjtemény, S 78, 99. téka.

T12 = *A Rábaszabályozás térképe*. MOL Vízrajzi Intézet, S 80. nr. 23.

TÓTH Vilmos: *A Rábcaköz gazdaság- és településföldrajza*. Kultúra Nyomda, Pécs, 1938.

VIRÁG Zsolt: *Magyar kastélylexikon 9. Győr-Moson-Sopron megye kastélyai és kúriái*. 2007.

Rompos Csilla Rita

Monostorapáti helynevei*

A helynevek anyanyelvünk szókincsének központi rétegébe tartoznak. Lokális kötöttségük következtében számuk többszörösen meghaladja még a magyar közszők mennyiségét is. Összegyűjtésük és közzétételük mindenki számára hozzáférhető formában régi, évszázados célkitűzése a magyar tudományosságnak, mivel igen fontos forrását képezik a magyar nyelv megismerésének.

Olyan családban nevelkedtem, ahol természetesnek vették, hogy megismertetik velünk lakóhelyünket és annak helyneveit. Gyerekkoromban dédnagymamám nál laktunk, és ő mindig a település régi helyneveit használta, így először én is ezeket tanultam meg. Amikor általános iskolás lettem, a szüleim megtanították a hivatalos neveket is. Manapság viszont azt tapasztalom, hogy az általános iskolások zöme még a hivatalos utcaneveket sem ismeri. Ez többek között arra vezethető vissza, hogy nagy részüket a szülők autóval viszik iskolába, és sajnos a „bandázás” is kiment a divatból. Ha ez a korosztály ennyire nem ismeri a jelenlegi utcaneveket sem, vajon mit tudhatna a régi nevekről? Ha az idősebb korosztály nem adja át az elnevezéseket a fiatalabbaknak, reális lehetőség a feledésbe merülésük, kihalásuk. Ezek a több száz éves, jellegzetes nevek 1956-ig voltak általános használatúak, és bizonyos korosztályok máig ezeket használják a hivatalos nevek helyett, illetve mellett. Úgy gondolom, hogy ezeket az értékeket meg kell őrizni, és ennek érdekében szerettem volna tenni valamit. Ekkor fogalmazódott meg bennem, hogy összegyűjtsem, feldolgozzam és jellemezzem lakóhelyem, Monostorapáti helyneveit.

A munkám nem elszigetelt kutatás, hanem a Magyar Tudományos Akadémia által támogatott Magyar Nemzeti Helynévtár Program 2022-ben kezdődött munkálataihoz kapcsolódik. A kutatás alapvető célja a magyar nyelvterület élő és történeti helyneveinek teljes körű összegyűjtése és dokumentálása online adatbázisok, illetve kiadványok formájában. A saját, monostorapáti gyűjtésem is feldolgozása után – reményeim szerint – integrálódni fog a Kárpát-medencei adatbázisba. Mind az anyaggyűjtést, mind az adatok feldolgozását én magam is a program egységes elvei és módszerei alapján folytattam le, az élőnyelvi adatállományt a feldolgozás során a történeti források helynévanyagával is kiegészítettem (lásd E. Nagy – Szilágyi-Varga – Kiss 2022). Végig szem előtt tartottam, hogy a helynévanyagnak a tudományos célokra, emellett az élet gyakorlati területein is használhatónak kell lennie.

A dolgozat bevezetést követő 2. fejezetében a település történetét mutatom be röviden a történettudományi és helytörténeti szakirodalom segítségével. Ezután a település nevének eredetével és névváltozataival foglalkozom. Majd ismertetem a gyűjtés helyszínét, mely magában foglalja a település legfontosabb régi és mai adatait (területét, lakosságát stb.).

* A dolgozat a 2025-ös OTDK Humán Tudományi Szekciójának névtan tagozatában szerepelt
Témavezető: dr. habil. Pelczéder Katalin.

A munkám 3. fejezetében először az 59 adatközlővel lefolytatott élőnyelvi gyűjtés menetét ismertetem. A fejezet második részében a történeti forrásanyagot mutatom be részletesen, melyek közül a legfontosabbak a középmagyar kor végéig az oklevelek, majd a kéziratos és nyomtatott, katonai és kataszteri térképek voltak. Zárásként pedig a lakosság helynévismeretét tárom fel, összehasonlítva a szakirodalomban olvasottakat a saját tapasztalataimmal.

A dolgozat legterjedelmesebb, 4. fejezete a történeti és élőnyelvi helynévanyag részletes elemzését tartalmazza. A fejezet a helynevek elemzési módjának, pontosabban a névcikkek elkészítésének ismertetésével kezdődik, ugyanis ezekre az egyedi elemzésekre épül a névanyag összefoglaló vizsgálata. Ezután a gyűjtött anyag komplex nyelvi vizsgálata következik, melynek alapjául Hoffmann István helynév-tipológiai modellje szolgált (2003). Ennek megfelelően a neveket jellemzem szerkezeti felépítésük, az egyes névrészek funkcionális-szemantikai jegyei szerint és keletkezésük alapján. Ezután érintem a többnevűség jelenségét, azt vizsgálva, hogy milyen a szinonimitás mértéke a mai névhasználatban, egy adott hely egyidejűleg hány névvel rendelkezik, és milyen a hivatalos és népi nevek egymáshoz való viszonya. Végül pedig hozok néhány jellemző példát (a teljesség igénye nélkül) arra, hogy helyneveink a terület milyen nyelvjárási jegyeit őrizték meg, és hordozzák ma is. A helynevek ugyanis – helyhez kötöttségük miatt – jó lehetőséget nyújtanak a dialektológiai vizsgálatokra is.

Az 5. fejezetben a helynévelemzés általános következtetéseit igyekeztem megfogalmazni, és a további lehetőségeket, kutatási irányokat kijelölni. A Mellékletben kapott helyet Monostorapáti helynévsvótára.

I. Monostorapáti bemutatása

1. A település rövid története

Monostorapáti Veszprém vármegyében, a Veszprémet Tapolcával összekötő út mentén fekszik az Eger-patak völgyében, amely a Balaton-felvidékhez tartozik. A közel 1200 fős falut északon a Déli-Bakony második legmagasabb bazaltvonulata, az Agár-tető, délkeleten a vulkanikus Boncsos-tető, délen a Sátorma-hegy, nyugaton pedig Hegyesd település határolja. Az erdős Bakony, valamint a szőlőhegyekben, mandulaültetvényekben, gyógyfüvekben, gulyákban és nyájokban gazdag, mediterrán jellegű Balaton-felvidék adottságai és kultúrája ötvöződik a vulkánok által kialakított tájjal. A történelmi emlékek gazdagságát, a különböző kultúrák keveredését a táj geológiai érdekességei, valamint a növényi és állati kuriózumok sokasága teszi teljessé.

Ez a vidék már az őskorban is lakott volt, melyet megerősítenek a Monostorapáti határában talált pattintott kőnyílhegyek, kőbalták és az ősemberi tartózkodásra alkalmas, forrással bíró barlangok (Tóth 2005: 6). A helység a római korban tovább virágzott a forgalmas *via Magnának* köszönhetően. Az út nyomvonalán egy padlófűtéses római villa nyomai is találhatók. A római hódítás idejére jellemző peremes tetőfedő cserepek, téglatöredékek és vakolatdarabok is kerültek, illetve kerülnek elő napjainkban is (Tóth 2005: 6).

A középkor legjelentősebb eseménye a település keleti határában található bencés monostor alapítása volt. A jelenleg feltárás alatt álló monostor alapítására a kora középkori német minta, az *Eigenkirche* szolgált, amely az *ecclesia propria*, vagyis a *magánkegyúri apátság* előfutárának tekinthető. A magánmonostor-alapítások célja az örök üdvösség elnyerése volt, az apátság hiteles alapítólevelét 1121-ben jegyezték le (Szentpétery 1927: 360–370). A két példányban írt oklevél közül egyik sem maradt fenn, csak a Zsigmond király uralkodása alatt, 1420-ban átírt változata (i. h.). Az oklevél szerint az Atyusz (*Ogiuz*) nembeli Bánd fiai, Atyusz és Miske építették fel 1117 és 1121 között, a korabeli Almád falu mellett. A fent említett oklevél szerint Almád már a monostor alapítása előtt is lakott volt. Szentpétery szerint: „A monostor székhelye, mely az erre vonatkozó adatok szerint valószínűleg a mai zalamegyei Monostorosapátinak felel meg.” (1927: 366). Almád mindennapi élete szorosan összekapcsolódott a Szűz Mária és Mindenszentek nevére benedikált monostor hétköznapijaival. A monostoralapításra az engedélyt Máté veszprémi püspök adta meg, de már utóda, Nána püspök szentelte fel 1121-ben II. István uralkodása alatt (Szentpétery 1927: 366). Sal ispán rendelkezésében, melyet 1221-ben II. András király jóváhagyott, két Almád nevű birtokról olvashatunk. Ila és Kovacsics úgy vélekednek, hogy „Almád település az apátság megalapítása után két részre vált: a monostor körüli Almád falura, ahol a monostornak szolgáló népek laktak (VeszprHtLex. 2: 93). Itt portával rendelkező, úrbéri szolgáltatokat teljesítő alattvalók nem éltek (ezért is nevezik 1164-ben prédiumnak, ahol az apátság gazdasága működött). A másik Almád

úrbéresfalu volt a szokásos jobbágyi szolgáltatásokkal. Ez Almádnak az a része volt, amely az apátságnak kiszakított rész után továbbra is az Atyusz nemzetség birtokában maradt. Mindkét részt Almádnak nevezték.” (VeszprHtLex. 2: 93). Ez alapján elmondható, hogy kezdetben a monostor Almádja az Atyusz nemzetség kezelésében állt. Az ezt követő időszakról kevés információ maradt fenn. 1249-től hiteleshelyi tevékenységet folytattak a monostorban (Cselenkó 2006: 27). A tatárjárás, majd később a IV. László uralkodása alatti belső zavarok és a jogbizonytalanság folytán a monostort és Almádot károk érték. Az 1300-as évek elején Almád oppidum rangot kapott. A 15. és a 16. században a rablásoknak, a fosztogatásoknak és a nemtörődömségnek köszönhetően az apátság és Almád helyzete tovább romlott. A mohácsi csata után a monostor még egy ideig működött, majd Almáddal együtt elnéptelenedett, és beleolvadt a mai Monostorapáti határába (Cselenkó 2006: 28).

A monostor megszűnése után Monostorapáti település Hegyesd várához tartozott, mely török hódoltsági terület volt. Ennek az időnek az emlékét őrzi állítólag a faluban található több mint félszáz családnév: pl. *Bati, Gyarmati, Kajdi, Szokoli, Török* (Tóth 2005: 8); illetve adatközlőim elmondása szerint a *Török-Ádám, Török-András, Török-Bognár, Török-Csillag, Török-Dezső, Kis-Török, Nagy-Török, Török-Pál* ragadványnevek és *Kis-Gidina, Nagy-Gidina* településrésznevek. Monostorapáti e században vált híressé malmairól. 1564-ben a veszprémi püspök birtoka volt, és a sümegi püspöki domíniumhoz tartozott a jobbágyfelszabadításig (Ila–Kovacsics 2005: 14). 1690-ben végképp megszűnt Monostorapáti oppidum rangja, melyet a környéken csak Sümeg és Tapolca őrizhetett meg. A falut a veszprémi püspökség teljesen a földesurasága alá sorolta, és a sümegi uradalmához csatolta (Ila–Kovacsics 2005: 16).

1759–1762 között Padányi Bíró Márton veszprémi püspök, helyet adva a falusi lakosság kérésének, az egykori mezővárosi múlthoz méltó, tekintélyes méretű barokk templomot és plébániaépületet emeltetett a korábban lerombolt apátsági rom köveiből. Az egy tantermes iskola, mely a környék legrégebbi katolikus iskolája volt, 1745 előtt épült. Az iskola leromlott állapotára utalnak 1778-ban a *Visitatio canonicában* (L2). 1765-ben Monostorapáti lakossága három platánfát ültetett Mária Terézia királynő és fia, II. József tiszteletére az akkori postakocsi-megálló elé (Tóth, <http://monostorapati.hu/telepules/monostorapati/monostorapati-tortenet/>). Az egyik fa még ma is él, a Vén Platán Vendéglő előtt áll. 1832-ben egy pusztai templomnál kincsásásra adtak engedélyt, Ila és Kovacsics feltételezése szerint ez az ősi apátsági templom romja lehetett (2005: 16).

Az idősebb adatközlők elmondása szerint a falu fekvéséből adódóan a lakosság fő megélhetési forrását a szőlőtermelés és az állattenyésztés jelentette (vö. Ila–Kovacsics 2005: 16). A második világháború után, 1949-ben alakult meg a termelőszövetkezet, és villamosították a községet. Az ötvenes évektől szinte folyamatosan működnek színjátszó csoportok, néptáncgyűttesek, kórusok. Jelen vannak a hagyományőrző kulturális események is (szüreti felvonulás, farsangi multság, húshagyó, búcsú, falunap).

2. A település nevének története

Szentpétery Imre szerint az egykori Almád – területét tekintve – a mostani Monostorapátinak felel meg (1927: 366). Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a helyet eredetileg az *Almád* névvel illették, és csak később kapta az *Apáti* nevet. „A mai Monostorapáti szomszédságában »Almád« nevű helyen alapították meg az Atyuz nemzetségből származó Atyuz és testvére, Miksa – atyjuk rendelkezése szerint – bencés nemzetiségű monostorukat, melynek felszentelése 1121-ben történt. Almád ekkor már lakott hely. [...] Almád település maga az apátság megalapítása után két részre vált, a monostor körüli Almád falura, amelyben a monostorban szolgáló népek laktak, ebben portával rendelkező, úrbéri szolgáltatokat teljesítő alattvalók nem éltek. Ezért is nevezik 1164-ben prédiumnak, ahol az apátság saját gazdasága működik. A másik Almád úrbéres falu jobbágyi szolgáltatásokkal. Ez Almádnak azt a részét foglalta magában, amely a monostornak kiszakított rész után továbbra is az Atyuz nemzetség birtokában maradt. Mindkét részt egyformán Almádnak nevezték. Almád az 1531. évvel kezdődő dikajegyzékekben sohasem szerepel. [...] A XVI. század második felétől még előfordul az apátságot adományozó oklevelekben – mint pusztá –, később beleolvad Monostorapáti határába” (Ila–Kovacsics 2005: 9). *Almád* a 'vadalma' értelmű magyar *alma* főnévből *-d* képzővel alakult, és vadalmafákkal benőtt helyre utal (i. h., FNESz.).

A terület *Apáti* néven való első írásos említésével a veszprémi káptalan I. Lajos királynak küldött, 1342. október 9-én keltezett jelentésében találkozunk: 1342: *Apati* (AnjouOt. 26: 306). Az okirat a helyet az almádi apátsághoz tartozó faluként említi. Újabb névváltozattal, mely már kiegészült a *Monostor* előtaggal, több mint száz évvel később, egy 1468-as Mátyás-kori oklevélben találkozunk: „possessionem dicte ecclesie sue *Monosthorapathy* vocatam” (Zv. Okl. 2: 588). Az FNESz. – Csánki Dezső művére hivatkozva – szintén 1468-ra teszi ezt a névváltozatot. Erre a névre természetesen későbbi adatok is vannak, a következő 1574-ből: a *Monostor Apaty* (VeszprHtLex. 2: 287). Úgy tűnik azonban, hogy a település neve még ekkor sem állandósulhatott, mert a 16. század folyamán vegyesen *Almádapáti* és *Apáti* névvariánsok is elő-előfordulnak: 1520: *Almadapati*, 1529: *Apathy*, 1534: *Almadapati* (VeszprHtLex. 2: 287). Az *Almádapáti* elnevezés egyértelműen utal arra az eseményre, amikor a monostor alapítása után Almád két részre vált.

A 18. századtól már zömében *Monostorapáti* néven említik a települést. Az Első Katonai Felmérés Térképén *Monostor Apáti* és *Monostor Apati* (EKFT. 1763–1787.), a Második Katonai Felmérés Térképén *Monosztör Apathi* (MKFT. 1806–1869.), az 1858-as kataszteri térképen *Monostor Apáti* (K₁), a Harmadik Katonai Felmérés Térképén *Monostor-Apáti* (HKFT. 1869–1887.), az 1910 körül kiadott Magyarország általános térképén *Monostor Apáti*, a Magyar Állam 1914-ben megjelent közigazgatási térképén *Monostorapáti* néven szerepel, és az 1941-es katonai felmérés térképén is így látható (MKF.). Ma a lakosok a települést maguk között csak *Apáti*nak nevezik, egyedül hivatalos helyen mondják *Monostorapáti*nak.

Személynevek és személyekre utaló közszók gyakran vesznek részt helynevek létrehozásában. Az ilyen névadás egyik mozgatórugója a személy tulajdonában lévő birtok megnevezése (Hoffmann 1993: 107–108). *Monostorapáti* névadása az FNEsz. szerint szintén birtoklásra utal: „a birtoklást kifejező *-i* képzővel ellátott *apát* 'apátság élén álló szerzetes főpap' fn. arra utal, hogy a helység egykori birtokosa az Almad városban levő bencés monostor apátja volt”. Mint fent is már említettem, 1342-ben olvashatunk először *Apátiról*, mely akkor már az apátság falva volt (AnjouOt. 26: 306). Szőke Melinda egy tanulmányában részletesen foglalkozott az *apát* közszóból alakult településnevekkel, ebben azt írja, hogy az egyház számára fontos volt, hogy „[birtoklási] kiváltságukat a névben is kifejezzék” (Szőke 2013: 109). E településnevek kronológiai jellemzőiről Szőke a következőket írja: „Az *Apáti* nevek kronológiai jellemzőivel foglalkozva Kristó Gyula azt mondja, hogy az efféle nevek elsőként a 13. században jöttek létre. Makkai László Kristó nézeteit bírálva viszont azt tartja, hogy ezek a nevek a régi nevekkal párhuzamosan már a 13. század előtt is használatban lehettek” (Szőke 2013: 109). A *monostor* előtag, mely a 15. század óta adatolható a névben, magára az építményre, illetve az intézményre utal, az ezek közelében alakult falvak gyakran kapták a *Monostor* nevet (ÚESz., FNEsz.).

3. A gyűjtés területének rövid bemutatása

A település ma 25,59 km² nagyságú, és a 2022-es statisztika szerint 1111 lakosú. A település nemzetiségi viszonyok szerinti megoszlása: 93% magyar, 2,8% cigány, 1,7% német (a többi egyéb nemzetiségek között oszlik meg, vagy nem kívántak válaszolni) (KSH https://www.ksh.hu/apps/hntr.telepules?p_lang=HU&p_id=24040).

A valamilyen névvel is rendelkező objektumok száma belterületen 249, külterületen 364. A nevek száma ennél több, ugyanis egy objektum viselhet több nevet, egyidejűleg és egymástól eltérő időben is.

Objektumsűrűségnek az egységnyi területre eső megnevezett objektumok számát nevezzük, melyet az objektumok számának és a terület mérőszámának a hányadosaként kapunk meg. A 25,59 km² területű Monostorapátiban 613 objektum visel nevet, így a település területi objektumsűrűsége 613 objektum/25,59 km² = 23,95 objektum/km².

II. A gyűjtés

1. Az élőnyelvi gyűjtés

A gyűjtést 2021 szeptemberében kezdtem, és 2022 decemberében zártam le, és összesen 59 adatközlővel beszéltem. Gyűjtésem fő módszere elsősorban tematikus formájú egyéni, illetve csoportos interjúk elkészítése volt, melyről az alanyok beleegyezésével hangfelvételt is készítettem. Ennek a típusnak vannak „kötelező” kérdései, pontjai, amelyekre mindenképpen ki kellett térnem. A kötetlenebb részében kértem, hogy a helynév mellett a helyhez kapcsolódó bármilyen történetet, éneket, nótát, szokást stb. mondják el, ami az eszükbe jut. Hochbauer Mária szerint: „az interjúkészítés módszere a leginkább alkalmas arra, hogy az adatközlőt beszélgetve a helynevek működését saját »élő« környezetükben vizsgálhassuk. Ugyanez is mesterségesen generált beszédhelyzet, de pontosan megfogalmazott, jól feltett kérdések segítségével el lehet érni azt, hogy minél hitelesebb adatokhoz jussunk” (2009: 107). „A nyelvhasználat társadalmi meghatározottsága tudományos alaposággal csak kellő mennyiségű és minőségű, azaz terjedelmes és megfelelő anyag alapján vizsgálható” (Kiss 1995: 32). Ezért is készítettem ilyen nagy számú (59) adatközlővel interjút.

Összesen 33 egyéni interjút készítettem, emellett volt négy csoportos interjúm is, 3-3, illetve 4-4 személlyel, de hatékonyak bizonyult az 5 házastárssal és a testvérpárral folytatott beszélgetés is. Az időpont-egyeztetés után az adatközlőket otthonukban kerestem fel. A gyűjtés céljának ismertetése után elmondtam, hogy azokat a megnevezéseket szeretném megismerni és minél nagyobb számban összegyűjteni, amelyeket a faluban egymás között használnak, illetve még a szüleiktől, nagyszüleiktől hallottak. Ezt követően tájékoztattam őket, hogy a gyűjtőmunkám egy széles körű program része, amelyet a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából végzek. Ilyen gyűjtés a Magyar Nemzeti Helynévtár Program keretében minden olyan településen folyik, ahol magyar anyanyelvű emberek élnek. Végül elmondtam azt is, hogy a beszélgetés során megismert neveket és a hozzájuk kapcsolódó információkat publikus, mindenki számára elérhető adatbázisban, a Magyar Nemzeti Helynévtárban teszik közzé, idővel pedig könyv is készül az anyagból. Az interjú során elsőként az adatközlő nevére és születésének helyére kérdeztem rá. A beszélgetést a gyerekkortól indítottuk, hiszen a tapasztaltak szerint abból az időből főleg az idősebbek, több dologra emlékeznek. Az első interjú során mindenkivel a belterületet vettem át, gyakorlatilag virtuális sétát tettünk a településen. A beszélgetéseket a mobiltelefonommal rögzítettem, így a feldolgozás során olyan fonetikus lejegyzésű szövegrészeket, magyarázatokat emeltem be, amelyeket helyben nem tudtam volna lejegyezni. A gyűjtés során az alanyaim között voltak olyanok, akiket többször is felkerestem. Az adatok rendszerezése után ismét elmentem pár adatközlőhöz, és pontosítottuk az anyagomat. Ilyenkor még lehetőségem volt a hibákat javítani, valamint az új adatokat rögzíteni.

A gyűjtés során könnyű dolgom volt, hiszen a település a lakóhelyem, és a dédimamámtól, nagymamámtól és szüleimtől már korán megtanultam a helyneveket. Az 1982-ben készült VMFN Tapolcai járásában közölt anyagánál jóval bővebb lett az adattáram, hiszen az elmúlt bő 40 esztendőben fejlődött és növekedett a település. Az összes közkutatót, boltot, üzletet felvettem, és a kötetben szereplő hibákat javítottam, illetve pontosítottam.

2. Az adatközlők és a lakosság helynévismerete

A 20. században zajló helynévgyűjtő munkák ráirányították a kutatók figyelmét arra a jelenségre, hogy az azonos településen élők helynévismerete között jelentős eltérések mutatkozhatnak még a kisebb falvakban is. Sebestyén Árpád 1960-as megállapítása – „ahogyan az egyén szókinccse mindig csak egy hányada a nyelv szókinccsének, éppen úgy a faluközösség tagjai is csak egy-egy nem teljesen azonos részét ismerik a falu kollektív tudatában meglévő helynévanyagnak” (1960: 84) – a mai napig érvényesnek tekinthető, hiszen a közösségekben nincs olyan, aki egy adott település összes helynevét ismerné.

A helynévgyűjtés során az egyazon névközösséghez tartozó helynevek összegyűjtésére kell törekedni. A helynévközösség fogalmát az elmúlt években a kutatók kezdetben elméleti síkon, majd empirikus vizsgálatok eredményeiből kiindulva közelítették meg. A terminust E. Nagy Katalin ekként határozza meg: „A névközösség 1. térbelileg értelmeződik, 2. tagjai tényleges kommunikációs helyzetben állnak egymással, 3. tagjai ugyanazon helynévkincs különböző szegmenseit birtokolják, amelyek között jelentős átfedések vannak.” (2021: 15). A fenti kritériumokat azonban csak a tényleges névhasználói közösségekre, vagyis a kistelepülés-szintű névközösségekre és az annál kisebb egységekre, a mikronévközösségekre vonatkoztatva tarthatjuk érvényesnek. A névhasználói mikroközösségek létét fontos figyelembe venni az adatközlők kiválasztásakor is. Ezt a szempontot azonban csak azt követően tudjuk érvényesíteni, ha már alaposabb ismereteket szereztünk egy-egy település helynévanyagáról és lakóinak helynévhasználatáról.

Gyerekkorunktól kezdve fokozatosan sajátítjuk el a megismert objektumokkal kapcsolatos információkat, a mentális helynévlexikonunk napról napra gyarapodik. A helynévállomány fiatalabb korban egyre fokozódó intenzitással bővül, amelynek az üteme a névszociológiai vizsgálatok eredményei szerint a harmincéves kor környékén lelassul. A leggazdagabb névkinccsel idősebb korunkban fogunk rendelkezni (Györffy 2015: 7). A hagyományos helynévgyűjtések tapasztalataiban és az ezek alapján született módszertani leírásokban gyökerező vélekedés szerint a férfiak jóval több helynevet ismernek, mint a nők. A névszociológiai vizsgálatok azonban azt igazolták, hogy a nők és a férfiak névismerete között nincs jelentős eltérés (Györffy 2015: 7). Az adatgyűjtés során nálam is az utóbbi nézet igazolódott be. Az idősebb női adatközlők ezt annak tudják be, hogy gyerekként a réteken ők vigyáztak a libákra, és sokat jártak a szántókra, a legelőkre, az erdőkre, mert

a külterületen dolgozó férfiaknak, legényeknek tőlük küldték az ebédet. A szüleim korosztályánál gyerekkoruk óta szokás a sétálás és a túrázás, így ők a belterület minden zugát és a külterület nagy részét is ismerik. A korosztályomban még divat a „bandázás”, így a belterületekkel tisztában vagyunk, és a külterületek egy részével is. Az általános iskolásokról és középiskolásokról ez már kevésbé mondható el.

Az adatközlők megválasztásának szempontjai között a foglalkozás a legkorábbi időktől jelen van. A gyűjtésbe bevont adatközlők kiválasztásakor azt tartottam szem előtt, hogy segítségükkel a település minél teljesebb helynévállományát gyűjthessem össze. A gyűjtést édesanyám irányításával otthon kezdtem el, majd kibővítettem a rokonságomra is. Először a településrészneveket gyűjtöttük össze, majd ezt kibővítettük az utcák régi és jelenlegi neveivel. Utcáról utcára haladva összeírtuk, hogy hol található kút, kereszt, bolt stb. Szüleim segítségével összeállítottam egy listát, hogy kiket célszerű felkeresni. Főként a külterületek összegyűjtésére volt és jelenlegi erdészeti, illetve egykori téesz dolgozókat javasoltak. Senki sem utasított el, mert mindenki felismerte a gyűjtés fontosságát. Amint híre ment a településen, hogy mivel foglalkozom, baráti társaságok kérték, hogy menjek el hozzájuk is, mert szeretnének segíteni a helynevek gyűjtésében és ezáltal az értékek megőrzésében. Az adatközlőim száma azért is magas, mert a boltok, üzletek, vállalkozások esetében arra törekedtem, hogy a tulajdonostól informálódjak. A gyűjtés során találkoztam úgynevezett névmesterekkel (G. L.-né, Gy. K., M. J.-né, M. V.-né, T. P. L.-né), vagyis olyan nyelvhasználókkal, akiknek helynevekben különösen gazdag a szókincse. Az ő kikérdezésük az összegyűjtött helynévanyag teljessége szempontjából nélkülözhetetlen volt. Cs. B., G. L.-né, M. J.-né, T. J.-né és T. P. L.-né szüleiktől, nagyszüleiktől tanult helyismereti tudásukat különféle források és olvasmányok segítségével mélyítették el. M. V.-né hosszú időn keresztül volt a település körzeti ápolónője, míg Tó. J.-né, Gy. K., S. I., Sü. J. Ta. K., Ta. T., T. J., T.-Cs. J. az erdészetben dolgozott, illetve dolgozik. Sokat segítettek még R. J.-né, R.-né M. E. pedagógusok, S. R. könyvtáros, Ta. L.-né jegyzőasszony, H. J. volt polgármester és R. J. rendőr. A felsoroltakon kívül a helynevekhez nagyon sok érdekes és értékes információt tudtam meg: B. I.-né, Cs. B.-né, H. J.-né, K. P.-né, Me. K.-né, Mo. K.-né, R. I.-né, S. K.-né, S. J.-né, S. I.-né, Sz. I.-né, Ta. K.-né, V. K.-né, R. A.-tól, S. J.-tól és Ta. Á.-tól. Az alanyaim közül G. L.-né, H. I.-né és S. Gy.-né édesapját (V. K., V. L. és P. V.) az 1977-es gyűjtés során is kikérdezték.

Monostorapátiban a legidősebb adatközlőm (T. P. L.-né) 1928-ban, míg a legfiatalabb (P. S. B.) 1988-ban született. Az 1928 és 1945 között születettek hatalmas helynévismerettel rendelkeznek, így őket többször is felkerestem. Esetükben teljesen mindegy volt, hogy belterületről vagy külterületről beszélünk, mert mindkét részből nagy tudással rendelkeznek. Ebből a korosztályból nagyrészt már csak nők élnek, ezt tükrözi az adatközlők névsora is.

3. A történeti forrásanyag

A magyar helynevek szempontjából történeti forrásnak tekintünk minden olyan dokumentumot, elsősorban írásos anyagot, amely magyar anyanyelvű beszélők által használt helynévanyagot tartalmaz, és az élőnyelvi helynévgyűjtést megelőző időszakból származik.

A történeti helynévadatok feldolgozásában a nyelvi adatok feltárásának általános elveit és módszereit alkalmaztam. A nyelvi adatokat, vagyis a helyneveket betűhív formában vettem át, megadva a forrás keletkezésének évszámát. Az ómagyar kori okleveles forrásoknál a magyar oklevélkiadás általános gyakorlatát követtem az adatok kronológiai viszonyainak meghatározásában, elkülönítve az eredetiben, másolatban, átiratban fennmaradt, illetve hamisított forrásokat. Az oklevelek esetében a következő forrásokat használtam: a Nagy Gyula, Nagy Imre és Véghely Dezső által szerkesztett Zala megyei oklevéltárakat, melyek 11–15. századi dokumentumokat tartalmaznak (Zv. Okl. 1, 2), az Anjou-kori oklevéltár egy kötetét (AnjouOt. 26) és az almádi monostor alapítólevelét (Szentpétery 1927: 360–370). Emellett Csánki Dezső *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* című művének 3. kötetét (Cs.).

Dolgozatomban nemcsak okleveles forrásokat, hanem térképeket is használtam. A térképeknél nem ritka az az eljárás, hogy a közzetevők túl nagy időhatárt adnak meg a forrás keletkezési idejeként, ezért ilyen esetekben pontosítottam a releváns adatok kronológiáját. A katonai felmérés térképei, ahogyan nevükből is kitűnik, hadászati célból készültek. Ezek a források a korabeli helynévvizsgálatok számára is hasznos adatokat szolgáltatnak. A térképszelvények ábrázolják a domborzatot, a vízhálózatot, az utakat, a fontosabb építményeket, és feltüntetik a települések és a jelentősebb földrajzi alakulatok nevét is. A helynévadatok szempontjából az idő haladtával egyre több megnevezéssel találkozunk, mivel egyre részletesebb és egyre több helynevet tartalmazó térképek készültek. Az első katonai felmérést (EKFT. 1763–1787) Mária Terézia 1763-ban rendelte el a Habsburg Birodalom összes országában. A felmérést az 1747-ben, Bécsben alapított Katonai Mérnök Akadémián végzett mérnöktisztek végezték el. A napóleoni háborúk alatt világossá vált, hogy új felmérés szükséges, ezért 1806-ban I. Ferenc császár elrendelte a II. katonai felmérést (MKFT. 1806–1869). Ferenc József császár uralkodása alatt a III. katonai felmérésről (HKFT. 1869–1887) rendelkezett, amely 1869-ben kezdődött, és az egész Monarchia területén egységes volt. A katonai térképek sorát az 1941-es IV. katonai felmérés (MKF.) zárja. A földmérési alaptérképek vagy kataszteri térképek az ingatlan-nyilvántartást szolgálják. Ennek megfelelően a települések határvonalai mellett a természetes és a mesterséges tereptárgyakat is részletezően ábrázolják, ezekhez kapcsolódóan pedig a kisebb-nagyobb objektumok helyneveit is feltüntetik (E. Nagy – Szilágyi-Varga – Kiss 2022: 9.3).

Az írásban lejegyzett és fennmaradt helynevek a ténylegesen használt helynévállománynak minden korban csak egy kis részét teszik ki. Egy idő után ezért

a tudomány számára fontossá vált az élelőszóban használt helynevek összegyűjtése és közzététele. Az élőnyelvi források körébe különböző időszakokban készült helynévgyűjtések tartoznak bele. A 19. század legnagyobb ívű, az ország összes települését érintő helynévgyűjtő programja Pesty Frigyes országos kezdeményezése volt. Ebből a gyűjtésből Monostorapáti azonban kimaradt. A megyei helynévkötetek egy-egy magyarországi megye teljes helynévgyűjteményét önálló kötetben adják közre, melyek nagy többsége az MTA Nyelvtudományi Intézetének irányításával készült. A helynévgyűjtést először Zala megyében végezték el. Az önkéntes gyűjtőhálózat kialakítását és az összegyűjtött anyag szakmai ellenőrzését követően 1964-ben publikálták a kötetet. Három közzétévője volt: Ördög Ferenc középiskolai tanár, aki a gyűjtőmunka irányítója is volt, Markó Imre Lehel plébános és Kerecsényi Edit muzeológus. A munka tudományos irányítója Végh József volt, aki Papp Lászlóval együtt a kötetet szerkesztőként is gondozta. A helynévgyűjtemény módszertani tekintetben mintát adott a hasonló munkálatokhoz, melyek azonban csak jóval később jelentek meg (E. Nagy – Szilágyi-Varga – Kiss 2022: 3.2.). Az 1980-as évek közepétől a járási gyűjtemények megjelentetése vált jellemzővé, így Veszprém megyében elsőnek a Tapolcai járás kötete jelent meg 1982-ben, melynek Balogh Lajos és Ördög Ferenc voltak a szerkesztői. 1977-ben az adatgyűjtést Gaál Sándorné és Taál Géza készítették el, ők munkájuk során 5 adatközlőt kérdeztek ki (VMFN 1). Dolgozatomban az ebben a kötetben lévő anyagot bővítettem, a változásokat és a hibákat javítottam.

A település régi iparosainak, kereskedőinek nagy részét a következő források alapján tudtam felderíteni: Jekelfalussy József *Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím- és lakjegyzéke* (1892) című kiadványából, valamint *Magyarország ipari, kereskedelmi és mezőgazdasági címtárai* (1924, 1931) alapján. Az ONCSA-házak tulajdonosait az adatközlőim segítségével mellett a Zala Vármegyei Levéltár Közjóléti Szövetkezetének irataiból is feltártam (L3). Az iskolához és a templomhoz kapcsolódó régi adatokat a *Visitatio canonicából* gyűjtöttem a Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár gyűjteményéből (L1, L2).

III. A helynévanyag jellemzése

1. A helynevek elemzésének módszere és a névcikkek felépítése

A gyűjtött helynévi adatokat adattárba rendeztem, majd a nevek közül – egyelőre – a belterületi neveket szócikk formájában mutattam be. (A külterületi nevek hasonló formában történő feldolgozása a következő célkitűzéseim között szerepel.) Monostorapáti helynévi adattárát (a bel- és külterületi adatokat egyaránt) a dolgozat végén, a Mellékletben közlöm. A nevek egyedi elemzését azért szükséges elkészíteni, mert erre épülhet a teljes helynévanyag összegző áttekintése.

A szócikkek felépítésének szerkezetéhez, a közölt információkhoz mintául Bába Barbara *Hajdú-Bihar megye helynevei* (2015) című kiadványát használtam, amely olyan elvek szerint készült, amilyeneket a Magyar Nemzeti Helynévtár Program is tartalmaz. A névtár szócikkeiben a névadatokat (a helynévtárak általános gyakorlatához igazodva) megjelölt helyek szerinti elrendezésben mutatom be. Az egy helyhez tartozó valamennyi nevet és névváltozatot együtt jelenítem meg, mivel azonos helyet jelölnek. A szócikkek kialakításának legfőbb rendező elve tehát a denotátum azonossága, mely azt jelenti, hogy például a település templomtól déli irányban elterülő utcája hivatalosan *Kossuth utca*, de helyben *Felső utca*, *Temető utca* és *Pinkóc* névalakokban használják, így az utca névváltozataihoz kapcsolódó adatok mindegyike (a közöttük lévő lexikális különbségek ellenére is) ugyanabba a szócikkbe kerül. Ebben az esetben a négy név ugyanazt az utcát jelöli. Ez lehetővé teszi, hogy az adott helyre és a megnevezésére vagy megnevezéseire vonatkozó összes információt együtt tárgyaljam. Másrészt a szótár használója bármely névváltozatot ismerve is megtalálja a keresett helyet, ugyanis a betűrendi helyen utalok a közös címszó alatt összefogott eltérő nevekre (pl. a **Kossuth utca** címszó alatt tárgyalom mind a négy fent említett nevet, és a **Felső utca**, **Temető utca** stb. címszóknál a lásd: **Kossuth utca** utalás szerepel).

A különböző helyeket jelölő azonos alakú neveket külön szócikkekben mutatom be, s ezeket egymástól számozással különítem el úgy, ahogyan a községi szótárakban az egyes jelentéseket szokás feltüntetni (pl. *Csorda út 1.*, *Csorda út 2.*).

A szócikkek szerkezetileg négy nagyobb egységből épülnek fel, amelyeket gondolatjellel választok el egymástól. A címszót az adatközlő rész követi, amelyben a konkrét névadatok mellett esetenként az adott helyre vagy a névre vonatkozó, a helybeli adatközlőktől származó szövegközlések is szerepelnek. Az adatközlést a megnevezett helyre és a névre vonatkozó információkat összegző leíró rész követi. A harmadik egységben a névadatok forrásait sorolom fel, ahol van, ott térképi azonosítójával.

A címszó meghatározásában a köznyelvi formákat részesítem előnyben. A közterületek (utcák, utak, terek stb.) megnevezései esetében, amelyeknek van hivatalos névformájuk is, mindig ezt a változatot emelem címszóvá. A címszavak helyesírásában az akadémiai szabályozás szerint járok el.

Az adatközlő rész élén a gyűjtés éve szerepel, az adatokat a jelentől a múlt felé haladva közlöm, pl. **Ady Endre utca** 2021/2022: *Adi Endre ucca*. A legutóbb végzett élőnyelvi gyűjtésből származó adatokat fonetikai lejegyzéssel, míg a történetiket betűhíven rögzítem. Az élőnyelvi névformák sorrendjét a használati gyakoriságuk határozza meg, és az egyes névváltozatokat tilde jellel (~) választom el egymástól.

Az adatközlő résszel azonos bekezdésben, attól gondolatjellel elválasztva következik a szócikk következő tartalmi egysége, a helyre és a nevére vagy neveire vonatkozó információk. A leíró rész elején a hely jellemzése szerepel, ami az elhelyezkedésének leírását és a hely fajtájának a megjelölését foglalja magában. Ezt követik a hely történetére vonatkozó lényeges információk, amelyekből az derül ki, hogyan változott a hely jellege, szerepe.

A névmagyarázatokkal folytatom, ahol a tudományos igényű névfejtés mellett a népi magyarázatokat is bemutatam. Lehetőség szerint minden alaktani változatra kitérek, s a címszótól eltérő variánsokat félkövér dőlt betűtípussal jelzem. Zárásként a más helyekkel és nevekkal való esetleges összefüggéseket írom le.

A forrásokat a szócikk végén betűrendben sorolom fel, melyekhez rövidítéseket használok, amelyeket a mellékletben lévő forrásjegyzékben oldok fel. Alább egy mintaszócikk olvasható.

Eger-patak 2021/2022: *Eger patak ~ Eger víz ~ Fojó*, 1872–1884: *Eger víz*, 1858: *Egzugy Bach*, 1851: *Éger*, 1782: név nélkül, 1490: név nélkül, 1468: *fluvio Egrehg*, 1329: *fluvio Egrug*. – Zala vármegye negyedik legjelentősebb folyóvize, mely száznál több malomnak szolgáltat vizet, a falu legfontosabb vízfolyása. Eredeti neve egy 1329-es forrásban *Egrügy* formában rekonstruálható, mely az *éger* fanév -gy képzős származéka. A vízfolyás neve képző nélkül is használatos volt. Később kiegészült a *víz*, illetve a *patak* földrajzi köznévi taggal. A településen a főágot bő vize miatt *Folyó*-nak is hívják. Napjainkban több térképen *Eger-víz* elnevezéssel szerepel. – Fényes 1851: 446, HKFT., K1, MKFT.; VMFN 1: 105, Zv. Okl. 1: 588; Zv. Okl. 2: 236 – Cs.B., G.L.-né, Gy.K., M.J.-né, R.J.-né, T.P.L.-né

2. A helynévanyag összefoglaló jellemzése

A kutatás során Monostorapáti teljes helynévanyagát összegyűjtöttem, dolgozatomban a teljes anyagot vizsgálom.

Hoffmann István meghatározása szerint „helynévvel a valóság legkülönbözőbb dolgait illethetjük: minden olyat, ami a helyhez kötöttség ismérvével rendelkezik. A helynevek jelölte denotátumok logikai fogalmi rendszerét nemcsak amiatt nehéz megállapítani, hogy nagyon sokféle dolog tartozik ide, hanem azért is, mert a helynevek jelöltjei nem individuálisan elkülönülő egyedek.” (2007: 44). A helynevek gazdag jelentésszerkezetében meghatározó szerepe van a denotatív jelentésnek, mely önmagában is tükröz egyfajta osztályba sorolást, kategorizációt. Ha a névhasználók ismerik a helynév denotatív jelentését, akkor az adott hely fajtájával is tisztában vannak, és tudják, hogy a név települést, vizet, hegyet, utcát stb.

jelöl. A helynévrendszer bemutatása annak vizsgálatát jelenti, hogy adott korban, területen a névadás milyen lexikális, morfológiai, grammatikai eszközök által jelenik meg. Azért érdemes a névelemzéseket helynévfajtként elvégezni, mert az egyes helynévfajták más lexikális, funkcionális és keletkezéstörténeti jellemzőkkel rendelkeznek. A mai magyar nyelvben helynevek sokaságával számolhatunk, ezért rendszerezni kell őket. A helynévfajták leírási keretét a helynévfajták kategóriái szerint állítottam össze (lásd Hoffmann 2007: 46–48), kiegészítve egy újabb ponttal (lásd 6.3.). Bármilyen pontosan is definiáljuk a helynévfajtkát, konkrét denotátumaik besorolása mindig viszonylagos marad (lásd *Platánfa*), ezért részben megegyezésen kell alapulnia. Ennek megfelelően a helynévfajták leírási kerete az alábbi kategóriákat tartalmazhatja:

1. víznevek

1.1. folyóvizek, árkok nevei: *Ataki-séd, Bene-kút 2., Csatorna, Eger-patak, Eger-patak-sédje 1., Eger-patak-sédje 2., Eger-víz, Első-árok, Felső-Ataki-séd, Fodor-séd, Folyó, Folyó-sédje, Kanál, Kanális, Karácsony-kúti-séd, Karfás-séd, Kenderáztató-séd, Kis-Gidinia-árok, Kis-Gidina-séd, Marton-kút-sédje, Második-árok, Mély-árok, Nagy-árok, Nagy András-féle árok, Nagy-Gidinia-árok, Nagy-Gidina-séd, Orbán-kúti-séd, Partosi-árok, Partosi-séd, Schulcz-árok, Sé-völgyi-patak, Séd 1., Séd 2., Török-Fodor-séd, Vese-folyó, Vese-patak, Vese-séd, Vízállás, Vízárók 1., Vízárók 2., Vízárók 3., Vízárók 4., Vízárók 5.*

1.2. állóvizek nevei: *Apáti-tó, Cserkás-tó, Csillag-tó, Fekete-tó, Halastó, Henyei-tó, Kettős-tó, Kopácsi-tó, Kurkó-tó, Merse-tó, Monostorapáti-víztározó, Monostorapáti-tó, Monostori-tó, Nádas-tó, Tó, Török-Csillag-tó, Török-Kurkó-tó*

1.3. álló- és folyóvizek részeinek nevei: *Zúgó, Zsilip*

1.4. források, kutak nevei: *Ágói-kút, Bába-kút, Barabás-kút, Barna-kút, Batyki-kút, Bene-kút 1., Bokor-kút, Budai-kút, Buksi-forrás, Büdös-kút, Csigás-kút, Csillag-kút, Csényi-kút, Csoma-kút, Csordások-kútja, Dávoti-kút, Domján-kút, Dörnyei-kút, Erdész-kút, Felső-Ataki-kút, Főzőr-kút, Für-kút 1., Für-kút 2., Gémeskút, Gyarmati-kút, Gyenge-kút, Győri-rétek-forrása, Hideg-kút, Hordós-kút, Hosszi-kút 1., Hosszi-kút 2., Java-kút, Kántortanítói-kút, Karácsony-kút, Kávás-kút, Kincses-kút, Kis-Gidina-kút, Kis-mezei-kút, Kiss-kút, Kiss Vendel-kút, Kukolla-kút, Lanc-kút, Lánc-kút, Lilka-forrás, Mámic-kút, Mária-kút 1., Mária-kút 2., Mária-forrás, Marton-kút, Máté-kút, Merse-kút, Mester-kút, Mély-kút, Molnár-kút 1., Molnár-kút 2., Monostori-erdő-forrása, Monostori-kút, Nagy-kút, Nagy-Gidina-kút, Neczky Károly-kút, Novák Naca-kút, Orbán-kút 1., Orbán-kút 2., Patkó-kút, Plébánia-kút, Pókhálós-kút, Pusztai-kút, Püspökségi-kút, Reinhard-kút, Rengert-kút, Ruzsás-kút, Sé-völgyi-kút, Szafner-kút, Szeder-kút, Szentkút 1., Szentkút 2., Szent-kút 1., Szent-kút 2., Széles-forrás, Széles-kút, Széles-kúti forrás, Szili-kút, Szilosi-kút, Szőke-kút, Táncos-kút, Templom-kút, Török-Ádám-kút, Török-András Péter-kút, Török-Bognár Antal-kút, Török-Csillag-kút, Török-Olajos-kút, Török-Pál-kút, Varga-kút, Vendel-forrás, Virág-kút, Zágói-kút, Zsibátori-kút, Zsidó-kút*

2. vízparti helyek nevei

2.1. szigetek: *Kanális-sziget, Két Folyó Közti Kertek*

3. domborzati nevek

3.1. hegyek, dombok, halmok nevei: *Áldozó-hegy, Batyki-domb, Bene-hegy, Berény, Bernát-domb, Berta-halála, Boncsos, Bondoró, Előhegy, Doma-hegy, Fekete-hegy, Hat-halom, Kaszás-domb, Kopácsi-hegy, Középhegy, Macska-domb, Magyar-domb, Magyar János-bérce, Major-domb, Öreghegy, Penzer-domb, Pilinger-domb, Reinhard-domb, Sátorma-hegy, Schulcz-domb, Táltos-hegy, Vörösberény*

3.2. völgyek, mélyen fekvő területek nevei: *Aranyás, Aranyás-kupa, Bagó-völgyi-árok, Bene-völgy, Bimbi-kupa, Csala-gödör, Laci-kupa, Lőrinc-birtoka, Sé-völgy*

3.3. hegyek, völgyek részeinek nevei: *Áldozó-tető, Boncsos-tető, Bondoró-oldal, Gajos-tető, Kopácsi-tető, Kőkerítés, Kőkerítés-oldal, Ördög-szikla, Zsibátor-tető*

3.4. sík, egyenes felszínű területek nevei: *Alsó-Sátorma, Csekszi, Mária-kúti-dűlő, Nyírmeggy, Szalai*

3.5. egyenetlen felszínű területek nevei: *Kínlód, Kínlódpusztá, Murvás, Murvás-gödör*

4. határnevek

4.1. szántóföldek nevei: *Ágó ~ Zágó, Alsó-Ágó, Alsó-Sátorma, Atak, Bükkfák, Bükkfák-szántó, Felső-Csekszi, Felső-Ágó, Felső-Atak, Felső-Pusztá, Gajos, Határ, Hideg-kúti-dűlő, Kender-telek, Kerék-rét, Keresztfai-telek, Kis-mező, Középső-Sátorma, Nagy-árok-dűlő, Nagy-Laci, Rompos-Atak, Szalai-dűlő, Szilos, Ső-völgyi-dűlő*

4.2. kertek nevei: *Káposztáskert, Kukolla-kertek, Mester-tag, Pap-kert, Pap-tag, Szilvaskert, Templom-földek*

4.3. szőlők nevei: *Áldozó, Badacsony, Berény, Csákánykörte, Csillag-szőlő, Elemér-szőlője, Előhegy, Ereszvény, Felső-Sátorma, Főzőr-szőlő, Illés-szőlő, Középhegy, Laci-gyümölcsös, Nagy-szőlő, Nyírmeggy, Öreghegy, Pusztá, Pusztaszőlő, Táltos, Tóth Sándor-szőlője, Vigh Elemér-szőlője, Vörösberény*

4.4. rétek, kaszálók nevei: *Alsó-Csekszi, Batyki-gyöp, Berek, Kender-telek, Kerék-rét, Laci-kupa, Mária-kúti-dűlő, Mersics-aszó, Öreg-rét, Pap-rét, Partos, Zsibagyöp*

4.5. legelő nevei: *Alsó-Sátorma, Boncsosi-legelők, Disznó-csapás, Duncsi, Felső-Atak, Gajos, Kávás-kúti-dűlő, Kerék-rét, Középső-Sátorma, Levente tér, Mária-kúti-dűlő, Ökörhálás, Pusztá, Török-Ádám-legelő*

4.6. erdők, vágások, irtások, bokros helyek nevei: *Akácás, Almás-völgy, Alsó-erdő, Bagó-völgy, Bakrati, Bakrati-föld, Barabás-erdő, Bondoró, Bondoró-oldal, Csillag-erdő, Égeres, Doma-hegy, Falu-erdő, Fehéróma, Felső-erdő, Gajos-tető, Gesztenyés 1., Gesztenyés 2., Határ-völgy, Henyei-tó-dűlő, Hercegi-szél, Herkentyű, Irtás, Kajdi-irtás, Kapaszkodó, Kettős-tói-dűlő, Kis-Boncsos, Kis-Harasz, Kis-Hegyes-tű, Kis-irtás, Kis-lap, Körtélyes, Közbirtokossági-erdő, Középhegyi-erdő, Kőkerítés-oldal, Kurkó-erdő, Lóránd-berek, Mester-erdő, Mondli-erdő, Nagy-akácás, Nagy-Harasz, Nagy-lap, Öreg-erdő, Pap-erdő, Pintér-erdő, Pörös-sűrű, Sátormai-erdő, Scheller-akácás, Schulcz-aszó, Spigli-erdő, Szeider-erdő, Szőke-bükk, Téglaházi-irtás, Török-Csillag-erdő, Török-Kurkó-erdő, Török-Pál-gesztényes, Új-irtás, Üvegi-Partos, Vasvári-lap, Zsidó-erdő*

5. lakott területek nevei

5.1. helységnevek: *Monostorapáti, Apáti*

5.2. településrészek nevei: *Cinege, Égeres, Falu, Haraszt, Játsszótér, Kis-Gidina, Macskadomb, Nagy-Gidina, Önkormányzati park, Partosi játsszótér, Régi Temető, Schellerkert, Szákaró, Temető, Újfalú, Új Temető, Zsidó temető*

5.3. utcanevek: *Ady Endre utca, Alagút, Arany János utca, Árpád utca, Barabás köz, Bati-kanyar, Borbács köz, Cinege köz, Csabi köz, Czverencz köz, Csákánykörtei út, Csegzi út, Csekszi út, Csokonai utca, Csorda út 1., Csorda út 2., Dörögdi utca, Dörögdi csapás, Dózsa utca, Fenyves utca, Főút, Fő utca, Fősz utca, Gidina, Gyuricza köz, Haraszt, Hegy út, Hegyalja utca, Ifjúság utca, Iskola utca, Jókai utca, József Attila utca, Kálmán köz, Kalányos köz, Kánya út, Kis-Gidina, Kisköz, Kopácsi dűlő, Kossuth utca, Kukolla köz, Kutyaszorító, Macskadombi út, Malom út, Mezei út, Mélyút, Nagy-Gidina, ONCSA, Óvoda utca, Partos út, Pap köz, Posta út, Petőfi utca, Pilman köz, Pinkóc, Rákóczi utca, Szabadság utca, Szalai út, Szent Flórián közösségi tér, Temető utca, Újfalú utca, Új út, Víz utca, Vörösmarty utca, Zrínyi utca*

6. építménynevek

6.1. lakóháznevek: *Barna-ház, Cselédházak, Csordásház, Erdészlakás, Eszter-lak, Fekete-ház, Gépészház, Kanászház, Kántortanítói-lakás, Klimó Károly festőművész lakása és műterme, Mathia-ház, Rác-ház, Szolgálati-lakás, Takács-kisház, Vöröskeresztház*

6.2. középületek nevei: *Alsó Iskola, Egészségház, Falumúzeum, Felső Iskola, Föcskendőház, Gyógyszertár, Hullaház, Kápolna, Községháza, Krausz-udvar, Kukolla, Kultúr, Kultúrház, Magyar Posta Zrt. Monostorapáti, Major, Menza, Merse-udvar, Mesevirág Óvoda és Bölcsőde, Monostorapáti Közös Önkormányzati Hivatal, Monostorapáti Nepomuki Szent János Plébániatemplom, Monostorapáti Római Katolikus Plébánia, Nagy-udvar, Petőfi Sándor Művelődési Ház és Könyvtár, Művészetek Völgye Általános Iskola, Padányi-terem, Posta, Ravatalozó, Régi Posta, Stark Patika Monostorapáti Fiókgyógyszertára, Szél-udvar, Temetőkápolna, tsz-iroda, Török-Csillag-udvar, Török-Dezső-udvar, Török-Olajos-udvar, Török-Pál-udvar, Török-Vajai-udvar, Tűztöltőház, Varga-posta, Weisz-udvar, Zsi Chimera-emplékház*

6.3. boltok, műhelyek, üzletek nevei: *ÁFÉSZ 3. számú Vegyesbolt, ÁFÉSZ 17. számú Vegyesbolt, ÁFÉSZ 33. számú Vegyesbolt, Alsó bolt, Ángyánné Nagy Anita fodrászat 1., Ángyánné Nagy Anita fodrászat 2., Balászné Kékesi Beáta fodrászat, Barabás Antal kádármester műhelye, Bati Karolin varrónő műhelye, Coop, Csillag Vegykereskedés, Felső-bolt, Fősz-bót, Gyenge Vendel bognárműhelye, HANGYA Szövetkezet, Heizer Ferenc bognárműhelye, Hoffner Józsefné varrónő műhelye, Horváth suszterműhely, Kajdi Andrásné varróműhelye, Krausz-bolt, Kis Pálasztalosműhelye, Kovács Jenő szabóműhelye 1., Kovács Jenő szabóműhelye 2., Lambert-mészárszék és vágóhid, Máté János kovácsműhelye, Mathia János kovácsműhelye, Mecsek Fűszért Zrt. – 304. számú COOP ABC, Németh István cipésműhelye, Németh Károly cipésműhelye, Penzer kovácsműhely, Pilinger kovácsműhely, Pilinger József kovácsműhelye, Pister pékség, Rompos János cipésműhelye, Rózsa Dániel Vegyeskereskedés, Rózsa Kávézó cukrászda, Slang József cipésműhelye, Simon Dezső kovácsműhelye, Sipos-bolt, Szörös Mária varróműhelye, Takács ABC, Takács-bolt, Taál Géza boltja, Taál Pál cipésműhelye, Takács János cipésműhelye, Tanita, Tanita Egyéni Cég varroda, Tanita Egyéni Cég iroda, Tóth Bálint suszterműhelye 1., Tóth Bálint suszterműhelye 2., Török*

Gábor szabóműhelye, Török János asztalosműhelye, Török Lajos szabóműhelye, Török-Kuti cipésműhely, Török-Kuti Viktorné varróműhelye, Török-Olajos Etelka varróműhelye, Varga bognárműhely, Varga Pál takácsműhelye, Virág-ajándékbolt, Weisz vegyeskereskedés

6.4. kocsmák, csárdák nevei: *Barna-kocsmá és mészárszék, Ennhöffer-kocsmá, Fekete-kocsmá, Hamedler-kocsmá és hentesüzlet, Kastély, Kersner-kocsmá, König Mihály kocsmája és boltja, Korona Söröző, Muskátlí Étterem, Pauk-kocsmá és kocsibeállók, Platán, Szafner-kocsmá és bolt, Szeider-kocsmá, Vén Platán Söröző*

6.5. gazdasági célú építmények: *Anna-malom, Bati Zoltán – Termelői borkimérő, Csarnok, Deszkametsző-malom, E.S.T.M. Ipari és Kereskedelmi Kft., Faüzem, Gázcseretelep, Gyenge-malom, Herczeg-malom, Hunique Solution Kft., Illés Pincészet, Keszler-malom, Keszler Kálmán vízimalma, Löffler-malom, Löffröl-malom, Mezriczky-malom, Montivíz Vízpalcsozó- és Forgalmazó Zrt., Nagy Sándor-malma, Németh János vízimalma, Németh-malom, Pusztai-major, Püspöki-malom, Scheller-malom, Somogyi-malom, Százásistálló, Új-istálló, Vancsae Hungary Kft., Varga-malom, Zsidó-malom*

6.6. utak, dűlőutak nevei: *Ágói út, Alsó-Pusztai út, Alsó-Pusztai dűlő, Alsó-Sátormai út, Aszóli út, Ataki linea, Ataki nyiladék, Bába-kúti linea, Bába-kúti nyiladék, Bagó-völgyi linea, Bagó-völgyi nyiladék, Bagó-völgyi út, Bakrati linea, Bakrati nyiladék, Bati linea, Bati nyiladék, Boncsosi nyiladék, Budai linea, Budai nyiladék, Csákánykörtei út, Csekszi út, Cseresznyés út, Csorda út 1., Csorda út 2., Csorda út 3., Csorda út 4., Csuszkaté-linea, Csuszkaté-nyiladék, Disznó-csapás 2., Előhegyi út, Erdőaljai út, Ereszvényi út, Fehér út, Fekete-hegyi út, Gajosi csapás, Gyarmati linea, Gyarmati nyiladék, Hadi út, Haraszi út, Homoki út, Kapaszkodói csapás, Karfás-sédi út, Kis-mezei út, Kopácsi kapu, Középhegyi út, Középső-Pusztai dűlő, Középső-Pusztai út, Magas csapás, Makádámút, Mária-kúti-dűlői út, Mély út, Merse-tói nyiladék, Nyírmeggyi út, Öreghegyi út, Partos út, Pusztai csapás, Pusztai út, Sátormai dűlő, Sátorma-erdei út, Sátormai linea, Sátormai nyiladék, Sátormai út, Szalai út, Szentkúti út, Szilosi út, Új út, Velétei út, Vörösberényi dűlő, Weisz linea, Weisz nyiladék, Zsibagyöpi út, Zsibátori csapás, Zsibátori út*

6.7. hídnevek: *Ataki-séd-híd, Faluvégi-híd, Felső-Ataki-híd, Folyó-híd, Győri-híd, Huszár Kálmán-híd, Kanális-híd, Kiss Dávid-híd, Kőhíd, Kukolla-híd, Malom-híd, Ondró-híd, Partosi-séd-híd, Sámár János-híd, Scheller-híd, Somogyi-híd, Szabó-híd, Szalmahíd, Szokoli-híd, Templom-híd, Török-Pál-híd, Új-híd, Vese-folyó-híd, Vese-séd-híd, Vashíd*

6.8. kisebb építmények nevei: *1956-os emlékmű, Bati-kereszt, Boda-kereszt, Emléktábla 1., Emléktábla 2., Gyuricza-kereszt, Hősök emlékműve, Kaszás-kereszt, Katonai megfigyelőállomás, Kő-kereszt, Marton-kúti-kereszt, Nagy-kereszt, Nagy Sándor-kereszt, Nepomuki Szent János szobra, Öreghegyi-kereszt, Piros-kereszt, Régi Temető-kereszt, Simon-kereszt, Szentháromság-szobor, Szuper Irma kopjafája, Táltosi-kereszt, Temető-kereszt, Tízparancsolat-tábla, Ügyvéd-kereszt, Weingartner-kereszt*

6.9. bányák nevei: *Fehér-homokbánya, Homokbánya, Kvarc-homokbánya, Sóvölgy, Tufabánya*

Funkcionális-szemantikai elemzés

A szerkezeti elemzésnek ezen a szintjén minden névadás szemantikailag tudatosnak tekinthető, ebből a szempontból abszolút motiválatlan név nincs. Az a különbség a természetes és a mesterséges névadás között, hogy a természetes névadásban inkább a denotátumok sajátosságai fejeződnek ki, míg a mesterséges névadásban a használatos névmodellekhez való alkalmazkodás igénye dominál, ebben a kategóriában előfordulnak emlékeztető szándékkal alkotott, illetve konvencionális funkciójú nevek is. Keletkezésekor minden név leíró jellegű, a névadás alapjául szolgáló motívumok, szemantikai kategóriák közvetlen vagy közvetett formában jelennek meg. Helyneveinkben nemcsak közszók fordulnak elő, hanem keletkezésükben nagy szerepe van a személyneveknek és más helyneveknek is. Hoffmann szerint: „A természetes neveket erősebb motiváció, a denotátum valamely jegyének tükrözési szándéka jellemzi, a mesterséges nevek motivációja ellenben gyakran csak a névrendszerbe illesztés igényét jelenti.” (2007: 32).

A funkcionális névrész definiálásánál szintén Hoffmann meghatározását vettem alapul, ekként: „funkcionális névrésznek tekintendő a helynév hangsorának minden olyan egysége, amely a névkeletkezés szituációjában a megjelölt denotátummal kapcsolatos bármiféle szemantikai jegyet kifejez.” (2007: 53). A névrészek funkciói alapvetően a megismerés formáival és általában az emberi tudással fügnek össze. A névrészfunkciók rendszerének felvázolásában gyakorlati szempontokat is figyelembe kell venni. A kategóriákat átfogóan kell kialakítani, hogy be tudják fogadni a legváltozatosabb névtípusokat is.

A nevek lexikális-morfológiai vizsgálatához a névrészekben belül el kell határolnunk a névelemeket. Névelemeken a névrészbe tartozó lexémákat és a névben funkciót ellátó toldalékmorfémákat értjük. A helynevek funkcionális-szerkezeti vizsgálata szerint a magyar helynévallomány döntően egy- és kétrészes nevekből áll, melyek a bennük kifejeződő szemantikai tartalom alapján további csoportokra oszthatók. A helynévadás bázisa a névadási funkciók szerint alapvetően három kategóriát foglal magában. „A név, illetve a névrész megjelölheti a hely fajtáját vagy annak valamilyen sajátosságát, azaz beszélhetünk fajtajelölő (F), illetve sajátosságot kifejező (S) névrészfunkciókról. Egyes nevek azonban nem utalnak a hely jellegzetességére, hanem pusztán megnevezik azt, ezek a megnevező funkciójú (M) helynevek.” (Hankusz 2019: 151). Az egyrészes helynevekben bármelyik funkció megjelenhet, a kétrészes nevek esetében pedig háromféle kapcsolódási forma lehetséges. Fajtajelölő funkcióban lexikális síkon csakis földrajzi köznevek állhatnak. Megnevező szerepben kizárólag helynevek fordulhatnak elő. Sajátosságjelölő funkciót viszont sokféle nyelvi elem, sokféle szófaj elláthat, a földrajzi köznevek és a helynevek is betölthetnek ilyen szerepet.

A név funkcionális-szerkezeti elemzése a helynév nyelvi jelként való interpretálása, amelynek során figyelembe kell venni a jelentést is. A vizsgálat során csak arra lehetünk tekintettel, ami a névben nyelviileg is megjelenik, kifejeződik.

A helynevek funkcionális-szemantikai elemzése során azt is be kell mutatnunk, hogy milyen funkciók fejeződhetnek ki bennük. A kétrészes nevekben az alaprész funkciója a hely fajtájának kifejezése, a bővítményrésze a hely valamely sajátosságának megnevezése. A helynevek névrészeinek funkcionális-szemantikai osztályozása Hoffmann szerint a következő (2007: 55) (dőlt betűvel emeltem ki az elemzésben érintett névrészt):

1. megjelöli a hely fajtáját (F): *Ágói/csapás*, *Ágói/kút*, *Akácás*, *Áldozó/dűlő*, *Áldozó/hegy*, *Áldozó/tető*, *Barabás/köz*, *Bati/kanyar*, *Bimbi/kupa*, *Cserkás/tó*, *Csillag/erdő*, *Csuszkaté/tető*, *Disznó/csapás 2.*, *Eger/patak*, *Felső/erdő*, *Folyó*, *Főzőr/szőlő*, *Gyuricza/köz*, *Kanális*, *Kukolla/kertek*, *Merse/kút*, *Mester/erdő*, *Nagy/árok*, *Öreg/rét*, *Pap/köz*, *Pap/tag*, *Partos/út*, *Pusztai/dűlő*, *Régi/Temető*, *Sé/völgy*, *Szent Flórián közösségi/tér*, *Szilvaskert*, *Temető*, *Török-Olajos/udvar*, *Vese/patak*, *Víz/utca*, *Weisz/linea*, *Zúgó*

Ezekben az esetekben maga a földrajzi köznév válik helynévvé, egyúttal megjelölve a hely fajtáját is: pl. *kanális* > *Kanális*. Azonban gyakoribb, hogy a földrajzi köznév második névrészként jelenik meg: pl. *Bati/kanyar*, *Mester/erdő*.

2. megnevezi magát a helyet (M): *Gidina* (?), *Kis/Gidina*, *Nagy/Gidina*, *Zsibátor* (?)

3. kifejezi a hely valamely sajátosságát (S):

3.1. a hely tulajdonsága:

3.1.1. méret: *Hosszi/kút*, *Kis/Boncsos*, *Kis/erdő*, *Kis/Gidina*, *Kis/Haraszt*, *Kis/köz*, *Kis/lap*, *Kis/mező*, *Kis/mezei/kút*, *Mély/árok*, *Mély/kút*, *Mély/út*, *Nagy/árok*, *Nagy/akácás*, *Nagy/Atak*, *Nagy/Gidina*, *Nagy/Haraszt*, *Nagy/Laci*, *Nagy/lap*, *Öreg/erdő*, *Öreg/rét*, *Széles/forrás*

3.1.2. alak: *Vese/patak*

3.1.3. anyag: *Fehér/homok/bánya*, *Homoki*, *Kő/híd*, *Kő/kereszt*, *Murvás*, *Murvás/gödör*, *Só/völgy*, *Szalma/híd*, *Vas/híd*

3.1.4. szín: *Fehér/homokbánya*, *Fehér/út*, *Fekete/ház*, *Fekete/hegy*, *Fekete/kocsmá*, *Fekete/tó*, *Piros/kereszt*, *Szőke/bükk*, *Szőke/kút*, *Vörös/kereszt*

3.1.5. kor: *Öreg/erdő*, *Öreg/hegy*, *Régi/Posta*, *Régi/Temető*, *Új/híd*, *Új/istálló*, *Új/út*

3.1.6. funkciója, működése: *Egészség/ház*, *Játszó/tér*, *Patika*, *Vöröskereszt/ház*, *Zsilib*

3.1.7. egyéb: *Büdös/kút*, *Duncsi*, *Java/kút* (Az egy névrészből álló *Duncsi* a terület dús fűvére utal. A *Büdös/kút* és a *Java/kút* első névrészei a víz kellemetlen szagára, a második esetben annak jó minőségére utalnak.)

3.2. a hely viszonya valamely külső dologhoz:

3.2.1. növényzet: *Almás/völgy*, *Bükkfák/szántó*, *Égeres*, *Csákány/körte*, *Cseresznyés/út*, *Fenyves/utca*, *Gesztenyés*, *Gesztenyés/út*, *Haraszt*, *Haraszt/utca*, *Káposztás/kert*, *Kis/Haraszt*, *Kender/telek*, *Körtvélyes*, *Makkos/kert*, *Nagy/Haraszt*, *Nyírmeggy*, *Szedér/kút*, *Szilos*, *Szilvás/kert*, *Szőke/bükk*, *Török-Pál/gesztenyés*, *Vén/Platán/Vendéglő*

3.2.2. állatvilág: *Bagó/völgy*, *Cinege*, *Cinege/domb*, *Disznó/csapás 1.*, *Disznó/csapás 2.*, *Disznós/kert*, *Kánya/út*, *Macska/domb*, *Macska/hegy*, *Róka/lik*, *Zsiba/gyöp*

3.2.3. valamely személyhez való viszony, mely általában a birtokos: *Ágó*, *Anna/malom*, *Atak*, *Bakrati*, *Barna/ház*, *Barna/kút*, *Batyki*, *Batyki/domb*, *Batyki/kút*, *Csekszi* (?), *Cserkás/tó*, *Csillag/Vegyeskereskedés*, *Dávoti/kút*, *Eszter/lak*, *Fekete/ház*, *Fekete/*

kocsma, *Gyarmati/kút*, *Kis Dávid/híd*, *Kiss Vendel/kút*, *Krausz/bolt*, *Löffler/malom*, *Löffler/rét*, *Lőrinc/birtoka*, *Magyar/domb*, *Magyar János/bérce*, *Mathia/ház*, *Mersics/aszó*, *Mezriczky/malom*, *Nagy István/Szőlőbirtok/és/Borászat*, *Nagy Sándor/linea*, *Novák Naca/kút*, *Pister/pékség*, *Reinhard/domb*, *Reinhard/kút*, *Scheller*, *Scheller/malom*, *Schulcz/aszó*, *Simon/kereszt*, *Somogyi/pince*, *Takács/bolt*, *Takács/kisház*, *Tóth Sándor/szőlője*, *Török-Ádám/legelő*, *Török-Csillag/udvar*, *Török-Csillag/pince*, *Török-Fodor/séd*, *Török-Kurkó/erdő*, *Török-Pál/gesztenyés*, *Török-Pál/híd*, *Weingartner/kereszt*, *Weisz/vegyeskereskedés*

Az első névrész szerepét leggyakrabban családnév tölti be (pl. *Barna/kút*, *Dávoti/kút*, *Mezriczky/malom*). Ennél valamivel ritkább, hogy többелемű személynév áll ebben a funkcióban, mely lehet családnév + keresztnév (*Novák Naca/kút*) vagy ragadványnév + családnév (*Török-Csillag/udvar*, *Török-Pál/híd*) is. Főleg a régi, történeti névanyagban fordulnak elő olyan példák, amikor a személynév egyrészes névként jelöl egy területet (pl. *Ágó*, *Atak*; FNESz., VeszprHtLex. 2.), ezek elpusztult, egykori települést jelölhetnek (lásd *Atak*). A mai névanyagban sem teljesen példa nélküli azonban ez a típus (pl. *Batyki* 'a Batyki-család dombja', *Scheller* 'a Scheller család által a falunak adományozott terület').

3.2.4. az ott lakó ember(ek): *Barna/kút*, *Csordás/ház*, *Czverencz/köz*, *Erdész/lakás*, *Fekete/ház*, *Gyenge/kút*, *Ifjúság/utca*, *Kanász/ház*, *Kalányos/köz*, *Kálmán/köz*, *Pauk/kút*, *Penzer/domb*, *Pilinger/domb*, *Pilman/köz*, *Reinhard/domb*, *Schulcz/domb*, *Török-Csillag/udvar*, *Török-Pál/udvar*

Az *Erdész/lakás*, *Ifjúság/utca*, *Kanász/ház*, *Schulcz/domb* stb. az adatközlők elmondása alapján az ott élő emberekre utaló nevek.

3.2.5. az ott levő építmény: *Iskola/utca*, *Kukolla/köz*

3.2.6. a hely eredete, kialakulása: *Égett/ház*

3.2.7. a hellyel kapcsolatos esemény: *Berta halála*, *Pörös/sűrű*

3.3. a hely viszonya más helyhez: *Bondoró/oldal*, *Felső-Ataki/kút*, *Hegyalja/utca*, *Kis-Gidinaí/kút*, *Kőkerítés/oldal*, *Kukolla/kertek*, *Macskadomb*, *Mária-kúti/dűlő*, *Mezei/út*, *Nagy-Gidinaí/kút*, *Partosi/játszóter*

Ezek a nevek azt fejezik ki, hogy egy bizonyos hely (például egy kút) hol található (pl. a Felső-Atak közelében): lásd *Felső-Ataki/kút*. Az ide tartozó nevek első névrésze gyakran -i melléknévképzőt tartalmaz. Az is előfordul azonban, hogy az első, helyet jelölő névrész képző nélkül fejezi ki a 'valamilyen hely közelsége' típusú funkciót (pl. *Kukolla/kertek*, *Hegyalja/utca*).

4. a funkció nem áll kapcsolatban a denotátummal:

4.1. emlékeztető funkció: *Ady Endre/utca*, *Arany János/utca*, *Csokonai/utca*, *Dózsa/utca*, *Jókai/utca*, *József Attila/utca*, *Kossuth/utca*, *Padányi/terem*, *Petőfi/utca*, *Radnóti/utca*, *Rákóczi/utca*, *Vörösmarty/utca*, *Zrínyi/utca*

Az emlékeztető funkciójú nevek esetében a funkció nem áll kapcsolatban a denotátummal, vagyis a névadónak nincs (nem volt) köze a helyhez. Ezek a nevek bizonyos személyek, híres emberek iránti tiszteletet fejeznek ki.

4.2. konvencionális funkció: *Korona/Söröző*, *Muskátli/Étterem*

A konvencionális névadásnál hasonló a helyzet, mint az emlékeztető funkciójú neveknél, nem feltétlenül van valós kapcsolat a név és a hely között. Itt egy meglévő névadási szokást követnek a névadók, a *Muskátli/Étterem* névnél azt, hogy vendéglátóhelyeket szokás valamely növényről, virágról (ami pl. az ablakait díszíti) elnevezni.

5. ismeretlen vagy bizonytalan besorolású nevek: *Gidina, Sátorma, Szákaró, Zsibátor*.

Rövid elemzésemet és a helynévtáramat áttekintve láthatjuk, hogy Monostorapátiban az egy- és a kétrészes helynévstruktúrák megoszlását tekintve a kétrészes helynevek erősen dominálnak mind belterületen, mind külterületen. Hankusz Éva is ugyanerre a következtetésre jutott tanulmányában saját vizsgálatai kapcsán (2019: 150). A gyűjtésemben például egyrészes megnevező funkciójú nevet nem találtam, illetve az egyetlen, talán ide sorolható névnek is bizonytalan a megítélése ebből a szempontból (*Gidina*). A kétrészes nevek között azt láthattuk, hogy kiemelkedően magas a birtoklást (vagy valamely személyhez fűződő viszonyt) kifejező helynevek száma. A helynevek sajátosságai pedig a legtöbb esetben melléknevekkel fejeződnek ki.

Vannak többféleképpen kategorizálható nevek is, esetemben a *Major-domb* és az *Öreg-erdő* ilyen. Az adatközlők egy része úgy vélekedik, hogy a domb az előtte lévő régi majorságról kapta nevét, ekként a 3.2.5. pontba kerülhet. A másik részük szerint a név az itt élő Major családról ered, így birtokviszonyt fejez ki. Az *öreg* jelző pedig utalhat az erdő korára és a nagyságára egyaránt.

Keletkezéstörténeti vizsgálat

A következő fejezetben a helyneveket a keletkezésük szempontjából vizsgálom. A vizsgálat arra világít rá, hogy a névadás milyen nyelvi eszközök segítségével történt. Ehhez az elemzéshez az élőnyelvi gyűjtés anyagán kívül a történeti forrásokból gyűjtött adatokat is fel kellett használni. A neveknek a hellyel (denotátummal) való megfeleltetése (azonosítása) után fel tudtam írni, hogy egy adott helyet mikor milyen névvel illették. Az adatokat időrendi sorrendbe állítva a név keletkezésére és a név változására vonatkozóan is következtetéseket tudtam levonni. Az elemzéshez Hoffmann István rendszerét használtam, ahogyan a szerkezeti elemzés során is (2007: 79–81).

1. szintagmatikus szerkesztés

1.1. jelzős szerkezetből alakult nevek: *Áldozó/dűlő, Áldozó/hegy, Áldozó/tető, Almás/völgy, Csengős/kereszt, Csordások/kútja, Disznós/kert, Elemér/szőlője, Fattyasháza, Fekete/tó, Folyó/sédje, Győri-rétek/forrása, Hercegi/szél, Hordós/kút, Kis-Hegyes/tű, Lakosháza, Macskadombi/utca, Makkos/kert, Marton-küti/kereszt, Nádas/tó, Nagy Pityu pincéje, Öreg/erdő, Öreg/rét, Piros/kereszt, Széles/forrás, Szőke/bükk, Szőke/kút, Takács-boltos/pincéje, Tóth Sándor/pincéje, Tóth Sándor/szőlője*

2. morfeamatikai szerkesztés

2.1. helynévképzővel: *Almád, Partos, Szilos*

3. jelentésbeli névalkotás

3.1. jelentéshasadás: *Akácós, Ereszvény, Folyó, Haraszt, Kanális, Temető, Zúgó*

3.2. jelentésszűkülés: *Almád* 'Alsó-Almád', *Almád* 'Felső-Almád', *Atak* 'Felsőatak'

3.3. metonímia: *Ágó, Atak, Batyki* 'a Batyki-család dombja', *Scheller* 'a Scheller család által a falunak adományozott terület', *Macskadomb* 'falurész neve'

Ebbe a csoportba tartoznak olyan nevek, melyek személynév → helynév típusú névátvitellel alakultak (pl. *Ágó, Atak*). Más esetekben pedig helynévfajták között történt változás: pl. a *Macska-domb* domborzati névből metonimikus névátvitellel alakult a *Macskadomb* településrésznévvé.

3.4. metafora: *Kökerítés* 'kerítés formájú sziklaképződmény', *Badacsony* 'az Ereszvény mellett lévő terület, melyen nagyon jó minőségű szőlő terem'

4. szerkezeti változás

4.1. ellipszis: 1982: *Bakrati/föld* (VMFN 1: 107) > 2021/2022: *Bakrati* (ÉGy), 1982: *Cinege/domb* (VMFN 1: 108) > 1982, 2021/2022: *Cinege* (VMFN 1: 108, ÉGy)

4.2. redukció: *Focipálya* > *Pálya, Török-Csillag-erdő* > *Csillag-erdő, Török-Csillag-kút* > *Csillag-kút, Török-Csillag-pince* > *Csillag-pince, Török-Csillag-udvar* > *Csillag-udvar, Török-Fodor-séd* > *Fodor-séd, Török-Kurkó-erdő* > *Kurkó-erdő*

4.3. kiegészülés: *Apáti* > *Monostorapáti*, 1508: *Hathatk*, 1534: *Attek* (Ila–Kovacsics 2005: 11) > , 1982: *Aranyás* (VMFN 1: 110) > 2021/2022: *Aranyás-kupa* (ÉGy)

5. névátvétel: *Gidina* (vö. FNEsz. Gadna, Gdynia), *Pinkóc* (FNEsz. Pinkóc)

A keletkezéstörténeti vizsgálat után a következő megállapításokra jutottam. A szintagmatikus szerkesztéssel létrejött nevek száma a legmagasabb, ezek a nevek jelzős szerkezetből alakultak. A morfológiai szerkesztés jóval ritkább, illetve sok esetben nehéz eldönteni, hogy egy-egy név képzéssel alakult-e, vagy földrajzi köznévből jelentéshasadás útján jött létre (pl. *Körtélyes*). A jelentésbeli névalkotás kategóriáján belül jelentéshasadással létrejött helyneveken kívül a legtöbb példát a metonímiára láthatjuk, a jelentésszűkülés eseteinek megítélése meglehetősen problematikus, illetve még az egyébként ritka metaforikus névkeletkezésre is akadt két példa. A szerkezeti változások esetében különösen fontos az adott helyre vonatkozó nevek teljes adatsorát látni időben, hogy pontosan meg tudjuk ítélni a névszerkezet változásának az irányát. A redukcióra jelentős számú példa van, aminek az az oka, hogy például a többelemű személynéveket tartalmazó helyneveknek gyakran jön létre olyan változata, ami a személynévnek csak egyik vagy másik elemét tartalmazza (pl. *Török-Csillag-pince* > *Csillag-pince*). A névrészek számának mindkét irányú változására (ellipszis, illetve kiegészülés) csak alacsony számú példa van.

3. A többnevűség jelensége

A településen érdekes módon jelenik meg a többnevűség a szinkroniában. A lakosság a tulajdonváltás után történő névváltozást boltok, kocsmák, malmok és üzletek esetében viszonylag nagymértékben elfogadta. Kivételt képeznek ez alól az ÁFÉSZ-boltok, ahol még most is a régi nevek vannak használatban, illetve a köztudatban, pl.: *Alsó bolt, Dani-bolt, Fősső bolt, Takács-bolt* stb. Érdekes, hogy

ugyanabban az időben Takács József vegyeskereskedése az elhelyezkedése miatt a *Fősz-bolt* nevet kapta, ugyanakkor a helyiek a tulajdonosáról *Takács-boltnak* is hívták. A Petőfi utcában lévő ÁFÉSZ-boltot az államosítás előtt mindig a tulajdonosa után nevezték pl.: *Weisz-vegyeskereskedés*, *Krausz-bolt*; mikor állami tulajdonná vált, onnantól fogva pedig csak *Alsó bolt* néven van használatban.

A külterületen lévő *Anna-malom* a tulajdonos felesége után lett elnevezve, de még mindig *Löffler-malomként* vagy a család származása miatt *Zsidó-malomként* ismert. Egy erdő esetében három név előfordulása figyelhető meg: *Spigli-erdő* ~ *Spigli* ~ *Zsidó-erdő*. Két szántó esetében pedig a hangalaki változatosság említésre méltó jelenség: *Ágó* ~ *Zágó*, *Csegzi* ~ *Csekszi*. Az *Ágó* ~ *Zágó* esetében feltehetőleg a névelőhasználatból ered a két alaki variáns, a *Csegzi* ~ *Csekszi* esetében pedig a zöngés ~ zöngétlen megfelelésekből.

A település legfontosabb vízfolyásának a megnevezése nemcsak a diakroniában (*Egregy* ~ *Éger* ~ *Eger-víz*), hanem a jelenkori névhasználatban (*Folyó* ~ *Eger-víz* ~ *Eger-patak*) is változatos. Ehhez a változatossághoz még az is hozzájárul, hogy a vízfolyás egyes részeit, szakaszait is máshogyan nevezhetik: a főágot ma leginkább *Folyónak*, míg a mellékágot *Kanálisnak* mondják.

Egy kút esetében figyelhető meg, hogy a mai napig három néven is említik: *Gémeskút* ~ *Novák Naca-kút* ~ *Varga-kút*. Pár kútnál és egy hídnál fordul elő, hogy több család is a magáénak mondta, ez az oka annak, hogy több névváltozatban ismeretesek, pl.: *Barabás-kút* ~ *Kiss-kút*, *Kiss Vendel-kút* ~ *Török-Ádám-kút*, *Török-Olajos-kút* ~ *Gyenge-kút*, *Felső-Ataki-kút* ~ *Hordós-kút*, *Kis-mezei-kút* ~ *Dávoti-kút*, illetve *Huszár Kálmán-híd* ~ *Sámpár János-híd*. Találkozunk olyan esettel is, ahol a kút hivatalosként használt neve *Nagy-Gidina-kút*, de a régen itt lakó Molnár család után, csak az utcában, hívták *Molnár-kútnak* is. Hasonló a helyzet a *Barna-kúttal* is, amit a család származása miatt *Zsidó-kútnak* is neveznek. A közöknél is sok hasonló példát láthatunk: *Barabás köz* ~ *Csabi köz*, *Pilman köz* ~ *Kisköz* és *Alagút* ~ *Gyuricza köz*.

A több tagból álló családnevek esetében gyakran rövidül a név, az egyik névelem elmaradhat — pl.: *Török-Csillag-udvar* ~ *Csillag-udvar* vagy *Török-Csillag-kút* ~ *Csillag-kút*, *Török-Fodor-séd* ~ *Fodor-séd*, *Török-Kurkó-erdő* ~ *Kurkó-erdő* —, és általában ezek mindegyike használatban van.

Az utcanevéknél az tapasztalható, hogy a lakosság ragaszkodik a régi elnevezésekhez (*Alsó utca*, *Haraszt*, *Felső utca*, *Temető utca*, *Víz utca*), és a népi nyelvben ezeket részesíti előnyben a hivatalos formákkal szemben. Sok idős a hivatalos neveket nem is tudja.

Négy keresztnél is két néven ismert: *Bati-kereszt* ~ *Kő-kereszt*, *Simon-kereszt* ~ *Piros-kereszt*, illetve külterületen *Gyuricza-kereszt* ~ *Piros-kereszt*, *Öreghegyi-kereszt* ~ *Weingartner-kereszt*.

4. Nyelvjárási tanulságok

A nyelvjárási tanulságok levonásához Kiss Jenő írásait használtam (1995, 2015). Monostorapáti dialektusára mind a nyugat-dunántúli, mind a közép-dunántúli–kisalföldi nyelvjárás sajátosságai jellemzők.

Az 1950-es évekig a település Zala vármegyéhez tartozott, melynek nyomai nemcsak a helynevekben, hanem a köznyelvben is megmaradtak. Az enyhe fokú hangsúlyos labiális *ő*-zést: *Gyenge-kút/Gyöngye-kút*, *Gyenge-malom/Gyöngye-malom*, *Fecskendőház/Föcskendőház* az idős és a középkorú korosztály még mindig használja, de több fiatal is. Az idősebbeknél még megfigyelhető, hogy az *-l* igeképző előtt záródik a magánhangzó: „*Pörűnek a Harasztba, esső lesz*”. A zárt *ē* hang, a régi magyar nyelvben, illetve a mai nyelvjárások többségében is előforduló, középső nyelvállású illabiális palatális rövid magánhangzó használata nálunk minden korosztályra jellemző: *Hegy út/Hëgy út*, *Csillag Vegyeskereskedés/Csillag Vëgyëskereskëdés*, *Scheller-kert/Sëllër-kert*, *Weingartner-kërëszt*. Néhány esetben az *á* utáni szótagban az *a* morféma *o*-ra változik: „*A Homok szároz része a falunak*”. Mássalhangzórendszerünk egy-két kivételtől eltekintve a köznyelvvél megegyezik. Bizonyos szavakban még mindig hallható az explozív *gy*-zés és *ty*-zés: „*Az Új Istállóban már külön voltak a bogyúk az anyjuktól*”, valamint a szótagzáró *l* kiesése pótlónyúlással: *Templom-földek/Templom-fődek*, *Molnár-kút/Mónár-kút*, *Felső-bolt/Föső-bót*, *Bondoró-ódal*, *Kükerítés-ódal*, és pótnyúlás nélkül: *Murvásból/Murvászbu*, *Apátiból/Apátibu*, *Partosból/Partosbu* használata. Megfigyelhető, hogy néhány *v*-t tartalmazó szó kiejtése változik, mivel a *v* zöngésíti az előtte álló zöngétlen mássalhangzót, így lesz nálunk a *Vasvári-lapból Vázsvári-lap*, *Vashíd*ből *Vazshid*. Néhány *v* tövű névszóban a *v* helyett *j*-t ejtenek az idősebbek: *füves-füjes*, *köves-küjes*, „*A Zsiba-gyöp füjes rész, a Kínlód-pusztá küjes*”. A *-hoz/-hez/-höz* rag alakjai *-ho/-hë/-hő* formában is előfordulnak az idősebb és a középkorú korosztály beszédében: például *Nägy kërëssthő*, *Merse-kutho*.

Mivel a település közel van a Balatonhoz is, így néhány Balaton-vidéki sajátosságot is felfedezhetünk dialektusunkban. Beszédében szintén az összes korosztály alkalmazza a hosszú *ā*-t: pl. *Āsó iskola*, *Āsó bót*, *Āsó-Āgó*, *Āsó-Ātak*, *Āsó-Csegzi*, *Nägy kërëszt*. Még gyakran előfordulnak a rövidült zárt magánhangzók is: *husz*, *tiz*, *huz*, pl.: *Tizparancsolat-tábla*. Nagyon jellemző az intervokális helyzetű mássalhangzónyúlás: *Ellemér szöllője*, *Pókhállós-kút*, *Kis-mezző*.

IV. Összegzés

Kutatásom célja az volt, hogy értékmegőrzés céljából összegyűjtsem, feldolgozzam és jellemezzem a lakóhelyem, Monostorapáti helyneveit. Úgy vélem, hogy a kitűzött céljaimat sikerült megvalósítani. Az anyaggyűjtés során 59 adatközlővel tudtam beszélni, senki sem utasított el, mert felismerték a gyűjtés és az értékmegőrzés jelentőségét.

A településen 1977-ben végeztek gyűjtést (VMFN 1). Ekkor a belterületi részen 60 objektumot, 104 rekordot, míg külterületen 95 objektumot, 152 rekordot gyűjtöttek össze. Az elmúlt 45 év során a településen változások történtek. A falu terjeszkedett, így belterületen a helynevek száma is növekedett. A gyűjtésemet az előzőhöz viszonyítva kiegészítettem a közkutak teljes felsorolásával, a szobrok, az üzletek és a műhelyek neveivel, hiszen azok is a helynevek közé tartoznak. Külterületen szintén számba vettem a kutakat, kiegészítettem a forrásokat, a keresztek, az erdőket, a dűlőket, a csapásokat és a lineákat. Nem utolsósorban az 1982-es járási gyűjtés téves adatait több helyen is módosítottam, javítottam. Mindezeknek köszönhetően a 2021/2022-es gyűjtésem jóval gazdagabb lett. Belterületen az objektumok száma 249, külterületen az objektumok száma 364.

A belterületi helyneveket szócikk formában már feldolgoztam, közelebbi céljaim között a külterület hasonló módon történő feldolgozása szerepel. Ha lakóhelyem teljes helynévanyagával végeztem, a környező településeken szeretném folytatni a munkát, a gyűjtést Taliándörögdön és Vigántpetenden már el is kezdtem.

A kutatásom elsődleges célja, hogy elősegítse a régről fennmaradt helynevek megőrzését. Úgy vélem, hogy a gyűjtéssel és az adatok rendszerezésével az első lépést megtettem. Munkámnak, reményeim szerint, a névanyag összegyűjtésén és bemutatásán kívül további eredményei és hasznai is lehetnek. Kutatásaim remélhetőleg más településeket is arra ösztönöznek majd, hogy a miénkhöz hasonlóan tegyenek ezen értékek megőrzéséért. A kutatás segítheti a hivatalos helynévadó tevékenységet az önkormányzatoknál. Főként a megőrzés miatt az önkormányzatnak érdemes lenne megfontolnia, hogy a régi helyneveket a településen valamilyen formában a falu lakossága elé tárja. Az utcák esetében a jelenlegi hivatalos nevek mellett a régi utcanéveket is fel lehetne tüntetni az utcanévtáblákon. Az összegyűjtött adatokból akár kültéri térképet is lehetne készíteni, melyet bármelyik parkban el tudnának helyezni. Ezzel már fontos lépést tehetnének a helyi értékek megőrzéséért. Mindemellett ezek a táblák nemcsak a helyi lakosság számára szolgálnak érdekességgként, hanem az ide látogató turisták számára is.

A kutatásom fontos része lehet az anyanyelvi kultúra fejlesztésének, valamint a helyi környezet megismerésének; ennek keretében a helyi iskolában érdemes lenne rövid ismeretterjesztő előadásokat tartani. Hiszen ha ez a korosztály nem ismeri meg a régi neveket, akkor azok a közhasználatból rövid időn belül el fognak tűnni. Az előadások nagyban elősegíthetik a szülőfaluhoz való kötődést, és nem utolsósorban a nemzeti összetartozás-tudat megerősítését. A legfontosabb, hogy

a kutatás a magyar szellemi örökség fontos részének megőrzését segíti elő, és lehetővé teszi annak visszavezetését a mindennapi élet számos területére, illetve felhasználását a tudományos kutatásban.

Bibliográfia

AnjouOt. 26. = PITI Ferenc: *Anjou-kori oklevéltár – Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia* XXVI. (1342). Budapest–Szeged, 2007.

BÁBA Barbara: *Hajdú-Bihar megye helynevei 1. A Hajdúböszörményi és Hajdúhadházi járás helynevei*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2015.

BÁBA Barbara – NEMES Magdolna: *Magyar földrajzi köznevek tára*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2014.

BALÁZS Géza: *Pálinka-kislexikon*. Lakitelek, 2020.

Címjegyzék = JEKELFALUSSY József: *Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím- és lakjegyzéke*. Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság, Pest, 1892.

Címtár 1. = *Magyarország ipari, kereskedelmi és mezőgazdasági címtára* (1924). Hungaricana – Címtár 1924

Címtár 2. = *Magyarország ipari, kereskedelmi és mezőgazdasági címtára* (1931). NagyKar – Címtár 1931

CSÁNKI Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. III. kötet. MTA, Budapest, 1897.

CSELENKŐ Borbála: *Szerzetesrendek az Árpád-kori Zala megyében*. Zalaegerszeg, 2006. ÉGy. = Élőnyelvi gyűjtés Monostorapátiban (2021–2022).

EKFT = *Az első katonai felmérés. A Magyar Királyság teljes területe 965 nagyfelbontású színes térképszelvényen* (1782–1785). Arcanum Adatbázis Kft., DVD-ROM, 2004.

E. NAGY Katalin: *Empíria és teória a helynév-szociológiában. A Magyar Névértéktár Kiadványai*, 53. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2021.

FÉNYES Elek: *Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és puszta, betűrendben körülményesen leíratik*. Pest, 1851.

FNESz. = KISS Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.

GYÓRFFY Erzsébet: „A helynévismeretről.” In: *Magyar Nyelvjárások*, 53 (2015), 5–33.

HAJDÚ Mihály: *Családnevek enciklopédiája*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2010.

HANGODI László: *Az almádi monostor*. Monostorapáti Község Önkormányzata, Monostorapáti, 2014.

HKFT = *A harmadik katonai felmérés* (1872–1884). Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtára.

HOCHBAUER Mária: „A helynévgyűjtés hagyományos és rendhagyó módszerei. Gondolatok a szóbeliség és írásbeliség tükrében.” In: SZÉKELY Tünde (szerk.): *A RODOSz Konferencia előadásai*. Romániai Magyar Doktoranduszok és Fiatalkutatók Országos Szövetsége, Clear Vision Könyvkiadó, Kolozsvár, 2009, 98–108.

HOFFMANN István: *Helynevek nyelvi elemzése*. Tinta Kiadó, Budapest, 2003.

HOFFMANN István: *Helynevek nyelvi elemzése*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2007.

HOFFMANN István – KIS Tamás – RÁCZ Anita – TÓTH Valéria: *A magyar helynevek története*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2022.

HOLUB József: *Zala megye története a középkorban*. I. kötet: *A megyei és egyházi közigazgatás története*. Pécs, 1929.

ILA Bálint – KOVACSICS József: *Monostorapáti és a jelenlegi területén valaha volt elpusztult falvak*. Budapest, 2005.

K1 = *Monostorapáti kataszteri térképe* (1858).

K2 = *Monostorapáti kataszteri térképe* (1942).

KISS Jenő: *Nyelv és társadalom*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995.

KISS Jenő: „Nyelvjárások, regionális nyelvváltozatok.” In: KIEFER Ferenc (szerk.): *Magyar nyelv* [digitális kiadás]. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2015.

KOVÁCS Anikó: *Régi katonai topográfiai térképek szelvényezése*.

ELTE – szakdolgozat

Központi Statisztikai Hivatal.

KSH Helységnévtár

L1 = *Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár. Visitatio canonica archidiaconatus Tapolcaiensis* (1816). A 8/25. 6.

L2 = *Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár. Visitatio canonica archidiaconatus Simeghiensis* (1778). A 8/14. 299.

L3 = *Zala Vármegyei Levéltár. Közzétett Szövetkezet iratai* (1940–1949). X. 218. 3. doboz.

MaTAK = *Monostorapáti településképi arcuati kézikönyv*.

Monostorapáti TAK

MKF = *A negyedik katonai felmérés* (1941).

Arcanum – Negyedik katonai felmérés

MKFT = *A második katonai felmérés. A Magyar Királyság és a Temesi bánság nagyfelbontású, színes térképei* (1819–1869). Arcanum Adatbázis Kft., DVD-ROM, 2005.

MOLNÁR András: *Zala megye történelmi olvasókönyve. Helytörténeti szöveggyűjtemény*. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1996.

MOLNÁR László: *Vízimalmok Zalában (Zala vármegye malomhelyei)*. Halis István Városi Könyvtár, Nagykanizsa, 2014.

SEBESTYÉN Árpád: „Egy s más az élő dűlőnévanyagról.” In: MIKESY Sándor – PAIS Dezső (szerk.): *Névtani vizsgálatok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Névtani Konferenciája*. Budapest, 1960, 82–85.

SZENTPÉTERY Imre: „Az almádi monostor alapítólevele II. István korából.” In: *Magyar Nyelv*, 23 (1927), 360–370.

TÓTH Sándor: „Almád 888.” In: *Monostorapáti füzetek I.* Monostorapáti Önkormányzat, 2005, 6–13.

TÓTH Sándor: „Almád mezővárosától, monostoráról, apátjairól, a mai Monostorapátiig.” Monostorapáti település honlapja.
Monostorapáti története

ÚESz. = GERSTNER Károly (főszerk.): *Új magyar etimológiai szótár*.
Új magyar etimológiai szótár

VeszprHtLex. 2. = ILA Bálint – KOVACSICS József: *Veszprém megye helytörténeti lexikona*
II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.

VMFN 1 = BALOGH Lajos – ÖRDÖG Ferenc: *Veszprém megye földrajzi nevei I. A Tapolcai járás*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1982.

ZAICZ Gábor: *Etimológiai szótár*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2006.

Zv. Okl. = NAGY Imre – VÉGHÉLY Dezső – NAGY Gyula (szerk.): *Zala vármegye története. Oklevéltár*. I. kötet (1024–1363), II. kötet (1364–1498). Budapest, 1886–1890.

Kamar Beyazid

I Had My Heart on My Palm*
Conceptualization of the Heart in Modern Standard Arabic

The human heart holds a profound and varied symbolism across cultures, widely seen as the seat of emotions, morality, and even thought itself (Sharifian et al., 2008). In the past few years, various studies have explored its figurative meanings in several languages across the world, highlighting both the similarities and cultural differences of cultural communities' conception of this vital organ (Sharifian et al., 2008; Maalej & Yu, 2011; Brenzinger & Kraska-Szlenk, 2014).

Maalej's (2023) work on Tunisian Arabic, for instance, shows how idioms built around the word heart or "qalb" can reveal the deeper cultural and cognitive logic in the language. Despite this, Modern Standard Arabic (MSA), spoken and understood across the entire Arab world, has yet to receive the same attention.

With over 200 million native speakers, MSA serves as the official language in over 18 countries and is widely used in education, media, literature, and formal domains throughout the Arab world (Aoun et al., 2009; Holes, 2004). Despite the numerous Arabic regional dialects (Maalej, 2023), MSA functions as a shared linguistic standard that transcends geographic and sociopolitical boundaries within the Arab-speaking community.

This study aims to explore how the heart is metaphorically represented and understood in MSA, the official and formal variety of the Arabic language, through the analysis of idiomatic expressions. By examining several Arabic idioms and expressions related to the heart in MSA, this study aims to uncover the cultural models and conceptual metaphors that underlie the Arabic-speaking societies' understanding of the heart, how they connect it to human features, psychological abilities, and everyday activities. The findings of this study will contribute to the broader cross-cultural study of embodied cognition and the role of the body in shaping language and thought (Gibbs, 2006).

* A dolgozat a 2025-ös OTDK Humán Tudományi Szekciójának leíró és elméleti nyelvészet tagozatában szerepelt. Témavezető: Baranyiné dr. habil. Kóczy Judit.

I. Theoretical Framework

Research on body part vocabulary and embodiment in language has long been a focus in cognitive linguistics and cultural studies. The human body represents one of the most fundamental and universal experiences shared across cultures as it is the first and most basic way we interact with and make sense of the world around us (Enfield et al., 2006). Cognitive linguists have observed that while some embodied metaphors and metonymies appear to have cross-cultural parallels, the specific ways in which body parts are used to represent abstract concepts can vary dramatically based on cultural values, beliefs, and practices (Kövecses, 2003, 2005; Maalej, 2004, 2007, 2008; Sharifian et al., 2008).

This study is grounded in the theoretical perspectives of *cultural embodiment* (Maalej, 2004, 2007, 2008) and *cultural linguistics* (Sharifian, 2017). The cultural embodiment framework posits that cultural conceptualizations arise from the interaction between physiological embodiment and cultural experience. As Maalej (2008) argues, “the control of experience and its conceptualization is permeated by culture,” resulting in “a culturally-situated form of embodiment” (p. 396). Cultural embodiment allows for culture to be “read” in the body through linguistic and conceptual representations.

Cultural linguistics provides analytical tools for examining these cultural conceptualizations, such as cultural metaphors, cultural schemas, and cultural models (Sharifian, 2017). Within this paradigm, metaphors are viewed as figurative elaborations that are shaped by underlying cultural schemas and models. By analyzing metaphoric expressions, underlying cultural cognition can be inferred (Kövecses, 2005).

Integrating these frameworks, this study will investigate the conceptual metaphors, metonymies, and imaginative structures employed to represent the heart in MSA. The analysis will explore the heart as both a source domain, mapping onto other conceptual targets, as well as a target domain itself, conceptualized through various cultural models and image schemas (Kövecses, 2003). Particular attention will be paid to how these linguistic and conceptual patterns reflect Arabic cultural perspectives, values, and experiences associated with the heart.

II. Data and Methodology

This study employs a qualitative, corpus-based approach to analyze the conceptualization of the heart in MSA in 33 idiomatic expressions. The primary data was drawn from comprehensive dictionaries of Arabic idioms and expressions, including *A Dictionary of Idiomatic Expressions in Written Arabic for the Reader of Classical and Modern Texts* by Mahmoud Sami Moussa, *Mugam Attabir Al-Istilahi Fi Al Arabiya Al Mu'asira* (A dictionary of idiomatic expressions in contemporary Arabic) by Mohammad Mohammad Dawud, and the online Almaany dictionary of Arabic idioms.

In addition, a large corpus of texts comprising the Arabic Web Corpus 2024 from Sketch Engine was utilized to investigate heart-based phraseology in authentic contexts, aligning with the “usage-based” view of language. Token numbers were provided to reference each contextual example from the corpus, and all translations were provided by the author of the study. The contextual examples extracted from the corpus underwent minor modifications to enhance clarity and coherence. Specifically, irrelevant, or extraneous information was omitted from certain example sentences using an ellipsis (...) to maintain concision. Furthermore, in instances where additional context or referential information was deemed necessary for understanding the idiomatic meaning, relevant details were inserted by the author using square brackets [].

The analysis followed an inductive approach, identifying and categorizing the various conceptual metaphors, metonymies, and imaginative structures employed to represent the heart in MSA across the data sources. Metaphorical expressions were identified following the Metaphor Identification Procedure (Pragglejaz Group, 2007).

III. Findings and Interpretation

The analysis of heart-related idiomatic expressions in MSA reveals conceptualizations rich in imagery and metonymies. At the core of these conceptualizations lies the heart’s profound symbolic significance in Arab culture and Islamic philosophy. The word “qalb” itself carries connotations of change, transformation, and fluctuation, implying that the heart is a dynamic entity capable of undergoing reversal or alteration (Murata, 1992). Quranic teachings places the heart at the very center of what defines a person, both their humanity and their character. This significance attributed to the heart stems from the deep connection between humanity and God that involves both cognitive and moral aspects (Murata, 1992).

The idiomatic expressions analyzed in this study are systematically categorized according to their conceptual patterns: image schemas (container and verticality), physical properties (texture, hardness, strength), color properties, size properties, personification, temperature properties, metonymic mappings (heart for person, emotions, and inner self), and culture-specific models (heart as guide/spiritual receptor and as symbol of unity). These categories reveal both universal patterns of embodied cognition and cultural aspects that reflect Arab societies’ unique beliefs, values, and experiences associated with the heart.

1. Image Schemas

Container Schema

- (1) ashrah fi qalb -ih
 imbibe in heart his

lit. 'for something to imbibe/soak his heart'

fig. to be filled with a desire

Example 1: The ancient Arab imbibed in his heart the love of language, so he composed poetry and prose using it, crafting precious words of wisdom. (Token no. 1691051181)

Example 2: He issued this ruling at a time when wine was imbibed into everyone's hearts in the world. Paul the Apostle's followers deemed drinking water without wine as degrading to their status, the people of Iran considered it a drink fit for royals, while the people of India saw no better alternative to grow closer to their gods, not to mention that most religious and worldly rituals also utilized wine. (Token no. 4688436256)

Here, HEART IS A CONTAINER, where the heart is understood as a vessel or container that can be filled or soaked with desires, emotions, or psychological states. The verb "imbibe" or "soak" suggests the metaphorical filling of the heart-container with a particular desire or emotion, in this case, the love of language (1) or the desire for wine (2).

In addition, the expression involves the metonymy HEART FOR PERSON, where the heart stands for the person's innermost desires, emotions, or psychological states. By referring to the heart being "imbibed" or soaked, the expression metonymically refers to the person themselves being filled with a particular desire or emotion.

- (2) farigh al qalb
 empty of -heart

lit. 'empty-hearted'

fig. in a very bad state

Example: It was as if God was saying...Remember Me when you are blessed, and I shall remember you when you are weak, empty-hearted, and craving sin, so that I may protect you and fortify you. (Token no. 2482975224)

HEART IS A CONTAINER, yet an empty one, corresponding to a state of emotional or spiritual emptiness or turmoil. This arises from the metaphor EMOTIONS ARE SUBSTANCES that can fill or vacate the heart-container. An empty heart lacks the necessary emotional or spiritual “substance” to be in a good state. The example links the “empty heart” to states of weakness, spiritual deficiency (craving sin), and need for divine intervention to “fill” and “fortify” the heart against despair, depression, or negative all-consuming emotions in general.

Verticality Schema

- (3) ghas qalb -uh fi qadama -yh
sank heart his in feet his
lit. ‘his heart sank in his feet’
fig. to have one’s heart in one’s boots, be panicked

Example: His heart sunk to his feet as he sank into his armchair. It embarrassed him that he was on the verge of tears despite being a mature man on the threshold of old age. (Token no. 6981491313)

This employs the VERTICALITY schema mapped onto the heart’s movement to conceptualize panic or fear. The expression employs the expression HEART IS A MOVEABLE OBJECT, where it “sinks” downwards from its normal position, it represents an intense psychological state. This portrays the heart as a responsive organ that can manifest emotional states through physical displacement.

- (4) ghas qalb -hu fi sadr -ih
sank heart his in chest his
lit. ‘his heart sank in his chest’
fig. to have one’s heart in one’s mouth, be nervous

Example: Her heart sank in her chest as she saw the powerful and demanding Nasser who always made her cry, going to sleep sniffing, indicating a long, hot cry that left a trail of dry tears on his firm cheeks. (Token no. 6186863048)

Similar to the “sinking to the feet” expression, HEART IS A MOVEABLE OBJECT, but here the downward motion is contained within the chest region. The same VERTICALITY schema is employed to depict nervousness or anxiety that creates an unsettled, uneasy feeling.

This portrays the heart as a mobile, responsive organ that can react to emotional states by shifting position within the body. Specifically, the direction in which the heart moves can have its own connotation, either positive or negative. In this case where the UP-DOWN schema is employed, DOWN IS BAD (Maalej, 2008).

2. Physical Properties

- (5) qad qalb -uhu min hajar
cut heart his from stone
lit. his heart is cut from stone
fig. to have a heart of stone

Example: She nodded, her golden hair flying from around her face, mesmerizing even those with a heart of stone. (Token no. 1559472207)

HEART IS AN OBJECT, where the HARDNESS property is mapped to equate a heart made of stone with being cruel and unfeeling. As an extremely solid substance, stone metaphorically represents an impenetrable heart unable to experience empathy. This portrays the person as emotionally detached, insensitive, and impervious to the suffering or feelings of others.

- (6) jamid al -qalb
solid of heart
lit. ‘to have a solid heart’
fig. Hard-hearted

Example: Arab and Persian sources depicted his character in a frightening way: he was extremely cruel, hard-hearted, and prone to bloodshed. (Token no. 383141065)

HEART IS AN OBJECT, mapping the property of solidity or hardness from the source domain of physical objects. A hard heart represents emotional callousness, cruelty, or lack of compassion.

- (7) ghaliz al -qalb
 thick the heart
 lit. ‘thick-hearted’
 fig. cruel

Example: Try to be a compassionate manager, not one who is rude or cruel. (Token no. 177798069)

Here, HEART IS AN OBJECT, with the THICKNESS property mapped onto it. A “thick” heart represents insensitivity or lack of responsiveness to the feelings of others, likely drawing on the metaphorical link between thickness and inability to be penetrated or affected, akin to expressions like “thick-skinned” in English.

- (8) qalb -uhu hadid
 heart his iron
 lit. heart of iron
 fig. to signal one’s courage

Example 1: A person with a heart of stone is surely different from that who possesses a heart of iron thanks to their courage, bravery, and superior ability to confront terror, all without losing their empathy. (Token no. 590991123)

Example 2: Sayed faces life’s struggles from a young age and his enthusiasm grows strong until his heart becomes made of iron, allowing him to work closely with a major businessman. (Token no. 148229383)

HEART IS AN OBJECT, mapping IRON to represent courage and suggest unwavering strength, resilience, and an unyielding spirit (1). In other contexts, it can also imply that the person’s heart became as solid and unbreakable as iron due to his perseverance through hardships, becoming capable of withstanding the greatest challenges and adversity, while also gaining success in his professional life (2).

3. Color Properties

- (9) qalb -uh ‘abyad
 heart his white
 lit. ‘His heart is white’
 fig. a heart free of envy and malice

Example: A believer is said to have a white heart, one that is void of hatred. (Token no. 263572822)

The above expression employs the COLOR metaphor. The color white symbolizes purity, innocence, and the absence of negative traits like envy or malice, especially in the context of Islamic beliefs. This maps onto the conceptual metaphor WHITE IS GOOD, which is common across many cultures (Maalej, 2008).

- (10) -uhu ‘aswad
 heart his black
 lit. ‘his heart is black’
 fig. to express that one’s heart is full of malice toward other people

Example: His heart turned black, losing all sense of empathy. (Token no. 555361733)

The COLOR metaphor is mapped onto the heart, with black representing malice, ill intent, and a focus on negativities rather than virtues. A “black heart” evokes the metaphor BLACK IS BAD, and implies a person who is filled with negative emotions, such as spite, resentment, hatred, or intolerance towards others (Maalej, 2008). The example above portrays the person as harboring deep-seated malice and a lack of goodwill towards those around them.

4. Size Properties

- (11) kabir al -qalb
big of heart
lit. 'big-hearted'
fig. kind-hearted

Example 1: A big-hearted, selfless, and conscientious man. (Token no. 607661850)

Example 2: It is common that there are people who claim to be big-hearted and loving to all people, including friends and even foes. (Token no. 610213944)

Here, size is mapped from the domain of physical objects onto the heart through the OBJECT metaphor. As Maalej (2008) notes, the HEART IS A MANIPULABLE OBJECT, where big heart represents kindness, generosity, and warm-heartedness (1). This arises from the conceptual metaphor that BIG IS GOOD, where greater generosity and emotional capacity is conceptualized as greater size (2) (Maalej, 2008).

- (12) dha'if al -qalb
weak of heart
lit. 'weak-hearted'
fig. lacks courage, a coward

Example 1: There are good, weak-hearted young men who are influenced by these words and are determined to do [something] because so-and-so said, "He is no man who does not do such," so it is a way of proving manhood. (Token no. 617663411)

Example 2: If a weak-hearted person is afflicted with slander, he should move away from disappointment and victimization. (Token no. 721068613)

In the above expression, HEART IS A PERSON, attributing the physical property of weakness to it. The metaphorical basis is that the physiologically vital function and centrality of the heart is mapped onto inner strength or courage. Therefore, a weak heart correlates with weakness of spirit.

It is also often linked to a lack of "manhood" or masculinity (1), where some individuals may feel compelled to prove their "manhood" by undertaking certain actions, even if they are cowardly at heart, due to the cultural pressure and expectations surrounding masculinity. Such usage also reflects the cultural model

of the heart as the SEAT OF COURAGE, where “weak heart” is someone who is timid, fearful, or lacking in bravery (2).

5. Heart as Person

- (13) raqasa -hu fi dulue' -ih
 dance heart his in ribs his
 lit. 'his heart danced within his ribs'
 fig. to rejoice

Example: She giggled again, and his heart danced happily in-between his ribs. (Token no. 6170361876)

Here, the HEART IS A LIVING ENTITY, and an energetic being that can “dance” inside the body. Drawing on the HEART FOR PERSON metonymy, it implies that when a person is overcome with joy or elation, their heart becomes animated, almost as if it is performing a celebratory dance within the chest cavity.

6. Temperature Properties

- (14) qalb dafe'
 heart warm
 lit. 'warm-hearted'
 Kind, generous

Example: Feel better soon, precious Marcel. May your warm heart that spreads its utmost joy and beauty recover soon. (Token no. 294461164)

Here, the TEMPERATURE metaphor of “warmth” is mapped onto the heart, with warmth in the heart representing positive qualities like kindness and generosity. This likely arises from the primary metaphor, AFFECTION IS WARMTH (Grady, 1997), where cognitive conflation between physical warmth and the physiological effects of emotional warmth or affection.

7. Metonymic Mappings

Heart For Person

- (15) mayyit al -qalb
 dead of heart
 lit. 'dead-hearted'
 fig. heartless

Example: As for the heartless, they are not affected, nor do they learn from situations, nor do they fear the consequences. (Token no. 1343691353)

The above expression characterizes a heartless or cruel person. Here, the HEART IS A PERSON, and being devoid of life suggests a complete lack of empathy, compassion, and moral sensibility (Maalej, 2008). In the expression, it evokes the HEART FOR PERSON metonymy, equating a dysfunctional heart with an unfeeling person.

- (16) bi la qalb
 with no heart
 lit. 'without a heart'
 fig. heartless

Example: Tony felt that nothing could touch a man with no heart or feelings. (Token no. 568936823)

The heart here is understood as an OBJECT OF VALUE, where the complete absence of it represents the lack of crucial empathetic qualities. Similar to the previous expression, it evokes the HEART FOR PERSON metonymy, where having no heart equates to being utterly heartless. By saying someone is "with no heart," the metaphor suggests that the person is completely devoid of the normal human qualities and feelings that are associated with the heart, portraying them as emotionally detached, insensitive, and lacking the basic human capacity for compassion and care.

- (17) basit al -qalb
 simple of heart
 lit. ‘simple-hearted’
 fig. naïve, innocent

Example 1: Those who have gone to the streets to protest are simple-hearted people, their goal is to live in peace. (Token no. 4842191989)

Example 2: When I came to know Father, I found him to be a simple-hearted and sentimental man...He loved Jesus from a simple heart that was as naïve as a child’s. (Token no. 6739725230)

Here, the HEART IS AN OBJECT, mapping SIMPLICITY from the domain of physical objects. This conceptualization reflects the cultural value placed on simplicity and innocence within the Arab context. Simplicity of the heart represents innocence (1), naivety, guilelessness, or lack of cunning (2).

- (18) qalb -hu ‘ala kaff -ihi
 heart his on palm his
 lit. ‘his heart on his palm’
 fig. to risk himself

Example 1: ...the soldier, who has his heart on his palm, does not know whether he will return home or die a martyr. (Token no. 265809381)

Example 2: I heard a sound again that interrupted my thoughts...I said to myself, go to the bathroom to see where this sound is coming from... and so, I went to the bathroom and had my heart on my palm. (Token no. 6422590449)

This expression conceptualizes a courageous person as having their “heart on their palm.” It draws on the HEART IS AN OBJECT OF VALUE metaphor, where placing one’s heart on their palm suggests a willingness to take great risks and put everything on the line. The metaphor implies that the person is so fearless and bold that they are ready to expose their most vital organ, their heart, to potential harm, portraying them as someone willing to take extreme measures and face danger head-on.

- (19) salim al -qalb
 healthy of heart
lit. 'sound-hearted'
fig. of pure intentions, one who has goodwill

Example 1: Tolerance is one of the most important and complex topics...if you instill [tolerance] in a child, he will grow up to be sound-hearted and loving. (Token no. 254154619)

Example 2: A sound heart is one that does not desire what displeases God. (Token no. 201552484)

Here, HEART IS A PERSON, attributing the quality of soundness or health to the heart. This expression is often employed in the Quran, metaphorically representing someone with pure, untainted intentions, and goodwill towards others (1).

In example (2), it may also relate to Islamic concepts of a “pure” heart in the spiritual sense, i.e., a heart completely pure of sin. In the Quranic portrayal, the heart possesses qualities like purity, piety, love, and repentance, yet these virtues are not innate; rather, they are bestowed by God. Purity of heart is seen as essential for gaining closeness to God and attaining spiritual enlightenment. In the absence of this, the heart may succumb to negative traits such as illness, sinfulness, malevolence, and hatred (Murata, 1992).

Heart For Emotions

- (20) yewqtae niat al -qalb
 it cuts strings of heart
lit. 'he stepped on his heart'
fig. to break your own heart by doing something against what you love

Example: He found himself facing a very difficult decision: either he would get married, start a family, have children, and give up literature, or he would step on his heart, his emotions, and his love, and devote himself entirely to literature. (Token no. 1014828516)

The metaphorical mapping here is of physically stepping or trampling on one's heart, which represents doing something that breaks one's own principles or values. It evokes the HEART IS AN OBJECT OF VALUE metaphor through the notion of self-inflicted hurt. The contextual example conveys the idea of an individual consciously going against their own desires or deeply held beliefs, causing emotional pain and heartbreak.

- (22) wade -yad -ih alaa qalb -ih
 he placed hand his on heart his
 lit. 'he placed his hand on his heart'
 fig. to be anxious, scared

Example 1: Everyone keeps their hands on their hearts and wish to avoid war, warning of its dangers. Secretary-General of the United Nations, most European, Arab, and Asian countries, and most importantly, Iranian leaders and the American administration say they do not want war. (Token no. 59209562)

Example 2: It is no secret that such superstitions [astrology] attracts the attention of social media followers...You would always find a person, especially one who lacks faith in religion and science, disturbed and anxious about the future, always placing his hand over his heart for fear of what will happen, and at the same time you see him as greedy and yearning for a better future full of good luck! (Token no. 3260742428)

This expression employs the HEART IS AN OBJECT OF VALUE metaphor, where one metaphorically needs to physically guard the heart to represent feeling anxious or scared. This conceptualization further reflects the cultural belief in the heart's ability to manifest physical sensations in response to emotional experiences.

In the context of anxiety or fear, as depicted in the examples, the hand-on-heart gesture metonymically represents an attempt to exert control over the turbulent emotions arising from those psychological states.

- (23) haraq qalb in
burned heart their
lit. 'he burned someone's heart'
fig. to vex, exasperate someone

Example 1: It [poem] described his exile. In it, he addressed his wife, describing his love for her and the burning of his heart because he had no companion or anyone to help him during his illness. (Token no. 2029433921)

Example 2: Shaheen became certain of Faten's feelings, and felt the fire burning his heart, as he realized that his love for her was not impossible because she was married, as marriage could end in divorce even when two people are still overwhelmed by the power of love. (Token no. 3349081732)

Example 3: He confirmed in his confession that he wanted to "take revenge on her, so he decided to get rid of her son in order to burn her heart over him [her son] just as she burned his [the person confessing]." (Token no. 5719445329)

In the above expression, HEART IS A LIVING ENTITY, mapping FIRE to represent vexation, exasperation, and emotional anguish as a metaphorical burning of the heart-container's contents. Specifically, it instantiates the metaphor ANGER IS FIRE where the heart can be metaphorically "burned" by intense negative emotions like anger, grief, or anguish.

In (1), The poet's heart "burns" due to the anguish of separation from his beloved wife during exile and illness, with the burning represents his intense suffering and longing. In (2), a man, Shaheen, feels his heart metaphorically "burning" with the intense passion of forbidden love, highlighting the anguish caused by his unrequited feelings. In (3), the act of "burning her heart" is framed as an act of vengeance in response to a previous act of aggression, metaphorically inflicting the same intense emotional pain that she had previously caused.

- (24) khafaq qalb -uh la ha
throbbed heart his for er

lit. ‘his heart throbbed for her’

to fall in love with someone

Example: At that moment, the hunchback’s whole being, and feelings shook for this girl who came forward to help him. She looked at him with such tenderness and compassion, his heart throbbed for her. (Token no. 1447250914)

In this expression, HEART IS A LIVING ENTITY that can “throb” or pulsate in response to the emotional experience of love. Here, the physical sensation of the heart beating faster is mapped onto the experience of falling in love, an instance of the EMOTION IS A FORCE metaphor that can be linked to the concept of love in the Arab cultural context. The very concept of “falling in love” may carry different connotations and implications compared to Western cultures. For conservative Arab cultures, this act may be viewed as a profound emotional experience that can potentially challenge or disrupt these cultural expectations, particularly in cases of forbidden or taboo love.

- (25) ‘akthar min al -hami al al -qalb
more than the burden on the heart

lit. ‘more than the concerns on the heart’

fig. plenty

Example: In the age of the Internet and mobile phones, information has become more than a burden on the heart, where we now know too much about too little. (Token no. 497875659)

This expression maps burdens or concerns onto tangible loads that can be physically placed upon or weigh down the heart. The comparison of an abundance or “plenty” to being “more than the burden on the heart” suggests a metonymic association between the heart and emotions, particularly HEART FOR BURDENS.

Heart For Inner Self

- (26) habat al -qalb
 kernel of heart er
 lit. ‘the grain/kernel of the heart’
 fig. the person you love the most

Example 1: My ten-year-old daughter, Sadeem... is the grain of my heart... [she is] the light of the eyes and the life flowing from the precious soul. (Token no. 2740601902)

Example 2: He went to meet Salima, the grain of his heart, in the days of his youth. (Token no. 7174892608)

This idiomatic expression employs HEART IS AN OBJECT OF VALUE, utilizing “grain” or “kernel”, i.e., the most essential and valuable part of a plant, to refer to a favorite or beloved person. The person or thing being referred is of utmost importance, deeply cherished, and intrinsically connected to the individual’s core or being. In corpus data, this expression often refers to family members (1) or a person’s romantic interest (2).

- (27) suayda’ al -qalb
 endosperm of heart er
 lit. ‘the endosperm of the heart’
 fig. the depth of the heart, the most beloved

Example 1: A year has passed, and the soul still longs to meet you. O, you who had a pure heart, the endosperm of my heart is your resting place. Father, my feelings are conflicted. I accept God’s will [your death], but my heart still bleeds after our parting. (Token no. 1175793274)

Example 2: The sad scenes of its [war] poisonous arrows have struck the endosperm of the heart become too much for the heart to bear. Rather, they have become a heavy burden and a frightening nightmare in people’s memories’, which are already burdened with the pain and sadness of the past years of war. (Token no. 441749262)

Similar to the previous expression, HEART IS AN OBJECT OF VALUE in the above expression, it focuses on the “endosperm” or the innermost part of the heart as representing the most beloved person or entity (1). Specifically, the term “endosperm” refers to the nutrient-rich tissue within a seed that provides nourishment for the developing embryo. Using “endosperm” suggests a metonymic association between the heart and the deepest or most intimate part of one’s emotions or affections (2), i.e., HEART FOR DEEPEST EMOTIONS metonymy.

- (28) fataha qalb -hu li-
 he opened heart his for
lit. ‘to open his heart to something’
fig. to reveal oneself

Example 1: Your partner is trying to open their heart to you to find the reasons behind your unusual treatment. (Token no. 26400335)

Example 2: The Syrian people opened their hearts and homes to Armenians fleeing genocide at the beginning of the 20th century. (Token no. 133746185)

Example 3: A servant is in need of his Lord to open his heart to the Quran and see its treasures. (Token no. 327614910)

The above expression draws on HEART IS A CONTAINER. However, in examples (1) and (2), it extends to revealing one’s innermost self, including one’s emotions or vulnerabilities, i.e., exposing its contents.

Pattillo (2023) notes that in Christian thought, an “open heart” represents openness to divine grace. Similarly, in contextual usage like in example (3), MSA also taps into a conception where one’s heart capacity to be open and receptive to divine guidance. However, as asserted by Quranic teachings, the hearts of those who commit wrongdoings can become hardened and harsh (Murata, 1992). Conversely, if the heart is not receptive, it can become as hard as stone, linking back to idiomatic expression (5).

8. Cultural-Specific Models

Heart as Guide and Spiritual Receptor

- (29) 'aemaa al -qalb
blind of heart
lit. 'blind-hearted'
fig. lacking in insight

Example: The light [of his teachings] is only concealed from he who is blind-hearted, unconscionable, ignorant, and unobservant. (Token no. 507831915)

The VISION metaphor is mapped onto the heart, portraying it as having the capacity for sight or vision, which is then negated to indicate a lack of insight or understanding. It draws on the conceptual metaphor UNDERSTANDING IS SEEING. This personification of the heart as a “blind” entity reflects the cultural belief in the heart’s role as the source of intuitive understanding and perceptiveness (Baranyiné Kóczy & Sipőcz, 2023). It also stems from the broader Quranic model that views the heart as the locus of one’s innermost self, capable of providing deep insight and understanding beyond mere rational thought.

- (30) hadath -ahu qalb -hu
spoke he heart his
lit. 'his heart spoke to him'
fig. he felt it in his heart, as an intuition

Example 1: During this period, Omar bin Al-Khattab was experiencing an intense psychological conflict. His heart told him that these people might be right. (Token no. 2473225380)

Example 2: It was no mere sentence by the late writer Ahmed Khaled Tawfik, as we all witnessed it on the afternoon of Tuesday, April 3, 2018...It was as if the man had predicted the scenes of his funeral in his novel “*Coffee with Uranium*” when he said, “It was very likely that my burial would be Sunday, April 3,” as if his heart spoke to him, revealing to him the day on which he will die. (Token no. 6449901035)

HEART IS A PERSON, where the heart is personified as being able to “speak” and communicate intuitions to the person. It portrays the heart as an agentive organ that provides intuitive knowledge or guidance to inform the person’s judgments or decisions (1). It also connects to cultural models of the heart as a receptacle for divine guidance or spiritual wisdom, as suggested by the context of the writer’s premonition of his own death (2).

- (31) rabat alaa qalb -ih
 he tied-PAST on heart his
 lit. ‘to tie his heart’
 fig. God has given him power to endure

Example: His affliction is deep, and his grief at the loss of his entire family is even deeper. We ask God to grant him patience and fortitude. We ask God to tie his heart and grant him patience. (Token no. 340652987)

HEART IS AN OBJECT that can be bound or tied, and where the abstract notion of emotional strength or fortitude is understood in terms of a more concrete and physical domain. It draws on the metonymy HEART FOR EMOTIONAL STRENGTH. Most contextual examples in the corpus suggest that God is the only being who is capable of performing this action. By God metaphorically “tying” the heart, one is able to harness the emotional strength necessary to face adversities, such as the passing of a loved one.

Heart as Unity and Popularity

- (32) ‘akhadh bi -majamie al -qulub
 he took in totality of hearts
 lit. ‘he took the total of the hearts’
 fig. to capture hearts or be very popular

Example 1: The sun’s rays reflect on the mountains and hills on the horizon, revealing a picturesque view that captures all the hearts. (Token no. 958632258)

Example 2: During his lectures, he spoke words that captured all the hearts, engaging those listening to him mesmerizingly, so that none of them would leave until the lecture was over, not to mention that the attendance was large, no less than a thousand men. (Token no. 5316155986)

Example 3: She made it clear that she likes a rational man with sound logic, who, when he speaks, captivates hearts, and provokes minds, and whoever hears him cannot help but believe his words and admire his style and logic. (Token no. 649259816)

HEART IS A LIVING ENTITY, where hearts are conceptualized as beings that can be “captured” or won over, representing the ability to gain popularity or affection. The act of “capturing hearts” can both be performed by object or abstracts like beauty (1), or people (2), especially in terms of rhetoric and character (3).

This also suggests a HEART FOR AFFECTION metonymy, where there is an association between the heart and emotions, particularly love or affection. This metaphor reflects the cultural significance of winning the hearts and affections of others, which may be valued in the Arab context as a form of social capital or popularity.

(33) rabat alaa qalb rajul wahid
 one heart man one
lit. ‘on one man’s heart’
fig. to express solidarity and agreement

Example 1: The UAE flag is a symbol of identity, cohesion, and brotherhood that unites the people of the Emirates under the heart of one man, all behind one leader. (Token no. 212631)

Example 2: These struggling people will remain united on one man’s heart in the face of the occupier, until our full rights are restored, no matter how long it takes and no matter how great the sacrifices are. (Token no. 72589239)

HEART IS AN OBJECT that can be shared by multiple people who have the same opinion or position. The act of being “on one man’s heart” suggests a metonymic association between the heart and unity or agreement, where the heart represents shared identities (1), beliefs or perspectives (2), i.e., HEART FOR UNITY metonymy. This metaphor reflects the cultural value placed on solidarity, consensus, and unity within the Arab context, where shared beliefs and perspectives are symbolized by having one united heart.

IV. Discussion

The findings demonstrate that the heart in MSA is conceptualized through a variety of interrelated domains, reflecting both universal and cultural patterns. A central theme that emerges is the conceptualization of the heart as a moral compass. Expressions like “white heart” and “sound heart” draw on the COLOR and HEALTH metaphors to represent purity, virtue, and righteous intentions, reflecting the cultural belief in the heart as the seat of moral and spiritual purity.

Conversely, a “black heart” or “dead heart” metaphorically captures malice, ill-intent, and a lack of empathy, traits that are seen as antithetical to the heart’s sanctified role. These patterns underscore how the heart is deeply embedded within the cultural and religious framework of Arabic societies, serving as a symbolic embodiment of one’s moral character and proximity to God.

Another prominent theme is the heart’s representation as a source of strength, courage, and emotional resilience. Expressions like “heart of iron” map physical properties of solidity onto the heart to signify unwavering strength, fortitude, and an unyielding spirit. Conversely, a “weak heart” is equated with cowardice and lack of bravery. These linguistic patterns highlight the high value placed on stoicism, composure, and emotional self-control within traditional Arab culture, with the heart serving as a symbolic locus of these esteemed qualities.

The conceptualization of the heart as a living, responsive entity that can physically manifest emotional states is another emerging theme. Expressions depicting the heart as “sinking,” “throbbing,” or “dancing” draw on the heart’s physiological functions to capture the embodied, transparent experience of emotions. This aligns with the broader cultural model of the body as a medium for the outward expression of subjective, experiential phenomena (Maleej, 2008).

In addition, the heart is frequently conceptualized as a container that can be filled, emptied, or burdened by various psychological states, desires, and emotions. This container metaphor, while a common cross-cultural phenomenon (Baranyiné Kóczy & Sipőcz, 2023), is realized in cultural ways that reflect the central role of the heart in housing, regulating, and expressing the full range of human experiences within the Arabic-speaking context. This belief stems from the deep-rooted cultural and religious significance accorded to the heart, which is viewed as the center of one’s innermost self, including their emotional, spiritual, and moral essence (Murata, 1992).

Another emerging theme is the immense value and significance accorded to the heart within the Arabic cultural context. The heart is not merely portrayed as a physical organ but is conceptualized as an object of supreme value and preciousness that must be guarded, risked, or even metaphorically injured. Expressions like “placing one’s hand on the heart” to represent anxiety or “having one’s heart on the palm” to convey courage highlight the heart’s ontological preciousness, it is treated as something so valuable that its safety must be ensured through physical gestures.

The heart is also portrayed as an entity that can be potentially compromised, such as “stepping on one’s heart” to signify violating one’s own values and principles. Such depictions underscore the cultural belief that the heart houses the depths of an individual’s moral character and emotional core.

Such sacred status is further exemplified by expressions denoting the heart’s innermost depths as representing the ultimate object of affection, such as the “kernel/endosperm of the heart.” This lends vivid imagery to the conceptualization of the heart as a life-giving seed that contains one’s most cherished attachments. The idiom “without a heart” further captures this idea, describing someone completely devoid of empathy or basic human feeling.

Finally, the data also reveals the heart’s conceptualization as an authoritative source of insight, intuitive wisdom and divine guidance that transcends mere rational thought. Expressions like the “blind heart” lacking insight and the heart “speaking” its intuitions to the person lend it a privileged epistemological status rooted in Islamic theology. The Quran portrays the heart as the locus of spiritual wisdom and moral judgment, a faculty that allows one to perceive truth and receive divine enlightenment (Murata, 1992). This is exemplified by the metaphor of needing to “open one’s heart” in order to become receptive to spiritual knowledge.

Significantly, the valence of these heart conceptualizations is often highly context-dependent, reflecting the heart’s dual potential to embody both elevated ideals and human weaknesses. This nuanced and multivalent portrayal suggests that the heart in MSA is neither uniformly virtuous nor inherently flawed, but rather a complex and dynamic construct that encompasses the full spectrum of human experience.

Interestingly, the relative absence of expressions directly linking the heart to romantic love or intimate affection in the MSA corpus points to potential cultural differences in the heart’s conceptualization compared to Western contexts. This may suggest that the heart’s symbolic significance in Arabic-speaking communities may lean more towards moral, spiritual, and emotional fortitude, rather than the realm of interpersonal attachment and passionate desire. Further cross-cultural studies could shed light on these divergent cultural models and their linguistic manifestations.

It is also worth noting that this study was based on a relatively limited dataset of 33 idiomatic expressions. While these expressions were carefully selected and analyzed in-depth, a broader corpus of heart-related phraseology in MSA may uncover additional conceptual metaphors, metonymies, and cultural models that were not captured in the current investigation. The study has also identified several expressions that can be closely linked to Quranic teachings and Islamic philosophy. However, the analysis has only briefly touched upon these religious and theological dimensions. Future research could delve deeper into the linguistic conceptualization of the heart and its prominent role within the Islamic belief system.

V. Conclusion

This study explored the conceptualization of the heart in Modern Standard Arabic (MSA) through a qualitative, corpus-based analysis of 33 idiomatic expressions. By examining linguistic metaphors, metonymies, and imaginative structures employed to represent the heart, the study sought to uncover the cultural models and conceptual mappings that underlie Arab societies' understanding of this vital organ.

The key findings reveal conceptualizations that reflect both universal patterns of embodied cognition as well as cultural perspectives rooted in Arab beliefs, values, and experiences. Prominently, the heart emerged as a symbolic embodiment of morality, virtue, emotional fortitude, and receptivity to spiritual guidance, serving as a moral compass and the locus of one's innermost self.

A novel contribution of this study lies in its empirical investigation of heart metaphors within the formal MSA variety, an understudied area compared to regional Arabic dialects. The analysis elucidates how MSA taps into the heart's symbolic significance as established within the Arab-Islamic cultural framework, drawing upon Quranic teachings and philosophical ideals to conceptualize this organ as housing the depths of human character, morality, and spiritual wisdom.

In addition, the findings shed light on potential cultural divergences in the heart's symbolic connotations compared to Western contexts. While in Arabic the heart is strongly associated with fortitude, resilience, and divine receptivity, there was a relative lack of expressions linking it directly to romantic love or intimate desire. This may suggest cultural variations in the situating of the heart as an embodied source domain, an area warranting further cross-cultural inquiry.

Overall, the study's corpus-based methodology allowed for a contextualized examination of heart metaphors grounded in authentic language use, offering nuanced insights into the intricate interplay between universal and culture-specific conceptual patterns. However, the analysis drew upon a relatively limited dataset, leaving room for future investigations to uncover additional expressions and conceptual models through larger corpora.

References

- AOUN, Joseph E. – BENMAMOUN, Elabbas – CHOUEIRI, Lina: *The Syntax of Arabic*. Cambridge University Press, Cambridge, 2009.
- Almaany Dictionary (2010–2024).
- Almaany Dictionary
- BARANYINÉ KÓCZY Judit – SIPŐCZ Katalin: *Embodiment in Cross-Linguistic Studies*. Brill, 2023.
- BRENNINGER, Matthias – KRASKA-SZLENK, Iwona (eds.): *The Body in Language: Comparative Studies of Linguistic Embodiment* (Vol. 8). Brill, 2014.
- DĀWŪD, Muḥammad Muḥammad: *Mu ‘ġam at-ta ‘bīr al-iṣṭilāḥī fi ‘l- ‘arabiya al-Mu ‘āšira*. Dār Ġarīb li-ṭ-Ṭibā ‘a wa-’n-Našr wa-’t-Tauzī ‘, 2003.
- ENFIELD, N. J. – MAJID, A. – VAN STADEN, M.: „Cross-linguistic categorisation of the body: Introduction.” In: *Language Sciences*, 28 (2006)/2–3, 137–147.
- GIBBS Jr., Raymond W.: *Embodiment and Cognitive Science*. Cambridge University Press, Cambridge, 2005.
- GRADY, Joseph E.: *Foundations of Meaning: Primary Metaphors and Primary Scenes*. University of California, Berkeley, 1997.
- HOLES, Clive: *Modern Arabic: Structures, Functions, and Varieties*. Georgetown University Press, Washington, D.C., 2004.
- KÖVECSES, Zoltán: *Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling*. Cambridge University Press, Cambridge, 2003.
- KÖVECSES, Zoltán: *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Cambridge University Press, Cambridge, 2005.
- LAKOFF, George – JOHNSON, Mark: *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press, Chicago, 2008.
- MAALEJ, Zouhair: „Figurative language in anger expressions in Tunisian Arabic: An extended view of embodiment.” In: *Metaphor and Symbol*, 19 (2004)/1, 51–75.
- MAALEJ, Zouhair: „The embodiment of fear expressions in Tunisian Arabic.” In: *Applied Cultural Linguistics*, 2007, 87–104.
- MAALEJ, Zouhair: „The heart and cultural embodiment in Tunisian Arabic.” In: *Culture, Body, and Language: Conceptualizations of Internal Body Organs across Cultures and Languages*, 2008, 395–428.
- MAALEJ, Zouhair A. – YU, Ning (eds.): *Embodiment via Body Parts: Studies from Various Languages and Cultures* (Vol. 31). John Benjamins Publishing, 2011.
- MAALEJ, Zouhair: „Culturally Embodied Conceptualizations of the Heart, with Special Reference to Tunisian Arabic.” In: BARANYINÉ KÓCZY Judit – SIPŐCZ Katalin (eds.): *Embodiment in Cross-Linguistic Studies*. Brill, 2023, 199–227.

MOFARREJ, Omar – RABAB'AH, Ghaleb: „Conceptualizations of the Heart in Jordanian Arabic: A Cognitive Perspective.” In: *International Journal of Linguistics*, 12 (2020), 65. DOI: 10.5296/ijl.v12i4.17360

MOUSSA, M. S.: *A Dictionary of Idiomatic Expressions in Written Arabic: For the Reader of Classical and Modern Texts*. American University in Cairo Press, Cairo, 2014.

MURATA, Sachiko: *The Tao of Islam: A Sourcebook on Gender Relationships in Islamic Thought*. SUNY Press, 1992.

PATTILLO, K.: „The sanctity of English ‘heart’.” In: *Embodiment in Cross-Linguistic Studies*. Brill, 2023, 267–283.

PRAGGLEJAZ GROUP: „MIP: A Method for Identifying Metaphorically Used Words in Discourse.” In: *Metaphor and Symbol*, 22 (2007)/1, 1–39.

SHARIFIAN, Farzad: „Conceptualizations of del ‘heart-stomach’ in Persian.” In: SHARIFIAN, F. et al. (eds.): *Culture, Body, and Language: Conceptualizations of Internal Body Organs across Cultures and Languages*. John Benjamins, 2008, 247–265.

SHARIFIAN, Farzad: *Cultural Linguistics: Cultural Conceptualisations and Language* (Vol. 8). John Benjamins Publishing Company, 2017.

Sketch Engine (n.d.).

Sketch Engine

Appendix

1. Appendix A: Idiomatic Expressions

Table A.

Idiomatic Expressions Retrieved from <i>A Dictionary Of Idiomatic Expressions In Written Arabic For The Reader Of Classical And Modern Texts</i> by Mahmoud Sami Moussa	Page number	Idiomatic Expression	Meaning
	443	mayyit alqalb	heartless
	444	qad qalbhu min hajar	to have a heart of stone, be cruel
	442	jamid alqalb	hard-hearted
	443	rabat alaa qalbih	God has given him power to endure
	443	ghaliz alqalb	cruel
	443	ghas qalbuh fi qadamayh	to have one's heart in one's boots, be panicked
	406	ghas qalbhu fi sadrih	to have one's heart in one's mouth, be nervous
	442	khafaq qalbuh laha	to fall in love with someone
	443	raqasa qalbhu fi dulue'ih	to rejoice
	443	haraq qalbih	to vex, exasperate someone
	442	farigh alqalb	in a very bad state
	444	ashrab fi qalbih	to be filled with a desire
	442	'akthar min alhami alaa alqalb	plenty
	445	wade yadih alaa qalbih	to be anxious, scared
	442	das alaa qalbih	to break your own heart by doing something against what you love
	442	habat alqalb	the person you love the most

	443	suayda' alqalb	the depth of the heart, the most beloved
	442	basit alqalb	naïve, innocent
	443	yewqtae niat alqalb	heartbreaking
	442	kabir alqalb	kind-hearted
	444	'akhadh bimajamie alqulub	to be very popular
	442	'aemaa alqalb	lacking in insight
	443	fataha albhu li	to reveal oneself

Table B.

Idiomatic Expressions Retrieved from <i>Mugam Attabir Al-Istilahi Fi Al Arabiya Al Mu'asira</i> (A dictionary of idiomatic expressions in contemporary Arabic) by Mohammad Mohammad Dawud	Page number	Idiomatic Expression	Meaning
	440	qalbuh 'abyad	a heart free of envy and malice
	441	qalbuh 'aswad	to express that one's heart is full of malice toward other people
	441	qalbuhi hadid	to signal courage
	383	alaa qalb rajul wahid	to express solidarity in opinion or position

Table C.

Idiomatic Expressions Retrieved from <i>Almaany Online Dictionary</i>	Idiomatic Expression	Meaning
	salim alqalb	of pure intentions, one who has goodwill
	dha'if alqalb	lacks courage, a coward
	qalbhu 'ala kaffihi	to risk himself
	bila qalb	heartless
	qalb dafe'	kind, generous
	hadath ahu qalbhu	he felt it in his heart, as an intuition

2. Appendix B: Usage-Based Linguistic Data Retrieved from Sketch Engine

1. A believer is said to have a white heart, one that is void of hatred. (Token no. 263572822)
2. His heart turned black, losing all sense of empathy. (Token no. 555361733)
3. Tolerance is one of the most important and complex topics...if you instill [tolerance] in a child, he will grow up to be sound-hearted and loving. (Token no. 254154619)
4. A sound heart is one that does not desire what displeases God. (Token no. 201552484)
5. As for the heartless, they are not affected, nor do they learn from situations, nor do they fear the consequences. (Token no. 1343691353)
6. She nodded, her golden hair flying from around her face, mesmerizing even those with a heart of stone. (Token no. 1559472207)
7. Arab and Persian sources depicted his character in a frightening way: he was extremely cruel, hard-hearted, and prone to bloodshed. (Token no. 383141065)
8. There are good, weak-hearted young men who are influenced by these words and are determined to do [something] because so-and-so said, "Whoever does not do that is not a man," so it is a way of proving manhood. (Token no. 617663411)
9. If a weak-hearted person is afflicted with slander, he ought to distract himself from disappointment and the pretexts of victimization. (Token no. 721068613)
10. A person with a heart of stone is surely different from that who possesses a heart of iron thanks to their courage, bravery, and superior ability to confront terror, all without losing their empathy. (Token no. 590991123)
11. Sayed faces life's struggles from a young age and his enthusiasm grows strong until his heart becomes made of iron, allowing him to work closely with a major businessman. (Token no. 148229383)
12. His affliction is deep, and his grief at the loss of his entire family is even deeper. We ask God to grant him patience and fortitude. We ask God to tie his heart and grant him patience. (Token no. 340652987)
13. Try to be a compassionate manager, not one who is rude or cruel. (Token no. 177798069)
14. His heart sunk to his feet as he sank into his armchair. It embarrassed him that he was on the verge of tears despite being a mature man on the threshold of old age. (Token no. 6981491313)
15. Her heart sank in her chest as she saw the powerful and demanding Nasser who always made her cry, going to sleep sniffing, indicating a long, hot cry that left a trail of dry tears on his firm cheeks. (Token no. 6186863048)
16. At that moment, the hunchback's whole being and feelings shook for this girl who came forward to help him. She looked at him with such tenderness and compassion, his heart throbbed for her. (Token no. 1447250914)

17. She giggled again and his heart danced happily in-between his ribs. (Token no. 6170361876)
18. It [poem] described his exile. In it, he addressed his wife, describing his love for her and the burning of his heart because he had no companion or anyone to help him during his illness. (Token no. 2029433921)
19. Shaheen became certain of Faten's feelings, and felt the fire burning his heart, as he realized that his love for her was not impossible because she was married, as marriage could end in divorce even when two people are still overwhelmed by the power of love. (Token no. 3349081732)
20. He confirmed in his confession that he wanted to "take revenge on her, so he decided to get rid of her son in order to burn her heart over him [her son] just as she burned his [the person confessing]." (Token no. 5719445329)
21. It was as if God was saying...Remember Me when you are blessed, and I shall remember you when you are weak, empty-hearted, and craving sin, so that I may protect you and fortify you. (Token no. 2482975224)
22. The ancient Arab imbibed in his heart the love of language, so he composed poetry and prose using it, crafting precious words of wisdom. (Token no. 1691051181)
23. He issued this ruling at a time when wine was imbibed into everyone's hearts in the world. Paul the Apostle's followers deemed drinking water without wine as degrading to their status, the people of Iran considered it a drink fit for royals, while the people of India saw no better alternative to grow closer to their gods, not to mention that most religious and worldly rituals also utilized wine. (Token no. 4688436256)
24. In the age of the Internet and mobile phones, information has become more than a burden on the heart, where we now know too much about too little. (Token no. 497875659)
25. Everyone keeps their hands on their hearts and wish to avoid war, warning of its dangers. Secretary-General of the United Nations, most European, Arab and Asian countries; Most importantly, Iranian leaders and the American administration say they do not want war. (Token no. 59209562)
26. It is no secret that such superstitions [astrology] attracts the attention of social media followers...You would always find a person, especially one who lacks faith in religion and science, disturbed and anxious about the future, always placing his hand over his heart for fear of what will happen, and at the same time you see him as greedy and yearning for a better future full of good luck! (Token no. 3260742428)
27. ...the soldier, who has his heart on his palm, does not know whether he will return home or die a martyr. (Token no. 265809381)
28. I heard a sound again that interrupted my thoughts...I said to myself, go to the bathroom to see where this sound is coming from... and so, I went to the bathroom and had my heart on my palm. (Token no. 6422590449)

29. He found himself facing a very difficult decision: either he would get married, start a family, have children, and give up literature, or he would step on his heart, his emotions, and his love, and devote himself entirely to literature. (Token no. 1014828516)
30. My ten-year-old daughter, Sadeem... is the grain of my heart... [she is] the light of the eyes and the life flowing from the precious soul. (Token no. 2740601902)
31. He went to meet Salima, the grain of his heart, in the days of his youth. (Token no. 7174892608)
32. A year has passed, and the soul still longs to meet you. O, you who had a pure heart, the endosperm of my heart is your resting place. Father, my feelings are conflicted. I accept God's will [your death], but my heart still bleeds after our parting. (Token no. 1175793274)
33. The sad scenes of its [war] poisonous arrows have struck the endosperm of the heart become too much for the heart to bear. Rather, they have become a heavy burden and a frightening nightmare in people's memories', which are already burdened with the pain and sadness of the past years of war. (Token no. 441749262)
34. Those who have gone to the streets to protest are simple-hearted people, their goal is to live in peace. (Token no. 4842191989)
35. When I came to know Father, I found him to be a simple-hearted and sentimental man...He loved Jesus from a simple heart that was as naïve as a child's. (Token no. 6739725230)
36. What happened recently in Palestine cuts the strings of the heart, even making them bleed. (Token no. 478256455)
37. A big-hearted, selfless, and conscientious man. (Token no. 607661850)
38. It is common that there are people who claim to be big-hearted and loving to all people, including friends and even foes. (Token no. 610213944)
39. Feel better soon, precious Marcel. May your warm heart that spreads its utmost joy and beauty recover soon. (Token no. 294461164)
40. The sun's rays reflect on the mountains and hills that appear on the horizon, revealing a picturesque view that captures all the hearts. (Token no. 958632258)
41. During his lectures, he spoke words that captured all the hearts, engaging those listening to him mesmerizingly, so that none of them would leave until the lecture was over, not to mention that the attendance was large, no less than a thousand men. (Token no. 5316155986)
42. She clarified that likes a rational man with sound logic, who, when he speaks, captivates hearts and provokes minds, and whoever hears him cannot help but believe his words and admire his style and logic. (Token no. 649259816)
43. The UAE flag is a symbol of identity, cohesion, and brotherhood that unites the people of the Emirates under the heart of one man, all behind one leader. (Token no. 212631)

44. These struggling people will remain united on one man's heart in the face of the occupier, until our full rights are restored, no matter how long it takes and no matter how great the sacrifices are. (Token no. 72589239)
45. The light [of his teachings] is only concealed from he who is blind-hearted, unconscionable, ignorant, and unobservant. (Token no. 507831915)
46. During this period, Omar bin Al-Khattab was experiencing an intense psychological conflict. His heart told him that these people might be right. (Token no. 2473225380)
47. It was no mere sentence by the late writer Ahmed Khaled Tawfik, as we all witnessed it on the afternoon of Tuesday, April 3, 2018...It was as if the man had predicted the scenes of his funeral in his novel "Coffee with Uranium" when he said, "It was very likely that my burial would be Sunday, April 3," as if his heart spoke to him about the day of his death. (Token no. 6449901035)
48. Your partner is trying to open their heart to you to find the reasons behind your unusual treatment. (Token no. 26400335)
49. The Syrian people opened their hearts and homes to Armenians fleeing genocide at the beginning of the 20th century. (Token no. 133746185)
50. A servant is in need of his Lord to open his heart to the Quran and see its treasures. (Token no. 327614910)

Brayan Yair Romero Cuellar

Effects of Semantic Awareness and Language Proficiency Level on Processing Interlexical Homographs*

Bilinguals must cope with higher cognitive demands in terms of language production and comprehension since they are continuously activating and deactivating languages. In addition, in the written language, bilinguals must process interlexical homographs, i.e. words that share the same spelling across languages but have different meanings, in contrast to monolinguals who operate within a single language system. For instance, the word *son* refers to a family member in English, while in Spanish it means *sound*. Researchers have studied visual word recognition by using interlexical homographs in semantic priming, lexical decision and language decision tasks, translation recognition tasks and relatedness judgment tasks. These methods have mostly presented interlexical homographs with written stimuli, namely words in either the target language or the non-target language, as well as non-words. As a result, participants may lean toward the meaning linked to the language of presentation of the stimuli. To mitigate this potential bias, this study examines bilingual lexical access among Spanish-English speakers using multimodal stimuli that pair interlexical homographs with images. Thirty participants completed a semantic awareness task, which enabled me to observe whether, while reading the interlexical homographs, one language is more prominent or both languages are activated. Additionally, I analyzed if semantic awareness and language proficiency level influence these activation patterns, thereby offering insights into bilingual processing mechanisms. I found that semantic awareness levels correlated with the overall accuracy performance and greater L2 proficiency resulted in less response errors as to the retrieval of the English meanings. This indicates some modulation(s) these two factors exert on bilingual visual word processing.

I. Introduction

In this paper, I present the results of a bilingual visual word recognition test carried out among Spanish-English bilinguals. Visual word recognition involves mapping out a written form onto its corresponding phonology and semantics. It is essential for reading all through life, but especially in the beginning phase of learning to read. Reading constitutes a fundamental ability for successfully fulfilling everyday activities such as making sense of written documents and communicating. Being a Spanish-English bilingual myself I became interested in how the bilingual mind processes two languages at the lexical level. Scholarship on bilingualism has addressed this complex issue by focusing on two main interrelated aspects:

* A dolgozat a 2025-ös OTDK Humán Tudományi Szekciójának angol és alkalmazott nyelvészet tagozatában szerepelt. Témavezető: Prof. Dr. Navracsics Judit.

language storage (integrated vs separate lexicons) and language access (selective vs non-selective). In addition to that, research has unveiled the influencing effects of certain factors, e.g. word frequency, neighborhood density, local context, language proficiency, etc., in recognizing words.

Dual language processing has been analyzed by studying the way bilinguals activate languages when selecting the meanings of interlexical homographs (IHs). Interlexical homographs are words that exhibit identical written forms but different meanings across languages. For instance, the word ‘pan’ refers to a cooking utensil in English, while in Spanish it means *bread*. The visual word recognition test used in this research aimed at shedding light on whether semantic awareness, a dimension of metalinguistic awareness (MeLA), and language background, particularly language proficiency, modulate the meaning activation of interlexical homographs. I hypothesized that higher semantic awareness and greater language proficiency lead to shorter reaction times and higher accuracy levels, which are measures for language activation.

The inclusion of multimodal stimuli (interlexical homographs paired with images) in the task, along with the pre-activation of both languages, allows for more accurate results as it mitigates any potential language-based bias arising from participants believing that the interlexical homographs they are reading are only L1 or L2 words. Even though, at an initial stage, bilinguals are unable to entirely deactivate one of the meanings of an interlexical homograph, the presence of materials from only one language (linguistic context effects) in the stimulus list composition (Dijkstra et al. 1998b) can somehow affect the word recognition system, modulating the activation level of competing words (Grosjean, 1997). Therefore, this might lead to no homograph effect (Dijkstra et al., 1998 & 2000).

This study is structured as follows. Chapter 1 provides a theoretical literature review upon which this research is built. Chapter 2 outlines the employed methodology. Chapter 3 and 4, respectively, offer the results and the discussion of the findings derived from the analysis of the reaction times and accuracy rates obtained from the semantic awareness task. Finally, in Chapter 5, I will summarize the key conclusions from this research.

1. Literature Review

Metalinguistic awareness and semantic awareness

Most individuals speak their (first) languages with little or no conscious understanding of their internal functioning. They can produce language without actively reflecting on its intricacies—unless they hold an interest in, for example, becoming a language teacher. This unconscious and intuitive language knowledge, which is also known as epilinguistic awareness (Gombert, 1992), opposes the concept of metalinguistic awareness (MeLA), which refers to the capacity to intentionally and thoughtfully access, comprehend and use language. Jessner (2006) describes

it as the “ability to focus attention on language as an object in itself or to think abstractly about language, enabling one to play with or manipulate language” (p. 42). In addition, MeLA involves language users going through an initial stage, prior to the language encoding and/or decoding, where they analyze the meaning conveyed in the shape of a linguistic expression (Malakoff & Hakuta, 1991).

Metalinguistic awareness is closely connected to bilingualism and multilingualism since it both influences and is influenced by the learning or acquisition of languages, especially in the education context (Cummins, 1978; Reder et al., 2013). For example, Lasagabaster (1998, 2001) found that language proficiency and metalinguistic awareness strongly correlated in that the more proficient students were in the languages they knew, the greater they scored in metalinguistic awareness tasks. Furthermore, research done by Kopečková (2018) on trilingual children in a primary multilingual program asserted that:

Early multilingualism...carries positive implications for the pupils' metalinguistic awareness and knowledge of the L1, and...early and extensive contact with an L2...has positive effects on the acquisition of additional languages. (pp. 9–10)

Her findings indicated that students in multilingual programs performed better in metalinguistic awareness tasks in each of their languages (L1, L2, L3) than those in traditional language programs. This underscores the role of metalinguistic awareness in successful multilingual acquisition.

Metalinguistic awareness functions at all linguistic levels and allows for analysis of components ranging from sounds and letters to words and texts. Among these levels is semantic awareness, which is critical for understanding and managing meaning within and between language(s). This capacity underlies vocabulary acquisition, recognition of sense relations, context comprehension, and meaning inference, which all might add up to the development of MeLA as a whole.

At the heart of semantic awareness is semantics itself, the study of how language conveys meaning. Semantics analyzes relationships between words, such as synonymy (similar meanings), antonymy (opposite meanings), polysemy (multiple meanings), among others. This knowledge is essential for bilinguals, who must interpret and distinguish between meanings not only within language, but also across languages. It guides them in navigating cross-linguistic interactions and choosing words that fit the context more accurately.

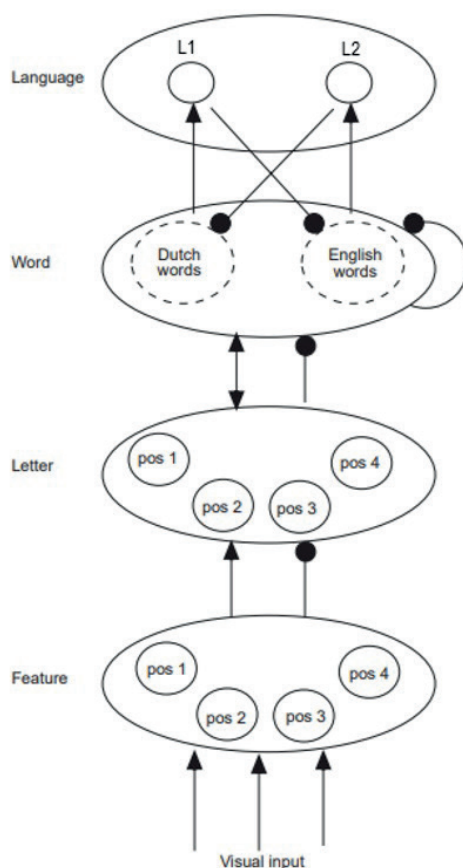
Given that meaning is a core aspect in bilingual language processing, both in production and comprehension, semantics plays a central role in various models of bilingualism. This can be seen in the Bilingual Interactive Activation Plus (BIA+) model and the Semantic, Orthographic, Phonological Interactive Activation (SOPHIA) model.

Models for bilingual word recognition

The BIA+ model (Dijkstra & Van Heuven, 2002) incorporates phonological and semantic levels that were previously specified in the Semantic, Orthographic, Phonological Interactive Activation model (SOPHIA) (Dijkstra & Van Heuven, 2001). SOPHIA accounts for visual and auditory processing in word identification. It encompasses sublexical and lexical layers, both interacting with each other and including orthography and phonology aspects (letters and phonemes, clusters, syllables, whole words, and meaning). Low-level sublexical features trigger activation of the word of the target language while suppressing the other language. Once the appropriate language is activated, the semantic representation is also accessed. This allows the system to decide whether or not an item has a meaning attached to it.

The BIA+ model was built upon the Bilingual Interactive Activation (BIA) model (Dijkstra and van Heuven, 1998). The BIA model is a bilingual extended version of the language Interactive Activation (IA) model of word perception (either auditory or written) in the monolingual domain, crafted by McClelland and Rumelhart (1981). The IA model comprises a bidirectional and interactive process that runs in parallel (bottom-up and top-down) at different levels (or level nodes). In word recognition, feature, letter and word levels interact with each other and processing takes place simultaneously. This communication between level nodes is ruled out through excitatory and inhibitory mechanisms which spread activation from one level to another. This allows for the increase or decay of potential competitors. Lateral inhibition occurs within level nodes when the existence of one unit (node) suppresses the others.

Like the IA, the BIA model matches visual input to an entry in the mental lexicon (word). It supports the idea of one integrated lexical system whose access is language independent (see Section on Bilingual mental lexicon). However, the BIA tailors the IA model for bilingual contexts by introducing “language nodes” that are linked to all the word nodes, thus assigning language membership (language tag). According to the BIA model (Figure 1), when we see a string of letters, this visual input concurrently activates/inhibits features, letters, and words between and within nodes, based on their (mis)alignment with the input patterns and regardless of the language. Once activated words reach their respective language node, inhibitory feedback is sent down, suppressing all words associated with the opposite language node. In this model, language nodes function as a mechanism adjusting the level of language activation. At the same time, they are subject to not only data-driven influence (bottom-up), but also top-down effects, external to the lexical identification system itself, which might facilitate or slow down the recognition of a word in a given language (contextual pre-activation). In that sense, language nodes act as filters channeling any existing outside forces into the word recognition system.

*Figure 1. The Bilingual Interactive Activation (BIA) model.
Adapted from Dijkstra and Van Heuven (2002)*

Nevertheless, the BIA model does not sufficiently describe the effects of linguistic and non-linguistic contexts in bilingual word recognition. In addition to that, it lacks phonological or semantic representations and does not explain the way participants respond to a specific task and the interactions of such tasks with the word recognition system. This led to the BIA model being revised and extended, and as a result, some new components were added. The extension of the BIA model was known as the BIA+ model. The BIA+ model (Figure 2) is permeated by Green's (1998) postulates regarding task schemas and task control. This is reflected in the concurrence of two clear-cut systems: word recognition and the task/decision systems. In fact, Green's (1998) Inhibitory Control (IC) model outlines how bilingual language production within the lexico-semantic system is controlled by bilinguals and the way this control is dependent on task specifications, thus complementing the BIA model.

The BIA+ model follows the same principle as the BIA model in that there is one single shared mental compartment storing both languages and being accessed non-selectively. Nonetheless, these presuppositions are applied not only to orthographic representations but also to phonological and semantic codes, that is, bilingual word identification is influenced by orthography as well as meaning and sound overlap across languages (Dijkstra, Grainger and Van Heuven, 1999; Jared and Kroll, 2001). Like in the BIA model, in the BIA+ model processing of visual input relies on the resemblance in written form between the string presented and the potential candidates in either language. The more the input coincides with an entry in the mental lexicon, the stronger its activation is. Moreover, the level of activation of candidates is affected by the degree of overlap, L2 proficiency, frequency, recency of use, etc. Once units are activated at the (sub)lexical orthographic level for both languages, their corresponding semantics and phonology subsequently become active (Grainger, 1993) (see figure 2). The fact that sound-based and meaning-based information is retrieved later than orthography in the recognition process accounts for the temporal delay assumption where L1 phonological and semantic representations get activated faster than those of L2, on the basis that L1 codes commonly exhibit a higher frequency. This results in L1 exerting more influence over L2 than vice versa (cross-linguistic effects).

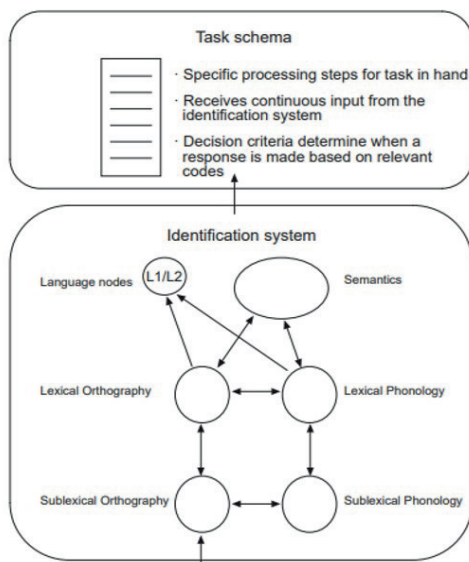

Figure 2. The BIA+ model for bilingual word recognition.
Adapted from Dijkstra & Van Heuven (2002)

On the other hand, in the BIA+ model, language nodes are redefined, losing their non-linguistic functions as language filters and recipients of context pre-activation and adjusting their linguistic roles to distinct layers of processing. Although language nodes keep being responsible for language tagging within the recognition system, this language labeling comes in the form of representations linked to the lexical items themselves. Non-linguistic contextual effects, originating from task instructions and demands, participants' expectations, etc., influence a task and decision system, which is constantly communicating with the word identification system. The task and decision system (task schema) encompasses a series of cognitive processes that need to be undertaken when fulfilling a specific task (D. W. Green, 1996, 1998b). The schema varies from one task to another. Integrated into the task schema is a mechanism for decision making that monitors the activation in the identification system and generates an outcome based on that information. The word identification system is, in turn, affected by linguistic context arising from lexical, syntactic and meaning drives (e.g. sentential constraints).

Recently, a new model combining notions from both BIA+ and RHM (Revised Hierarchical Model, see section 1.1.4) has been introduced. It is called Multilink (Dijkstra et al., 2018b). It focuses not only on word identification but also on production and lexical-semantic processing.

Sense relations

Sense relations imply internal references that establish connections between units within a vocabulary system, as opposed to the concept of meaning relations that embody an external link between a word and an entity in the physical or abstract world (Jackson & Amvela, 2000). Sense relations lie on a paradigmatic axe in contrast to syntagmatic relations that dictate the way two words co-occur in a syntactic pattern. Words that establish sense relations can be replaced by another one in a specific sentential spot. Some sense relations represent similarity (synonymy) and opposition (antonymy), while others express hierarchical relation (hyponymy and hyperonymy) and part-whole relationship (meronymy).

Synonyms are conceived to have identical meanings. However, there are always subtle differences that prevent them from being used interchangeably in all situations. For instance, in a sentence like *I hold my loved ones close to my heart*, the word 'close' cannot be changed for 'near' as the idea of emotional attachment will be missed. Antonyms exhibit contrast between elements that are oppositional (the adjective 'short' is the opposite of the term 'tall'). There are different types of antonyms: gradable antonyms, contradictory or complementary antonyms (Jackson & Amvela, 2000).

Hyponyms and hypernyms represent a generality/specificity relationship where a subordinate element (kind-of) belongs to a superordinate category. For example, the words 'pine' and 'maple' are members (hyponyms) of the super category 'tree' (hyperonym). In the same line, meronyms draw a part-of relation in which there is

representation of a single entity in connection with its constituents; for instance, ‘petal’ and ‘stamen’ are parts (meronyms) of ‘flower’ (whole).

The bilingual mental lexicon

One of the most important questions that has been debated in bilingualism literature is how bilinguals store and access the lexical units of their two languages. Extensive recent and past research has been conducted in this regard (e.g., Bobb & Kroll, 2018; Dijkstra et al., 2018; Kroll, 2017; Kroll et al., 2022). Two opposing hypotheses have been formulated. The first one is built upon the assumption that word access is language dependent, that is, bilinguals only activate and search for word candidates from the mental lexicon of the language that is relevant to the context (language-selective access hypothesis) as suggested by Gerard & Scarborough (1989). This view presupposes that there is no interaction between both codes since they are stored in two separate memories (Kollers, 1963, 1966b; Tulving & Colotla, 1970). In contrast, the language-nonselective access hypothesis posits that there is one integrated lexicon, a single compartment, which contains both languages; so, bilinguals initially process an input irrespective of the language system it belongs to. This allows for a dynamic interrelatedness between languages where information coming from both sources interacts and competes in real time and therefore influences lexical processing.

Even though there is supporting evidence for both perspectives, recently, the integrated lexicon hypothesis has become more accepted. In fact, it has been widely tested and validated through a variety of approaches and methods ranging from priming paradigms, lexical and language decision tasks, translation tasks, etc. (De Groot, 2011; van Assche, Duyck, & Hartsuiker, 2012). The sources for investigating language non-selectivity in lexical access and language storage come from how bilinguals process ambiguous words: interlexical homographs (words that have the same orthographic form but different meanings across languages), interlingual homophones (words that have identical sounding patterns but different meanings from one language to another), and cognates (words that share the same or a similar spelling/pronunciation and refer to the same notion).

This large amount of evidence supporting simultaneous dual language activation and information exchange in the two codes has been found among pairs of languages with same (e.g., Schwartz et al., 2006) and different scripts (e.g., Hoshino & Kroll, 2007). Moreover, it has been seen in different language modalities: written, spoken and signed systems (e.g., Morford et al., 2010). It has also been observed in L2 beginners as well as in more advanced language users, although at varied degrees. Insights into these interactions across languages in the mental lexicon have revealed not only the representation of the L2, but also how the first language evolves and is shaped as bilinguals use and gain more and more experience with their L2 (e.g., Brice et al., 2021, Chang, 2013).

Two initially conceived opposing models have driven efforts to understand the functioning and organization of the bilingual mental lexicon. On one hand, the connectionist BIA model, along with its extended version: the BIA+ (see 1.1.2 for a detailed description). On the other hand, the Revised Hierarchical Model (Kroll & Stewart, 1994) addresses earlier postulates regarding whether the retrieval of translation equivalents is mediated by lexical transfer or by straightforward access to the conceptual representation (Potter et al., 1984). The RHM states that there are separate lexical items with links at lexical and conceptual levels. Such connections differ from one another in strength. Following a developmental framework, this model assumes that early L2 learners might make use of L1 to access the meaning of L2 words, resulting in a stronger dependence on L1 and a weaker connection to the concept. However, language users who have accumulated more proficiency directly map out lexical units onto their semantics without resorting to their native language. Studies have shown that individuals at different stages in the learning of their L2 can exhibit both L1-mediated retrieval (e.g., Ferré et al., 2006) and a direct connection to the conceptual representation (e.g., Dufour & Kroll, 1995).

Although the Revised Hierarchical Model might seem antagonistic to the BIA+ model, both models can complement each other to offer a more comprehensive explanation of how processing takes place in the bilingual mental lexicon. Two characteristics of the RHM have been identified to be of great importance for accounting for language control in bilinguals (J. F. Kroll, 2024). The first one has to do with the reliance on L1 as a gateway to the meaning of L2 words. This function might be responsible for regulating both languages. The second one lies in the possibility of triggering the activation and subsequent inhibition of L1, which is fundamental in finding out how bilinguals navigate competition/interference across languages, especially when one language system is stronger than the other, and the role of proficiency in such navigation.

Visual word recognition studies

Visual word recognition studies run parallel to the research on the (bilingual) mental lexicon, as presented in the previous section. Homographs (words that have the same spelling but denote different notions) have been used to account for visual word recognition processing either within language or across languages. In monolingual literature, a key issue is whether all meanings of a homograph are initially activated, or if they are context constrained. Some studies support the first observation, yet they claim that the level of activation is modulated by meaning frequency (Hogaboam & Perfetti, 1975). However, a preceding sentential context biased toward one of the readings might facilitate its activation while restraining the other, regardless of meaning frequency (Duffy et al., 1988). This would support the idea that meaning selection depends on context.

In bilingualism research, interlexical homographs (the word ‘fin’ means ‘end’ in Spanish, whereas in English it represents the part of a fish) have served to provide

evidence for the language-nonselective activation by primarily relying on words in isolation. In doing so, different approaches have been taken, ranging from the comparison of word frequency in each language (Dijkstra, Timmermans, & Schriefers, 2000; Kerkhofs et al., 2006) and the analysis of processing time (measured by reaction times) and accuracy when encountering interlexical homographs, in contrast to monolingual control words (Dijkstra et al., 1998; 1999).

Analyzing interlexical homographs through several paradigms and tasks has yielded different nuanced results. In a semantic paradigm, Beauvillain and Grainger (1987) discovered priming effects in a lexical decision task, since interlexical homographs, used as primes, facilitated the activation of only the meaning of the homographs with high frequency. On the other hand, Dijkstra et al. (1998) has identified no homograph interference (slower recognition processing due to the competition of the two meanings) when the stimulus list composition only had interlexical homographs, words in the L2 target language, and non-words. Once L1 lexical items were included and they required a “no” answer, Dutch-English bilinguals exhibited facilitation (faster reaction times) in a lexical decision task where they responded “yes” if a word in either language was shown. This facilitation effect resulted from participants having two meanings available to be used in either language to make that decision. As a result, task demands along with the inclusion of stimuli in only one or both languages can imply equal, faster or slower processing.

Lastly, top-down influences can affect how recognition of interlexical homographs operates. Being in a setting (a country) where L1 or L2 is spoken or widely used can bias participants toward interpreting IHs in the reading of the prominent language, be it L1 or L2. According to Grosjean (2001), bilinguals behave linguistically differently in a completely monolingual environment than in a bilingual setting.

On the matter of visual word recognition among Spanish-English bilinguals, several studies have been carried out since the 1980s. One of the first scholars who conducted research in this regard was Gerard and Scarborough (1989). Through a lexical decision experiment, they found no influence of the non-target language on the identification of the target meaning of interlexical homographs, shedding light on the language-selective hypothesis. Later, Altarriba et al. (1992) explored cross-linguistic competition when interlexical homographs appeared in a sentence context. By using Rapid Serial Visual Presentation (RSVP), the authors compared semantic context and language context. Spanish-English bilinguals displayed longer latencies and decreased accuracy to name IHs with respect to English controls in L2, regardless of sentence alignment with the L1 or L2 meaning of the interlexical homograph.

Most of the data (reaction times – accuracy levels) collected with regards to interlexical processing come from proficient bilinguals. Nevertheless, in real life, unbalanced bilinguals outnumber those who are equally proficient in both languages. Unbalanced bilinguals have a language that is more dominant, which usually, but not always, corresponds to their native language. For instance, in Schwartz and Kroll's (2006) study, Spanish-English bilinguals with higher and lower

English proficiency levels were asked to identify as quickly as possible specific words embedded in English sentences, which were semantically constrained at different degrees. The target words could be either interlexical homographs (IHs), cognates, or control words (only English words). The findings concluded that lower-proficiency bilinguals struggled more with IHs as seen in accuracy rates being reduced compared to regular English words. This difficulty was present irrespective of semantically sentential constraints. Bilinguals with lower proficiency found it harder to ignore Spanish meanings of the interlexical homographs. In contrast, higher-proficiency bilinguals could benefit from the English language context and sentence meaning to lower confusion from their first language. This highlights the importance of language proficiency in managing cross-language interference, influence and interaction.

Moreover, Schwartz and Da Luz Fontes (2008) identified interference in both single-word context and sentence context when Spanish-English bilinguals performed a semantic task in which they had to decide whether an English word preceded by another English word (prime) were associated in meaning. Prime-target word pairs could be related (e.g., water–LIQUID) or unrelated. As for the unrelated condition, a prime could be a word totally unrelated to the target word in terms of its semantics (e.g., mask–BOAT) or a prime coinciding with Spanish (L1) by a certain form-mediated relationship [e.g., bark (barco): BOAT].

Following a similar paradigm, Macizo et al. (2010) pointed out the existence of inhibitory processes suppressing the irrelevant language information in visual word comprehension in a relatedness judgment task which required participants to say whether series of two English words were semantically linked. The researchers observed slower response times to homographs paired with words related to the Spanish meaning of the homograph, compared to control words. These inhibitory processes, along with some possible modulators, have been corroborated in further research done with other languages. For instance, Pivneva et al. (2014) demonstrated that, when processing homographs in second language sentences, French-English bilinguals with better executive control handled interference from the non-target meaning more successfully. Furthermore, Durlik et al. (2016b) utilized the task of Macizo et al. (2010) to examine the participation of inhibition in resolving meaning conflict across languages and the possible influencing role of L2 proficiency. Polish-English interlingual homographs and English translations of the Polish homographs' meanings were used. The results suggested the presence of homograph interference and generalized inhibition mechanisms. However, L2 proficiency did not appear to modulate the effects of interference and inhibition, possibly because participants' proficiency levels were not heterogeneous enough, thus contributing little variability to the analysis.

More recently, some accounts have continued to reinforce the validity of the BIA+ model in explaining visual word recognition of Spanish-English interlexical homographs, as well as the cross-linguistic ambiguity phenomenon associated with them, especially when processing not only identical but also near-identical

interlingual homographs (e.g. Marshall, 2021b). Additionally, new literature, as well as past literature, keeps investigating how different factors can affect visual word recognition. For example, Shi and Sánchez (2010b) and Martínez-García (2023) noted the role of word familiarity and the effects of orthography on the recognition of words among Spanish-English bilinguals respectively.

2. Curreant study

Research questions

The main objective of this study is to describe whether semantic awareness and language proficiency influence the recognition of interlexical homographs within the context of an awareness task with multimodal stimuli. The research question of the study is:

Do semantic awareness and language proficiency level affect the activation of both languages to the same extent in Spanish-English bilinguals?

This main question can be broken down into the following sub-questions:

Does proficiency level modulate language activation while reading interlexical homographs?

Does semantic awareness reflect latencies and accuracy in the processing of interlexical homographs?

Hypotheses

It is expected that high proficiency levels in both languages lead to greater accuracy and shorter reaction times in recognizing interlexical homographs as proficient bilinguals could manage the inhibition of their more dominant language more efficiently.

Higher semantic awareness should yield shorter reaction times and higher accuracy rates, particularly in unrelated conditions (stimuli without cross-language semantic conflicts), as unrelated stimuli lack the complexity of language interference, no inhibitory processes need to be mobilized (Macizo et al., 2010), which allows for faster semantic processing.

II. Methods

1. Design

This study has a single-factor within-participants design since all participants were exposed to the same conditions. 30 subjects performed a semantic awareness task and completed a Bilingual Language Profile questionnaire (Birdsong et al., 2012).

2. Participants

30 Spanish-English bilinguals (19 females) took part in this research. All participants were native speakers of Spanish. Most of them (18) can be considered as late bilinguals since they began to be exposed to English after age seven (Silverberg & Samuel 2004). In contrast, the remaining participants can be described as early bilinguals due to their exposure to the second language, starting at age of three to six years (Meisel, 2004). Five participants were excluded from the analysis because they did not reach the threshold score in the pre-test (at least 80% of correct responses, see Section 2.3.2). Consequently, only the materials of 25 participants (16 females) were taken into consideration.

Despite displaying heterogenous language competences, participants met Grosjean's definition regarding bilingualism. They all regularly used both of their languages with different people and purposes to fulfill everyday life activities (Grosjean, 1998). The mean age of participants was 28.00 (SD=7.74). 15 participants were between the ages of 19-27, and 10 participants were over 27 years old. All participants were undergraduate or graduate students residing in Hungary at the time of the experiment. Further information on the participants' linguistic background is reported in the Results section (Chapter 3), as part of BLP questionnaire results.

3. Instruments

Bilingual language profile (BLP)

The Bilingual Language Profile (BLP) questionnaire was administered right before participants undertook the awareness task. To ensure that all the information was correct, the BLP questionnaire was compiled in the L1 of the participants, i.e. in Spanish. It consisted of 19 questions in total, inquiring about some relevant personal information and linguistic background. However, the data gained from the questionnaire is not revealed in this research to protect the anonymity of the participants.

The BLP (Birdsong et al., 2012) was designed to assess language history, proficiency, use, and attitudes in the two languages of bilinguals through self-reports. Its scores can be employed altogether to determine speakers' relative

language dominance or separately to have a picture of the bilingualism of individuals based on a set of language-related factors and variables. Even though the BLP questionnaire provides information on language dominance, for the purposes of this research, its modules will be considered in its individuality to see the effects of specific dimensions of bilingual language background and experience in activating interlexical homographs.

As for the self-report measures used in the questionnaire, vast existing research has shown that language proficiency and language history being self-assessed by bilinguals coincide with results from behavioral linguistic performance (Chincotta & Underwood, 1998; Flege et al., 2002; Jia et al., 2002b; Gollan et al., 2012; Marian et al., 2007;). In fact, Birdsong et al. (2012) compared if self-reported proficiency reflected objective scores obtained from a standardized proficiency test. The authors found a significant strong correlation ($r = .63$, $p < .01$) between self-reported proficiency levels on the BLP and performance on the Oxford Placement Test (OPT) in French.

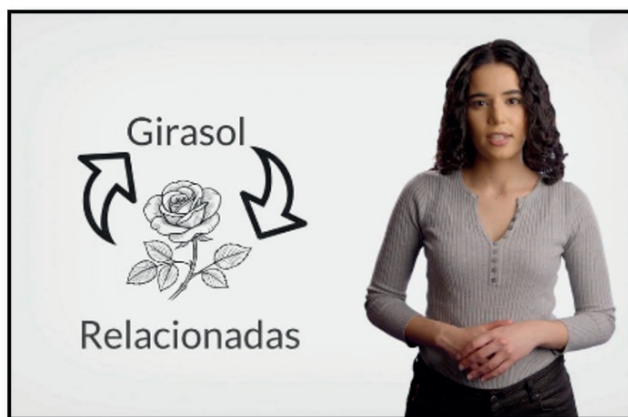
Semantic awareness test

The semantic awareness task employed in this study replicates, to some extent, the design used by Macizo et al. (2010) and Durlak et al. (2016b) (see Section 1.1.5 for a detailed description of these studies). This task was chosen to provide evidence for the activation and suppression of irrelevant homograph meanings, similar to the findings of Schwartz and Arêas (2008), who reported interference effects but did not use interlexical homographs (see Section 1.1.5 for further details). Unlike the aforementioned studies, the present research paired words (interlexical homographs) with images (non-verbal stimuli). Images, like words, are capable of activating identical semantic representations (Nelson & Castano, 1984). Additionally, the types of semantic relationships (i.e., sense relations) represented in the word–image pairs were systematically controlled, and participants were trained to distinguish these from mere associations. This approach aimed to minimize the influence of subjective, culture-dependent interpretations of the semantic relatedness between words and images. Given that the task involved semantic awareness, care was taken to ensure that participants were sensitive enough to detect the intended sense relations. Without this sensitivity, their responses—and the time taken to produce them—might not have reflected actual cognitive processing, but rather inaccurate and random choices and reaction times.

In the semantic awareness test administered in this research, participants were asked to decide whether the presented stimuli on the screen were related in meaning. A custom-made program was built in MATLAB using the Psychtoolbox-3 software. The codification of the program was developed with assistance of ChatGPT AI chatbot. Before conducting the experiment, the appropriateness of its design as well as its functioning were meticulously tested several times not only by the researcher, but also by two scholars that are familiar with this kind of behavioral

methods. In this study I opted to use an approach that did not directly ask individuals to say whether an input is a word or a non-word (lexical decision task) or what language an item belongs to (language decision task). Participants might think their L2 command is being evaluated and therefore play smart and neglect any L1-related information. Instead, I disguised word identification by having subjects to figure out the existence of sense relation between the interlexical homograph and the image. In doing so, I made sure that participants reached the semantic level of the interlexical homograph, allowing me to analyze the activation and competition between both meanings of an interlexical homograph, as well as the subsequent inhibition of one of them, in the bilingual mind.

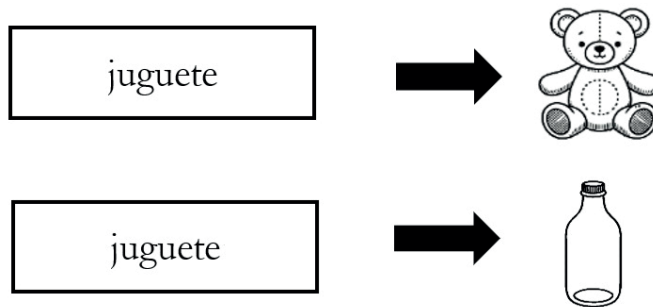
The whole experiment consisted of three sections: (i) an AI-generated instructional video; (ii) a semantic awareness pre-test; and (iii) a semantic awareness test where interlexical homographs were presented. The instructional video was customized using an AI tool called Colossyan. It lasted 2 minutes 24 seconds. Participants were unable to skip any segment of the video and had to watch it completely until the end. The video displayed an AI human-like avatar that explained the task to be performed along with some examples of the sense relations and non-sense relations participants could encounter in the task (Figure 3). The examples included a word followed by an image and then a short explanation of the sense relation or non-relation between the two of them.

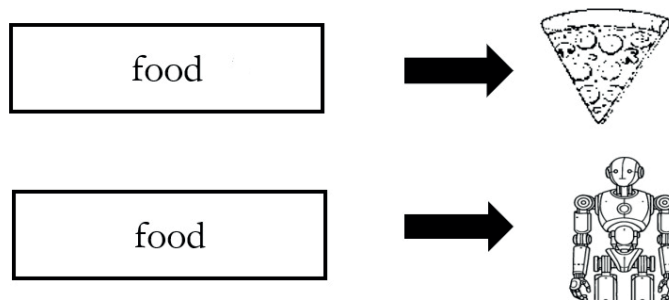
*Figure 3. View of the AI generated instructional video.
The avatar is explaining an example of the sense relation (hyponymy)
between a word (Girasol: sunflower) and an image (of a rose)*

As for the pre-test, it aimed at measuring participants' semantic awareness prior to the interlexical homograph test. Participants were not informed of the existence of a pre-test. The pre-test had an eliminatory nature. Participants needed to meet a pre-defined threshold (80% of correct responses) for their results to be included in the study. Those who did not reach that pre-determined percentage were left out. This accuracy threshold, widely used in cognitive and psycholinguistic research, guaranteed that participants exhibited a clear understanding of the task and that they were sensitive to sense relations and therefore able to adequately identify them.

The stimuli employed in the pre-test consisted of 20 content words (see appendix 1); each one was matched with an image related or unrelated to the meaning of the word in terms of sense relations (Figures 4 & 5). There were no cross-language competitors in the stimulus list. Since I wanted participants' both languages to be activated (Grosjan, 1997) before the interlexical homograph test, and in order to avoid any potential contextual pre-activation (Dijkstra & Van Heuven, 2002) favoring only one of the two language nodes involved (Spanish node and English node), half of the words were in Spanish, and the other half in English.

*Figure 4. Example of a Spanish word-image pair in the pre-test.
The upper pair illustrates the related condition (hypernymy/hyponym relation).
While the lower pair represents the unrelated condition.*

*Figure 5. Example of an English word-image pair in the pre-test.
The upper pair illustrates the related condition (hypernymy/hyponym relation).
While the lower pair represents the unrelated condition.*

The semantic awareness test's stimuli consisted of 32 Spanish-English interlexical homographs adapted from Macizo et al. (2010). For clarity purposes, from now on, this semantic awareness task will be referred to as *interlexical homograph test*. The interlexical homographs used in this study were all content words. Function words were excluded because of their lack of meaning. The Spanish-English interlexical homographs were chosen irrespective of their meaning frequency, due to their limited number.

All images had black & white drawing line style. They were AI-generated using DALL-E system and then edited if necessary to eliminate potential distractors. The images depicted sense relations of the standard meaning (culture-independent notion) of the interlexical homographs. As seen in Figure 6, for example, the interlexical homograph “pan” was paired with an image representing a hyponymic relation of its meaning in Spanish “bread” (a baguette is a kind of “bread”). Similarly, it was matched with an image drawing a hyponymic /hypernymic relationship of its meaning in English; “pan” and “pot” are both members of the same super category “cooking utensils”. Finally, the interlexical homograph was paired with an image unrelated to either of the meanings in the two languages: a chair does not establish a sense relationship with the word “pan”.

To ensure that the images represented the target meanings, around 15 students from the Applied Linguistics MA program at the University of Pannonia were asked to name the images during an in-person session. The students belonged to 8 different nationalities and their responses were compared to the intended meanings. All items were presented in the center of a 15-inch computer screen set to 1,366 × 768 pixel resolution and they were seen from a distance of approximately 50–80 cm. Words were presented in black lowercase letters against a white background. Images were displayed 400 × 400 pixel resolution against a white background. The software Psychtoolbox-3 was used for data collection (reaction times and accuracy rates).

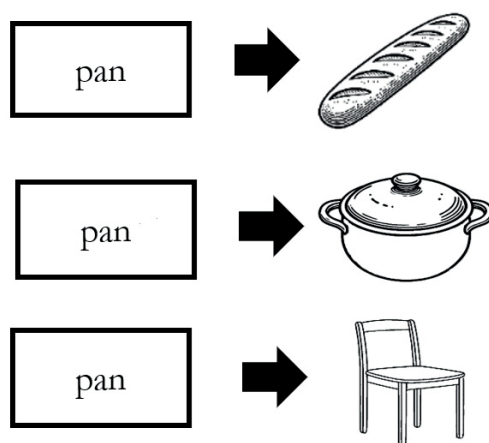

Figure 6. Example of an interlexical homograph paired with images.

The participants were tested individually, in a quiet room. They received some preliminary instructions from the investigator. They were not told the language of the words they would encounter. Once they entered an identified code given in advance, the instructional video was displayed on the computer screen. All participants were instructed to press the appropriate button on the keyboard as quickly and correctly. Once the video finished, they proceeded to take first the pre-test and then the interlexical homograph test. In both, reaction times were measured from the time span between the display of the image on the screen to the pressing of one of the response buttons. As can be seen in Figure 7, a trial consisted of: (1) a fixation cross for 500 ms; (2) a word for 1000 ms; (3) a blank screen for 500 ms; (4) an image for 3000 ms. There was an intertrial blank screen for 1000 ms.

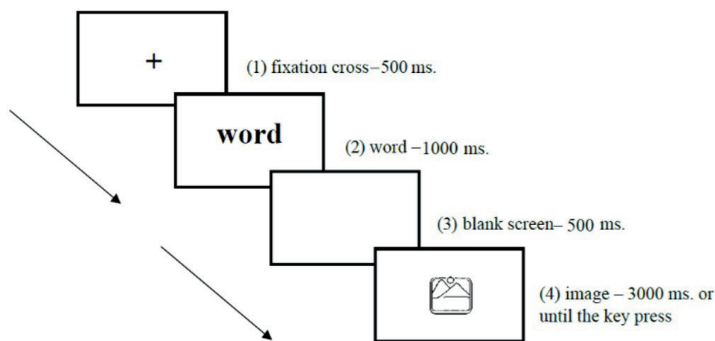

Figure 7. Example of a task trial for both pre-test and interlexical homograph test.

The participants were instructed to decide whether the presented image was related in meaning to the word they saw previously by pressing one of the buttons on the right (yes) or left (no) sides of the keyboard. The pre-test consisted of 40 trials in total. A word randomly appeared twice followed by an image for each of the two conditions (related to the word meaning and unrelated). The interlexical homograph test had 96 trials in total. The pattern of presentation is as follows: a word (interlexical homograph) was randomly displayed at three different times, each time followed by an image for the three conditions (related to the Spanish meaning of the interlexical homograph, related to the English meaning and unrelated to either language).

5. Result analysis procedure

In order to investigate the influence of language proficiency and semantic awareness on reaction times and accuracy while processing interlexical homographs, language proficiency and semantic awareness measurements are required. The BLP questionnaire that was used in this research allowed for collecting data on the participants' language background. In addition, the pre-test served as an assessment

tool for participants' semantic awareness prior to the interlexical homograph awareness task. To report on reaction times, accuracy rates and correlations, mean response accuracy and mean reaction times in all different conditions (for both the pre-test and the interlexical homograph test) were calculated and used for analysis (e.g.: mean accuracy for Spanish related trials). The calculations and correlations were performed in JASP statistics program.

III. Results

1. BLP questionnaire analysis

This section presents the participants' language proficiency in L1 and L2 as measured by the BLP. Table 1 shows that on average, participants'

- L1 exposure, as measured by the language history, was significantly greater than L2 exposure ($t(24) = 23.39, p < 0.001$);
- L1 use was significantly more frequent than L2 use ($t(24) = 5.07, p < 0.001$);
- L1 proficiency level was significantly higher than L2 proficiency ($t(24) = 6.54, p < 0.001$).
- L1 attitude was significantly better than L2 attitude ($t(24) = 7.50, p < 0.001$);
- L1 total background was significantly stronger than L2 total background ($t(24) = 14.35, p < 0.001$).

	L1(Spanish)	L2(English)	Significance
Language History	M=45.63 SD=4.62	M=12.42 SD=5.6	$p < 0.001$
Language Use	M=32.30 SD=6.68	M=19.66 SD=7.39	$p < 0.001$
Language proficiency	M=53.48 SD=1.86	M=45.30 SD=5.95	$p < 0.001$
Language Attitude	M=52.75 SD=4.36	M=32.23 SD=11.90	$p < 0.001$
Total Language Background	M=184.18 SD=7.96	M=109.62 SD=22.44	$p < 0.001$

Table 1. Participants' linguistic background data

As noted in Table 1 and Figures 8 and 9, values across all dimensions of the linguistic background are more homogenous in L1 than in L2. This would indicate a greater variability in L2 scores, suggesting a more heterogeneous diversity in participants' language experiences and skills in English. On the other hand, L2 proficiency and L2 history influence each other because they both correlate ($r = 0.44; p = 0.02$), indicating that as one variable increases, the other tends to increase as well. Participants with a stronger L2 history showed a higher proficiency and the other way around.

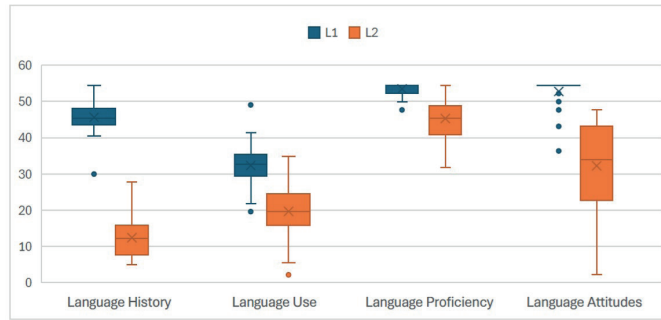

Figure 8. Distribution of total linguistic background values in L1 and L2

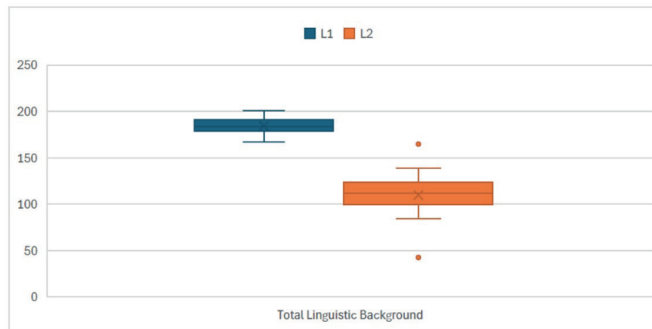

Figure 9. Total linguistic background values

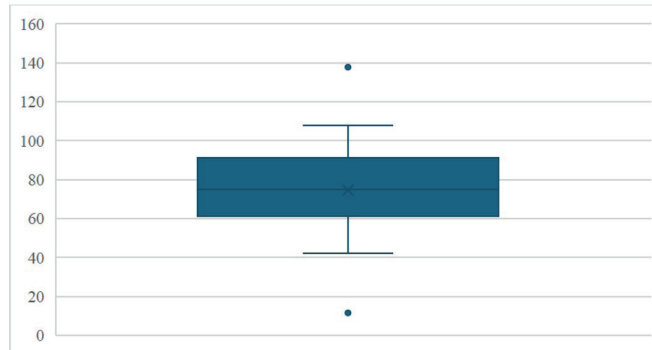

Figure 10. Distribution of language dominance values among participants

On average, participants' language dominance was 74.55 according to the BLP formula ($M=74.55$, $SD=25.96$), which meant that the participants are L1 dominant bilinguals (Figure 10).

2. Pretest

Reaction times

The mean of the reaction times (ms) for the overall pre-test was 1094.99 ms. ($SD=5.15$).

Accuracy rate

The mean of the accuracy rate (%) for the overall pre-test was 90% ($SD=6.6$; $p<0.001$).

3. Interlexical homograph test

Reaction times

The mean reaction times (ms) for the overall interlexical homograph test was 1215.26 ms. ($SD=201.62$). There is no significant difference ($t(24) = 0.04$, $p=0.9$) between the reaction times of Spanish and English conditions, indicating that the mean scores are almost identical (Table 2). However, it is possible to say that Spanish meanings of the interlexical homographs were responded to slightly more slowly than the English ones.

Reaction times comparison: Spanish and English conditions				
Spanish related		English related		Significance
M	SD	M	SD	
1251.90	204.24	1250.77	206.61	$p<0.9$

Table 2. Reaction times: Spanish vs English conditions – interlexical homograph test

However, when the reaction times of the Spanish and English conditions were each compared to the reaction times of the unrelated condition, some significant differences become evident. First, participants responded more quickly (Table 3) to the unrelated meaning of the interlexical homographs compared to the Spanish notion ($t(24) = 3.93$, $p<0.001$). Likewise, reaction times were slower in the English condition than in the unrelated condition ($t(24) = 4.08$, $p<0.001$), as indicated in Table 4.

Reaction times comparison: Spanish and unrelated conditions				
Spanish related		Unrelated		Significance
M	SD	M	SD	
1251.90	204.24	1143.10	233.14	$p<0.001$

Table 3. Reaction times: Spanish vs unrelated conditions – interlexical homograph test

Reaction times comparison: English and unrelated conditions				
English related		Unrelated		Significance
M	SD	M	SD	
1250.77	206.61	1143.10	233.14	p<0.001

Table 4. Reaction times: English vs unrelated conditions – interlexical homograph test

Accuracy rate

The mean accuracy rate (%) for the overall interlexical homograph test was 74.95% ($SD=5.85$). A significant difference between accuracy rates for the Spanish and English conditions is observed (Table 5). English related meanings were responded to more accurately than Spanish related meanings ($t(24) = 3.41, p = 0.002$).

Accuracy rate comparison: Spanish and English conditions				
Spanish related		English related		Significance
M	SD	M	SD	
55.75 %	16.77	70.12 %	10.00	p= 0.002

Table 5. Accuracy rate: Spanish vs English conditions – interlexical homograph test

Moreover, when accuracy scores for the Spanish and English conditions are each compared to the unrelated condition, some significant differences arise. Participants were more accurate (Table 6) in the unrelated meaning condition than in the Spanish one ($t(24) = 12.51, p < 0.001$). Similarly, they responded more accurately in the unrelated condition than in the English one ($t(24) = 13.96, p < 0.001$), as shown in Table 7.

Accuracy rate comparison: Spanish and unrelated conditions				
Spanish related		Unrelated		Significance
M	SD	M	SD	
55.75 %	16.77	99.00 %	1.74	p<0.001

Table 6. Accuracy rate: Spanish vs unrelated conditions – interlexical homograph test

Accuracy rate comparison: English vs Unrelated and conditions				
English related		Unrelated		Significance
M	SD	M	SD	
70.12 %	10.00	99.00 %	1.74	p<0.001

Table 7. Accuracy rate: English vs unrelated conditions – interlexical homograph test

4. Comparison pre-test and interlexical homograph test

Reaction times

As reported in Table 8, responses were significantly faster in the pre-test than in the interlexical homograph test ($t(24) = -3.29, p = 0.003$).

Reaction times comparison: pre-test vs Interlexical homographs test				
Pre-test		Interlexical homograph test		Significance
M	SD	M	SD	
1094.99	249.17	1215.51	201.62	p= 0.003

Table 8. Reaction times: pre-test vs interlexical homograph test

Accuracy rate

Participants performed significantly better in the pre-test than in the interlexical homograph test ($t(24) = 12.56, p < 0.001$) as evidenced in Table 9.

Accuracy rate comparison: pre-test vs Interlexical homographs test				
Pre-test		Interlexical homograph test		Significance
M	SD	M	SD	
90.00 %	5.15	74.95 %	5.85	p<0.001

Table 9. Accuracy rate: pre-test vs interlexical homograph test

Correlations

A strong, positive significant correlation ($r = 0.69; p < 0.001$) was identified between reaction times in the pre-test and in the interlexical homograph test. This means that participants who exhibited prolonged reaction times in the pre-test also tended to take longer to respond in the interlexical homograph test. Conversely, those with faster response times in the pre-test reacted more quickly in the interlexical homograph test. This correlation points out cognitive performance consistency among participants, ensuring measurement reliability. In addition to that, a medium, positive significant correlation ($r = 0.41; p = 0.04$) was detected between accuracy rates in the pre-test and in the interlexical homograph test. Those who performed higher on the pre-test also scored higher in the interlexical homograph test. Oppositely, those with lower accuracy rates on the pre-test also tended to show lower performance on the interlexical homograph test.

5. Interlexical homograph test correlations with linguistic background

When results from the interlexical homograph test (reaction times and accuracy rates) were paired with the scores of the different linguistic background dimensions (obtained from the BLP), two main significant correlations were found: L2 proficiency positively correlated with the mean accuracy rate for the English condition ($r = 0.42$; $p = 0.03$) and, L2 history also showed a positive correlation with the mean accuracy rate for the English condition ($r = 0.44$; $p = 0.02$). This suggests that participants with a higher L2 proficiency and a richer L2 history displayed greater levels of accuracy when recognizing the meaning of the interlexical homographs as opposed to bilinguals with a less extensive L2 history and lower L2 proficiency.

IV. Discussion

The findings of this study highlight the way in which language proficiency and semantic awareness modulate the processing of Spanish-English interlexical homographs (IHs), thereby providing insights into bilingual word recognition. Patterns of reaction times (RTs) and accuracy rates were measured during a semantic awareness task. Slower latencies and lower scores in the interlexical homograph test than in the pre-test support the idea of increased cognitive demands, as a result of navigating lexical ambiguity in the bilingual mind. When retrieving the meaning of interlexical homographs in order to figure out their relationship with the images, bilinguals invested additional mental effort and time choosing from competitors across languages: Spanish and English. Since, in the pre-test, participants processed words existing only in one language system (either L1 or L2), they did not encounter such cross-linguistic online activation and competition of both readings, therefore, leading to faster responses and better performance. This aligns with the BIA+ model (Dijkstra & Van Heuven, 2002) and the language-nonselective access hypothesis, which posits that bilingual word recognition implies accessing both languages at the same time.

Within the interlexical homograph test, an identical pattern was observed. Unrelated meanings exhibited significantly higher RTs and greater accuracy rates in contrast to Spanish and English related notions. This indicates that when mapping a written form onto one of the two meanings of an interlexical homograph, bilinguals experienced cross-linguistic interference, that is, potential lexical candidates from the other language were also turned on during word recognition (Dijkstra & van Heuven, 2002; Durlík et al. 2016b), delaying meaning selection in the target language. In order to manage such linguistic parallel activation, the bilingual mind must mobilize some inhibitory mechanisms (Macizo et al., 2010; Durlík et al. 2016b) that suppress the non-target language, resulting in prolonged reaction times and reduced accuracy. When the unrelated condition is left out of the equation and the Spanish-related and English-related conditions are compared to each other, participants tended to display similar reaction times (close processing speed across

both languages), with the English-related condition being slightly faster by 1.13 ms. This small difference may be attributed to asymmetric meaning frequency of the interlexical homographs in each language (Hogaboam & Perfetti, 1975). In fact, one interpretation of the interlexical homograph might be more prominent or familiar to speakers than the other, regardless of the language membership.

Accuracy rates provide evidence for the role of language proficiency and language history in resolving semantic conflicts. L2 proficiency was moderately correlated with accuracy rates obtained from the English-related condition ($r = 0.42$; $p = 0.03$). This finding differs from that of Durlak et al. (2016b) as L2 proficiency did have an effect on the correct L2 meaning identification of IHs. This discrepancy may result from a greater variability in L2 proficiency among participants in the present study. This reinforces the assumption that higher L2 proficiency enhances bilinguals' ability to resolve cross-language ambiguity effectively (Schwartz and Kroll, 2006), leading to more accurate retrieval of the English lexical representations. Indeed, L2 proficiency might boost inhibitory control mechanisms that allow bilinguals to deactivate their dominant language (L1) more easily and focus on the L2 meaning (Green, 1998; Kroll et al., 2008).

The language knowledge speakers have of a second language might equip them with more language control (Kroll & Stewart, 1994) to balance the relative degree of involvement of the native language while processing input in the other language. In addition to that, second language proficiency may regulate the strength of the L2 lexical representations in the mental lexicon, facilitating their access. Furthermore, the correlation of L2 proficiency with accuracy rather than with reaction time indicates that L2 proficiency affects accuracy more directly than speed in bilingual lexical processing. This may suggest that, while L2 proficiency favors successful meaning selection, the actual speed of activation is less dependent on proficiency and more reliant on the cognitive processes involved.

Since proficiency only reflects language skills at a specific moment, it cannot be considered in isolation but as the result of several factors, as seen in the correlation between L2 proficiency and L2 language history ($r = 0.44$; $p = 0.02$). L2 history seems to be a determinant of accuracy in bilingual word processing. A richer set of cumulative experiences with the second language (L2 history) positively correlated with a better performance on accessing the English-related meanings ($r = 0.44$; $p = 0.02$). These experiences involved age of acquisition, the duration of language exposure, and the extension of learning in different settings (school, foreign country, family, work, etc.) throughout participants' lives. Subjects with a more extended exposure to English scored higher in English-related conditions, while those with shorter-term language experience struggled more to properly retrieve the L2 target notions. Efficient access to English meanings during tasks involving ambiguous words might be grounded by the strength of L2 lexical networks in the bilingual mind. The intensity of such semantic interconnections might be shaped and enhanced by the experiences participants have had with their second language. On the other hand, just like language proficiency, language history might also foster

inhibitory processes that help subjects cope with L1 interference. These findings are in line with the integrated lexicon hypothesis (Dijkstra & Van Heuven, 2002), as bilinguals with richer L2 histories are likely to develop stronger inhibitory control mechanisms to turn off irrelevant L1 information when processing interlexical homographs. On the other hand, the significant difference between accuracy rates for the Spanish and English conditions in the interlexical homograph test may stem from individual differences, with participants being more familiar with the English meanings and less so with the Spanish ones.

Semantic awareness, as one dimension of Metalinguistic Awareness (MeLA), has shown to have a critical influence on visual word recognition. In fact, the positive correlation between accuracy rates in the pre-test and in the interlexical homograph test ($r = 0.41$; $p = 0.04$) reveals the multifaceted nature of semantic awareness. It operates not only within language, allowing for the identification of words in a single language (as in the pre-test), but also across languages, facilitating the recognition of lexical items with cross-language competition (as in the interlexical homograph test). Consequently, semantic awareness acts as a cognitive foundation for bilingual lexical processing since the ability to identify and interpret sense relations can be transferred and applied to tasks with different degrees of complexity, involving one to multiple language systems.

Since interlexical homographs entail an overlap in the written form but a mismatch in meaning, semantic sensitivity plays a paramount role. Given that Metalinguistic awareness (MeLA) influences the learning or acquisition of languages (Cummins, 1978; Reder et al., 2013) and considering that having the ability to manipulate meaning (semantic awareness) is one of the multiple manifestations of MeLA, it can be possibly stated that semantic awareness contributes as well, to some extent, to language development. Thus, higher semantic awareness might pave the way to achieving high proficiency in L2 and the more proficient bilinguals are, the more effectively they handle intrusion of L1 and L2 meaning retrieval in bilingual visual word processing. Nevertheless, the lack of correlation between language proficiency and semantic awareness measures from the pre-test might suggest that semantic awareness in isolation does not reflect language mastery. It is in conjunction with other dimensions of MeLA that semantic awareness may have an effect on language proficiency.

Based on the patterns of activation described, it is possible to say that participants simultaneously activated both languages. Furthermore, L2 language proficiency, along with L2 history, significantly modulated such activation by facilitating the selection of English meanings, as seen in L2-related accuracy rates. Semantic awareness also played a dynamic role in lexical ambiguity resolution. Those with high accuracy scores in the simple pre-test also achieved high performance in the subsequent more cognitive demanding task (interlexical homograph test). Consequently, I can conclude that hypothesis (1) was partially confirmed. While higher L2 proficiency levels led to greater accuracy, but only in L2 meaning retrieval, it did not significantly impact reaction times. This indicates that L2 proficiency

improves accurate L2 word identification but does not affect processing speed. Hypothesis (2) was also partially validated, as semantic awareness did not influence reaction times in the interlexical homograph test, but only the overall accuracy rates.

V. Conclusions

This study expands our understanding of the dynamic interplay between language proficiency and semantic awareness, on one side, and visual word recognition of Spanish-English interlexical homographs, on the other. The results coincide with models of visual word recognition, like the BIA+ model, which proposes that bilinguals have one integrated lexicon where the two languages are constantly interacting and influencing each other. Such interactions and influence lead to cross-linguistic interference and an increased cognitive burden when selectively retrieving meaning in one language.

Additionally, the findings point out that both second language proficiency and semantic awareness are modulators of bilingual word identification. The correlation between English-related accuracy scores and L2 proficiency supports the view that higher proficiency in second language reinforces language-specific meaning selection, facilitating the inhibition of the non-target notions. However, the lack of influence of L2 proficiency on reaction times suggests that accuracy rather than speed relies more on L2 skills in bilingual processing. This study employed self-reported measures of language proficiency. Even though a moderate correlation between these measures and accuracy rates was found, a more objective method for assessing language proficiency levels could have shown a stronger interdependence since self-ratings scores have been claimed to be less accurate (Tomoschuk et al., 2018).

Semantic awareness seems to have an effect in successfully accessing lexical items as participants who were more sensitive to sense relations performed better in the behavioral task. The connection between semantic awareness and bilingual visual word recognition has some implications on the practice of language teaching and on the learning and acquisition of languages. Educators should focus attention on the importance of boosting and promoting semantic awareness alongside the learning process itself. Developing consciousness about sense relations can serve as the foundation for students to build up new knowledge, for example, the knowledge of a language.

Even though semantic awareness is one of the dimensions at which metalinguistic awareness (MeLA) functions, from this research it is not plausible to conclude that MeLA, as a whole, has a bearing on bilingual visual word recognition. Further research assessing all components of metalinguistic awareness in their integrity must be conducted to fully understand how and to what extent MeLA intervenes in bilingual lexical processing.

On the other hand, the use and integration of artificial intelligence (AI) in the creation and arrangement of the experiment streamlined the research process by

saving time and reducing costs associated with software coding and image and video making. As a result, AI can be a great resource due to its potential to assist in the development of technology-based behavioral tasks. However, researchers should not depend 100% on it and should take a critical approach instead. Artificial intelligence is not infallible and, like humans, makes mistakes. The key is utilizing AI responsibly, taking into consideration that it will neither replace the role of the investigator nor their reasoning and judgment.

To sum up, this paper demonstrates that bilingual lexical processing is a complex phenomenon where several players participate, for instance, bilinguals' linguistic background (L2 proficiency and L2 history), and semantic sensitivity. These insights allow us to comprehend the bilingual cognitive workings and the modulating effects (i.e. language-specific proficiency) that facilitate or slow down meaning activation across language systems. Further academic efforts should be made in bilingual word recognition to examine the intricacies and interrelationship between proficiency and other factors such as meaning frequency and local context.

References

- ALTARRIBA, Jeanette – CARLO, María S. – KROLL, Judith F.: „Language dominance and the processing of cross-language ambiguity.” Poster presentation, Fifth Annual CUNY Conference on Human Sentence Processing, New York, NY, 1992.
- BEAUVILLAIN, C. – GRAINGER, J.: „Accessing interlexical homographs: Some limitations of a language-selective access.” In: *Journal of Memory and Language*, 26 (1987)/6, 658–672. [https://doi.org/10.1016/0749-596x\(87\)90108-2](https://doi.org/10.1016/0749-596x(87)90108-2)
- BIRDSONG, David – GERTKEN, Libby M. – AMENGUAL, Mark: *Bilingual Language Profile: An Easy-to-Use Instrument to Assess Bilingualism*. COERLL, University of Texas at Austin, 2012.
- Bilingual Language Profile
- BOBB, Susan C. – KROLL, Judith F.: „Words on the brain: The bilingual mental lexicon.” In: DENHOVSKA, Nina – MILLER, D. (eds.): *Studies in Bilingualism*, 2018, 307–324. John Benjamins.
- BRICE, Hannah et al.: „Tracking second language immersion across time: Evidence from a bi-directional longitudinal cross-linguistic fMRI study.” In: *Neuropsychologia*, 154 (2021), 107796. <https://doi.org/10.1016/j.neuropsychologia.2021.107796>
- CHANG, Charles B.: „A novelty effect in phonetic drift of the native language.” In: *Journal of Phonetics*, 41 (2013)/6, 520–533. <https://doi.org/10.1016/j.wocn.2013.09.006>
- CHINCOTTA, Dominic – UNDERWOOD, Geoffrey: „Non temporal determinants of bilingual memory capacity: The role of long-term representations and fluency.” In: *Bilingualism: Language and Cognition*, 1 (1998)/2, 117–130. <https://doi.org/10.1017/s1366728998000248>
- CUMMINS, Jim: „Bilingualism and the development of metalinguistic awareness.” In: *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 9 (1978)/2, 131–149. <https://doi.org/10.1177/002202217892001>
- DE GROOT, Annette M. B.: *Language and Cognition in Bilinguals and Multilinguals: An Introduction*. 2010.
- De Groot (2010)
- DIJKSTRA, Ton – DE BRUIJN, E. – SCHRIEFERS, H. – VAN BRINKE, S. T.: „More on interlingual homograph recognition.” In: *Bilingualism: Language and Cognition*, 3 (2000)/1, 69–78. <https://doi.org/10.1017/s1366728900000146>
- DIJKSTRA, Ton – VAN HEUVEN, Walter J. B.: „The BIA model and bilingual word recognition.” In: GRAINGER, J. – JACOBS, A. M. (eds.): *Localist Connectionist Approaches to Human Cognition*, 1998, 189–225.
- DIJKSTRA, Ton – VAN HEUVEN, Walter J. B.: „The architecture of the bilingual word recognition system.” In: *Bilingualism: Language and Cognition*, 5 (2002)/3, 175–197. <https://doi.org/10.1017/s1366728902003012>

- DIJKSTRA, Ton et al.: „Recognition of cognates and interlingual homographs.” In: *Journal of Memory and Language*, 41 (1999)/4, 496–518. <https://doi.org/10.1006/jmla.1999.2654>
- DIJKSTRA, Ton et al.: „On being blinded by your other language.” In: *Journal of Memory and Language*, 42 (2000)/4, 445–464. <https://doi.org/10.1006/jmla.1999.2697>
- DIJKSTRA, Ton et al.: „Interlingual homograph recognition: Effects of task demands.” In: *Bilingualism: Language and Cognition*, 1 (1998b)/1, 51–66. <https://doi.org/10.1017/s1366728998000121>
- DIJKSTRA, Ton et al.: „Multilink: a computational model for bilingual word recognition.” In: *Bilingualism: Language and Cognition*, 22 (2018)/4, 657–679. <https://doi.org/10.1017/s1366728918000287>
- DUFOUR, Richard – KROLL, Judith F.: „Matching words to concepts in two languages.” In: *Memory & Cognition*, 23 (1995)/2, 166–180. <https://doi.org/10.3758/bf03197219>
- DUFFY, Susan A. – MORRIS, Robin K. – RAYNER, Keith: „Lexical ambiguity and fixation times in reading.” In: *Journal of Memory and Language*, 27 (1988)/4, 429–446. [https://doi.org/10.1016/0749-596x\(88\)90066-6](https://doi.org/10.1016/0749-596x(88)90066-6)
- DURLIK, Joanna et al.: „Interference and Inhibition in Bilingual Language Comprehension.” In: *PLoS ONE*, 11 (2016)/3, e0151430. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0151430>
- ESPAL – Spanish Lexical Database.
ESPAL database
- FERRÉ, Pilar et al.: „Can a horse be a donkey?” In: *Language Learning*, 56 (2006)/4, 571–608. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9922.2006.00389.x>
- FLEGE, James E. et al.: „Assessing bilingual dominance.” In: *Applied Psycholinguistics*, 23 (2002)/4, 567–598. <https://doi.org/10.1017/s0142716402004046>
- GERARD, Linda D. – SCARBOROUGH, Donald L.: „Language-specific lexical access of homographs.” In: *Journal of Experimental Psychology*, 15 (1989)/2, 305–315. <https://doi.org/10.1037/0278-7393.15.2.305>
- GOLLAN, Tamar H. et al.: „Self-ratings of spoken language dominance.” In: *Bilingualism: Language and Cognition*, 15 (2011)/3, 594–615. <https://doi.org/10.1017/s1366728911000332>
- GOMBERT, Jean Émile: *Metalinguistic Development*. 1992.
- GRAINGER, Jonathan: „Visual word recognition in bilinguals.” In: *Studies in Bilingualism*, 1993.
- GREEN, David W.: „Control, activation, and resource.” In: *Brain and Language*, 27 (1986)/2, 210–223. [https://doi.org/10.1016/0093-934x\(86\)90016-7](https://doi.org/10.1016/0093-934x(86)90016-7)
- GREEN, David W.: „Mental control of the bilingual lexico-semantic system.” In: *Bilingualism: Language and Cognition*, 1 (1998)/2, 67–81. <https://doi.org/10.1017/s1366728998000133>

- GROSJEAN, François: „The bilingual’s language modes.” In: NICOL, J. L. (ed.): *One Mind, Two Languages*, 2001, 1–22.
- HEREDIA, Roberto R. et al.: *Bilingual Lexical Ambiguity Resolution*. Cambridge University Press, 2019. <https://doi.org/10.1017/9781316535967>
- HOGABOAM, Thomas W. – PERFETTI, Charles A.: „Lexical ambiguity and sentence comprehension.” In: *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 14 (1975)/3, 265–274.
- HOSHINO, Noriko – KROLL, Judith F.: „Cognate effects in picture naming.” In: *Cognition*, 106 (2007)/1, 501–511.
- JACKSON, Howard – AMVELA, Etienne Z.: *Words, Meaning and Vocabulary*. 2000.
- JARED, Delphine – KROLL, Judith F.: „Do bilinguals activate phonological representations?” In: *Journal of Memory and Language*, 44 (2001)/1, 2–31.
- JESSNER, Ulrike: *Linguistic Awareness in Multilinguals*. 2006.
- JIA, Gisela et al.: „Long-term language attainment of bilingual immigrants.” In: *Applied Psycholinguistics*, 23 (2002)/4, 599–621.
- KERKHOF, R. et al.: „Bilingual semantic priming with interlingual homographs.” In: *Brain Research*, 1068 (2005)/1, 170–183.
- KOLERS, Paul A.: „Interlingual word associations.” In: *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 2 (1963)/4, 291–300.
- KOLERS, Paul A.: „Interlingual facilitation of short-term memory.” In: *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 5 (1966)/3, 314–319.
- KOPEČKOVÁ, R.: „Metalinguistic awareness in L3 phonological acquisition.” In: *Language Awareness*, 27 (2018)/1–2, 153–166.
- KROLL, Judith F.: „The bilingual lexicon.” In: LIBBEN, M. et al. (eds.): *Bilingualism: A Framework for Understanding the Mental Lexicon*, 2017, 27–48.
- KROLL, Judith F.: „The bilingual mental lexicon.” In: *Routledge eBooks*, 2024, 47–60. <https://doi.org/10.4324/9781003412373-6>
- KROLL, Judith F. et al.: „On the dynamics of lexical access.” In: *Handbook of the Mental Lexicon*, Oxford University Press, 2022, 583–597.
- KROLL, Judith F. – STEWART, Erika: „Category interference in translation.” In: *Journal of Memory and Language*, 33 (1994)/2, 149–174.
- Lexical Computing CZ s.r.o.: enTenTen corpus. Sketch Engine, 2024. Sketch Engine enTenTen
- MACIZO, Pedro et al.: „Inhibitory processes in bilingual comprehension.” In: *Journal of Memory and Language*, 63 (2010)/2, 232–244.
- MALAKOFF, Marguerite – HAKUTA, Kenji: „Translation skill and metalinguistic awareness.” 1991.
- MARIAN, Viorica et al.: „LEAP-Q.” In: *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 50 (2007)/4, 940–967.

- MARTÍNEZ-GARCÍA, M. T.: „Orthography effects in L2 learning.” In: *Langue(s) & Parole*, 8 (2023), 127–148.
- MCCLELLAND, James L. – RUMELHART, David E.: „Interactive activation model.” In: *Psychological Review*, 88 (1981)/5, 375–407.
- MEISEL, Jürgen M.: „The bilingual child.” 2004.
- MORFORD, Jill P. et al.: „Deaf signers reading English.” In: *Cognition*, 118 (2010)/2, 286–292.
- NELSON, Douglas L. – CASTANO, Daniel: „Mental representations for pictures and words.” 1984.
- OpenAI: *ChatGPT (Mar 14 version)*, 2023. <https://chat.openai.com/chat>
- PIVNEVA, Irina et al.: „Executive control and cross-language activation.” In: *Journal of Experimental Psychology*, 40 (2014)/3, 787–796.
- POTTER, Mary C. et al.: „Lexical and conceptual representation in bilinguals.” In: *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 23 (1984), 23–38.
- REDER, F. et al.: „Metalinguistic awareness in L2 learners.” In: *British Journal of Educational Psychology*, 83 (2013)/4, 686–702.
- SCHWARTZ, Ana I. – KROLL, Judith F.: „Bilingual lexical activation in sentence context.” In: *Journal of Memory and Language*, 55 (2006)/2, 197–212.
- SCHWARTZ, Ana I. et al.: „Reading words in Spanish and English.” In: *Language and Cognitive Processes*, 22 (2007)/1, 106–129.
- SHI, Lu – SÁNCHEZ, D.: „Word familiarity in bilingual word recognition.” In: *International Journal of Audiology*, 50 (2010)/2, 66–76.
- SILVERBERG, Susan – SAMUEL, Arthur G.: „Age of L2 acquisition effects.” In: *Journal of Memory and Language*, 51 (2004)/3, 381–398.
- SPIVEY, Michael J. – MARIAN, Viorica: „Cross talk between languages.” In: *Psychological Science*, 10 (1999)/3, 281–284.
- TOMOSCHUK, Brittany et al.: „Self-ratings of bilingual proficiency.” In: *Bilingualism: Language and Cognition*, 22 (2018)/3, 516–536.
- TULVING, Endel – COLOTLA, V. A.: „Free recall of trilingual lists.” In: *Cognitive Psychology*, 1 (1970)/1, 86–98.
- VAN ASSCHE, Eva et al.: „Bilingual word recognition in sentence context.” In: *Frontiers in Psychology*, 3 (2012). <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2012.00174>
- VAN HEUVEN, Walter J. B. – DIJKSTRA, Ton: „Interactive activation model.” Poster, European Society for Cognitive Psychology, 2001.
- VAN HEUVEN, Walter J. B. et al.: „Orthographic neighborhood effects.” In: *Journal of Memory and Language*, 39 (1998)/3, 458–483.

Appendix 1

Stimuli of the pre-test	
Spanish *	English * *
Word	Word
Casa (house)	Pants
Juguete (toy)	Job
Vehículo (vehicle)	Food
Hormiga (ant)	Hungary
Cuchara (spoon)	Golf
Banco (bank)	City
Trompeta (trumpet)	Gun
Puerta (door)	Weak
Limpio (clean)	Tablet
Baraja (deck)	Bitter

**Taken from the Spanish Lexical Database (ESPAL)*

** *Taken from the English Web Corpus (enTenTen)*

Stimuli of the interlexical homograph test	
Interlexical homograph	Translation
Pie	Foot
Grape	Staple
Pan	Bread
Cave	Dig
Come	Eat
Dame	Give
Talon	Heel
Sale	Leave
Lame	Lick
Mate	Infusion
Red	Net
Pillar	Catch

Done	Donate
Sane	Heal
Case	Marry
Collar	Necklace
Tire	Throw
Meter	Put
Lean	Read
Arena	Sand
Dice	Say
Son	Sound
Time	Swindle
Gusto	Taste
Ate	Tie
Tea	Torch
Sauce	Willow
Vine	Come
Fin	End
Eleven	Rise
Tender	Hang
Mayor	Elder

Pszichológia

Forrai Katalin Ágnes

A vikariáló poszttraumás növekedés kapcsolata a forrásmegőrzéssel segítő szakemberek körében*

Hobfoll forrásmegőrzés-elmélete (1989) az elmúlt 20 évben a stressz, a kiégés és a trauma egyik vezető elméletévé vált. Eszerint a kiégés esetében egy folyamatos forrásvesztés áll fenn, amely a külső szemlélő számára megjelenik fizikai fáradtságban, érzelmi kimerülésben és a kognitív teljesítmény csökkenésében. Korábbi kutatások bizonyították azt, hogy a kiégés előfordulásának lehetőségét csökkenti a poszttraumás növekedés megtapasztalása a segítő szakmákban. Jelen kutatás célja, hogy megvizsgálja, milyen összefüggések fedezhetők fel a segítő szakmákban dolgozó szakemberek forrásainak változása és a vikariáló poszttraumás növekedés megélésének előfordulása között, és hogy ezzel hogyan védi a szakembereket a kiégéstől. Feltételezem, hogy a vikariáló poszttraumás növekedés a forrásspirál részeként korábbi forrásnövekedésre alapszik, és hozzájárul a forrásnövekedéshez.

A vizsgálatban 44 fő vett részt. A résztvevők 26 és 67 év közötti felnőtt személyek, akik segítő szakemberként dolgoznak legalább két éve, és jelenleg egyéni segítséget végeznek. A kutatás keresztmetszeti elrendezésben valósult meg, az adatok online kérdőívcsomag segítségével kerültek felvételre, célzott, kényelmi mintavétellel. A résztvevők demográfiai kérdések után a Poszttraumás Növekedésérzés Kérdőívet és a *Conservation of Resources Evaluation* (COR-E) skála magyarra fordított változatát töltötték ki.

A források összességének növekedése kapcsolatban áll a vikariáló poszttraumás növekedés megélésének előfordulásával, továbbá érezhető hatással van rá a hozzáértéshez, valamint a jólléthez kapcsolódó forrásokban bekövetkező forrásnövekedés. Valamivel kevésbé erős hatásnagyságot mutat az önbecsüléshez, energiához, családi és általános kapcsolatokhoz kapcsolódó forrásokban bekövetkező növekedés. Az anyagi forrásokban megélt növekedés a hipotézisemnek megfelelően nem mutat összefüggést a vikariáló poszttraumás növekedés előfordulásával. Végül a forrásvesztés megélése a feltevésemmel szemben érdekes módon pozitívan kapcsolatban áll a vikariáló poszttraumás növekedés előfordulásával. Az eredmények alapján arra lehet következtetni, hogy a vikariáló poszttraumás növekedés összefüggést mutat a segítő forrásainak változásával, a forrásspirál jelenségének részévé válhat ez a fajta növekedés is, védve a segítő szakembereket. A forrásvesztés hatására pedig a COR-elmélet egyik alapelvének megfelelően könnyebben tapasztal növekedést a személy, ezzel is megerősítve önmagát a veszteségekkel teli időszakban.

* A dolgozat a 2025-ös OTDK Pedagógiai, Pszichológiai, Andragógiai és Könyvtártudományi Szekciójának egészségpszichológia 2. tagozatában szerepelt.
Témavezető: dr. Sass Judit Gabriella.

I. Elméleti áttekintés

1. A trauma

A pszichoanalitikus Mitchell ekképp fogalmazza meg a trauma lényegét: „A trauma – legyen fizikai vagy pszichikai természetű – valamely védőréteg olyan mérvű sérülése, hogy az már nem kezelhető azokkal a mechanizmusokkal, amelyekkel a fájdalmat és a veszteséget általában kezelni szoktuk. A sérülés annyira súlyos, hogy még ha számítunk is az esemény bekövetkezésére, a hatást akkor sem lehet megjósolni” (Mitchell, 1999, 61. o.). A következő fejezet a trauma lehetséges pozitív hozadékaival foglalkozik, és átfogó képet fest a pszichológiailag traumatikus élmények után kialakuló pozitív lélektani változásokról, valamint a vikariáló poszttraumás növekedés jelenségéről.

A poszttraumatikus növekedés története

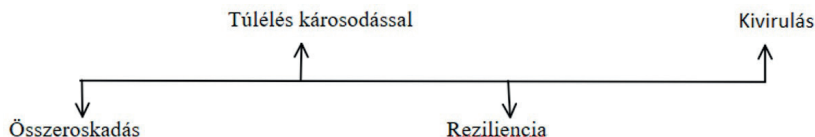
Seligman a pozitív pszichológia megalapításával azt tűzte ki célul, hogy a kutatások fókuszra a pesszimizmusról és a depresszióról az optimizmusra és a boldogságra helyeződjön át, ezzel keresve az emberi jóléthez vezető tényezőket. A vizsgálatok kiemelt területévé vált a pszichológiai trauma lehetséges hatásainak feltérképezése (Tanyi, 2015). Felismerték, hogy a traumatikus eseményeket követő lélektani reakciók nem egyoldalú, könnyen leírható válaszok, amelyek kizárják az összes többi reakció jelenlétét, hanem „többarcú jelenségek”. Ez azt jelenti, hogy a különféle poszttraumás reakciók, a negatív és pozitív jelenségek (például az élet fokozott megbecsülése) sokszor egymás mellett, egymással keveredve vannak jelen a traumát átélt személy életében (Tanyi, 2015).

A traumareakciók fajtái

A poszttraumás reakcióknak három típusa különíthető el:

1. Negatív hatások. A negatív hatások egy olyan skála mentén írhatók le, melynek egyik végén a hétköznapi szenvedés, a másikon pedig a pszichiátriai zavarok találhatók.
2. Semleges hatások. Ezt nevezi Papadopoulos (2007) rugalmasságnak (reziliencia), és arról felismerhető, hogy az egyén ellenáll az őt érő megpróbáltatásnak olyan módon, hogy ez nem fog együtt járni azzal, hogy az alapvető elképzeléseit, értékeit átalakítsa. Ez a rugalmasság szerinte elsősorban nem az egyénből ered, hanem a környezetéből, társas kapcsolatainak segítő, együttműködő jellegéből (Papadopoulos, 2007).
3. Pozitív hatások. A „szerencsétlenség aktiválta fejlődés”-t átélő személyre jellemző, hogy az őt ért szenvedésben értelmet talál, és képessé válik ebből erőt meríteni. Újraértelmezi a helyzetét, és képessé válik új perspektívából szemlélni önmagát, kapcsolatait, és jobban értékelni az életét (Tanyi, 2015).

O'Leary és Ickovics (1995, id. Kállay, 2007) hasonló irányokat fedeztek fel a lehetséges válaszokban, elképzelésük alapján a következő fő irányok jelenhetnek meg egy trauma átélése után:

(Kállay, 2007)

A poszttraumás növekedés

A traumát átélt személyek életének pozitív irányába történő változásainak gyűjtőneve a poszttraumás növekedés (továbbiakban: PTN). Klasszikus definíciója szerint „olyan pozitív változás megtapasztalása, amely a nagyfokú kihívást jelentő életválsággal való küzdelem eredményeként alakul ki” (Tedeschi & Calhoun, 2004, 2. o.). Ez a belső, lélektani pozitív változás vezethet nyílt viselkedésbeli változáshoz, vagy maradhat privát, mások számára láthatatlan is (Tedeschi, Calhoun, & Cann, 2007).

Tedeschi és Calhoun (2004) úgynevezett funkcionális leíró modellje szerint a PTN többdimenziós jelenség. Ez függ a traumát átélő személy személyétől, a trauma természetétől és a környezettől. Mindezek összessége adja meg azt, hogy mely traumatizált milyen típusú személyiségfejlődést él meg (Tedeschi & Calhoun, 2004). Öt fő területet neveznek meg, amelyekben megjelenik a növekedés:

1. Az élet nagyobb mértékű megbecsülése és a prioritásokban bekövetkezett változások. Ezek a változások azok életében jelennek meg, akiknél a trauma valamilyen veszteséget hozott. A személy figyelme a múlttól az „itt és most”-ra helyeződik át. Így a korábban csekély dolgok nagy hangsúlyt kapnak, és örömforrásként tudja értékelni őket az egyén (Tedeschi & Calhoun, 2004, id. Kállay, 2007).
2. Melegebb, nagyobb intimitású kapcsolatok megélése. A mély, empátiával és részvétellel töltött kapcsolódások különös erejű védőfaktorok lesznek a trauma káros lélektani hatásaival szemben (Tedeschi & Calhoun, 2004, id. Kállay, 2007).
3. Személyes erő fokozott érzése a sérülékenység egyidejű megélésével. Megjelenik az a paradox érzés, hogy az életben érkező fognak rossz dolgok, de mivel ezt a helyzetet is át tudta vészelni, így a jövőben is bármit képes lesz kezelni. Elégedettebbé válik a személy önmagával és saját problémamegoldó képességével (Tedeschi & Calhoun, 2004, id. Kállay, 2007).
4. Új lehetőségek és életpályák felismerése az egyén életében. A személy felismeri, hogy mik azok a célok, amelyekért érdemes küzdenie, ez lehetőséget ad a korábitól eltérő vagy korábban csak vágyott életpálya megvalósítására (Tedeschi & Calhoun, 2004, id. Kállay, 2007).

5. Spirituális fejlődés. Egzisztenciális kérdések irányába fordul az egyén („Mi az élet értelme?”), majd ezek által könnyebben képes hinni egy transzcendens lény létezésében, és mélyül a vallásos hite (Tedeschi & Calhoun, 2004, id. Kállay, 2007).

Ez az öt terület elsősorban a személy belső megéléseire, valamint szociális kapcsolatainak alakulására fókuszál. Szerintük a szétesett világkép újraalkotásához a traumát átélt személynek képesnek kell lennie ezeken a területeken változást kezdeményezni, átstrukturálni azt a képet, amit a trauma megélése előtt a világról alkotott, mivel a kialakult distressz csak az adott helyzet eddig ismeretlen irányból való megközelítésének hatására válik enyhíthetővé. A következő táblázatban összesítem a PTN megjelenésének eddig bemutatott területeit¹:

	Tedeschi és Calhoun (2004)
A PTN megjelenésének területei	Az élet nagyobb mértékű megbecsülése és a prioritásokban bekövetkező változások
	Melegebb, nagyobb intimitású kapcsolatok megélése
	Spirituális fejlődés
	Új lehetőségek és életpályák felismerése az egyén életében
	Személyes erő fokozott megélése a sérülékenységgel egyidejű megélésével

1. táblázat – A PTN megjelenésének területei

A PTN megjelenésére vonatkozóan három fő elmélet van jelenleg, ide tartozik Tedeschi és Calhoun (2004) funkcionális leíró modellje, amelynek a része az imént ismertetett megjelenési területek megfogalmazása is, valamint Janoff-Bulman magyarázó modelljei és McMillen modellje. Ezeket az elméleteket én Tanyi Zsuzsanna (2015) összefoglalása alapján fogom bemutatni.

Tedeschi és Calhoun funkcionális leíró modellje szerint három összetevő hatására alakulhat ki a PTN: *trauma által indukált distressz + sémaszétesés + kognitív feldolgozás*. Az alaphipotézis szerint naiv, pozitív irányba torzított világképben élünk, amelybe nem illeszkedik bele a lehetséges szerencsétlenségek bekövetkezése. Így, amikor a traumát átélő személy megpróbálja a traumát ebbe a világképbe beleilleszteni, az addigi biztos és békés világot magába foglaló sémák szétesnek. A személy a trauma elfogadására képtelen, így kénytelen új kognitív feldolgozási módot keresni. Ezt a kereső és átstrukturáló folyamatot tartja folyamatosan életben az aktív distressz, és ennek eredményeként jelenik meg egy újjáépült világkép, melyet növekedésként él meg az egyén (Tedeschi & Calhoun, 2004, id. Tanyi, 2015).

1 Forrás: Tedeschi & Calhoun, 2004, id. Kállay, 2007 alapján, saját szerkesztés.

Janoff-Bulman három magyarázó modellje az alábbi módon jellemezhető:

- A szenvedés hozta erő. „Ha nincs fájdalom, nincs nyereség.” – A helyzet okozta kihívásokkal való megküzdés során a személy képessé válik saját erejének megismerésére, ezáltal pedig önbizalma és az önmagába vetett hite megerősödik.
- Egzisztenciális átértékelés. „Az élet ajándék.” – Mikor a traumát átélő szembesül a „nemlét” lehetőségével, felismeri életének értékességét, elkezd újraértékelni kapcsolatait és prioritásait.
- Pszichológiai felkészültség. Az alapfeltevés szerint az emberek alapvetően pozitív beállítottságúak, legbelül meg vannak arról győződve, hogy a világ kiszámítható, kontrollálható, jó és igazságos. Ebbe nem illik bele, hogy sorscsapások történhetnek velünk, így a trauma pszichológiailag felkészületlenül ér. A lerombolt világképet az egyénnek újjá kell építenie. Ezek után már realisabb világkép alakul ki, így egyfajta immunitást nyer az egyén a későbbi traumákkal szemben (Janoff-Bulman, 2004, id. Tanyi, 2015).

McMillen modellje az alábbi felosztást alkalmazza:

- A stressz védőoltás. „Ami nem öl meg, az erősebbé tesz.” – A sikeres megküzdés növeli az énhatékonyság érzését és a magabiztosságot.
- Egészség-növelő változtatások az életstruktúrában. „Felfigyelni az ébresztőre” – Előtérbe kerül az életstílus és a prioritások felülvizsgálata, és a fontossági sorrend elejére helyeződik a boldogság, valamint a nagyobb fizikai és mentális jóllét.
- Más személyek megváltozott észlelése. „Az emberek végül is nem olyan rosszak” – Egyrészt a személy felismeri, hogy külső támaszra van szüksége, ezzel egy időben pedig azt is, hogy az emberek hajlandóak segíteni. Másik út erre a felismerésre pedig a hasonlóan segítségre szoruló emberek megtalálása és egymás támogatása.
- Az interpretációból eredő transzformáció. „Jelentéstalálás” – Képes az egyén jelentést találni a vele történt szerencsétlenségben. Visszanyerheti a hitét abban, hogy jó dolgok is történhetnek vele, hiszen azokat is megérdemli. Valamint ezeket felismerve segítségére lehet sorstársainak akár a feldolgozás folyamatában, akár a hasonló helyzetek elkerülésében.
- A feje tetejére állítani a tüneteket. Egy súlyos életesemény negatív tüneteit megpróbálja pozitívan értelmezni az egyén. Nem a sérülést figyeli, hanem azt, hogy milyen tulajdonságokkal, készségekkel lett gazdagabb, miben változott ettől.
- Anyagi előnyök. Az esemény hatására képessé válik olyan módon változtatni az életét (pl. új szakma), amely az anyagi helyzetének átalakulását eredményezi (McMillen, 2004, id. Tanyi, 2015).

	Tedeschi és Calhoun	Janoff-Bulman	McMillen	Összegzés
A PTN magyarázó modelljei	Az élet nagyobb mértékű megbecsülése és a prioritásokban bekövetkező változások	Egzisztenciális átértékelés	Egészségnövelő változtatások az élet-struktúrában	Az élet megbecsülésében bekövetkező változások
	Melegebb, nagyobb intimitású kapcsolatok megélése		Más személyek megváltozott észlelése	Személyes kapcsolatok átalakulása
	Spirituális fejlődés		Az interpretációból eredő transzformáció	Spirituális fejlődés
	Új lehetőségek és életpályák felismerése az egyén életében			A szenvedés okozta személyes erők megtapasztalása
	Személyes erő fokozott megélése a sérülékenységgel egyidejű megélésével	A szenvedés hozta erő	A stressz védőoltás	
	–	Pszichológiai felkészültség	A feje tetejére állítani a tüneteket	Pszichológiai tudatosítás, előnykeresés
	–	–	Anyagi előnyök	Anyagi előnyök

2. táblázat – A PTN magyarázó modelljei

A fenti táblázatban összesítettem a felsorolt modelleket, jelölve, hogy hogyan illeszkednek ezek a megközelítések egymáshoz, valamint összegzést készítettem mindezek alapján a PTN megjelenésének jelenleg ismert fő irányvonalairól².

2 Forrás: Tedeschi & Calhoun, 2004, Janoff-Bulman, 2004, McMillen, 2004, id. Tanyi (2015) alapján, saját szerkesztés.

A leggyakrabban használt mérőeszközök két csoportra bonthatók. Léteznek a *kvantitatív mérőeszközök*. Ezek során valamely szempont alapján elkészített skálákat és alskálákat magukba foglaló kérdőíven keresztül mérik a PTN-t.

- Poszttraumás Növekedés Kérdőív. Tedeschi és Calhoun (1996) készítette el az eredeti változatot, ami 21 itemből és 5 alskálából áll (Élet tisztelete; Új lehetőségek; Személyes erő; Spirituális változás; Másokhoz való pozitív viszonyulás). A rövidített változatát Cann és munkatársai (2010) készítették el, ez 10 itemből áll. Ezt használják a vikariáló poszttraumás növekedés mérésére is.
- Észlelt Előny Skála. McMillen és Fisher (1998, id. Tanyi, 2015) dolgozta ki. A pozitív változást mérő része 30 itemből és 8 alskálából áll (Fokozott énhatékonyság; Fokozott közösségre való nyitottság; Fokozott spiritualitás; Megnövekedett részvétel; Megnövekedett hit az emberekben; Változás az életstílusban; Fokozott családi bensőségeség; Anyagi nyereség), valamint méri a negatív irányú változást is 8 további itemmel.
- Előnytalálás Skála. Antoni és munkatársai (2001, id. Tanyi, 2015) munkája 17 itemből és egy alskálából áll. Az eredeti verziót kifejezetten emlődagánatos betegekre fejlesztették ki, azóta alkalmazták már prosztatatarakos férfiak, valamint HIV-ben vagy AIDS-ben szenvedő betegeknél is.
- Szemléletbeli Változás Kérdőív. Joseph és munkatársai (1993, id. Tanyi, 2015) kérdőíve 26 itemből és 2 alskálából áll, egyszerre mér pozitív és negatív irányú változásokat is.
- Stresszfüggő Növekedés Skála. Park és munkatársai (1996, id. Tanyi, 2015) dolgozták ki az 50 itemből álló, 3 területet mérő kérdőívet (pozitív változások a személyes források, a társas kapcsolatok és a megküzdési képességek terén).

A kvantitatív mérési eszközök mellett léteznek *kvalitatív mérőeszközök* is. A kvalitatív mérőeszközök között van rövidebb és hosszabb felmérést igénylő technika is. A legrövidebb és leggyorsabb technika az, amikor csupán egy kérdést tesznek fel a vizsgált személyeknek, ezen belül két fő irány különíthető el:

- Indirekt kérdés. Pl.: Milyen hatással volt a betegség az életére? – Ez a technika arra kéri a kérdezettet, hogy nevezze meg, milyen módon változott az élete a megélt trauma következtében (Sodergren & Hyland, 2000, id. Tanyi, 2015).
- Direkt kérdés. Pl.: Mit gondol, milyen pozitív dolgok történtek az életében a betegségének köszönhetően? – Azaz direkt kérdez rá a kérdező arra, hogy tapasztalt-e a személy a traumatikus esemény hatására valamilyen pozitív változást az életében (Petrie és mtsai., 1999, id. Tanyi, 2015).

Az egykérdéses technika megbízhatóan gyorsnak bizonyul, mégis összességében többet használják a kutatók a kvalitatív mérőeszközök közül a *többkérdéses interjút* (Collins és mtsai., 1990, Lelorain és mtsai., 2012, id. Tanyi, 2015).

Említésre méltó emellett a hasznos, de kevésbé alkalmazott *esszéírás* is, mint a PTN mérésére alkalmazott technika. Creswell és munkatársai (Creswell, 2007, id. Tanyi, 2015) korai stádiumban lévő emlődagánatos betegeket kértek arra, hogy

a betegségükhöz köthető pozitív érzéseikről, gondolataikról írjanak, majd ezeket az esszéket tartalomelemzéssel vizsgálták.

A vikariáló poszttraumás növekedés

A trauma sikeres feldolgozásában és a PTN kialakulásában nagy szerepe van a közeli hozzátartozóknak, családtagoknak és barátoknak. Ők adnak teret a megfelelő traumanarratíva kialakításának azzal, hogy türelemmel vannak jelen, míg a traumát átélő személy megfogalmazza és értelmezi az érzelmeit, majd levonja a tanulságokat belőlük. Ebben a folyamatban megfigyelhető, hogy nem csupán a traumát átélő személy, hanem a közvetlen környezet is megél egyfajta személyiségfejlődést, ugyanakkor valamivel alacsonyabb mértékben tapasztalja a pozitív változást (Tedeschi & Calhoun, 2004).

Pearlman és Saakvitne (1995) vezette be a vikariáló traumatizáció fogalmát, megjelölve ezzel azt, hogy a traumatizált személyeket segítő pszichoterápiás szakemberek is ki vannak téve közvetett módon a traumatizáló hatásnak. A vikariáló trauma a világkép mélyreható megváltozására utal, amely öt kulcsfontosságú területen következik be: bizalom, biztonság, kontroll, megbecsülés és intimitás (Pearlman & Saakvitne, 1995). Ezek negatívan hatnak ki a szakember ön- és világképére, valamint a reménytelenség, pesszimizmus és cinizmus érzését növelik (McCann & Pearlman, 1990).

Ez a változás azonban lehet pozitív irányú is, ezt mutatták be Arnold és munkatársai a 2005-ös vizsgálatuk során, melyben 21 pszichoterapeutát vizsgáltak, akik a PTN-t átélő kliensük hatására maguk is életük átértékelődéséről számoltak be. Ezt nevezik vikariáló poszttraumás növekedésnek (VPTN) (Arnold és mtsai., 2005). A vizsgált szakemberek személyes és szakmai növekedést tapasztaltak annak eredményeként, hogy tanúi lehettek kliensük rugalmasságának és a megpróbáltatások leküzdésére való képességének.

A mai napig kevés tanulmány vizsgálta a VPTN-t a szakemberek körében, egy 2015-ben végzett szisztematikus kutatás volt az első (Manning-Jones és Shekinah, 2015), amelyben felmérték az alkalmazott módszereket, amelyekkel korábban a VPTN-t mérték. Ez a kutatás mérte a VPTN erősségét és az azt elősegítő tényezőket is, kifejezetten a másodlagos traumatikus stresszel (*secondary traumatic stress*, erről bővebben a kiegészítő foglalkozó fejezet fog foglalkozni) összefüggésben. A VPTN-nel kapcsolatos kutatásokat 2023-ban egy szisztematikus irodalmi áttekintésben összesítette Tsirimokou (Tsirimokou és mtsai., 2023).

Korábban nem készült másik olyan meghatározó kutatás, amely a VPTN-t előrejelző tényezőket mérné fel, hiába van fontos szerepe a VPTN megélésére való képességnek a kiegészítő elleni védelemben. Jelen dolgozatomban ennek a hiánynak a betöltésére is fókuszál, hiszen Hobfoll forráselméletét felhasználva (Hobfoll, 1989) kapcsolatot keresek a segítő forrásainak növekedése és a VPTN megélésének előfordulása és erőssége között.

Tsirimokou és munkatársai (2023) a tanulmány során felmért kvalitatív kutatások áttekintése során nyolc témakört emeltek ki a növekedés típusát tekintve:

- Önfejlesztés. A résztvevő szakemberek beszámoltak arról, hogy az önmagukról alkotott képük változott a folyamat hatására, mind személyes, mind szakmai szinten. Felismerték a magukban rejlő erőt, és ők maguk is könnyebben tudták kezelni a mindennapi nehézségeket és a frusztrációt. Türelmesebbé, elfogadóbbá, alkalmazkodóképesebbé váltak, és magabiztosabbnak érezték magukat a segítői pályán (Tsirimokou és mtsai., 2023).
- Változások az életfilozófiában. A megkérdezett szakemberek kiemelték, hogy a traumát átélt klienssel folytatott munka rávilágított arra, hogy mi a fontos a saját életükben, így könnyebben tudták észrevenni és megélni a mindennapokban rejlő örömeiket. Előtérbe került számukra a hála és a megbecsülés érzése (Hyatt-Burkhart, 2014, id. Tsirimokou és mtsai., 2023).
- Elfogadás. Beszámoltak arról, hogy könnyebben el tudják fogadni a „tökéletlenségeket” mind az életben, mind saját magukban. A segítő folyamat hatására könnyebben tudják a viszontagságokat az élet természetes velejárójaként kezelni, így enyhébb reakciókat éltek meg a negatív élettapasztalatok hatására (Ren, 2018, id. Tsirimokou és mtsai., 2023).
- Változás a személyes kapcsolatokban. Az életfilozófiában megjelenő változás hatására a személyes kapcsolatok változását élték meg a kérdezett szakemberek. Az interakciók jellegét tekintve intimebb és nyitottabb kapcsolatokat kezdtek el ápolni, mennyiségét tekintve pedig többen a kapcsolati hálójuk szűkülését élték meg. A korábbi kapcsolatok átalakultak, és egyre inkább a szeretetteljes és kiteljesedő kapcsolataik kaptak több figyelmet (Tsirimokou és mtsai., 2023).
- Reziliencia. A traumát átélt kliensek növekedésének látványa, az a folyamat, ahogy ők, a segítő szakemberek számára is nehezen elképzelhető léthelyzetükön átlendülve, megtanulták újra megélni az örömet, a szakemberekben is azt az érzést keltette, hogy nincsen lehetetlen, az élet hozta akadályokon túl lehet jutni, hiszen a kliensük is képes volt rá. Ennek köszönhetően egymás rezilienciájából tanulva erősödhettek meg, és lehettek egyre rugalmasabbak a saját életükben (Ren, 2018, id. Tsirimokou és mtsai., 2023).
- Megküzdési stratégiák fontossága. Kiemelték a szupervízió és a támogató kollégák szerepének fontosságát, amelyek segítségével volt lehetőségük és alkalmuk a saját megéléseiket feldolgozni. Emellett megküzdési stratégiaként a munka-magánélet egyensúlyának figyelmes megtartását, a mindfulnesszt, a testmozgást, a természettel való kapcsolatot és a család, barátok közelségét említették. Ezek azok a folyamatok, amelyek segítették őket a VPTN megélésében és feldolgozásában (Tsirimokou és mtsai., 2023).
- Céltudatosság, magabiztosság. A poszttraumás növekedést átélt klienssel folytatott munkáról nagyfokú elégedettséggel számoltak be a kérdezett szakemberek. A másik jóllétéhez való hozzájárulásuk növelte a képességeikbe vetett hitüket, magabiztosabbá, céltudatosabbá váltak az általuk nyújtott szolgáltatással kapcsolatban, ez vélhetően erősítette a szakmai identitásukat

és növelte a munkájuk iránti szenvedély és elkötelezettség érzését (Silveira & Boyer, 2015, id. Tsirimokou és mtsai., 2023).

- A szenvedés okozta fejlődés megélése. A segítő szakemberek maguk is beszámoltak arról, hogy azzal, hogy átéreztek a kliensük szenvedését, megélt érzéseit, jóval nagyobb hatással volt rájuk az ebből fakadó fejlődés is. A szorongás ereje kihatott arra, hogy milyen erővel érezték a fejlődés átütő erejét. Ezzel a tapasztalattal merik maguk is megélni az életük nehézségeit, hogy abból új irányok nyílhassanak meg számukra (Ren, 2018, id. Tsirimokou és mtsai., 2023).

A kvantitatív kutatások eredményei inkább azokat a változókat emelték ki, amelyek előre jelezhetik a VPTN megjelenését.

- A trauma és a növekedés közötti kapcsolat. Több kutatásban felismerték azt, hogy a magasabb szintű vikariáló poszttraumás stressz megélése elősegítette azt, hogy a VPTN is megjelenjen majd a kérdezett szakembereknél (Manning-Jones és mtsai., 2016, id. Tsirimokou, 2023). Itt azonban fontos megjegyezni, hogy egy olyan irányt is észrevettek, miszerint azokban az esetekben, ahol a vikariáló traumatizáció túl magas szintet ér el (pl. fekvőbetegosztályon dolgozó szakemberek), csökkent a növekedés esélye (Zerach & Shalev, 2015, id. Tsirimokou, 2023).
- Szervezeti jellemzők. A felmért hét kvantitatív kutatásból ötben vizsgálták azt, hogy a szervezeti körülmények hogyan hatnak ki a VPTN megjelenésére. Itt arra a következtetésre jutottak, hogy az észlelt szervezeti támogatás nem szignifikáns előrejelzője a VPTN megjelenésének. Azonban észrevették azt, hogy a nagyobb szervezeteknél végzett munka növeli a VPTN kialakulásának esélyét, ez valószínűsíthetőleg azzal függött össze, hogy több informális szupervízióra és kollégiais támogatásra volt lehetőségük, mint a magánpraxisban dolgozó szakembereknek. Rhee és munkatársai (2013, id. Tsirimokou, 2023) kimutatták azt is, hogy a növekedés magasabb volt azoknál a kérdezetteknél, akik jobb kapcsolatot tartottak fenn a kollégáikkal és szupervizoraikkal, feltehetően ez összefüggött azzal, hogy könnyebben és mélyebben ki tudták fejezni a klienssel való foglalkozás során megélt distresszt (Rhee, 2013, id. Tsirimokou, 2023).
- Megküzdési stratégiák aktív használata. Rhee és munkatársai kutatása alapján a gyermekbántalmazással foglalkozó szociális szakemberek számára a VPTN legerősebb előrejelzője a szociális támogatás keresése, mint megküzdési mód volt (Rhee, 2013, id. Tsirimokou, 2023). Azonban más kutatásokban nem találtak szignifikáns összefüggést a kapcsolati háló erőssége és a VPTN előfordulása között. Így végül arra a következtetésre jutottak, hogy a legfontosabb előrejelző valójában az egyéni támogató rendszerek aktív keresése, illetve a megküzdési stratégiák megfelelő, aktivizált használata (Ben-Porat, 2015, id. Tsirimokou, 2023).

A következő táblázatban ezeket a felsorolt területeket és előrejelző tényezőket vetem össze a korábban (2-es táblázat) rendszerezett PTN-megjelenési területek összegzésével³.

A VPTN megjelenésének területei kvalitatív kutatásokban	A VPTN megjelenésének előrejelzői kvantitatív kutatásokban	Összegzés a 2-es számú táblázatból
A szenvedés hozta fejlődés megélése	A trauma és a növekedés közötti kapcsolat	A szenvedés okozta személyes erők megtapasztalása
Változás a személyes kapcsolatokban	Megküzdési stratégiák aktív használata	Személyes kapcsolatok átalakulása
Megküzdési stratégiák fontossága		Pszichológiai tudatosítás, előnykeresés
Céltudatosság, magabiztosság		
Reziliencia		
Önfejlesztés		
Elfogadás	–	Az élet megbecsülésében bekövetkező változások
Változások az életfilozófiában		Spirituális fejlődés
–	Szervezeti jellemzők	–
–	–	Anyagi előnyök

3. táblázat – A VPTN megjelenésének területei, előrejelzői

3 Forrás: Tsirimokou (2023) alapján, saját szerkesztés.

2. Hobfoll forráselmélete

Hobfoll erőforrás-megőrzés elmélete (COR – Conservation of Resources) az elmúlt húsz évben Lazarus és Folkman (1984) elmélete mellett a stressz és trauma egyik vezető irányzatává vált. A COR-elméletet eredetileg a nagy és traumatikus stresszre összpontosítva fogalmazták meg, mára azonban ez már a kiégés és a pozitív pszichológia egyik fő elméletévé vált. „A COR-elmélet abból az alapfeltevésből indul ki, hogy az egyének arra törekcszenek, hogy megszerezzék, megtartsák, ápolják és megvédjék azokat a dolgokat, amelyeket központi értéknek tartanak.” (Hobfoll, 2011: 3) Ennek alapján a COR-elmélet szerint a stressz a következő helyzetekben jelentkezik meg:

- amikor a központi vagy kulcsfontosságú forrásokat veszteség fenyegeti
- amikor a központi vagy kulcsfontosságú források csökkennek
- amikor jelentős erőfeszítések árán sem sikerül központi vagy kulcsfontosságú forrásokat szerezni (Hobfoll és mtsai., 2018).

A COR-elmélet tehát egy olyan motivációs elmélet, amely az emberi viselkedést a túléléshez szükséges erőforrások megszerzésének és megőrzésének evolúciós szükségletével magyarázza meg. A társas állatokhoz hasonlóan az embereknek is létfontosságú megszerezni és megőrizni a saját személyes erősségeiket és a társas kötelekeiket, azonban az emberek képesek a túlélés biztosításához olyan összetett eszközöket létrehozni, mint a kommunikáció egy komplex nyelvvel, amely együttesen segíti a túlélést és a társas kötelekeket. Tehát az emberek nem csak stresszreakcióként használják ezeket a kulcsfontosságú forrásokat, hanem azért is, hogy a jövőbeni szükséghelyzetekre előre gyűjtsenek fenntartható forrásokat (Hobfoll és mtsai., 2018). Míg Lazarus és Folkman (1984) szerint az jelent stresszt, amit a személy stresszként érzékel, Hobfoll ezt átfordította, szerinte az eseményeknek van objektíven stresszes jellege, olyan tényezők, történések hatására alakul ki egy adott helyzet, amelyek egy adott kultúrán belül közösek és egy közös hatásszinten működnek. Például egy személy munkahelyéről való kirúgásakor valószínűleg már voltak korábbi figyelmeztetések vagy egy kiégési szakasz, lehet, hogy az adott személynek van új munkalehetősége (vagy nincs), lehet, hogy van megtakarított pénze (vagy nincs), és további szempontok alapján eltérő lesz az egyén élethelyzetétől függően. A COR-elmélet szerint ezek az objektív elemek azok, amelyek meghatározóan befolyásolják azt, hogy az egyén számára az adott helyzet mennyire lesz stresszes (Hobfoll, 2011).

A COR-elmélet alapelvei

Hobfoll nyolc fő csoportba osztotta azokat a forrásokat, amelyek a stresszrel való megküzdésben fontos szerepet játszanak. Ezek az objektív források minden személy életében jelen vannak, kisebb-nagyobb szerepet betöltve.

- Munkához kapcsolódó források. Pl.: munkaeszközök megléte, stabil munkahelyi státusz, megértő vezető, előrehaladási lehetőség, jó munkatársi kapcsolatok.

- Személyes források – Önbecsülés. Pl.: sikeresség, büszkeség érzése, jó kommunikációs készség, „tudom, hogy ki vagyok én” érzése.
- Személyes források – Hozzáértés. Pl.: az élet feletti kontroll érzése, önfegyelem, függetlenség érzése, motiváció a dolgok elvégzésére.
- Személyes források – Jóllét. Pl.: remény, optimizmus, humorérzék, „tudom, merre tartok az életben” érzés.
- Anyagi források. Pl.: saját közlekedési eszköz, megfelelő lakhatás, megtakarítás, anyagi biztonság.
- Energiaforrások. Pl.: szabadidő mennyisége, egészség, idő a hozzám közel álló személyekre.
- Személyközi források – Család. Pl.: jó házasság, stabil családi háttér, jó kapcsolat a gyermekekkel, segítség az otthoni feladatokban.
- Személyközi források – Általános. Pl.: társas kapcsolatokat, család/ közeli barátok egészsége, közeli kapcsolat legalább egy baráttal (Hobfoll, 1989).

A következő táblázatban összevetem a Hobfoll forráselméletében megfogalmazott forráscsoportokat a korábban összegzett PTN általi fejlődési területekkel.⁴

A PTN általi fejlődési területek összefoglalása	A nyolc fő forráscsoport
A szenvedés okozta személyes erők megtapasztalása	Személyes források – Önbecsülés
	Személyes források – Hozzáértés
Pszichológiai tudatosítás, előnykeresés	Személyes források – Jóllét
Az élet megbecsülésében bekövetkező változások	
Spirituális fejlődés	Energiaforrások
Személyes kapcsolatok átalakulása	Személyközi források – Család
	Személyközi források – Általános
Anyagi előnyök	Anyagi források
–	Munkához kapcsolódó források

4. táblázat – A PTN megjelenési területei és a COR-elmélet forrásai

4 Forrás: Hobfoll (1989) alapján, saját szerkesztés.

A COR négy alapelve

1. Az elmélet szerint az emberek evolúciós alapon torzítva észlelik a forrásaik változását. Azaz az erőforrásveszteségek erősebb hatással vannak az emberekre, valamint gyorsabb lefolyásúak is. A veszteségek észrevétele erőteljes szerepet tölt be az emberi életben, hiszen evolúciós szempontból a veszteségek megélése gyakran kötődött kudarchoz, sikertelen túléléshez. A lendület szerepe szintén evolúciós alapokon nyugszik, mivel a lassan történő folyamatok nehezebben vehetők észre (forrásnyerés), és ha a források elvesztése lassú folyamatként működne, jelentős, a túlélést veszélyeztető károkat okozna (Hobfoll, 2011).
2. A második alapelv szerint az erőforrásokkal gazdálkodnak az emberek, mintegy befektetésként alkalmazzák azokat. Ez lehet közvetlen pótlása az elvesztett erőforrásnak (a félretett vagyonból pótoltt jövedelemkiesés), vagy közvetett is (képzések elvégzése, hogy ezek egy esetleges munkaváltás során segítsék a személyt új pozíció találásában, ezzel csökkentve a jövedelemkiesést) (Hobfoll, 2011). Itt fontos megjegyezni még azt a feltevést, miszerint az emberek még akkor is, amikor nem történik stressz, a stressz és a kihívás jövőbeni lehetőségének ismerete miatt biológiailag, szociálisan, kognitívan és kulturálisan felkészülnek arra, hogy azt képesek legyenek kezelni (Hobfoll, 2011).
3. A harmadik alapelv egy paradoxon, miszerint a forrásvesztéskor nő a forrásnyerés lehetősége. Ennek fő oka, hogy azokban a helyzetekben, amikor sok forrást veszít a személy, felértékelődik a forrásnyerés lehetősége, és előtérbe kerül ennek keresése. Ennek a jelenségnek az egyik következménye, hogy azok, akik több forrással rendelkeznek alaphoz, kevésbé lesznek sérülékenyek a forrásvesztéssel szemben, jobban képesek lesznek a forrásvesztéséget átszervezni forrásnyeréssé (Hobfoll, 2011).
4. Az utolsó alapelv szerint, amikor a források kifogynak vagy kimerülnek, az egyén védekező üzemmódba lép, hogy ezzel is megóvja önmagát, ez gyakran agresszív vagy irracionális viselkedésben jelenik meg. Ez a szintén automatikus evolúciós stratégia lehet védekező, felfedező vagy alkalmazkodó. Ezeket használva időt ad magának a személy a segítségre, az újraszerveződésre vagy a stresszor elmúlására. Ezek a válaszok az elmélet szerint azért működőképesek, mert meg tudják változtatni a stresszorok sorrendjét, vagy lehetőséget adnak arra, hogy új megküzdési módok alakuljanak ki (Hobfoll, 2011).

Forrásspirál és forráskaraván

Hobfoll a források közötti összefüggésekkel kapcsolatos jelenségeket is azonosít.

- A több forrással rendelkezők jobban reagálnak az őket érő stresszre, kevésbé sebezhetőek, és könnyebben gyarapítják is a forrásaikat.
- A forrásvesztés ábrázolható spirálként. Mivel a forrásvesztés nagyobb hatással bír az egyénre, így több stresszel jár, ha ez a stressz kibillenti az egyensúlyból az

egyént, elindul egy veszteségszpirál, amelynek hatására a források elvesztésének mind a hatása, mind a gyorsasága egyre növekszik.

- A forrásnyereség is hasonlóan spirálként működik. Azonban, mivel a nyereség kevésbé feltűnő és lassabb folyamat, így a spirál is nehezebben észrevehető.
- Hobfoll szerint a források nem egyenként jelennek meg, hanem karavánokban, egymás következményeként. Például a személyes erőforrásokra (pl. önbizalom, optimizmus) nagy hatással van az, hogy mennyire támogató az egyén környezete, így ezek valószínűleg összefüggnek a támogató családi légkörrel vagy munkahelyi környezettel (Hobfoll, 2011).

A források keresztezése

A források kereszteződéséről szóló modellt a COR-elméletre alapozva fogalmazta meg Bolger (1989), szerinte ez egy személyközi folyamat, amely akkor következik be, amikor az egyik személy által tapasztalt stressz, megterhelés befolyásolja egy másik személy megterheltségének szintjét ugyanabban a szociális környezetben. Bolger (1989) elsősorban a forrásvesztés átadásával, a kereszteződés negatív irányával foglalkozott. Jelen kutatásban azonban ennél sokkal érdekesebb a forrásnövekedés kereszteződésének jelensége.

A 2000-es évek elején Neff és munkatársai (2012) elkezdtek vizsgálni a pozitív irányú kereszteződést is (Neff, 2012). A kereszteződés folyamatát párkapcsolatokban mérték. Egy bensőséges kapcsolatban képesek az emberek egyre inkább beépíteni a másik fél forrásait is a sajátjaik közé, ezzel is erősítve önmagukat. Feltevésük szerint egy ilyen mély és aktív kapcsolatban a másik fél forrásszerzésére vagy forrásvesztésére adott válaszok bizonyos mértékig ugyanolyanok, mint a saját forrásszerzésükre vagy forrásvesztésükre adott válaszok. Szerintük a forrásszerzés egy lehetséges módja a másik forrásainak átvétele is, ami növeli a saját képességeit, ezzel is megkönnyítve a felmerülő célok elérését (Neff Angela, 2012).

Shirom (2011) a kutatásában a munkahelyi kereszteződést és annak továbbadását vizsgálta. Elmélete szerint a munkahelyeken belül is kereszteződhet a forrásvesztés, így a nem megfelelő körülmények hatására egyre több munkavállaló éghet ki, ezt pedig a forrásvesztést megélt munkavállalók hazaviszik, és a párkapcsolatukban, családjukban is folytatódhat a kereszteződés. Azonban kiemelte, hogy ugyanez pozitív irányba is működik, így egy megtartó, biztos háttérrel rendelkező munkahelyen forrásnövekedés kereszteződik a munkavállalók és végül a családjaik között is (Shirom, 2011).

Poszttraumás Növekedés és a COR-elmélet

Hobfoll és munkatársai (2011) a pozitív pszichológia szempontjait felhasználva érdeklődni kezdtek az iránt, hogy a PTN megjelenésekor hogyan változnak a személyi forrásai (Hobfoll, 2011). Háborút megélt személyek körében vizsgálták a PTN-t azzal a hipotézissel, hogy annak megjelenése pozitívan korrelál a forrásaik

számával, erősségével és ennek következményeként a rezilienciával. A COR-E skála módosított változatát használták, amit Tedeschi és Calhoun traumatikus növekedéssel kapcsolatos mérőeszközéről mintázva fogalmaztak meg (Tedeschi & Calhoun, 2004).

Az eredményeik megerősítették a hipotézisüket, láthatóvá vált, hogy a kisebb forrásvesztésről beszámoló személyek inkább számoltak be a reziliencia megjelenéséről (Hobfoll, 2011).

Jelen kutatásomban ezt a kérdést igyekszem tovább bővíteni a vikariáló PTN jelenségének bevonásával. A vikariáló poszttraumás növekedés és a COR-elmélet összevonásával tettem fel azt a kérdést, hogy vajon hogyan hat ki a segítő szakemberek forrásainak változása a VPTN megjelenésére, illetve ez a jelenség beilleszkedik-e a forrásspirál sorába, ezzel védve a segítőt a kiégés veszélyétől.

3. Kiégés

A kiégés fogalma a 20. század vége felé jelent meg a nyugati társadalmakban. Elsősorban azokban a szakmákban kezdtek el foglalkozni a kiégés jelenségével, ahol mindennapi munkájuk során a dolgozók emberi kapcsolatok középpontjában állnak, és érzelmi feszültségekkel telt helyzeteket élnek meg, azaz a segítő szakmákban (Bordás, 2010). Mára ez lett az egyik legismertebb pszichés eredetű szindróma, az 1980-as évek vége óta pedig nem csak segítő foglalkozású szakmákban ismerték fel ennek a súlyosságát, hanem szakmától függetlenül bármilyen munkakörben dolgozó személyeknél is (Kiss és mtsai., 2018). Az Európai Unió területén minden negyedik munkavállalót érint a munkahelyi stressz, ami tartós fennállás esetén egyik legsúlyosabb következményeként a kiégés szindrómához vezethet (Kiss és mtsai., 2018).

A kiégés fogalmát többen leírták, más és más irányból tekintve rá, eleinte az okokat keresték (Freudenberger, 1986), később többdimenziós konstruktként írták le, feltárták a dimenziókat (Maslach, 1998), megfogalmazták a kiégés, mint állapot fogalmát (Pines & Aronson, 1989), és a kiégés, mint folyamat fogalmát is (Edelwich & Brodsky, 1980).

Schaufeli és Enzmann végül igyekezett egy egységes fogalmat meghatározni, amely mindezeket magában hordozza (Schaufeli & Enzmann, 1998).

A kiégés egy olyan folyamatos negatív elmeállapot, amely a munkához kapcsolódóan jelenik meg „normális” személyeknél. A kimerültség mellett, ami elsődlegesen jellemzi ezt az állapotot, a munkában megjelenik a distressz, a csökkent hatékonyságérzése, a diszfunkcionális attitűdök és viselkedésformák halmaza, és csökken a motiváció. Ez a pszichológiai konglomerátum, ami a kezdeti törekvések, vágyak és a munka valósága közötti diszkrpanciából születik, akár a személy számára észrevétlenül is fejlődhet. Gyakori eset, hogy a kiégés újratermeli önmagát azáltal, hogy a szindrómához kapcsolódó stresszel, problémákkal való megküzdéshez inadekvát stratégiákat választja az egyén (Schaufeli & Enzmann, 1998 idézi: Bordás, 2010. 4. o.).

Kiegészélméletek

A következőkben szeretném röviden bemutatni a kiegészé négy főbb megközelítését Bordás (2010) osztályozásában: az individuális megközelítéseket, az interperszonális megközelítéseket, a szervezeti megközelítéseket, valamint a társadalmi megközelítéseket.

1. Individuális megközelítés. A kutatások első szakaszában volt kiemelkedő ez az irányzat. Az individuális megközelítés a kiegészé személy tüneteire, tulajdonságaira koncentrált. Azt feltételezi a megközelítés, hogy a kezdeti túl magas és be nem teljesülő elvárások vezetnek a kiegészéhez. A kiegészének leginkább kitettek eszerint az elmélet szerint azok a személyek, azaz az erősen motivált individuumok, akik túlzóan idealisztikus elképzelésekkel állnak munkába, erősen elkötelezettek a munkájuk iránt, és emiatt emocionálisan túlságosan is képesek bevonódni (Bordás, 2010). Kiemelt fontosságú ebben a modellben a pályaválasztás, a pályán maradás motívuma, a stresszkezelés és a coping technikák. Ide tartozik Hobfoll (1993) forrásmegőrzés-elmélete is, amiben, mint korábban már kifejtettem, a veszteségek elsőbbségét hangsúlyozza a nyereséggel szemben. Az elmélet szerint az erőforrások elvesztésének hatására nagyobb mértékben lesz kiegészének a személy, mintha soha nem is rendelkezett volna ugyanezekkel a forrásokkal, azaz maga a forrásvesztés érzése növeli a kiegészé lehetőségét (Bordás, 2010).
2. Interperszonális megközelítés. A kiegészé fő oka az elmélet szerint a „támaszt adó” és a „támaszt elfogadó” közötti kapcsolat, ami érzelmileg megerhelő és kimerítő (Bordás, 2010). A segítő-segített kapcsolatban gyakran olyan helyzet alakul ki, amelyben a segítettet mind érzelmileg, mind fizikailag támogatni kell, ez, mint munka a másik emberért, könnyen vezet a segítő érzelmi kimerüléséhez, hiszen önmagára már kevésbé képes odafigyelni. Ráadásul ezekben a kapcsolatokban gyakran észre sem veszik a segítő szándékát, olykor még akadályozzák is a segítségadást (Bordás, 2010). A leghíresebb interperszonális megközelítést alkalmazó modell Maslach és Leiter (1997) modellje. Szerintük a kiegészé nem más, mint az ember vágyai és kötelezettségei közötti szakadékból eredő kimerülés. Pines (1989, id. Bordás, 2010) kritizálja ezt a megközelítést, és szerinte a kiegészé a kudarc következménye, amit a segítő akkor él át, mikor szembesül a munkájának értelmetlenségével, sikertelenségével és haszontalanságával. Szerinte azok vannak a leginkább kiegészének, akik a munkájuktól várják az egzisztenciájuk megerősítését, hivatásként tekintenek a munkájukra, és a klienssel való kapcsolat lesz létük értelme. Ennél a megközelítésnél szót érdemel még a Schaufeli (2003, id. Bordás, 2010) által megfogalmazott emocionális fertőzés jelensége. Szerinte a diszfunkcionális szakember-kliens kapcsolatban megjelenhet a deperszonalizáció jelensége a reciprocitás hiánya miatt (ez a jelenség megfigyelhető kolléga-kolléga vagy alkalmazott-felettes viszonyban is), az adok-kapok kapcsolat kibillenése pedig csoportthatássá alakulva egyfajta fertőzésként képes terjesztetni a kiegészét.

3. Szervezeti megközelítés. Mint a megközelítés nevéből sejthető, ebben az irányzatban az intézmény szervezeti struktúrájában keresik és találják a kiégés legfontosabb okait. Ezek a következők: autonómia, kontroll, jutalmazás, szociális támogatás, vezetési stílus, kommunikáció, ami meghatározza az intézményen belüli interperszonális kapcsolatokat. A megközelítés másik fontos észrevétele az, hogy a kiégés nem individuális probléma, hiszen a munkavállaló kiégése befolyásolja a szolgáltatások minőségét és ezáltal az intézmény produktivitását is (Bordás, 2010).
4. Társadalmi megközelítés. Handy (1988) szerint a kiégést nem lehet megérteni kizárólag pszichológiai irányból, szerinte ugyanis ez egyfajta társadalmi jelenség, azaz szükséges szociológiai szempontból is megvizsgálni. Ebben a felfogásban a társadalom válik a kiégés táptalajává. A hagyományok elkopása, a társadalmi támogató rendszerek elutasítása és az ezek által biztosított, eddig megszokott kapcsolatok eltűnése vezet egy olyan szociális környezeti átalakuláshoz, amelyben az energia könnyű, unalommal alakul, a lelkesedés idegességgé, az optimizmus pedig kiábrándultságba torkollik (Bordás, 2010).

A kiégés kialakulásában valószínűsíthetően mind a négy megközelítésnek fontos szerepe van, így egy többdimenziós, komplex jelenségről beszélünk, amelynek sem megelőzése, sem kezelése nem lehetséges, ha nem fordítunk figyelmet mind a négy szintre (Bordás, 2010).

A COR-elmélet és a kiégés

A forrás-konzervációs modell szerint a kiégés akkor kapott kiemelt fontosságú szerepet, mikor a magánszektor és a közsféra értékrendje összemosódott a segítő foglalkozásúak körében. Az értékrendbeli elcsúszás hatására a segítőknek a fokozott kognitív, érzelmi és fizikai terhelés mellett egyre növekvő piaci célokat is el kellett érniük, hiába nem tette ezt lehetővé a munkájuk jellege (Shirom & Ezrachi, 2003). A kiégés esetében folyamatos forrásvesztés áll fenn, sokszor akár forrásnyeréssel egy időben, azonban a források elvesztése mindig nagyobb erővel hat az azt átélő személyre. A kiégés folyamata sokáig láthatatlanul emészti fel a meglévő forrásokat, egy idő után azonban erősen érzékelhető lesz az egyén mindennapjaiban.

A COR-elméletben Hobfoll háromféle energiát különít el (Hobfoll, 1989): kognitív, fizikai és érzelmi energiát. Ebből az irányból nézve a kiégés nem más, mint az egyén energiaforrásainak folyamatos apadása, ami a külső szemlélő számára megjelenik fizikai fáradtságban, érzelmi kimerülésben és kognitív gyengeségben. Shirom szerint (Shirom & Ezrachi, 2003) a kiégés elsősorban a másodlagos forrásokat érinti, és ellehetetleníti azok újratöltését. A modell újdonsága, hogy kiemeli a kiégést a munkahelyi környezetből. Egyszerre figyel munkahelyi és hétköznapi élethelyzetekre, és ezzel jellemzi a jelenség egyéni vagy társas aspektusait (Mészáros, 2013).

Poszttraumás növekedés és kiégés

A másodlagos traumatikus stressz (*secondary traumatic stress*, továbbiakban STS) bizonyítottan összefüggésbe hozható a kiégéssel (Cieslak, 2014, id. Hamama-Raz, 2021). Hamama-Raz és munkatársai (2021) a kutatásukban ezt a kapcsolatot vizsgálták tovább, különösen az STS-t, mint közvetítőt vizsgálták a PTN és a kiégés közötti kapcsolatban. Az STS-t a traumatizált vagy szenvedő személynek való segítségnyújtás vagy segíteni akarás során tapasztalt stressz természetes következményeként határozzák meg (Figley, 1995, id. Hamama-Raz, 2021). Az STS egy traumatikus eseménnyel való kapcsolatba kerülés hatására alakul ki, és hatására megjelenhet félelem, alvási nehézség, saját traumatikus emlékek kerülése, kimerülés. Collins és Long (2003, id. Hamama-Raz, 2021) tanulmánya szerint azok a szakemberek, akik nem ismerik fel az STS tüneteit, vagy nem tudnak megbirkózni ezekkel, kihívásokkal szembesülnek a hatékony munkavégzés és a pozitív személyes kapcsolatok fenntartása során. Osofsky, Putnam és Lederman (2008, id. Hamama-Raz, 2021) pedig felmérte azt, hogy az STS az egész szervezetre kihat a csökkent, rossz minőségű munkavégzésen, a megromlott ítélőképességen és a magas fluktuáción keresztül. Figley (2002, id. Hamama-Raz, 2021) azt állította, hogy az STS nem azonos a kiégés szindrómával, az első a személyes szorongásra, míg a második a munka hatékonyságának csökkenésére összpontosít. Később Cieslak és munkatársai (2014, id. Hamama-Raz, 2021) a szakirodalom szisztematikus áttekintése alapján megállapították, hogy a kiégés és az STS valóban különbözik a konceptualizálásukban és mérésükben, de a munkahelyi kiégés és az STS közötti magas korrelációk miatt jelentős a valószínűsége annak, hogy a másodlagos traumának kitett szakemberek hasonló szintű munkahelyi kiégésről és STS-ről számolnak be.

Hamama-Raz és munkatársai (2021) azt feltételezték, hogy a PTN megélése csökkenteni fogja a kiégés előfordulásának lehetőségét a vizsgált ápolók között. A kutatásuk során a hipotézisüket alátámaszthatták, hiszen az eredmény kimutatta, hogy a PTN egy olyan megküzdési erőforrás, amely a kiégést megelőzheti. Ez az eredmény összefüggésbe hozható Malhotra és Chebiyan (2016, id. Hamama-Raz, 2021) áttekintésének eredményével, akik szerint a PTN fejleszti az adaptív megküzdési stratégiákat, így évekkal a trauma átélése után is hatással lehet az egyén életére. Különösen azokban az esetekben lesz kiemelkedően nagy hatással az egyén életére a PTN, ha ez a társadalmi kapcsolatokban nyilvánul meg, és ezáltal fejleszti a biztonság, a kontroll és a kompetencia érzését (Hobfoll és mtsai., 2007). Azok a szakemberek, akik a PTN megélése során új feltételezéseket integráltak saját magukkal és a környezetükkel kapcsolatban, újraértékelhették a kapcsolataikat, ezzel növelték a jövőbeni pozitív megküzdési stratégiáikat, és mindezek hatására csökkentették a kimerültséget, a deperszonalizációt és az alacsony teljesítőképesség érzését, azaz a kiégés három fő összetevőjét (Hobfoll és mtsai., 2007).

Mérési módszerek

A kiégés mérésére a különböző irányzatok hatására több különböző mérési módszert is készítettek a szakemberek (Kiss & Polonyi, 2018). A legfontosabbak ezek közül a *Maslach Kiégés Leltár* (Maslach és mtsai., 1996), a *Koppenhága Kiégés Leltár* (Borritz és mtsai., 2006), a *Shirom-Melamed Kiégésmérő*, ami a COR-elmélet lenyomataként jött létre (Shirom & Melamed, 2006), valamint a *Kiégésmérő* (Enzmann és mtsai., 1998).

A sokféle lehetőségtől függetlenül a szakirodalomban általában a Maslach Kiégés Leltárt használják (MBI). Ez főleg azzal magyarázható, hogy az MBI meglehetősen jó eredményeket kapott a megbízhatóságra vonatkozó vizsgálatokon. Az MBI-t Maslach és munkatársai először kifejezetten a humán szektorban dolgozók számára dolgozták ki, később ez alapján készítettek külön oktatási területre szánt változatot is, majd végül az általános változatot is (Kiss & Polonyi, 2018). A humán szolgáltató szektor számára készült MBI a kiégés három aspektusát méri:

- Érzelmi kimerültség dimenzió, amely a kiégés emocionális oldalát ragadja meg. A túlterheltségre adott válaszként fáradtságot, feszültséget, megterheltséget ír le.
- Deperszonalizációs dimenzió, amely a másokkal való kapcsolat milyenségét méri, ez cinizmusként jelenik meg a kérdőívben, olyan negatív, közönyös, érzéketlen, távolságtartó attitűdként, amely erősen megjelenik a munkában.
- A személyes teljesítmény csökkenése dimenzió, a kiégés önértékeléssel összefüggő oldala, ami a csökkent kompetenciaérzésben, valamint az egyre csökkenő produktivásban jelenik meg (Mészáros, 2013).

Az MBI-t azért emeltem be kicsit mélyebben is a dolgozatomba, mivel a kutatásom folytatásában szeretném használni ezt is. A jelen kutatás résztvevői közül egy részcsoporthal tervezek egy félig strukturált mélyinterjút felvenni, aminek részeként egy-egy friss MBI-mérést is végeznék. Ezen további kutatásom célja tisztábban látni azt, hogy a vikariáló poszttraumás növekedés mennyiben olvad be Hobfoll forrásspiráljába, és válik a kiégés elleni védőhálává.

II. Kutatás

1. A jelen kutatás célkitűzése

A korábban bemutatott szakirodalmi áttekintésben látható volt, hogy mind a forrásmegőrzés, a forrásnövekedés, mind a VPTN jelensége védi a segítő szakembereket a kiégés ellen.

Hobfoll forrásmegőrzés-elmélete (1989) az elmúlt 20 évben a stressz, a kiégés és a trauma egyik vezető elméletévé vált. Eszerint a kiégés esetében egy folyamatos forrásvesztés áll fenn, amely a külső szemlélő számára megjelenik fizikai fáradtságban, érzelmi kimerülésben és a kognitív teljesítmény csökkenésében (Shirom & Ezrachi, 2003). Így a kiégés kialakulása a források megerősítésével, raktározásával megelőzhető, elkerülhető.

Korábbi kutatások bizonyították azt is, hogy a kiégés előfordulásának lehetőségét csökkenti a PTN megtapasztalása a segítő szakmákban (Hamama-Raz, 2021). Emellett arra is felhívták a figyelmet, hogy a PTN összefüggésbe hozható az adaptív megküzdési stratégiák fejlődésével, ezzel is védve a jövőbeni kiégés ellen.

A következő táblázatban bemutatom, hogy a korábban már bemutatott 4. számú táblázat hogyan kapcsolható össze a kiégés fő területeivel.

A PTN általi fejlődési területek összefoglalása	A nyolc fő forráscsoport	Kiégés esetén megjelenhet
A szenvedés okozta személyes erők megtapasztalása	Személyes források – Önbecsülés	Csökkent teljesítmény
	Személyes források – Hozzáértés	
Pszichológiai tudatosítás, előnykeresés	Személyes források – Jólét	Érzelmi kimerülés, csökkent teljesítmény
Az élet megbecsülésében bekövetkező változások	Energiaforrások	
Spirituális fejlődés		
Személyes kapcsolatok átalakulása	Személyközi források – Család	Elszemélytelenedés
	Személyközi források – Általános	
Anyagi előnyök	Anyagi források	Kiégésterülettel nem feltételezhető összefüggés
–	Munkához kapcsolódó források	Jelen kutatásban nem vizsgáltuk

5. táblázat – A PTN megjelenési területeinek és a COR-elmélet forrásainak kapcsolata a kiégés területeivel

Jelen kutatás célja, hogy megvizsgálja, milyen összefüggések fedezhetők fel a segítő szakmában dolgozó szakemberek forrásainak változása és a vikariáló poszttraumás növekedés megélésének előfordulása között, és ezzel hogyan védi a vikariáló poszttraumás növekedés a szakembereket a kiégéstől. A szakirodalmi áttekintés alapján feltételezem, hogy a vikariáló poszttraumás növekedés a forrásspirál részeként korábbi forrásnövekedésen alapszik, majd elősegíti a további forrásnövekedés megélését.

Hipotézisek

Mindezek alapján a következő hipotéziseket állítottam fel:

1. Az a segítő, aki a közelmúltban forrásnövekedést élt át, nagyobb eséllyel tapasztal meg vikariáló poszttraumás növekedést. Ezt a hipotézist Hobfoll és munkatársai (2011) hasonló eredményére alapozom.
2. Az a segítő, aki a közelmúltban forrásvesztést élt át, kisebb eséllyel tapasztal meg vikariáló poszttraumás növekedést. Ezt a hipotézist Hobfoll és munkatársai (2011) hasonló eredményű kutatására alapozom.
3. A személyes források növekedése kapcsolatban áll a VPTN megjelenésével.
 - A személyes jóllétet erősítő források növekedése elősegítheti a forrásspirál révén a VPTN megtapasztalását. Ezt a hipotézist a Handy (1988) társadalmi irányú kiégés-elméletére alapozom.
 - Az önbecsülést erősítő források növekedése elősegítheti a forrásspirál révén a VPTN megtapasztalását. Ezt a hipotézist Hobfoll és munkatársai (2011) hasonló eredményére alapozom.
 - A személyes hozzáértés növekedése elősegítheti a forrásspirál révén a VPTN megtapasztalását. Ezt a hipotézist Tsirimokou és munkatársai (2023) kutatásának eredményére alapozom.
4. A személyközi források növekedése elősegíti a forrásspirálon keresztül a VPTN megtapasztalását.
 - Az általános személyközi kapcsolatokhoz kapcsolódó források növekedésének hatására nagyobb eséllyel fog vikariáló növekedést megtapasztalni a segítő. Ezt a hipotézist Hobfoll és munkatársai (2007) hasonló eredményeire, valamint a források pozitív irányú kereszteződésének jelenségére (Neff és mtsai., 2012; Shirom, 2011) alapozom.
 - A családban megjelenő személyközi kapcsolatokhoz kapcsolódó források növekedésének hatására nagyobb eséllyel fog vikariáló növekedést megtapasztalni a segítő. Ezt a hipotézist Hobfoll és munkatársai (2007) hasonló eredményeire, valamint a források pozitív irányú kereszteződésének jelenségére (Neff és mtsai., 2012; Shirom, 2011) alapozom.
5. Az energiaforrások növekedése elősegíti a forrásspirálon keresztül a PTN megtapasztalását. Ezt a hipotézist a forrásspirál jelenségére alapozom (Hobfoll, 2011).
6. Az anyagi források növekedésének hatására nem feltételezhető kapcsolat a VPTN öt területével.

2. Módszertan

A mérőeszközök bemutatása

Poszttraumás Növekedésérzet Kérdőív (PTGI – Posttraumatic Growth Inventory). A 21 tételes kérdőív a traumatikus eseményekkel való megküzdés hatására bekövetkező lehetséges pozitív irányú változásokra kérdez rá.

A kérdőív önkitöltős módon működik, a válaszadók egy hatfokú Likert-skálán jelölik be, hogy az adott állítás mennyire igaz rájuk (0 = nem tapasztaltam ezt a változást az említett krízis következményeként, 5 = nagyon nagy mértékben tapasztaltam ezt a változást). Az összpontszám (0–105) a poszttraumás növekedés mértékeként értelmezhető. A Poszttraumás Növekedésérzet Kérdőívet korábban már használták a VPTN mérésére, így erre alapozva használom én is ezt a módszert (Manning-Jones és mtsai., 2016). A kutatás során a kitöltőket arra kértem, hogy amennyiben volt olyan kliensük az elmúlt fél évben, aki valamilyen erős krízist, traumát élt át, akkor erre az esetre gondolva válaszoljanak, hogy tapasztalták-e a PTGI-ban felsorolt változások közül valamelyiket a folyamat közben vagy után a saját életükben.

Conservation of Resources Evaluation (COR-E). Az erőforrások megőrzésének értékelésére szolgáló skála magyarra fordított verziójának a kutatás számára releváns alszállait használtam. A fordítást a témavezetőmmel közösen végeztük. Ezek a következők: személyes források (önbecsülés; hozzáértés; jóllét), anyagi források, energiaforrások, személyközi kapcsolatok (család; általános). A 63 tételes kérdőív a felsorolt forrásokkal kapcsolatban az elmúlt fél évben megélt veszteségre, majd nyereségre kérdezett rá. A kérdőív önkitöltő módon működik, a válaszadók egy ötfokú Likert-skálán jelölik be, hogy az adott forrás elérhetőségében milyen mértékű változást tapasztaltak (0 = egyáltalán nem / nem alkalmazható, 1 = tényleges veszteség / nyereség kis mértékben, 4 = tényleges veszteség / nyereség nagy mértékben). Az összpontszám az erőforrások elérhetőségének változásaként értelmezhető. A kérdőívben arra kértem a kitöltőket, hogy a felsorolt forrásokra aszerint válaszoljanak, hogy az elmúlt hat hónapban milyen mértékben tapasztaltak változást azok elérhetőségében.

Az eljárás

Az adatokat online kérdőívcsomag segítségével vettem fel, ami tartalmazta a demográfiai kérdéseket (nem, kor, végzettség, lakhely, családi állapot), valamint a Poszttraumás Növekedésérzet Kérdőívet és a COR-E skálát (forrásvesztésre és forrásnyeresésre tekintettel egyaránt). A vizsgálat az etikai elvárásoknak megfelelően, tájékoztatott beleegyezést követően, anonim módon zajlott. A kitöltést bármikor meg lehetett szakítani, és az adatokat bizalmasan, jelszóval védett eszközön tároltam. Az adatgyűjtés 2024. 02. 01-től 2024. 04. 06-ig tartott.

Jelen kutatás vizsgálni kívánt alapsokasága a Magyarországon élő, felnőtt, legalább két éve segítő szakemberként dolgozó, jelenleg egyéni segítséget is végző személyek

sokasága volt. A résztvevőket nem véletlenszerű, kényelmi mintavétellel toboroztam. A kérdőívcsomagot a Facebookon osztottam meg különböző csoportokban, egyetemek segítségét kértem, hogy a végzett hallgatóiknak továbbítsák, illetve e-mailes levelezőlistákra küldtem ki. Elsősorban pszichológus és mentálhigiénés szakembereket céloztam, sajnos azonban ez kevésnek bizonyult, így szociális munkásokat is bevontam a kutatásomba. A részvétel feltétele volt, hogy a személy 18 éven felüli legyen. A tervezett mintanagyság 50 fő volt.

3. Eredmények

Az adatokat JASP 0.18.3.0 statisztikai programmal dolgoztam fel. Az elemzést az általános leíró információkkal kezdem.

A kutatásban 44 fő vett részt, melyből 36 nő (81,8%), 8 férfi (18,2%). A résztvevők átlagéletkora 46 év volt, szórásuk 9 év. A vizsgálati személyek 45,5%-a Budapesten él, 18,5%-a nagyvárosban, 22,7%-a kisvárosban, 11,3%-a kistélepülésen. Legmagasabb végzettségük a következők szerint oszlott el: 6,8%-uk doktori fokozatot szerzett, 54,5%-uk mesterfokozatú diplomával, 25%-uk alapfokú diplomával, 6,8%-uk pedig érettségivel rendelkezik. A családi állapotukat tekintve 54,5%-uk házasságban, 20,4%-uk kapcsolatban él, 13,6%-uk elvált, 6,8%-uk egyedülálló, 2,2% pedig özvegy. Ezután kiértékeltem az alskálák átlagértékét és szórását, amit a 6. táblázat mutat be.

Kérdőív	Alskála	M	SD
COR-E forrásvesztés	Önbecsülés	6,318	6,668
	Hozzáértés	8,591	6,666
	Jóllét	6,455	6,607
	Anyagi források	13,682	14,848
	Energiaforrások	17,45	12,502
	Családi kapcsolatok	7,386	9,458
	Általános kapcsolatok	9,295	9,212
PTGI		28,909	27,452
COR-E forrásnövekedés	Önbecsülés	8,205	6,660
	Hozzáértés	8,545	8,318
	Jóllét	7,773	7,201
	Anyagi források	9,727	14,780
	Energiaforrások	11,750	13,017
	Családi kapcsolatok	6,727	9,703
	Általános kapcsolatok	9,227	10,550

6. táblázat – Az alkalmazott alskálák pontszámainak átlaga és szórása

A próbák kezdése előtt az adattisztítást elvégeztem. Ezután létrehoztam az alskálák összpontszámait, valamint a COR-E alskáláiból egy összesített forrásvesztés- és forrásnövekedés-pontszámot is létrehoztam, hiszen a felállított hipotézisek között szerepelt a források változásának összességét vizsgáló feltevés.

A próbák kiértékelése előtt teszteltem az adatok parametrikusságát. A Shapiro–Wilk-teszt a legtöbb alskálánál szignifikáns lett, az elosztás majdnem mindenhol eltért a normális elosztástól, jelentősen ferde vagy csúcsos volt (7. táblázat), így a hipotézisek tesztelésére nem parametrikus próbákat alkalmaztam.

Kérdőív	Alskála	W	P
COR-E forrásvesztés	Önbecsülés	0,833	<0,001
	Hozzáértés	0,920	0,005
	Jóllét	0,848	<0,001
	Anyagi források	0,827	<0,001
	Energiaforrások	0,929	0,009
	Családi kapcsolatok	0,761	<0,001
	Általános kapcsolatok	0,835	<0,001
PTGI		0,883	<0,001
COR-E forrásnövekedés	Önbecsülés	0,915	0,003
	Hozzáértés	0,859	<0,001
	Jóllét	0,882	<0,001
	Anyagi források	0,684	<0,001
	Energiaforrások	0,807	<0,001
	Családi kapcsolatok	0,717	<0,001
	Általános kapcsolatok	0,800	<0,001
COR-E összpontszámok	Forrásvesztés	0,851	<0,001
	Forrásnövekedés	0,786	<0,001

7. táblázat – Az alskálák parametrikusságának statisztikai mutatói

A hipotéziseim tesztelésére Spearman-korrelációt alkalmaztam. Ennek feltételei teljesültek: a személyek egymástól függetlenek, a változók skálatípusúak, az adatok monoton módon változnak.

Az *első hipotézis*, miszerint aki a közelmúltban forrásnövekedést élt át, nagyobb eséllyel tapasztal meg vikariáló poszttraumás növekedést, közepes hatásnagysággal teljesült. Ezt az eredményt a 8. táblázat mutatja be.

	VPTN	
	r_s	P
Forrásnövekedés	0,416**	0,002

8. táblázat – PTNI és COR-E – forrásnövekedés-összpontszám korreláció (1-tailed)

A második hipotézis szerint a közelmúltban megélt forrásvesztés negatívan korrelál a VPTN megjelenésével. Ez a hipotézisem nem teljesült, az eredmények szerint a forrásvesztés gyenge kapcsolatban áll a VPTN megjelenésével. Az eredményt a 9. táblázat szemlélteti.

	VPTN	
	r_s	P
Forrásvesztés	0,310*	0,020

9. táblázat – PTNI és COR-E – forrásvesztés-összpontszám korreláció (1-tailed)

A harmadik hipotézis, miszerint a személyes források növekedése kapcsolatban áll a VPTN megjelenésével, a következőképpen teljesült:

- A 3.a alhipotézis, miszerint a személyes jóllétet erősítő források összefüggésben állnak a VPTN megjelenésével, közepes hatásmagysággal teljesült.
- A 3.b alhipotézis az önbecsülést erősítő források és a VPTN kapcsolatát vizsgálta. Az eredmények gyenge erősségű kapcsolatot mutattak ki.
- A 3.c alhipotézis a hozzáértéshez kapcsolódó források növekedésének kapcsolatát mérte fel a VPTN-nel. A hozzáértés alskálája közepes hatásmagyságú kapcsolatban áll a VPTN erősségével (10. táblázat).

	VPTN	
	r_s	P
Személyes források (jóllét)	0,522***	<0,001
Személyes források (önbecsülés)	0,396**	0,008
Személyes források (hozzaértés)	0,486***	<0,001

10. táblázat – PTNI és COR-E – személyes források alskáláinak korrelációi (1-tailed)

A negyedik hipotézis alhipotézisei a következőket mutatták:

- A 4.a. alhipotézis szerint az általános személyközi kapcsolatokban bekövetkező növekedés elősegíti a VPTN megjelenését, a két változó között gyenge erősségű kapcsolatot találtunk.
- A 4.b. alhipotézis, miszerint a családi kapcsolatok erősödése elősegíti a VPTN megjelenését, gyenge hatásnagyságú kapcsolatot mutatott.

Az eredményt a 11. táblázat mutatja be.

	VPTN	
	r_s	P
Személyközi kapcsolatok (általános)	0,386**	0,010
Személyközi kapcsolatok (család)	0,326*	0,031

11. táblázat – PTNI és COR-E – személyközi kapcsolatok alskáláinak korrelációi (1-tailed)

Az ötödik hipotézis az energiaforrások növekedése és a VPTN kapcsolatát mérte fel. Az energiaforrások és a VPTN megjelenése közötti kapcsolat gyenge erősségű. Az alskála korrelációját a 12. táblázat szemlélteti.

	VPTN	
	r_s	P
Energiaforrások	0,324*	0,032

12. táblázat – PTNI és COR-E – energiaforrások alskála korrelációja (1-tailed)

A hatodik hipotézis, miszerint az anyagi források növekedése nem áll kapcsolatban a VPTN megjelenésével, teljesült. Ezt az eredményt a 13. táblázat mutatja be.

	VPTN	
	r_s	P
Anyagi források	0,154	0,317

13. táblázat – PTNI és COR-E – anyagi források alskála korrelációja (1-tailed)

4. Az eredmények megvitatása

Forrásvesztés hatása a vikariáló poszttraumás növekedés megjelenésére

A második hipotézisem szerint a forrásvesztés megélése negatívan korrelál a VPTN megjelenésével. A kutatási eredményeim azonban ennek az ellenkezőjét mutatták ki. Az a gyenge hatásnagyságú kapcsolat, ami megjelent a forrásvesztés és a VPTN megjelenése között, a COR-elmélet harmadik alaptételével magyarázható, miszerint forrásvesztéskor nő a motiváció a forrásnövelésre (Hobfoll, 2011). A forrásvesztés megtapasztalásának hatására a segítő szakemberek számára felértékelődik a forrásnyerés lehetősége. A kliens traumájának és növekedésének megtapasztalása erőt és példát ad számukra is. A saját életükben tapasztalt helyzetek átértékelődnek, újragondolják, hogy mi a fontos számukra, így könnyebben tudják észrevenni és megtapasztalni a pozitívumokat a saját életükben (Hyatt-Burkhart, 2014, id. Tsirimokou és mtsai., 2023).

Forrásnövekedés kapcsolata a vikariáló poszttraumás növekedéssel

Gyenge hatáserősségű kapcsolatot mutató alsókálák. A személyközi kapcsolatok (általános; család) alsókálái egyaránt gyenge, de szignifikáns kapcsolatot mutattak a VPTN megjelenésével. Ezek az eredmények megfelelnek Rhee (2013, id. Tsirimokou és mtsai., 2023) és Ben-Porat (2015, id. Tsirimokou, 2023) korábbi kutatásainak, miszerint a vikariáló poszttraumás növekedés kapcsolatban áll az egyéni támogatórendszerek aktív keresésével, legyen szó kielégítő kollegiális vagy szupervízori kapcsolatról, vagy a családi kapcsolatok megtartó erejéről. A fent említett kutatásokban felismert eredmények is gyengék voltak, így elsősorban a szociális háló adekvát használata, mint megküzdési stratégia volt a VPTN kialakulásához köthető. Neff és munkatársai (2012) a források kereszteződését kutatták, feltevésük szerint az intim és mély kapcsolatokban az emberek képesek a másik fél forrásnövekedését a sajátjukhoz hasonlóan megélni. Erre alapozva az intim kapcsolatokban megélt forrásnövekedés közvetett módon kapcsolatban állhat a VPTN megélésének képességével.

Ezek mellett a személyes források – önbecsülés alsókálájával fedeztem fel gyenge kapcsolatot. Ez a korreláció magyarázható a forrásspirál-elmélet működésével, miszerint az a személy, akinek az önbecsülése növekedett az elmúlt időszakban, képessé válik önmagára mind magánéletileg, mind szakmailag pozitívabb szemmel tekinteni, ennek hatására magasabb fokú jóllétet tapasztal meg a mindennapi életben, amely elősegíti a tudatosabb segítői munkát, ami a vikariáló poszttraumás növekedéshez vezethet (Hobfoll, 2011). Az energiaforrások alsókálájával talált gyenge korreláció szintén magyarázható a forrásspirál-elmélet működésbe lépésével, valamint a COR-elmélet alapelvei között szereplő erőforrás-gazdálkodás jelenségével (Hobfoll, 2011), miszerint a személy előre képes forrásokat begyűjteni arra az esetre, hogy a forrásvesztés bekövetkeztekor felhasználhassa azokat. Az elmúlt fél évben megtapasztalt energiaforrás-növekedés egy olyan elraktározott

erőforrás lehet, amelyet a segítő szakember képes elővenni és felhasználni akkor, amikor a segítő munka folyamán a kliens traumájával, az ebből fakadó distresszel, majd a kliens poszttraumás növekedésével azonosul.

Közepes hatáserősségű kapcsolatot mutató alsókálák. A VPTN megjelenésével kapcsolatban a hozzáértés és a jóllét alsókálája mutatott közepes erősségű kapcsolatot. A hozzáértéssel kapcsolatban Silveira és Boyer (2015, id. Tsirimokou és mtsai., 2023) megfogalmazta, hogy a vikariáló poszttraumás növekedés a segítő szakemberekben gyakran megjelenik a saját szakmai képességeikbe vetett hit növekedésében, ezzel erősítve a szakmai identitásukat. A források megszerzésének és elvesztésének időpontja nem pontosan behatárolható, így az eredményeimben nem különíthető el tisztán, hogy a forrásnövekedés vagy a vikariáló poszttraumás növekedés megélése volt-e hamarabb. Így a hozzáértés is, mint a forrásspirál egyik alkotóeleme jelenik meg jelen kutatásom eredményeiben (Hobfoll, 2011). A szakmai készségekben megélt fejlődés a segítő munkája iránti szenvedélyét is erősíti, aminek hatására tudatosabban és nagyobb empátiával tud jelen lenni a klienskísérés során, ami a VPTN megélésében nagy szerepet játszik.

Ehhez hasonló a jóllétben tapasztalt fejlődés jelensége is. A remény, optimizmus, humorérzék erősödése, fejlődése, az élet értelmének és céljának ismerése mind egy kiegyensúlyozottabb állapotot teremt a segítő életében (Hobfoll, 2011), és ezek a munkavégzésére, munkamoráljára is kihatnak, erősítik a személy rezilienciáját (Ren és mtsai., 2018, id. Tsirimokou és mtsai., 2023). Az általános jóllét állapota elősegíti a személy tudatos jelenlétét, a másik fejlődésének észrevételét és az abból fakadó fejlődés lehetőségét.

Az általános forrásnövekedés megélése szintén közepes hatásnagyságú kapcsolatot mutatott a VPTN megjelenésével, amely jelenség szintén egymásra oda-vissza ható módon jelenhet meg a segítő életében. Így a forrásspirál megjelenésével az a segítő, aki a forrásai növekedésének hatására a kliensének növekedését önmaga is átéli, ennek hosszú távon is megtapasztalhatja a következményeit (Hobfoll, 2007). A VPTN megélése évekkal a közös munka után is hatással lehet az egyén életére. Különösen azokban az esetekben lesz kiemelkedően nagy hatással az egyén életére a VPTN, amelyeknél a forrásspirálba illeszkedve kihat ez a társas kapcsolatokra, ezáltal fejleszti a biztonság, a kontroll és a kompetencia érzését (Hobfoll és mtsai., 2007).

Az anyagi források növekedésének kapcsolata a vikariáló poszttraumás növekedés megjelenésével

A hipotézisemben azt feltételeztem, hogy az anyagi forrásokban megélt növekedés nem lesz szignifikáns hatással a VPTN megjelenésére. A feltételezésem teljesült, nem áll fenn összefüggés a két tényező között. Ez magyarázható a segítői pályát választó szakemberekre jellemző altruizmusmal. „Az altruizmus olyan önkéntes viselkedés, amely a mások javát szolgálja, a jutalmazás reménye nélkül. Ilyen a kliens-segítő kapcsolat, amelyet úgy definiálhatunk, hogy funkcionális kapcsolat, viszontelvárás nélkül.” (Nagy, 2007, 69. o.)

III. Összefoglalás

Kutatásom során arra kerestem a választ, hogy milyen összefüggések fedezhetők fel a vikariáló poszttraumás növekedés és a forrásmegőrzés-elmélet között. Eredményeim alapján elmondható, hogy a VPTN megjelenése kapcsolatban áll a források változásával.

Maga a vikariáló poszttraumás növekedés forrásnövekedést segít elő hosszú távon, a korábban megélt forrásnövekedés hatással lehet a vikariáló növekedés megjelenésére, valamint válasz lehet a tapasztalt forrásvesztésre. Tehát összességében mindez a forrásspirál részévé teszi a vikariáló poszttraumás növekedést is. Mindezek a növekedések védhetik a segítő szakembereket a kiégés ellen.

A kutatásom újdonságnak számít, mivel korábban hazai mintán nem történt olyan kutatás, amely gyakorló pszichológus, mentálhigiénés és szociális munkás szakembereket vizsgált volna. A forrásmegőrzés és a PTN kapcsolatát vizsgáló kutatások eddig kizárólag egészségügyi dolgozókat vizsgáltak. Ezek az eredmények felhasználhatók lehetnek a szakemberek felkészítése és szupervíziója során, mivel a kiégés megelőzésének egy lehetséges útját mutatják be. Az eredmények alapján kimondható, hogy fontos a források alakulásának nyomon követése és tudatosítása, ezzel a veszteségek is felhasználhatóvá válhatnak preventív módon, valamint ezeknek tudatában nőhet a munka iránti szenvedély és a hozzáértés érzése, amelyek erősíthetik a kliensekkel folytatott munka során az empátiát.

A kutatásom legfőbb korlátja, hogy kis mintát sikerült elérnem, ez az alacsony esetszám még könnyen vezethet hibákhoz, azonban további adatfelvétellel a jelen ok-okozati összefüggések is tovább vizsgálhatók. Ezenfelül ki kell emelni, hogy a kérdőíves vizsgálat során nem volt lehetőség mélységi feltárássra, csupán az együttjárások feltérképezésére. Emiatt a jövőben érdemes lenne egy átfogó kutatást végezni, amely kvalitatív módszerekkel méri fel a források növekedésének, a kiégésnek és a vikariáló poszttraumás növekedésnek az egymásra gyakorolt hatását, valamint longitudinális vizsgálatokat végezni, hogy közelebb kerüljünk az ok-okozati kapcsolatok megértéséhez.

Terveim szerint ezt a longitudinális kutatást el fogom végezni. Jelenleg a fent leírt kutatást bővítem nagyobb mintával, majd a következő félév során egy longitudinális, kevert paradigmájú kutatást készítek. A kérdőív során arra kértük a kitöltőket, hogy azok a személyek, akik szívesen részt vennének a kutatás folytatásában, adják meg az elérhetőségüket. Így összesen 14 személy jelentkezett a következő szakasz mélyinterjú vizsgálatában való részvételre. A mélyinterjúk során vizsgálni fogom a személy kiégésnek való kitettségét, a saját megéléseit a forrásainak változásáról és a jelenleg felvett adatokhoz képest megjelenő változásról, valamint a vikariáló poszttraumás növekedés felismerését és megélését. A jelen kutatásom alapján feltételezem, hogy a mélyinterjúk során az itt megfogalmazott kutatási eredmények mélyebb, pontosabb magyarázatot kapnak.

Bibliográfia

- ANTONI, Michael H. – LEHMAN, J. M. – KILBOURN, K. M. et al.: „Cognitive-behavioral stress management intervention decreases the prevalence of depression and enhances benefit finding among women under treatment for early-stage breast cancer.” In: *Health Psychology*, 20 (2001)/1, 20.
- ARNOLD, D. – CALHOUN, L. G. – TEDESCHI, R. – CANN, A.: „Vicarious posttraumatic growth in psychotherapy.” In: *Journal of Humanistic Psychology*, 45 (2005), 239–263.
- BOLGER, N. – DELONGIS, A. – KESSLER, R. C. – WETHINGTON, E.: „The contagion of stress across multiple roles.” In: *Journal of Marriage and the Family*, 51 (1989)/1, 175–183.
- BORDÁS Andrea: „A kiégés-szindróma a külföldi és a hazai szakirodalomban.” In: *Educatio*, 19 (2010)/4, 666–672.
- CIESLAK, R. et al.: „A meta-analysis of the relationship between job burnout and secondary traumatic stress among workers with indirect exposure to trauma.” In: *Psychological Services*, 11 (2014)/1, 75–86.
- COLLINS, R. L. – TAYLOR, S. E. – SKOKAN, L. A.: „A better world or a shattered vision? Changes in life perspectives following victimization.” In: *Social Cognition*, 8 (1990)/3, 263–285.
- COLLINS, S. – LONG, A.: „Too tired to care? The psychological effects of working with trauma.” In: *Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing*, 10 (2003)/1, 17–27.
- CRESWELL, J. D. et al.: „Does self-affirmation, cognitive processing, or discovery of meaning explain cancer-related health benefits of expressive writing?” In: *Personality and Social Psychology Bulletin*, 33 (2007)/2, 238–250.
- FIGLEY, C. R.: „Systemic traumatization: Secondary traumatic stress disorder in family therapists.” In: MIKESSELL, D. L. R. H. (ed.): *Integrating Family Therapy*. American Psychological Association, Washington, 1995, 571–581.
- FIGLEY, C. R.: „Compassion fatigue: Psychotherapists’ chronic lack of self-care.” In: *Journal of Clinical Psychology*, 58 (2002)/11, 1433–1441.
- FREUDENBERGER, H. J.: „Burnout: Past, Present, and Future Concerns.” In: *Journal of Psychoactive Drugs*, 18 (1986)/3, 247–251.
- HOBFOLL, S. E.: „Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress.” In: *American Psychologist*, 44 (1989)/3, 513–524.
- HOBFOLL, S. E.: „Conservation of Resources Theory.” In: *The Oxford Handbook of Stress, Health, and Coping*, 2011, 127–147.
- HOBFOLL, S. E. et al.: „Refining our understanding of traumatic growth in the face of terrorism.” In: *Applied Psychology*, 56 (2007), 345–366.
- HOBFOLL, S. E. et al.: „Conservation of resources in the organizational context.” In: *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 5 (2018), 103–128.

- JOSEPH, S. – WILLIAMS, R. – YULE, W.: „Changes in outlook following disaster.” In: *Journal of Traumatic Stress*, 6 (1993)/2, 271–279.
- KÁLLAY Éva: „Posttraumatic growth: A brief review.” In: *Series Humanistica*, 5 (2007), 55–85.
- KEREKES Zsuzsanna: *A poszttraumás stressz. Gyász, krízis, trauma és a megküzdés lélektana*. 2015.
- KISS T. – POLONYI T. É. – IMREK M.: „Munkahelyi stressz és egészség: A Burnout-szindróma a 21. században.” In: *Alkalmazott Pszichológia*, 18 (2018)/2, 75–103.
- LAZARUS, R. S. – FOLKMAN, S.: *Stress, Appraisal, and Coping*. Springer, New York, 1984.
- LELORAIN, S. et al.: „Posttraumatic growth in long term breast cancer survivors.” In: *Journal of Health Psychology*, 17 (2012)/5, 627–639.
- MALHOTRA, M. – CHEBIYAN, S.: „Posttraumatic growth: Positive changes following adversity.” In: *International Journal of Behavioral Sciences*, 6 (2016)/3, 109–118.
- MANNING, S. F. et al.: „Vicarious posttraumatic growth: A systematic literature review.” In: *International Journal of Well-Being*, 5 (2015)/2, 125–139.
- MANNING-JONES, S. et al.: „Secondary traumatic stress, vicarious posttraumatic growth, and coping among health professionals.” In: *New Zealand Journal of Psychology*, 45 (2016)/1, 20.
- MASLACH, C.: „A Multidimensional Theory of Burnout.” In: *Theories of Organizational Stress*, 1998, 16.
- McMILLEN, J. C. – FISHER, R. H.: „The Perceived Benefit Scales.” In: *Social Work Research*, 22 (1998)/3, 173–186.
- MÉSZÁROS V.: *Kiegész az egészségügyben*. PhD disszertáció, Budapest, 2013.
- MITCHELL, J.: „Trauma, felismerés és a nyelv helye.” In: *Thalassa*, 10 (1999), 61–82.
- NAGY E.: *Egy segítő foglalkozás képviselőinek pályaképe a kiegész szempontjából*. PhD disszertáció, Debrecen, 2007.
- NEFF, A. et al.: „What’s mine is yours: the crossover of day-specific self-esteem.” In: *Journal of Vocational Behavior*, 81 (2012)/3, 385–394.
- OSOFSKY, J. D. et al.: „How to maintain emotional health when working with trauma.” In: *Juvenile and Family Court Journal*, 59 (2008)/4, 91–102.
- PAPADOPOULOS, R. K.: „Refugees, trauma and adversity-activated development.” In: *European Journal of Psychotherapy and Counselling*, 9 (2007), 301–312.
- PARK, C. L. et al.: „Assessment and prediction of stress-related growth.” In: *Journal of Personality*, 64 (1996)/1, 71–105.
- PEARLMAN, L. A. – SAAKVITNE, K. W.: *Trauma and the Therapist*. W. W. Norton, New York, 1995.
- PETRIE, K. J. et al.: „Positive effects of illness reported by myocardial infarction and breast cancer patients.” In: *Journal of Psychosomatic Research*, 47 (1999)/6, 537–543.

REN, Z. et al.: „Personal transformation process of mental health relief workers in Sichuan earthquake.” In: *Journal of Religion and Health*, 57 (2018)/6, 2313–2324.

RHEE, Y. S. – KO, Y. B. – HAN, I. Y.: „Posttraumatic growth and related factors of child protective service workers.” In: *Annals of Occupational and Environmental Medicine*, 25 (2013)/1, 6.

SCHAUFELI, W. B. – ENZMANN, D.: *The Burnout Companion to Study and Practice*. Taylor & Francis, London, 1998.

SHIROM, A.: „Vigor as a positive affect at work.” In: *Review of General Psychology*, 15 (2011)/1, 30–64.

SODERGREN, S. C. – HYLAND, M. E.: „What are the positive consequences of illness?” In: *Psychology and Health*, 15 (2000)/1, 85–97.

TANYI Zs.: *A trauma pozitív hozadéka: a poszttraumás növekedés*. Oriold és Társai, Budapest, 2015.

TEDESCHI, R. G. – CALHOUN, L. G.: „Posttraumatic growth: Conceptual foundations and evidence.” In: *Psychological Inquiry*, 15 (2004), 1–18.

HAMAMA-RAZ, Y. et al.: „Posttraumatic growth and burnout in pediatric nurses.” In: *Stress and Health*, 37 (2021)/3, 442–453.

Társadalomtudomány

Szöllöskei Levente

„The issue of kneeling has nothing to do with race” Diskurzuselemzés Donald Trump rasszalapú populista politikai kommunikációjáról

Vajon egy politikus mikor mondja azt, amit valójában gondol? Vajon meg lehet-e mondani, hogy a politikai kommunikáció során előhívott ideológiák átfedést mutatnak-e a valós politikai célokkal, és ki lehet ezt mutatni csupán Twitter-bejegyzések sorozatából? Találgatni felesleges lenne, ugyanis a lehetséges válaszok jóval komplexebbek annál, hogy egyértelműen eldönthessük ezeket a kérdéseket. Dolgozatomban többek között ezekre a kérdésekre keresem a választ, viszont találgatás helyett a diskurzuselemzés módszere lesz a segítségemre, hogy felfejthessem egy korunk politikájára jelentős hatással bíró személy valamennyi kommunikációs eszközét.

Munkám fókuszpontjában a sportvilágból kiemelt, a faji diszkrimináció ellen fellépő mozgalom, illetve az akörül gyűrűző tweet-sorozat áll.

A mozgalmat 2016-ban Colin Kaepernick – profi amerikaifutball-játékos – indította el, amelyre Donald Trump Twitter-üzenetek formájában (is) reagált. A 2017-től 2020-ig tartó, egyirányú diskurzuson keresztül kívánom elemezni az Egyesült Államok elnökének politikai kommunikációját, azon belül is kifejezetten a populista elemeket. A diskurzus azért egyirányú, mert az ügygel kapcsolatban csak az elnök bocsát ki üzeneteket, amelyekre nem kap választ az eset kiemelt szereplőitől a Twitteren.

A politika tudományos szempontból szerencsés kutatási terep, mivel jól körülhatárolható és definiálható részekre oszthatjuk, a politikai kommunikáció azonban nem illeszthető be ebbe a sorba. A politikai kommunikáció multidiszciplináris, többszintű kutatási terület, amely magába foglal szociológiai, pszichológiai, nyelvészeti, kommunikációelméleti, politikaelméleti és történelmi részterületeket is. A felsorolt tudományok szakértői között pedig a mai napig nincs megegyezés egy egységes definíció kapcsán, mivel minden tudományág a saját szemszögéből közelít a témakör felé. Korábbi elméletek szerint a politikai kultúrát, a politikai élet szereplőit, a média politikával foglalkozó szerveit, az általuk előteremtett tartalmakat és a politikában aktívan részt vevő állampolgárok kölcsönhatását értjük a fogalom alatt (Merkovity, 2012). Ahogy a politika egyetlen részén, úgy a kommunikáció oldalán sem kerülhető meg az angolszász álláspont. Lynda Lee Kaid munkája alapján a politikai kommunikációhoz tartozik „a politikai retorika, a politikai hirdetés, a választási és politikai kampányok és az ezekről szóló hírek, híradások vizsgálata, az agenda-settings kutatások, a média és a politika kapcsolatának vizsgálata, ezen belül a politikai vezetők (elsősorban elnökök, miniszterelnökök) és

* A dolgozat a 2025-ös OTDK Társadalomtudományi Szekciójának média- és kommunikációtudomány II. tagozatában különdíjban részesült. Témavezető: dr. habil. Kalmár Zoltán.

a média kapcsolatának vizsgálata. Továbbá a közvéleményhez köthető kutatások, mint amilyen a bandwagon, az underdog, az elhallgatási spirál elmélete vagy a közvélemény politikai aktivitása (Merkovity, 2012).” A politikai kommunikáció tehát diskurzusokat hoz létre a választók, a média és a politikai aktorok között.

A felvázolt háromszereplős modellben formálódik jelenleg is a politikai kommunikáció, azonban a posztmodern érában megváltoztak az együttműködés szabályszerűségei. A posztmodernnek mondott politikai kommunikáció XX. századi hagyományokat folytat, ám a figyelem nem az alapos szaktudásra, hanem az imázsra és a külsőségekre összpontosul. A politikusoknak továbbra is céljuk a hitelesség fenntartása, de nem zárkoznak el attól, hogy botrányokkal a felszínen tartsák magukat. Mindehhez a tömegmédia és a közösségi média felületei is asszisztálnak, melyek médiumként is a botrányokat, szenzációkat és a rendkívüli történeteket keresik (Merkovity, 2012). Ennek hátterében az áll, hogy a hagyományos és közösségi médiumok a bulvár-, kultúra-, sport- és tudományrovatokban képesek sűrű időközönként szenzációkkal előállni, a szakpolitika történései azonban már nem kötik le a polgárok figyelmét. Így a botrányokkal övezett politikusok és a média szenzációk iránti érzékenysége kölcsönösen segíti egymást. Ebben a kommunikációs közegben született az általam elemzett Twitter-diskurzus is, amely akár mintapéldája is lehetne a leírt politikai és médiajelenségnek.

Donald Trump politikai kommunikációja sokszínű és többretű, ezért mindenekelőtt szükséges feltérképezni azt, és egymástól független részenként elemezni a kisebb rétegeket. Az amerikai elnökről szóló szakirodalom döntő többsége nem választja el politikájának egyes részeit, hogy csupán az adott területtel foglalkozzon kommunikációs szempontból, sőt gyakran olyan személyiségvonásait is tárgyalja, amelyek irrelevánsak a kommunikáció összefüggésében. A rassz alapú populistá politikai kommunikáció témakörére koncentráló dolgozatom célja tehát, hogy kiegészítse a már létező, hasonló megközelítéssel íródott szakirodalmat.

Kutatómunkám eredményeinek sikeres értelmezése céljából a dolgozat elméleti hátterében részletesen írok a politikai kommunikáció valamennyi releváns komponenséről. Először a politikai kommunikáció XXI. századbeli fejlődésének legfontosabb jellemzőit tekintem át Gianpietro Mazzoleni olasz politológus gondolatain keresztül. Ezután rátérek a politika egyik legmodernebb jelenségére, a politika perszonalizációjára. Az alfejezetben alaposabban kifejtem, miképp válthatta fel kommunikációs szempontból a hagyományos tömegmédiát a közösségi média a politika színterein, illetve hogy miért húzódtak vissza a politikai pártok saját vezéregyéniségeik mögé; kitérek továbbá a politikai napirend-kijelölés elméletére is. A következő alfejezetben tovább mélyítem a politikai vezéregyéniségek kommunikációelméleti jellemzését. Ehhez Vilém Flusser kommunikációelméleti modelljei szolgálnak elméleti alapként. A cseh filozófus gondolatainak segítségével szemléltetem a közösségi média működési elveit és annak kedvező jellemvonásait a politikai kommunikáció aspektusából. Szintén ebben az alfejezetben részletezem a Twitter platform sajátosságait, illetve a felületen történő politizálás előnyeit. A következőkben részletesen írok a médiában sikeresen szereplő politikai aktorok

mediális tulajdonságairól, valamint bemutatom a politika spektakularizációs átalakulását és a „celeb politikusok” médiatevékenységének témakörét is.

A fejezet lezárásaként a populista politikai kommunikáció azon főbb tulajdonságait részletezem, melyek kirajzolódását várom a kutatómunkámban.

A következő fejezetekben a tweet-sorozat főbb szereplőinek, közülük is először Donald Trump politikai kommunikációjának, illetve közösségimédia-használatának bemutatása olvasható. Kiemelt figyelmet szentelek a politikai korrektség eszméjének kezelésére az elnök narratívájában, illetve Trump kommunikációs stílusának. Ezek után áttérek az elnök és a Twitter kapcsolatára és bizonyos pszichológiai megállapításokra Donald Trumpgal kapcsolatban, melyek megmutatkoznak diskurzuselemzésemben is. Az elnök részletes bemutatása után röviden összefoglalom Colin Kaepernick és mozgalmának történetét, annak céljait és utóhatásait is.

Empirikus kutatásom eredményeinek leírása előtt ismertetem a vizsgálat módszertanát. A kutatáshoz diskurzuselemzést alkalmazok, mivel a módszer adta lehetőségek segítségével mélyebb betekintést nyerhetek Donald Trump politikai kommunikációjába. A genealógiai diskurzuselemzés során előre meghatározott kategóriák kijelölésével próbálok választ találni kutatási kérdéseimre. A tweet-bejegyzések vizsgálatával a populista politikai kommunikációra jellemző ellenségkép-kijelölések kirajzolódását várom. Kutatom továbbá az elnök érvrendszerének legfőbb pilléreit, melyek mentén alátámasztja politikai állásfoglalásait, illetve a bejegyzések mögött lappangó ideológiákat egyaránt. Végül az elnök retorikájának többszörösen visszatérő motívumait foglalom össze egy kvantitatív kutatáson keresztül.

Mielőtt rátérnék az elméleti háttér részletezésére, szeretném kihangsúlyozni, hogy munkámnak nem célja Donald Trump politikai tevékenységeinek és személyes ideológiáinak véleményezése, illetve azok értékítélete. Dolgozatomban csupán politikai kommunikációjának eszközeit kívánom feltárni egy szűk politikai területen, amelyet egy olyan korpusz segítségével valósítok meg, melyről magyar nyelvű írás még nem készült.

I. Politikai kommunikáció és a közösségi média

1. A politikai kommunikáció a XXI. században

A politikai élet minden szereplője kommunikál. Az elnököktől, miniszterelnököktől és uralkodóktól kezdve az önkormányzati választások jelöltjeiig mindenki. A kommunikáció oka pedig rendkívül egyszerű: valamilyen módon meg kell szerezni a választópolgárok figyelmét, szimpátiáját, majd támogatását. A politikai kommunikáció hosszú múltra tekint vissza, azonban az utóbbi száz évben a demokratikus berendezkedésű országokban más-más módon intézményesült. A politikai hatalom megszerzésének egyik leghatékonyabb eszköze a jó kommunikáció, amely a politikai harcok és versengés színtereit is biztosítja (Mazzoleni, 2002).

A több ezer éve fejlődő politikai kommunikáció terén a II. világháborúig kellett várni a XXI. századot is meghatározó paradigmaváltásra. A kommunikációs megoldások komplexsége váltak, és ezzel egyidejűleg egyszerűsödtek. A technikai eszközök evolúciója az egyszerűbb eszközöktől az egyre bonyolultabb alapokon nyugvó berendezések felé halad, miközben a politikai üzenet átadása éppen ellentétes ívet ír le, vagyis a hagyományos tömegkommunikációs eszközök (televízió, nyomtatott sajtó, rádió, hirdetőplakátok) segítségével nehezebb eljuttatni a célközönséghez az információkat, holott ezek a médiumok egyszerű működési elvvel bírnak. A televíziós műsorokba és az újságcikkekbe be kell kerülni valamilyen módon, hogy üzenetet továbbíthassunk, ami utána még egyéb utómunkálatokon is átesik. Az internet és a közösségi média jóval komplexebb működésű, ennek megfelelően több módot biztosít politikai üzenetek küldésére. Ennek ellenére az információközlés könnyedebbé válik, hisz bármelyik politikai szereplőnek lehet közösségimédia-felülete, ahol néhány kattintás segítségével úgy formálja és egyszerűsíti a továbbítani kívánt üzenetet, ahogycsak szeretné (Varga, 1998). Az üzenetátadás egyre egyszerűbb, a mögöttük lévő tervezés és tudatosság azonban jóval alaposabb. Kétségtelen, hogy a politikai kommunikáció mint tudományterület interdiszciplináris természetű. Egy-egy ártatlannak tűnő politikai megnyilvánulás mögött alapos szociológiai, pszichológiai, szemiotikai, szemantikai és marketingkommunikációs kutatómunka bújik meg (Mazzoleni, 2002).

2. A politika perszonalizációja

A politikai kommunikáció paradigmaváltása a politika perszonalizációs átalakulását is magával hozta. Mivel a jelenséget a politika legmodernebb kommunikációs formájaként tartjuk számon, és a vizsgált diskurzus is ebben a közegben született, mélyebb betekintést nyújtok a perszonalizáció kialakulásába.

Mazzoleni a politikai kommunikációt háromtényezős jelenségként írja le, melyben a politikai rendszer, a tömegtájékoztatásként értett média és az állampolgárok alkotnak egy-egy halmazt, s közös metszetük a mediatizált politika rendszere. E szerint

a mindenkori politikai intézmények kommunikációt folytatnak az állampolgárokkal, illetve fordítva, például egy leadott választási szavazaton keresztül. A politikai rendszer a médiával is kapcsolatban áll, hiszen csak a kettő együttműködésével hatékony a kommunikáció. Az állampolgárok pedig azért kötődnek a médiához, mert számukra a tömegkommunikációs eszközök szolgálnak elsődleges információforrásként. A mediatisztált politika ennek a hármasság együttműködésének az eredménye, amely megteremt a legmodernebb és effektívebb kommunikációs teret a politikai életben. A politikai kommunikáció tehát nem más, mint „[...] a politikai rendszer, a média rendszere és az állampolgár-választópolgár által létrehozott közérdekű és politikai tartalmaknak a cseréje és konfrontációja” (Mazzoleni, 2002).

Kiss Balázs amellett érvel, hogy a televízió számos jelenséget kikoptat és bevezet a politikai kommunikáció világába, amelyek elsősorban a műfaj leegyszerűsödését jelentik. A televízió eltörli a politikai aktorok fejlődésének folyamatát, a párton belüli hierarchialépcsőn való lépdelést, és egészen más utat kínál a politikai elitbe kerüléshez. Eltűnnek a nyilvános politikai viták, amelyek a közös igazságkeresés színterei és a választópolgárok tájékozódását biztosító pillérei voltak.

Ehelyett a politika szereplői jelszavakat, szimbólumokat harsognak, majd ismételnék rengetegszer, hogy – a populista politikai kommunikáció egyik legfontosabb módszerével – leegyszerűsített, könnyen érthető üzenetek ragadjanak meg a polgárok fejében (Kiss, 2000).

A politikai programokkal együtt a pártok is háttérbe szorulnak, hiszen a médiafogyasztók szívesebben látnak híreket egy-egy politikai aktorról, mint pártokról, mivel személyekhez könnyebb kötődni, mint pártjaikhoz. A folyamatot a politika perszonalizációjának nevezzük, melyben a politika saját vezéregéniségeit neveli ki (Mazzoleni, 2002). Az az állampolgár, aki megfelelő ambíciókkal és pénzügyi háttérrel bír, könnyedén politikai befolyást szerezhet, amellyel bevásárolhatja magát a politikai élet legfelsőbb szintjeire. Ha ez nem adott, akkor médiaképes (Mazzoleni, 2002), egyedi jellemzőkkel, illetve megfelelő kapcsolati tőkével hasonló végeredmény produkálható (Kiss, 2000).

A Mazzoleni és Kiss által leírt jelenségek a klasszikus politikai napirend-kijelölést is magukban rejtik. A hagyományos napirendelmélet szerint a média háttérmunkájának köszönhetően, a közélet és a politika történései között prioritási sorrend állítható fel. A hírfogyasztók pedig csupán a médiumok által elkészített fontossági sorrendben találkozhatnak az eseményekkel. Ennek következtében a média kívánalmainak megfelelő prioritások idővel egybevágnak a polgárok igényeivel. A különböző politikai identitású médiumok természetesen más-más sorrendet állítanak fel, így a több forrásból tájékozódó emberek esetén nehéz lenne elérni, hogy egy adott közügyről mindig azt gondolják, amit a szóban forgó médium kíván. Az viszont mindenképp megállapítható, hogy a média nem képes minden esetben elérni, hogy sajátjára formálja a polgárok véleményét, azt viszont eléri, hogy arról gondolkodjanak, amit a média tematizál (Kósa, 2017).

A közösségi média politikai célú felhasználása óta a politikai napirend-kijelölés is új árnyalattal gazdagodott. A közösségi média népszerűsége erős

nyomásgyakorlásra képes, sőt, a napirend befolyásolására is a megfelelő politikai aktorok szereplésével. A területtel foglalkozó kutatók nem feltétlenül a jól megszerkesztett médiabejegyzésekben látják a változás okát, hanem abban, hogy az új platformok megjelenésükkel nagyobb szabadságot adtak a fogyasztóknak a szabad hírböngészésre. Ennek megfelelően a hagyományos média és a közösségi média egymás függésében alakítják napjaink politikai napirendjét (Kósa, 2017).

3. Politikai önmediatizáció

A hagyományos információhordozók (televízió, rádió stb.) által uralt tömegmédiára vonatkozó elméletek rövid időn belül megkérdőjeleződtek, de elsősorban a közösségimédia-felületek megjelenésével, vagyis a politikai kommunikáció legfrissebb formájával, melyben a politikusok legtöbbször egymaguk – vagy gyakran a háttérben dolgozó kommunikációs szakemberek segítségével – kommunikálnak. Ahhoz, hogy megértsük a politikai individuumok önálló kommunikációját, érdemes tisztázni annak a kommunikációs térnek a sajátosságait, amelyben ők is mozognak.

Mint említettem, a politikai kommunikáció kiegészült az internet világával, azon belül is az online közösségi felületek irányába orientálódott. Itt elsősorban a Twitter vagy X, a Facebook, az Instagram és a TikTok platformok értendők. Ezeknek az oldalaknak előnye, hogy használatukhoz nem kell professzionális médiaszakembernek lenni, emiatt a teljesen amatőr felhasználóktól a leginkább hozzáértőig mindenki megtalálható a közösségimédia-univerzumban. Mivel az egyszerűen használható oldalakhoz bárki hozzáférhet, a politikai vezéregyenységek is „beköltöztek” a közösségimédia-térbe, hogy még hatékonyabban növelhessék népszerűségüket (Manovich, 2009).

A politikusok közösségimédia-használatának kommunikációelméleti megértéséhez Flusser fogalmai nyújthatnak megfelelő értelmezési keretet. Flusser a kommunikáció két típusát különíti el, melyek a kommunikáció két funkcióját is adják egyben. Az információ létrehozására a dialogikus kommunikációs formák, az információ továbbítására pedig a diszkurzív formák jellemzőek. A kettő megkülönböztetése azért fontos, mert a kommunikáció különböző rendszereit hozzák létre technikai, társadalmi és intézményi szinten egyaránt. Flusser a két funkcióban belül több almodellt különböztet meg. Munkám szempontjából kiemelendő a hálózatdialogus és az amfiteátrum-diskurzus. Az amfiteátrum egy olyan teret szimbolizál, amely esetén a központi szerepben az információ feladója áll (esetünkben egy politikai szereplő), aki a lehető legtöbb befogadóval szeretne kapcsolatba lépni, akik egyforma távolságra helyezkednek el tőle. Ehhez hasonló elven nyugszik a tömegkommunikáció működése.

A hálózatdialogus legfőbb feladata az új információk szintetizálása, viszont az amfiteátrummal ellentétben egy hálózatnak nincs középpontja. További jellemzője, hogy bármely résztvevő kapcsolatba léphet bárkivel, a hálózaton belül pedig spontán módon keletkeznek az új ismeretek. Flusser a pletykával, a szóbeszéddel és legfőképp az internettel hasonlítja össze ezt a struktúrát. Amit a cseh filozófus már

az 1980-as években leírt, az a mai szocializációnk alapját képezi, vagyis a hálózat és az amfiteátrum rendszereinek összemosódása a közösségi média alapjai is egyben (Tóth B., 2023).

A politikusok a hálózat és az amfiteátrum szimultán működése miatt választják a közösségimédia-felületeket, hiszen mindenki hozhat létre új információt és továbbíthat ismereteket, tehát a felhasználók egyenlők. A politikai vezér „leeresztkedhet” a választópolgárok közé, hogy mutassa, ő is közülük való, illetve a platform adottságainak köszönhetően könnyebben kap visszajelzéseket a saját maga által legyártott politikai üzenetekre, hisz kétirányú kommunikáció lehetséges. Az persze nem magától értetődő, hogy az átlagemberek visszajelzéseit figyelembe veszik-e a politikusok. Ezen a ponton érdemes ismét újragondolni Mazzoleni háromtényezős elképzelését, mert a hagyományos média kihátrál, és az internet mint médium lép a helyébe, de csak közvetítő szerep jut neki a politikusok és a választópolgárok között.

Kutatásom szempontjából kiemelendő a Twitter online közösségi oldala, mely ma már az „X” nevet viseli, de a munkámban megjelenő bejegyzések még a Twitterre kerültek fel, így ezen a néven fogok az oldalra hivatkozni a továbbiakban. A Twitter „forradalmát” 2009-re tesszük, amikor a platform kulcsszerepet játszott az iráni választásokban: az információ gyors áramoltatására volt szükség az állam polgárai és külföldi segítők között (Merkovity, 2018). Írásomnak nem célja ismertetni az iráni választások történetét, de kétségtelen, hogy a mikrobloggerplatform ekkor nőtte ki magát, és lett később több politikai vezéregyéniség elsődleges médiafelülete a hagyományos sajtó kiegészítéseként. A Twitter letisztult felülettel rendelkező közösségi oldal, melyen szöveges üzeneteket, képi és videóanyagokat közzétehetünk, illetve kommentárokat fogadhatunk. Ezen túl, egyes politikai szereplők esetében az önmediatizáció kihagyhatatlan eleme.

Az önmediatizáció során a politikus felhívja magára a hagyományos tömegmédia figyelmét, és pozitívan befolyásolja saját imázsát a tömegmédia apparátusának megkerülésével. Ezt nevezzük a kommunikátorok adaptálódásának az új technológiák irányába. A politikus maga „veszi ki” a rendszerből a médiaszakembereket, és egyszemélyben válik az üzenet előállítójává, formálójává és feladójává. A tartalomgyártás költséghatékony, hisz a politikai vezér egymaga dolgozik rajta, de a tartalom ideológiai határai is kibővülnek, hisz nem kell alkalmazkodni egy-egy sajtóorgánus arculatához (Merkovity, 2018).

4. Politikusi médiaképesség

A kérdés, hogy miképp válhat sikeressé egy politikus a médiában, szinte megválaszolhatatlan, nincs ugyanis egységes és tökéletes stratégia a média világában való érvényesülésre. Léteznek jól bevált lépések, amelyek mentén nem foghat mellé túlságosan egy politikai szereplő sem, ha az állampolgárok figyelmét szeretné a maga irányába fordítani.

Attól a ponttól, hogy a tömegmédia és legfőképp a közösségi média belépett a politikai térbe, egy spektakularizációs folyamat ment végbe, amely „celeb” politikusokat, többek között későbbi amerikai elnököket és elnökjelölteket emelt a felszínre. Ezt a jelzőt azokra a politikai szereplőkre használják, akik már a politikai pályafutásuk előtt is ismertek voltak, sőt sokszor igen vagyonosak is, és a vagyoni előnyt kihasználva szereztek komoly sikereket politikai karrierjükben. Az ilyen típusú politikusokra és a politika spektakularizációjára azért volt szükség, mert a hagyományosan politizáló szakemberek imázsa egyre kisebb mértékben keltette fel az emberek figyelmét, így „vérfrissítésre” került sor a politikai aktorok mezőnyében (Merkovity, 2018).

A celebség és a vagyon azonban nem lehet elég ahhoz, hogy valaki az Egyesült Államok elnökévé váljon. Számos jellemvonásra és utólag elsajátított készségre van szükség a számottevő sikerekhez. Az emberek könnyebben kötődnek olyan politikusokhoz, akik valamilyen módon egészen közel állnak hozzájuk. Gondolhatunk az életmódjára, a gondolkodásmódjára vagy arra, hogy milyen jó imázst alakít ki magáról mindennapi polgárként. Kiemelendő tulajdonság továbbá a hitelesség: a politikust körülvevő tárgyak és támogatók, az öltözeke, az ápoltsága, a mutatott szakmai kompetenciái és az előadásmódja is megfelel a fő üzeneteknek (Németh, 1996). A modern kori politikusnak tudnia kell használni a buzdítás nyelvét, mely túldramatizált és fokozott érzékenységet közvetít. Ezzel a nyelvi eszközzel könnyedén kerülhet egy-egy napirenden lévő ügy centrumába, ha kulcsszereplőként szeretné feltüntetni magát, például problémamegoldóként vagy áldozatként. A politikusok nyelvének használata is kiemelendő, melyet „szektorális” nyelvként tartunk számon. Jellemzője, hogy nem rendelkezik sajátos, speciális szókészlettel, és épít a többértelműsége, a homályosításra, valamint a részletek elhallgatására. Problémás, botrányt okozó megszólalások, internetes bejegyzések esetén biztosítanak az imént említett nyelvi formulák meneküloutat. A jó politikus kitűnően használja a gondolatok szabad piacát, tehát képes megteremteni a saját maga által konstruált valóságot, egy világot, melyben szabadon formálhatja az információt a maga javára (Mazzoleni, 2002).

Bene és Somodi tanulmányából kiderül, hogy a polgárok nem várnak el professzionális médiahasználatot a politikusoktól, hisz ők nem szakemberek. Így tehát a saját készítésű médiatartalmak vagy azok, amelyek ezt éreztetik, szimpátiát keltenek az emberekben. Nem elhanyagolható, hogy ezeknek a tartalmaknak egyszerű, könnyedén érthető üzeneteket kell közvetíteniük jelszavak és szimbólumok formájában. Utolsó szempontként hozza a szerzőpáros az

aktualitást és az időzítést. Fontos tehát, hogy a politikai szereplők lépést tartsanak a tömegmédia publikációival, az offline világ történéseivel, és hogy ezekre megfelelően reflektáljanak. A leghatékonyabb mód, ha a közösségi médiában reagálnak a hírekre, de nem mindegy, mikor teszik ezt. A médiatudatos politikusok legtöbbször korán reggel posztolnak, hogy az emberek az ő bejegyzéseikre ébredjenek (Bene & Somodi, 2018).

5. A populista politikai kommunikáció

A populista politikai kommunikáció kiemelt szerephez jut a diskurzus-elemzésben, hiszen a populista politizálás karakterjegyeinek kirajzolódását várom a vizsgálatoktól. Éppen ezért, ebben az alfejezetben bővebben írok a politikai irányzat kommunikációs jellemvonásairól.

A *politikai önmediatizáció* alfejezetben felhívtam a figyelmet a politikai szereplők médiaszereplésének fontosságára, a populista politikai kommunikáció viszont ennyiben nem áll meg. A figyelemalapú politikát gyakran összekötik a populista kommunikációval, mert mindkettő sikerességének alapfeltétele a polgárok figyelmének megszerzése és megtartása. Mivel a populista kommunikáció stílusa szinte megegyező a figyelemalapú politikáéval, ebben az alfejezetben egyként kezelem őket. A figyelem megragadása mindig is kiemelt szerepet töltött be a politikai sikerekben, ennek elnyerése azonban jóval komplexebb kihívás, mint eddig bármikor. A polgárok figyelmé eltolódni látszik az aktuális és kiemelten fontos ügyekről a dramatizálható vagy figyelemfelkeltő események irányába. Tehát az emberek nem feltétlenül a jelentősnek tűnő politikai hírekkel foglalkoznak, hanem a hatásvadász, akár bulvár-, sport-, kultúra- vagy tudománytémájú történetekkel. A jelenség nem azt takarja, hogy túl sok inger érheti az embereket túl sok irányból, hanem azt, hogy a nagy mennyiségű információ csupán néhány platformról érkezik. Mivel a politikai kommunikátorok azonos felületeken osztoznak a felsorolt témakörökkel, rákényszerülnek az eltorzított, túldramatizált politikai hírek tematizálására (Merkovity, A figyelemalapú politika a közösségi média korában, 2018).

A populista politizálás alapvető jellemzője az „egész éves kampány”, amely a választópolgárok figyelemmegtartását szolgálja. A figyelem állandósítása jóval költség- és energiatakarékosabb, mint a figyelem periodikus megszerzése, elvesztése, majd újbóli megszerzése. A folyamatot permanens kampánynak nevezzük. Ez nem csupán azt eredményezi, hogy folyamatos médiafigyelmet biztosít magának a politikai szereplő, de ellehetleníti a figyelemért dolgozó potenciális ellenfeleket (Merkovity, 2018).

Kommunikációstratégiai szempontból a populista irány nagyon hasonlít az imázsalkotás jelenségéhez. Az imázs és a populizmus közös jellemzője, hogy a valóságtól elrugaszkodott, annál ideálisabb képet mutat a külvilág felé. Ennek az a magyarázata, hogy mindkét esetben a felszínre helyeződik a fókusz a lényegi tartalom helyett. Az imázs fontosságának általános jellegű növekedése a politikai kommunikáció változását is magával hozta. A folyamat lebutítja a politikai

tevékenységeket, valamint egyszerűsíti a politikai folyamatok előrehaladtát. A szakpolitikai viták helyét a közvélemény-kutatások veszik át, amelyek eredményeit jelszavakra egyszerűsítve kommunikálják a politikusok. Ezzel háttérbe szorulnak a sürgető politikai kérdések, és helyükre az aktuálisan népszerű témák kerülnek a figyelem teljes és állandó megtartása érdekében (Merkovity, 2018). A jelszavak ismételtetése mellett az úgynevezett bulvárstílusú kommunikáció is jól megfér a populista eszköztárban. A populista politikusok taktikai célokból gyakran hajlandók arra, hogy teljes mértékben köznyelven szóljanak a narratívájukban legfontosabb politikai ügyekről. Az egyszerűsített nyelvezetet használó politikusokat nem lehet általánosítva populistának tekinteni egészen addig, amíg a komplex problémákra is egészen egyszerű megoldásokkal állnak elő (Merkovity, 2018).

A populista politika további jellemzője, hogy a társadalmat két homogén csoportra osztja, melyek ellentétes érdekekkel bírnak. Ez az úgynevezett „mi” az „ők” el- leni felállás, amely során a populista vezér a makulátlan nép, vagyis a „mi” tár- sadalmi csoport mögé beállva, azok érdekeit képviseli a „korrupt elittel” vagy etnikai kisebbségekkel, tehát az „ökkal” szemben. A populista politikusok kom- munikációjában ezek a jelölők keretezik az aktuális problémákat, és adnak értelmet a diskurzusnak. A populista vezetők az ellenségképzés kommunikációjához bináris kódokat használnak, illetve ismételtetnek a közösségi médiában és nyilvános szerepléseik alkalmával. A bináris kódok két, egymástól ellentétes entitást jelölnek, így bármilyen ellenségkép megalkotásakor jól használhatók (Darabos, 2021; Tóth & Major, 2022).

II. Donald Trump politikai kommunikációja és közösségi médiahasználata

1. Donald Trump politikai eszközei és a politikai korrektség

Donald Trump, amerikai üzletember és milliárdos váratlan betörése a politikai elitbe alapjaiban kérdőjelezett meg minden eddigi tapasztalatot az amerikai politikáról és a liberális demokráciáról (Gáspár, 2021). Trump a populisták politikai teljes eszköztárát felhasználva bizonyította be, hogy mindössze egy megosztó karakterrel, szinte végtelen anyagi forrásokkal és – ami a legfontosabb – leegyszerűsített politikai kommunikációval is lehet érvényesülni földünk egyik legbefolyásosabb országában (Gáspár, 2021).

Trump politikájának jellemzőiről már írtam a *Politikai kommunikáció és a közösségi média* című fejezetben is, de az önmediatizáció, a politikai perszonalizáció és a populizmus jellemzőit még nem hoztam közvetlen kapcsolatba az elnökkel, illetve Trump karakterisztikájának egyedisége is megköveteli, hogy külön fejezetben fejtssem ki személyének és politikájának sajátosságait.

Az elnök megosztó személyisége szoros párhuzamban áll a politikai korrektség¹ értékrendszerének elítélésével. Már elnökké választását megelőzően is hangoztatta magáról, hogy nem tekinti magát politikailag korrektnek, és nem is támogatja annak üzenetét. Ha mégis használ a témával kapcsolatos terminusokat, legtöbbször szarkasztikus stílusban teszi ezt (Márton, 2021). Megszólalásaiban gyakran kéri a politikai korrektség támogatóit, hogy inkább fókuszáljanak az élet valódi kérdéseire.² Donald Trump paradigmájában tehát a faji diszkrimináció nem tartozik a megoldandó problémák közé.

Trump elnök rasszok elleni kampánya és politikája nem csupán személyes ideológiáihoz köthető, hiszen az Egyesült Államokban a rassz alapú politizálás alaposan előkészített és sikeres is egyben – jórészt a tömegmédiának is köszönhetően. Az ország jólétének lassú fejlődésére vagy stagnálására bevett politikai válasz az afroamerikai lakosság felelőssé tétele. Donald Trump választási kampányában a média által jól előkészített társadalmi elégedetlenségre építkezett sikeresen. Retorikájában kiemelt szerepet kaptak azok az érvek, miszerint a fehér amerikaiak magasabb életszínvonalon élhetnének, kevesebb munkanélkülivel rendelkeznének, társadalmilag és pénzügyileg is megbecsültebb munkaköröket tölthetnének be, ha az adójukat a fehér polgárságba, és nem a politikai korrektségbe forgatná vissza az adminisztráció. Elnökké választása után, kampánykommunikációjának eleget téve csökkentette a perifériára szorult kisebbségi csoportok amerikai adóból történő támogatását (Konrad, 2018).

- 1 A politikai korrektség egy átfogó társadalmi, szellemi mozgalom, mely elsősorban az emberek gondolkodásmódját és nyelvhasználatát formálja. Lényege, hogy a polgárok kerüljék a marginalizált etnikai, vallási, kulturális és egyéb közösségekre sértőleg ható nyelvi kifejezéseket.
- 2 Trump politikai retorikája szerint valódi problémának számít a migráció vagy a politikai elit korrupciója.

A politikai korrektségen keresztül a politikai elitet is célkeresztbe vette választási kampányában, hisz több ízben kritizálta elődjét, Obama elnököt, illetve demokrata vetélytársát, Hillary Clintont, akik – Trump retorikája alapján – elterelik a figyelmet a valóban megoldandó kérdésekről, ha a politikai korrektség folyamatosan politikai napirenden marad (Márton, 2021). Trump értelmezésében a politikai korrektség megfojtja hazáját, terrorszervezetek vehetik át a hatalmat, így nem marad majd ország, amit kormányozhatna (Goldstein & Hall, 2017). A terrorizmussal kapcsolatos megnyilatkozásaiból jól kiolvasható kommunikációjának egyik legfontosabb eszköze: a hisztérikus beszédmód és a fokozott, egyéni érzékenység, amelyek mögött gyakran az igazság csúsztatása – például a bevándorlási vagy a fekete bűnözési adatok eltúlzott, negatív irányú torzítása – áll. A hisztérikus előadásmódban megfogalmazott problémák csak részigazságokat tartalmaznak, de a retorikájának megfelelő, valódi kifogást fejeznek ki, miközben bűnbakot is képesek megnevezni a probléma felelőseként. A bűnbak szerepébe az afroamerikaiak, a bevándorlók és a politikai elit tagjai kerülhetnek (Márton, 2021; Giddens, 2008). A folytonos negatív hangvételű hírek és megszólalások Trump részéről nem tekinthetők véletlennek, hisz pszichológiai kutatások is alátámasztják, hogy a negatív médiatartalmak intenzívebb reakciókat és fokozottabb figyelmet váltanak ki, mint a pozitív vagy tényszerű közlések. Tehát a negatív érzelmek kognitív bevonódást vonnak maguk után, ami aktívabb politikai részvételhez vezethet az állampolgárok részéről (Bene & Burai, 2021).

Szorosan kapcsolódik a gondolatmenethez, hogy az elnök hajlamos valós adatokkal és tényekkel érvelni retorikája mellett, de a tényeket kiemeli szövegbeli környezetükből, majd az általa kreált kontextusba helyezi át.

Az újratematizálás elveszi a figyelmet a valódi problémakörörről, és újat képez, amelyben az adatok az ő politikai ambícióit támasztják alá (Márton, 2021). Trump ilyesfajta hatalmi taktikája a diskurzuselemzésben is hangsúlyos lesz.

Donald Trump váratlan sikere annak is köszönhető, hogy képes volt nem napirenden lévő problémaköröket aktualizálni, amikor arra volt szüksége, hogy ne róla – a vele kapcsolatba hozható botrányokról és kétes ügyekről³ –, hanem az általa konstruált kérdésekről szóljon a média (Kelemen, 2017). Az elnök a politikai napirendet a félelem- és figyelemalapú politikájával manipulálta. „A félelem politikája azt a jelenséget írja le, amikor a döntéshozók támogatják és kihasználják az állampolgárok dühét és félelmét politikai céljaik és szándékaik érdekében” (Altheide & Merkovity, 2021). Trump a bevándorlás és

3 Érdekeség, hogy az általam vizsgált, Kaepernick elleni diskurzus akkor kezdődött, amikor Trump választási kampánya körüli botrány elkezdődött. A 2016-os kampányt megelőzően több, magát amerikainak kiadó orosz állampolgár is jogellenes politikai tevékenységet folytatott az USA-ban. Dolgozatom szempontjából kiemelendő a bűnlajstromból a Black Lives Matter és az amerikai bevándorlásról szóló álhírek terjesztése, az illegális adatgyűjtések egyes szövetségi államokban, amelyekben később Trump nyert, illetve a későbbi elnököt éltető gyűlések szervezése. Trump elhatárolódott az orosz befolyás gyanújától, és attól is, hogy tudott volna ezekről a bűncselekményekről, amelyek kétségtelenül az ő érdekeit szolgálták.

a fekete közösségek okozta kulturális, társadalmi és gazdasági változások kilátásba helyezésével táplálta szavazói félelmét. Ebből következik, hogy az Egyesült Államok egyébként is törékeny, társadalmon belüli egyensúlya felborult, amivel két ellentétes nézetű „szigetté” osztotta az amerikai lakosságot, hisz az elnök figyelmen kívül hagyta a színes bőrű közösségeket ért hátrányos megkülönböztető folyamatokat, mivel – álláspontja alapján – a fehér embereket is érik hasonló inzultusok (Altheide & Merkovity, 2021). Trump populizmusa egy olyan népet vizionál, amely homogén és kirekeszti a társadalmi csoportokat, amelyeket a politikai korrektség véd (Márton, 2021). A paradigmának megfelelően az elnök nem mutatott együttérzést a Black Lives Matter mozgalom tagjaival sem, akik több százezren vonultak utcára, miután George Floyd⁴ rendőri erőszak áldozata lett, majd belehalt sérüléseibe. A súlyos probléma kezelése helyett az elnök a tüntetők elleni határozottabb fellépést várta a hatóságai szervektől (Altheide & Merkovity, 2021).

2. Donald Trump és a Twitter

Kutatásom alapját Donald Trump Twitter-közlései képezik, ezért ebben az alfejezetben részletesen írok az elnök Twitter-használati szokásairól, illetve a vele kapcsolatos pszichológiai megfigyelésekről, melyek magyarázattal szolgálhatnak a vizsgált diskurzusban tanúsított magatartására.

Az amerikai elnököket többnyire az jellemzi, hogy kerülnek a hírmédiát, és egyedi utakon igyekeznek eljutni saját támogatóikhoz, illetve az ország teljes népességéhez (Mazzoleni, 2002). Trump számára a menekülőutat a kommunikációja alapján az elfogult sajtó elől, a Twitter közösségimédia-felület jelentette, amelyen keresztül közvetlenül szólhatott szimpatizánsaihoz az általa tematizált politikai eseményekről politikai cenzúra nélkül (Kelemen, 2017). A Twitter nagy előnye más közösségi platformokhoz képest, hogy témaorientált, nem pedig szociálisan orientált, így a követők könnyebben találhatnak rá az elnök véleményére egy-egy problémával kapcsolatban (Ahmadian, Azarshahi, & Paulhus, 2017). Trump módszeresen irányította a napirenden lévő, félelemkeltő híreket tweetjeivel,⁵ hogy aztán biztosíthassa a polgárokat az általa nyújtott védelem bizonyosságáról: az általa kreált hírek bekerültek a televíziós műsorokba, a rádióba és az írott sajtóba is, még nagyobb figyelmet biztosítva a politikai üzenetek és retorikája számára (Altheide & Merkovity, 2021).

A kommunikációs tér kinyílásával a politikusoknak jelentősen több politikai és nem politikai szereplővel is meg kell küzdeniük a hatalom elnyeréséért. A folyamat eddig teljesen szokatlan kommunikációs megoldásokra kényszeríti a versengőket. Trump a figyelemért folytatott küzdelemben gyakran demagóg és nyers hangvételű tweetekkel hívja fel magára a figyelmet, melyeket gyakran a hajnali

4 George Floyd afroamerikai állampolgár 2020. május 25-én halt meg Minneapolisban, Minnesota államban, miután egy rendőri intézkedés során az egyik tiszt addig térdelt a földön fekvő Floyd nyakán, míg meg nem fulladt. Az elkövető Derek Chauvin volt, fehér bőrű rendőrtiszt.

5 A Twitter felületén megjelenő bejegyzéseket nevezzük „tweeteknek”.

órákban tesz közzé (Merkovity, 2016). A folyamatos kampány taktikáját (Mazzoleni, 2002), ami a populista politika fontos eleme, és melyre már kitértem *A populista politikai kommunikáció* című alfejezetben, marketingkommunikációs szempontból érdemes megközelíteni. A legtöbb ember nem rajong a reklámokért, sőt vannak, akik ki nem állhatják őket, ennek ellenére napjaink marketinghirdetéseai hatékonyan funkcionálnak. A reklámok és a politika célközönsége azonos emberi halmazt képez, ebből következik, hogy ami a reklámokban működik, az a politikában is érvényesülhet (Ries & Trout, 2001). Trump azt irányítja, amivel először találkozunk napjaink során, vagyis amivel indul egy hétköznapi. Az elsőként befogadott ingerek tovább maradnak emlékezetükben, mint azok, amelyeket a napközbeni tevékenységek alatt érzékelünk. A Twitter-bejegyzések nem feltétlenül a közösségi oldalon keresztül jutnak el reggelente a polgárokhoz, hisz a hajnali időpont miatt a tömegsajtónak is lehetősége nyílik feldolgozni a közzétett információt, majd beilleszteni a műsorlistába vagy megírni azt (Merkovity, 2016; Ries & Trout, 2001).

Az elnök a *@realDonaldTrump*⁶ nevű Twitter-profilon volt aktív 2009 és 2021 között, amely saját felhasználói fiókja (McCarthy, 2021). Ez azért kiemelendő, mert 2017-től jogosultsága volt használni a *@POTUS* nevű fiókot, ami a mindenkori amerikai elnök médiafelülete. Donald Trump azonban szívesebben posztolt személyes fiókján, hisz ott „szűrők” nélkül kommunikálhatott, az elnöki profil pedig megmaradt a hivatalos hangvételű kommunikációra (Kelemen, 2017). Az ott közzétett üzenetek viszont az elnöki stábhöz köthetők. Saját gyártású tweetjeire jellemző a nemzeti szolidaritás kifejezése, amelyet elsősorban szóhasználatával, illetve emotikonokkal tesz meg. Ennek megfelelően, gyakran használ aggodalmat keltő jelzőket, fogalmaz meg követeléseket, produkál hirtelen és erős érzelmeket, valamint használ szembeállító modalitású mondatokat (Mazzoleni, 2002).

Trump bejegyzéseinek egyediségében fontos szerepet játszanak bizonyos pszichológiai tényezők, melyek más amerikai elnököknél nem voltak megfigyelhetők, vagy nem ilyen mértékben. Az elnök személyisége egyértelműen extrovertált természetű, azonban ez könnyen megtévesztő lehet az állampolgárok számára. Míg a kampánybeszédeiben elfogadó, nyájas stílust alkalmaz, addig egy-egy interjúban kifejezetten ellenszenves és bújtatottan offenzív viselkedést mutat. Döntéshozatali módszeraira is leginkább az agresszivitás, az önreflexió hiánya és a hirtelenség jellemző. Gyakran nem méri fel például egyes Twitter-bejegyzések mondanivalójának súlyát, ami miatt sűrűn keveredik botrányokba és magyarázkodásokba (McAdams, 2016).

Gardner Howard, a Harvard pszichológusa úgy gondolja, hogy Trump erős nárcisztikus személyiségzavarral küzd (Alford, 2015). George Simon amerikai pszichiáter a szemináriumi foglalkozásain vetített videókat Trumpról, mert tananyagszintű, ahogy a nárcizmus megjelenik az elnök személyiségében (Alford, 2015). A jelenség Trump egész személyét és életét meghatározza oly módon, hogy képtelen elviselni, ha valami, amihez minimális köze van, nem az ő nevéhez

6 Erről a profilról tweetelt a „térdelős” botrány során végig.

fűződik a közbeszédben. Ennek elkerülése végett szélsőséges magatartásformákat képes produkálni. Példaként szolgálhat egy Chicagóban általa építtetett toronyház a Michigan Avenue-n, a Chicago folyó mentén, amelyre több mint hatméteres betűkkel íratta fel saját nevét (McAdams, 2016). Donald Trump ilyen jellegű politikai és személyes magatartása a diskurzuselemzésből is kirajzolódik.

III. Colin Kaepernick és mozgalma

Dolgozatom egyik központi alakja Colin Kaepernick, egykori NFL-játékos és politikai aktivista, valamint mozgalma, amit a rasszok társadalombeli egyenlőségéért indított el. Kutatómunkám eredményeinek könnyebb értelmezése érdekében összefoglalom a botrányt kiváltó cselekedeteit és azok lehetséges okait.

A „térdelős” botrány néven elhíresült akciósorozat 2016. augusztus 14-én kezdődött, amikor a San Francisco irányítója⁷, Colin Kaepernick, csapata első előszezonbeli meccsén a kispadon ülve,⁸ némán tiltakozva hallgatta az amerikai himnuszt. A gesztust Kaepernick egy héttel később ugyanezen körülmények között megismételte, ám a két eset nem kapott különösebb figyelmet, ugyanis a sportoló nem öltözött be a csapat szerelésébe, mivel nem játszott. A nemzeti himnusz alatt a média és a kilátogatók fókuszra a játékosokra, illetve a himnuszt éneklő előadóra összpontosul, így nem kapott különösebb figyelmet a civilbe öltözött irányító. 2016. augusztus 26-án, a következő előszezon-mérkőzésen már teljes felszerelését magára öltve ismételte meg néma tiltakozását a cserepadon (Kane & Tiell, 2017). Ezúttal tömegek figyeltek fel cselekedetére, ami hatalmas sajtóvisszhangot kapott, és a sportot nem követőkhöz is eljutott világszerte. Kaepernick több interjúban is kiemelte, hogy tetteivel a faji szegregáció elleni harcra szándékozta felhívni a figyelmet, illetve nem kíván annak az országnak tisztelegni, amelynek nem értékes a feketék élete (Eschmann, Groshek, Li, Toraif, & Thompson, 2021). A kiváló sportoló tetteivel csatlakozott a Black Lives Matter⁹ mozgalomhoz, melynek később központi alakja lett. Az eset után Nate Boyer – egykori NFL-játékos és a zöldsapkások¹⁰ alakulatának korábbi tagja – felhívta az irányító figyelmét, hogy a himnusz ülve hallgatása tiszteletlen lehet az Egyesült Államok katonáival szemben, ezért inkább térdeljen a tiltakozás jegyében. Ezt követően Kaepernick az előszezon

7 A játék szervezője, általában a csapat legértékesebb játékosa.

8 Az afroamerikai történelemben az ülve maradás motívuma kiemelt jelentőségű, amelynek leghíresebb megjelenése Rosa Parkshoz köthető. Ő volt az, aki 1955-ben az alabamai Montgomery városában megtagadta a törvényt, amely szerint a fekete állampolgárok kötelesek átadni helyüket a fehéreknek a tömegközlekedési eszközökön. Az eset következménye a „*Montgomery bus boycott*”, amely a rasszok egyenlőségéért harcolt. A bojkott egyik vezető személyisége Martin Luther King Jr. volt, az amerikai polgárjogi mozgalmak emblematikus alakja.

9 Civiljogi mozgalom, mely az afroamerikaiak egyenlő bánásmódjának kiharcolását tűzte ki célul.

10 Az Egyesült Államok hadseregének különleges alakulata, melynek feladata, hogy esetleges háborúk esetén ejtőernyős gerillaakciókat vezessen az azzal szemben álló fél védvonalai mögé. Nevüket jellegzetes zöld baretsapkájukról kapták.

utolsó mérkőzésén, valamint az alapszakaszban minden alkalommal féltérde ereszkedve hallgatta a himnuszt, amellyel megteremtette a rasszok egyenlőségéért vívott küzdelem egyik szimbólumát (Muhammad & Thomas, 2022; Kane & Tiell, 2017).

Kaepernick mozgalmát számtalan kiváltó ingerhez, diszkriminatív élményhez¹¹ lehetne kötni, melyek már gyermekkorra óta vele éltek egyéni és közösségi szinten egyaránt. A tiltakozást azonban nem csupán a sportoló személyes, negatív élményei, hanem társadalmi ambíciók is vezették.

A botrányt megelőző fél évben megsűrűsödött az Egyesült Államokban az afroamerikaiak elleni erőszakos rendőri intézkedések száma, amelyek gyakran vezettek fekete állampolgárok halálához. Kaepernick maga is volt áldozata hasonló hatósági túlkapásnak, emiatt választotta a himnusz bojkottálását mint tiltakozási eszközt (Li, 2019). Egyes, rasszokkal foglalkozó kutatók szerint, a sportoló az afropesszimizmus¹² ellen lázadt, amely a rasszizmus egy megkülönböztetett formája. Az irányzat nem a fehérek felsőbbrendűségére, hanem kifejezetten a feketeellenességre és a feketék ellen elkövetett erőszakos cselekedetekre helyezi a hangsúlyt (Martin, 2018).

Kaepernick személyes sérelmeinek kapcsán, fontosnak tartom kiemelni, hogy minden nemzedéknek a saját korában súlyos diszkriminatív inzultusokkal kell megküzdenie, amelyek hasonló mértékű traumákat okoznak, mint felmenőiknek. Az adott kor kirekesztő jelenségei által kiváltott reakciók, érzékenység és tűréshatár érintettenként eltérhetnek (Tóth P., 2005). Az evolúciós felfogásnak megfelelően a kérdéses magatartás nemcsak annak következménye, hogy az individuumot milyen kulturális és szocializációs hatások érik, hanem annak is, hogy az egyént milyen – generációkon keresztül átadott – attitűdök hálózák be. Ugyan minden szegregált közösségbe születő emberben örökletesen kódoltak az attitűdök és a magatartásformák, ezek mégsem tekinthetők univerzáléknak, hisz az ontogenetikus ingerek személyenként változnak, ami az egyének viselkedésének sokszínűségét adja, még akkor is, ha ugyanabba a szociális környezetbe születnek (Tóth P., 2005).

11 A sportoló gyermekkorában vetített tévésorozatok gyakran ábrázoltak fekete karaktereket, a színészek azonban legtöbbször olyan figurákat alakítottak, akik megpróbálnak alkalmazkodni és beolvadni a társadalomba. Őket hívta a kor „elfogadható négelemeknek”, mivel megkísérelték felvenni a fehérek szokásait és általános attribútumait, ahogy azt a fehér közösségek el is várták tőlük. Kaepernick szerint, a kifejezés csak a fehérek találmánya, ami mély nyomot hagyott a sportoló gyermekkorában, hisz ha ilyen emberré válna, feladná saját személyiségét. Ide sorolható a *Kaliforniába jöttem – The Fresh Prince of Bel-Air* – című szituációs komédiában Alfonso Ribeiro alakította Carlton Banks, illetve a *Family Matters* című sorozatból Steve Urkel figurája, akit Jaleel White formál meg. Radikális, alternatív ábrázolásmódként megjelentek a gettókba született afroamerikaiak, ahol a „fegyverkultúra” és az erőszakos bűnözés uralkodik, és ahonnan nincs kitörési lehetőség.

12 Az afropesszimizmus megjelenését az 1990-es évekre tesszük, amikor Frank B. Wilderson III kidolgozta a szerinte hiánypótló irányzatot a faji tudományokon belül. Az elmélet hangsúlyozza, hogy a társadalom a feketéket nem veszi emberszámba, és csupán a kizsákmányolás, a terror és az erőszak tárgyát képezi.

Colin Kaepernick professzionális sportkarrierje véget ért, politikai aktivista tevékenysége pedig megkezdődtek a mozgalom kibontakozásával párhuzamosan. Nagykövete lett a Black Lives Matter mozgalomnak, illetve a Nike amerikai sportszergyártó 2018-as kampányainak arcává is vált ezzel együtt. Munkámnak azonban nem célja a sportoló életének további szakaszát vizsgálni, illetve a diskurzuselemzés szempontjából Kaepernick utóélete irreleváns, így a továbbiakban nem írok az említettekről.

IV. Módszertan

Donald Trump Colin Kaepernickkel és mozgalmával kapcsolatos Twitter-bejegyzéseit diskurzuselemzésnek vettem alá. A diskurzuselemzés szerteágazó, egyben összetett vizsgálati metódusokat foglal magába, így részletesen kifejttem annak sajátosságait.

A kutató többnyire akkor választja ezt a módszert, ha különböző társadalmi, közéleti, esetleg kulturális jelenségeket és összefüggéseket kíván felfedni szövegeken keresztül. A társadalomkutatásban a szövegek vagy szóbeli megnyilatkozások által közvetített objektív valóság már nem képezi a vizsgálatok tárgyát, hiszen a diskurzuselemzés szövegek által létrehozott társadalmi igazságot hivatott felszínre hozni. Ennek megfelelően a szöveg belső rendszereződése, logikai felépítése, a mögötte lappangó ideológiák és érdekek válnak a vizsgálatok tárgyává (Glózer, 2006).

A módszer alapját a kutató értelmező, rendszerező motivációja adja. Ez azt jelenti, hogy a valóságot nem tekinthetjük eleve adottnak, nem a szövegek explicit gondolatait tárgyaljuk, hanem a szöveg mögött megbújó valóságot, amelyet a kutató tár fel elemzésein keresztül. A szövegek által rejtett igazságok felfedése azért szükséges, mert csak a nyelven keresztül képes a szubjektum megjeleníteni egyéni valóságát, csak a nyelvvel hozhat létre társas kapcsolatokat vagy hatalmi viszonyokat. A nyelv által létrejött valóság / igazság így már hatalmi kategóriának is tekinthető, amelynek erős diskurzusformáló ereje van. Ebben az esetben a kutatás alanya a diskurzus uralására törekvő narratíva, illetve annak eszközei lesznek. A hatalmi törekvéseket az a motiváció mozgatja, amely szerint a nyilvános megszólalások legtöbbször komoly, társadalmon belüli téttel bírnak. Aki képes érvényesíteni saját narratívájának igazságát, az képessé válik uralni és formálni a diskurzust saját igényeinek megfelelően (Glózer, 2006). Szilczl Dóra az uralmi helyzetet a diskurzusban jelen lévő dominanciaként és elfogultságként írja le, amelyekkel a diskurzust legitim módon birtoklók képesek saját aspektusuknak megfelelően alakítani a narratívát (Szilczl, 2018). A közéleti diskurzusok gyakran politikai kötődésűek, hisz a hatalmi relációk legfontosabb színtere a politikai élet. A politikai viták a polgárok világképének befolyásolását szolgálják szövetkezések, viták és egyezkedések mentén (Glózer, 2006). Az imént említett jelenség az általam vizsgált Twitter-diskurzusban is megfigyelhető, amelyet szimultán módon több ideológiai, politikai és személyes érdek is mozgat.

Mint említettem, a szöveges és szóbeli megnyilvánulások számos háttérinformációt tartalmaznak, amelyek rekonstruálására több tartalomelemző eljárás áll rendelkezésre. Ezek lehetnek kvalitatív és kvantitatív módszerek is, hisz a vizsgálatok azonos célt szolgálnak. Saját kutatásomban magam is alkalmazom mindkét típust az eredmények átláthatóságának érdekében. Módszertől függetlenül a kutató kódolási sémákat alkalmaz, amelyek segítségével létrehozhat különböző kódkategóriákat. A kategóriák vagy elemzési szempontok a diskurzus újrastrukturálását teszik lehetővé abból a célból, hogy a fent említett háttértartalmak kirajzolódjanak (Glózer, 2006). Szilczl ezt a folyamatot jelentésképzésnek nevezi, melynek során a kutató az addig csak bújtatva létező igazságokat fedi fel, majd értelmezi azokat. A folyamat lényege tehát az interpretáció, vagyis az új információk felruházása valós jelentéssel (Szilczl, 2018).

A diskurzuselemző vizsgálatok két főbb szálra bonthatók. A kritikai megközelítés a diskurzusok sajátosságait kutatja, a struktúrájukban fellelhető hatalmi törekvéseket, érvrendszereket és kisajátító beszédmódokat. A másik szál a genealógiai eljárások csoportja, amely ritkábban alkalmazott módszer, és más irányból közelíti meg a diskurzusokat. A metódust alkalmazók egyedi eseteket vizsgálnak, és azonosítják azok lehető legtöbb részletét az általuk létrehozott szempontrendszer alapján. Az eljárás képviselői szerint a különböző témakörű diskurzusok is jól összehasonlíthatók, mivel az alapot nem a tematizáció, hanem a szöveg mögöttes információi, a struktúrát szervező szabályok, kijelentésváltozatok, érdekek és stratégiák adják (Glózer, 2006).

A genealógiai eljárást Csígy Péter további két egységre bontja, melyek közül az általam is alkalmazott tudásszociológiai módszert emelném ki. Az elemző ebben az esetben előre feltételezett szociológiai kategóriák jelenlétét keresi a diskurzusban. A kódolás során a már többször említett mögöttes igazság kirajzolódását várhatjuk (Csígy, 1998). Saját kutatásomat is genealógiai módszerek segítették, ennek megfelelően a bejegyzések részletes elemzésekor az általam előre kijelölt kategóriák nyomait vizsgáltam. Első szempontként a diskurzusban létrejövő ellenségképeket csoportosítom, és kiemelem Trump ellenük szóló főbb érveit. Az elemzési szempont azért került az első helyre, mert az ellenségképek kialakítása jellemzően a populista kommunikáció egyik legfontosabb eszköze. A második kategóriában a diskurzus fogalmi hálóját vizsgálom, tehát azokat a narratívát meghatározó motívumokat keresem, amelyek többszöri érvelési alapként szolgálnak az elnök retorikájában. Ezt követően az üzenetek mögött lappangó ideológiákat mutatom be, ugyanis fontosnak találom szemléltetni, hogy azonos beszédpozícióból, azonos diskurzusban miért érvényesül több ideológia az elnök narratívájában. Végül egy kvantitatív kutatás keretében az érvrendszer visszatérő motívumait ábrázolom számszerű adatok segítségével.

V. Diskurzuselemzés

1. Diskurzuselemzés Donald Trump „térdelős” botrányral kapcsolatos Twitter-bejegyzéseiből

A *Colin Kaepernick és mozgalma* című fejezetben vázolt eset – amely során a sportoló a faji diszkrimináció ellen lépett fel – komoly veszélyt jelentett Donald Trump politikájára, ami arra kényszerítette az elnököt, hogy tegyen meg mindent a lázadó magatartásformák elfojtásának és a probléma napirenden kívül tartásának érdekében. A veszély azért volt valós, mert az Egyesült Államokban a 2010-es évek közepétől nőtt a feszültség a különböző etnikai csoportok között, amit tovább fokozott, hogy Trump nem tekintette feladatának megoldani a problémakört. Emiatt országszerte lázadások dúltak, amelyeket többnyire megfékezett az adminisztráció, ennek ellenére Trump szándékában állt minden potenciális forradalmat kirobbantó, a faji egyenlőségért harcoló társadalmi szerveződést a lehető leghamarabb ellehetetleníteni. Ironikusan hathat, hogy az Egyesült Államok tulajdonképpen a tiltakozás intézményére épült. A tiltakozások és forradalmak által válhatott az ország „a korlátlan lehetőségek” földjévé, mely történelmi folyamatot – Pena értelmezésében – megtagadott az elnök azáltal, hogy nem adott teret az afroamerikaiak véleménynyilvánításának (Pena, 2017). Trumpnak saját prognózisa alapján csak akkor maradhatott biztos az elnöki pozíciója, ha a politikai korrektség és a rasszok kérdése eltűnik az amerikai politikai életből. Ennek megfelelően számos alkalommal tematizálta Twitter-bejegyzéseiben a himnusz alatti térdelés jelenségét úgy, hogy a diskurzus az ő érdekeit szolgálja. A diskurzusban a *Bevezető* című fejezetben leírt kutatási kérdésekre keresem a választ. Az általam összeállított diskurzus, mely tizenhat tweetből áll, 2017. szeptember 24-én kezdődött, majd 2020. június 8-án ért véget. A téma felbukkanása Trump retorikájában nem hordozott periodikus szabályszerűségeket, az általa kibocsátott reakciók az ügyvel kapcsolatos fejleményekre reflektáltak csupán. Ezért fordulhat elő, hogy egy-egy bejegyzés között hónapok is elteltek, míg más esetben mindössze percek jelentik az időbeli differenciát.

2. A diskurzuson belüli ellenségképek

A populista politikai kommunikáció talán legfontosabb eszköze az ellenségképzés. A vizsgálatokból levont eredmények alapján az elnök csak úgy volt képes saját ügye mellett érvelni, ha valakivel / valamivel szemben határozta meg önmagát. A szemben álló felek többrétű kijelentésváltozatokban kaptak szerepet. Ugyan a tweetek között eltelt időperiódusok hosszában nem lelhető fel mintázat, az új ellenségek megjelenésében lineáris sorrend fedezhető fel, mely sorrendet ritka kivételek törték csak meg.

Az egyirányú diskurzus miatt csupán egy szimbolikus beszédpozíció aktívizálódott, mégpedig bújtatottan a faji diszkrimináció ügyének lesöprésében

motivált politikusi szerep. Mielőtt bemutatom a különböző ellenségképeket és kijelentésváltozatokat, fontosnak tartom tisztázni, hogy dolgozatomban egyik főszereplője, Colin Kaepernick személye miért nem jelenik meg elemzésemben. A sztársportoló ellen irányuló diskurzus jóval terjedelmesebb az itt bemutatottnál, mivel Trump tévés és rádiós interjúk során kezdte el tematizálni az ügyet. Megszólalásaiban hazafiatlannak állította be Kaepernicket a himnusz alatti térdelés miatt, ez azonban a tweet-diskurzust megelőzően egy évvel történt. A tweetekből való kimaradásának hátterében feltételezhetően az állt, hogy a sportolót elbocsátották akkori csapatától, és más franchise-ok sem adtak neki újabb esélyt. Mivel politikai törekvéseinek eredményeként kettőtört sportkarrierje, szimbolikusan a diskurzuson kívülre került, az eszkalálódott mozgalomnak viszont főszereplőjévé vált. Az elnök viszont azért váltott Twitterre az ügyben, mert ezen a platformon több amerikai állampolgárt ért el, mint például a hagyományos sajtóval tehette volna (Muhammad & Nirwandy, 2021).

2017 őszén Donald Trump vesztesre állt saját háborújában. Colin Kaepernick ügyét növekvő számú játékos és stábtagnak támogatta, illetve a csapattulajdonosok is úgy, hogy a franchise minden tagjának szabad döntést adtak az ügyben. Éppen ezért az első kijelentésváltozatban a ligát, illetve az azt részben irányító csapattulajdonosi kört tette a lezáratlan ügy felelőssévé.

Az elnök nem titkolt szándéka volt, hogy egy kollektív, minden csapatra vonatkozó szabályt hozzanak létre, amely tiltja a himnusz alatti térdelést. (2-es melléklet) „...NFL attendance and ratings are WAY DOWN. Boring games yes, but many stay away because they love our country. League should back U.S.” A szabály létrejöttét először implicit módon a mérkőzések alacsony nézettségi / látogatottsági adataira támaszkodva érte volna el, holott semmilyen számszerű részletet nem közölt. Trump nem csupán unalmasnak nevezte az Egyesült Államok egyik nemzeti sportágának produktumát, de a nemzeti ligát tette felelőssé, amiért az országot szerető polgárok elfordultak tőlük, mivel nem kívántak a himnusz alatt térdelő játékosokat nézni.

Az idézett tweetet követően három héttel a liga hivatalos közleményt adott ki, miszerint a továbbiakban sem áll módjukban kényszeríteni a himnusz állva hallgatására egyik játékosát sem. Trump válaszul már explicit módon tekintette ellenségének a ligát, hisz semmilyen segítséget nem kapott a probléma megoldásában. (7-es melléklet) „The NFL has decided that it will not force players to stand for the playing of our National Anthem. Total disrespect for our great country!” A kijelentésváltozat érvei nem a nemzeti szimbólumokat vagy a liga népszerűségét védtek, csupán rejtett módon kísérelték meg a himnusz alatti térdelés felszámolását. Minél tovább volt engedélyezett a demonstráció a csapatoknak, annál tovább tematizálódhatott a faji diszkrimináció a közbeszédben és a politikában, így Trump a politikai napirendből sem számolhatta fel azt. A szabály létrehozásának érdekes mellékszála, hogy 2018 májusában mégis értelmet nyerni látszott a sok erőfeszítés, mivel az NFL egy, a holt szezonban¹³ meghozott szabálmódosításnak megfelelően

13 A naptári év azon periódusa, amely során nem rendeznek mérkőzéseket.

megtiltotta a pálya melletti térdelést a nemzeti himnusz alatt, de megadta a játékosoknak a lehetőséget a tiltakozásra azzal, hogy az öltözőben maradhatnak erre az időre. Az intézkedésre az egész játékos- és edzőállomány nevében a Philadelphia Eagles csapata reagált, amely megtagadta a részvételt a hagyományos Fehér Házi ünnepségen, amit a regnáló bajnok tiszteletére rendeznek minden évben. Az elnök nem tulajdonított különösebb figyelmet a gesztusnak egy Twitter-bejegyzésen kívül, hisz ekkor ő állt nyeresre a térdeléses demonstráció ellen. (10-es melléklet) „The Philadelphia Football Team was invented to the White House. Unfortunately only a small number of players decided to come, and we canceled the event. Staying in the Locker Room for the playing of our National Anthem is as disrespectful to our country as kneeling. Sorry!” Az eddig példátlan eset miatt lépéskényszerbe került a liga, aminek következtében felfüggesztették rendelkezésüket, ami így mindössze néhány hétig volt érvényben. A szabályt egyetlen meccsen sem alkalmazták, mivel a 2018-as holt szezonban vezették be, majd függesztették fel.

Trump erőfeszítései ezzel semmissé váltak, ami újabb kijelentésváltozat aktivizálását és újabb ellenség kijelölését hozta el. A bűnbak szerepébe ezúttal Roger Goodell, a liga vezetője került, akit kezdetben szintén nem nevezett meg tweetjeiben, majd a változások elmaradása következtében ő vált az első megnevezett ellenlábassá. (16-os melléklet) A liga biztosának hibáztatása tartozhatna a liga támadásaihoz is, de mivel az sikertelennek bizonyult, az NFL-en belüli legnagyobb hatalommal rendelkező személyre helyezte az általa gerjesztett társadalmi nyomást. „Could it be even remotely possible that in Roger Goodell’s rather interesting statement of peace and reconciliation, he was intimating that it would now be O.K. for the players to KNEEL, or not to stand, for the National Anthem, thereby disrespecting our Country & our Flag?”

Goodell ekkor egyszemélyben testesíti meg a már korábban kritizált ligát, mely nem tisztelte a nemzeti szimbólumokat azzal, hogy engedte térdelni játékosait a himnusz alatt. Akár hatékonyabb is lehet az egy személyre szűkített érvtípus, amelynek során Goodell egyedülként válik annak az elnöki és társadalmi felháborodásnak a céltáblájává, amely eddig az egész ligát terhelte. Az utolsó ellenség képébe maguk a játékosok kerültek kollektíven. (12-es melléklet) „The NFL players are at it again – taking a knee when they should be standing proudly for the National Anthem. Numerous players, from different teams, wanted to show their ‘outrage’ at something that most of them are unable to define. They make a fortune doing what they love...” A sorozatos sikertelenség okozta frusztráció érezhető Trump tweetjein, amelyet igazol, hogy a térdelő játékosokat erőszakosnak, de leginkább tájékozatlannak tartotta, akik nem is tudják, mi a céljuk a tiszteletlen gesztussal. A bejegyzés a konfliktus eszkalálódását tanúsítja, ugyanis az elnök hangsúlyosabb jelzőket használt érvelésében, mint bármikor korábban.¹⁴ A játékosok minősítésében megfigyelhető továbbá a populista politikai kommunikáció egyik fontos eleme, a hisztériakeltő előadásmód is.

14 Ez csupán a tweet-sorozatra igaz, ugyanis tévés interjúkban többször is erős és sértő jelzőkkel illette Kaepernickket.

A fejezetben csupán a több alkalommal kritizált szereplőkre tértem ki, de az elnök jóval több személyt vont be a diskurzusba, maga ellen és maga mellett egyaránt. Ezalatt értem Drew Brees-t (15-ös melléklet), az NFL egyik legendás, már visszavonult játékosát, aki az ellenséges halmazba sorolható, de említésre méltó Trump alelnöke, Mike Pence (5-ös melléklet) is, akit arra kért az elnök, hogy hagyjon el egy stadiont, ha térdelő játékosokat lát, amit meg is tett.

A diverzifikált „ellenséglista” nem létező támadási felületeket célzott, és igazolja azt a pszichológiai megállapítást, amely szerint Trump a végsőig vív politikai céljainak eléréseért, még ha ezt a Twitteren teszi is. A politikai kontextus ismeretében egyértelmű, hogy ezt a cselekvést azért is volt kénytelen feladni – akísérletek sikertelensége és a *@realDonaldTrump* profil 2021. januári letiltása mellett –, mert időközben elveszítette elnöki tisztségét, s ez elhalványította számára az ügy megoldásának kényszerét. Kiemelendő továbbá a populista politika visszaköszönő jelensége, amely Trump retorikájában a „mi” és az „ők” közötti szimbolikus ellentétpárt” hozta létre. A szemben álló fél – aki minden esetben az ország jólétét és kultúráját veszélyeztette – nem állandó szereplő, hisz a probléma mielőbbi megoldásának szüksége azt idézte elő, hogy ne egy állandó ellenséget tartson magával szemben, hanem bárkit, akit a probléma felelőseként megbélyegezhet.

3. Trump érvrendszere

Az érvek vizsgálatánál kiemelten fontos a tiltakozás eredeti célja és az egyes szereplők motivációi, illetve a diskurzuson belüli pozíciói. A térdelő játékosok és stábtagok – színes- és fehérbőrűek egyaránt – a faji diszkrimináció elleni küzdelem jegyében tiltakoztak a himnusz alatt, kimutatva ezzel a rasszizmus áldozatai iránt érzett empátiájukat, illetve szimbolizálva elégedetlenségüket az Egyesült Államok rasszokkal kapcsolatos politikájával szemben. A térdelés azért fontos jelkép ebben a helyzetben, mert a tisztelet maximalizálását szolgálta minden nemzeti szimbólum, kiemelten az Egyesült Államok katonai alakulatainak irányába, ugyanakkor támadási felületet adott, hisz a térdelő pozíció könnyen helyezhető negatív konnotációba a nacionalista beállítottságú polgárok körében. Donald Trump a populista politikai kommunikációnak megfelelően, egészében ignorálta a jelzett problémát, majd egyes elemeket emelt ki az esetből, melyeket saját politikai intenciójának megfelelően helyezett át egy általa konstruált diskurzusba. Mivel a tiltakozás rasszokkal kapcsolatos, az elnök rákényszerült a rassz alapú kommunikációra, melyet azonban minden lehetséges módon került. Ennek sikeressége érdekében nemzeti szimbólumok és az állampolgárokat különösen foglalkoztató adatok mögé bújtatta az ügyet, annak valós létezéséről elterelve a figyelmet.

Donald Trump ligaellenes érveinek egyik legfőbb tárgya a pénz, melyet több alkalommal, többféleképpen hozott felszínre Twitter-bejegyzéseiben. A pénz explicit módon jelent meg egy Roger Goodell elleni tweetben, amikor Trump a liga biztosának éves fizetését helyezte középpontba. (11-es melléklet) „(...) The \$40,000,000 Commissioner must now make a stand. First time kneeling, out for game. Second time kneeling, out for season/no play!” A pénzösszeg

pontos megjelölése a korrump elit ellen irányuló populista politikai eszköz, mely során arra hívta fel a figyelmet az elnök, hogy a liga első embere óriási mennyiségű pénzt keres minden évben, ennek ellenére nem hű hazájához, mivel nem szankcionálta a térdelő játékosok engedetlen magatartását. Szorosan a gondolatmenethez tartozik, amikor tweetjében az állampolgárokat és az ő vagyonukat helyezte előtérbe, sőt a pénzük értékének védelmére is kelt. (13-as melléklet) „.....Be happy, be cool! A football game, that fans are paying soooo much money to watch and enjoy, is no place to protest. Most of that money goes to the players anyway. Find another way to protest. Stand proudly for your National Anthem or be Suspended Without Pay!” Fontos megjegyezni, hogy a liga éves bevételének 48%-a minden esetben a játékosok fizetésére szánt összeget képezi, melynek nagy részét a nézők fektetik be jegyek, szurkolói termékek, illetve tévéközvetítések megvásárlása formájában (Tretter, 2021). Trump éppen ezt használta ki, és arra utalt, hogy az NFL a szórakoztatóipar része, ami az egyszerű állampolgárok kikapcsolódását szolgálja – valóban drága árak mellett¹⁵ –, nem pedig a tiltakozásnak teret adó színpadként létezik. A pénz mint szimbólum és érvelési alap implicit módon is megjelent az elnök szolamában. Ezt abban a tweetben lehet fellelni, mely során a 2017–2018-as szezon első mérkőzésén mért televíziós nézettségi adatok romlására hívta fel a figyelmet. (Fontos kiemelni, hogy az említett összecsapáson a Philadelphia Eagles csapata játszott, illetve ez volt a Fehér házi ünnepély bojkottálását követő első tétmérkőzés, amitől számos Trump szimpatizáns szándékosan maradt távol, annak ellenére, hogy ezt az elnök direkt módon kérte volna támogatóitól.) Egy mérkőzés statisztikáiból nem lehet megfelelő következtetéseket levonni, még akkor sem, ha a szezon első találkozója kiemelt presztízzsel bír, az elnök mégis saját hasznára fordíthatta a visszaeső adatokat. (14-es melléklet) „Wow, NFL first game ratings are way down over an already really bad last year comparison. Viewership declined 13 percent, the lowest in over a decade. If the players stood proudly for our Flag and Anthem, and it is all shown on broadcast, maybe the ratings could come back? Otherwise worse!” Trump tweetjében a fordított arányosság elve alapján kezelte a térdelőjátékosok mennyiségének növekedését és a nézettségi statisztikák romlását. Úgy gondolta, ha mindenki hajlandó lenne tisztelettel, állva végighallgatni a nemzeti himnuszt, akkor a liga sem veszítene nézőket, illetve súlyos pénzüsségeket. A valós adatok ilyen irányú torzítása, majd újratematizálása tipikusan Trumpra jellemző politikai eszköz, nem mellesleg az újonnan képzett, valósnak ható problémára, igazi megoldást kínált az NFL-nek. Mint segítő szereplő lépett fel ezzel az üzenettel, miközben saját, valóban létező problémáját volt motivált orvosolni.

A pénz szimbóluma semmilyen konnotációban nem lehetett megalapozott érv az elnök részéről, mivel sem a liga biztosának bérezése, sem egy mérkőzés televíziós adatainak tendenciává formálása, sem a helyszíni jegyek / bérletek árazása sincs közvetlen összefüggésben a faji diszkrimináció elleni demonstrációval, tehát a diskurzus eredeti kontextusával. A pénz azonban minden polgár – különösképp

15 A 2016–2017-es szezonban a legnépszerűbb csapatok átlagosan 300 és 350 dollár közötti áron árusítottak egy meccsjegyet.

Trump elszegényedő / munkanélküli, fehér-középosztálybeli támogatói – számára kiemelt fontosságú terület, melyre különös figyelemmel és érzékenységgel tekintenek. A diskurzus üzenetének manipulálása Trump részéről, a populizmus elvei alapján, az állampolgárokból lappangó dühre épített, mellyel a liga ellen hergelte őket abból a célból, hogy az NFL vezetősége a társadalmi nyomás hatására felszámolja a himnusz alatti térdelést. Ezzel a liga nemcsak hogy megoldhatta volna Trump valós problémáját, de a felelősség is a vezetőségre hárult volna, hisz ők hozzák meg a végső ítéletet, mellyel az afroamerikaiakért indult mozgalom elbukik.

Donald Trump másik érvelési alapját a nemzeti szimbólumok megsértésére fűzte fel, mely még a pénznél is fontosabb pozíciót kapott retorikájában. Kitűnően szemlélteti ezt az a tweet, amelyben Jerry Jonest, a Dallas Cowboys franchise-tulajdonosát emelte be a diskurzusba, s méltatta csapaton belüli szabályai miatt. Jones az egyetlen a harminckettő csapattulajdonos közül, aki eleget tett Trump kérésének, és büntető szankciókat helyezett kilátásba a tiltakozó játékosok ellen. (6-os melléklet) „A big salute to Jerry Jones, owner of the Dallas Cowboys, who will BENCH players who disrespect our flag.” »Stand for Anthem or sit for game!« A nemzeti szimbólumok vizsgálatánál is kiemelt szerepet játszik az eredeti kontextus, illetve a térdelés jelenségének megítélése az egyes felek értékrendszerében. A tiltakozók részéről a térdelés a megbecsülés maximalizálásának eszköze minden állampolgárral és állami szervvel szemben. Ha nem lett volna céljuk megadni a tiszteletet, alkalmazhatták volna továbbra is az ülve maradást, ahogy azt Colin Kaepernick tette a mozgalom elindításakor. Fontos adalék továbbá, hogy az NFL-játékosok nagy múltú hagyománya szerint, a pályán súlyos sérülést szenvedett csapattársuk felé féltérdre ereszkedve, a sisakjukra támaszkodva fejezik ki együttérzésüket.

Trump rassz alapú kommunikációja egy eset kivételével minden alkalommal ki tudta kerülni a rasszizmussal kapcsolatos terminusokat, ami azt is jelenti, hogy úgy volt képes a politikai élet periferiájára helyezni a faji diszkrimináció problémáját, hogy közben töretlenül napirenden tartott egy ezzel kapcsolatos elterelő diskurzust. Ez persze nem végleges célja volt az elnöknek, de átmeneti megoldást jelentett. A diskurzus egészében a rasszizmus elleni küzdelem a fő témakör, miközben Trump mindössze egy alkalommal tér ki erre direkt módon. (3-as melléklet) „The issue of kneeling has nothing to do with race. It is about respect for our Country, Flag and National Anthem. NFL must respect this!” A diskurzus legtermékenyebb periódusát hozta az a három hét, amely során ezt a bejegyzést tette közzé az elnök. A rassz – *race* – szó felhasználása a nyomatékosítás eszköze lehetett, mivel ebben az időszakban vesztette el állását Colin Kaepernick, akiért és akinek ügyéért jelentősen gyarapodó számmal kezdett néma, térdelő tiltakozásba a liga számos tagja. Az elnök ismét a himnusz, a zászló és az ország tisztelete felé terelte narratíváját, hisz csak ilyen módon tudta nyilvánosan ignorálni a gesztus ideológiai üzenetét.

4. Az üzenetek mögött rejlő ideológiák és beszédmodok

A kijelentésváltozatok terminusainak és mögöttes érdekeinek vizsgálata alapján több ideológia, valamint alternatív beszédmód is fellelhető a diskurzusban. A Trump által közölt bejegyzések hemzsegnek a nemzeti szimbólumoktól (például: zászló, himnusz), továbbá számos alkalommal emelte ki azokat az embereket és intézményeket – a futballigát, a liga komisszárját, a liga játékosait –, amelyek *hazaellenesen* cselekedtek. Donald Trump elnöki feladatának tekintette az Egyesült Államok jelképeinek védelmét, illetve a hazaszerető állampolgárok elégedetlenségének közvetítését. Tevékenységében a nacionalista ideológia tükröződik, amely a tárgyalat mozgalmakon túl is erősen áthatja politikáját.

A következő ideológiák közel sem rajzolódtak ki ennyire egyértelműen, mivel csupán implicit módon léteznek a narratívában. Az elnökérvelése ugyan több irányból próbálta felszámolni a nemzeti himnusz alatti tiltakozást, de a kijelentésváltozatok nem a valós motivációját mutatták, illetve a térdelés ellen indított harca is csak politikai ürügyként fogható fel. Trump nagy hangsúlyt fektetett a pénzre és az Egyesült Államok jelképeire, ám ezek csak elterelésként szolgáltak, amelyek valódi törekvéseit támogatták. Mint már említettem, az elnök politikájában perifériára szorultak a különböző rasszok megoldatlan kérdései, mivel nem tekintette ezeket megoldandó feladatának. Ezentúl nyíltan ellenezte a politikai korrektséget, amely jól mutatja, hogy személyes és politikai spektrumaiban is tagadta a rasszok közötti feszültséget és problémáikat. Az Egyesült Államok sportcsillagai nagy társadalmi megbecsültségnek örvendenek, illetve komoly befolyással lehetnek a lakosságra akár politikai ügyekben is. Donald Trump álcázott támadásai pedig azt a célt szolgálták, hogy a sportolók hagyjanak fel a faji diszkrimináció elleni tiltakozásukkal, és a rasszok problémái kerüljenek le a politikai napirendről, hisz veszélyeztették az elnök pozícióját abból a szempontból, hogy nem szándékozta megoldani azokat. A leírtak alapján a rasszizmus eszméje bújtatott módon, a politikai korrektség ideológiájának hiánya nyíltan vett részt a diskurzusban.

Donald Trump elsődleges beszédpozíciója minden egyes üzenetében megjelent, amely a tiltakozásokat felszámoló politikusi szerep. Ennek ellenére, eredeti szerepével párhuzamosan még egy pozíciót is elfoglalt számos bejegyzésében. Az elnök politikai pályafutása előtt sikeres ingatlanmogulként és üzletemberként tevékenykedett, amelynek jelei a pénz többszöri tematizációjában mutathatók ki. Az ellenségek létrehozása közben több alkalommal is érvelt a liga biztosának és a játékosállomány bérezési adatainak segítségével. Ők a diskurzus negatív hősei között szerepeltek, így nem meglepő, hogy bőséges jövedelmüket túl magasnak tartotta, sőt a rengeteg pénz ellenében sem tisztelték az Egyesült Államokat, mivel kiálltak Kaepernick mellett. Védelmébe vette továbbá a szurkolókat, hiszen ők kevesebb pénzből tartják fenn magukat, aminek egy részét a ligába fektetik, amiért cserébe tiszteletlen játékosokat és vezetőségi tagokat kell nézniük. Az említett, pénzzel összefüggésben álló érvelésből, az anyagiakkal jól gazdálkodó és a szegényebbeket oltalmazó üzletember szimbolikus beszédpozíciója rajzolódott ki.

5. Visszatérő motívumok Donald Trump diskurzuson belüli kommunikációjában

A populista politizálás számos kommunikációs formát bevet, amelyek közül az egyik leghatásosabb a jelszavak sokszori hangoztatása szövegkörnyezettől függetlenül. A módszer azt a célt szolgálja, hogy az embereknek ne saját maguknak kelljen keretezniük a különböző társadalmi kérdéseket és összefüggéseket, hanem készen kapott álláspontokba helyezhessék magukat. A fokozott szociális érzékenységbe ágyazott, leegyszerűsített üzenetek kántálása révén a politikusok könnyű szerrel saját ügyük mellé állíthatják a polgárokat, hisz nem csupán az üzenet átadásának módja, de az alternatíva felkínálásának hiánya is a politikai kommunikátor mellett szól. Pontosan ez a stílus jellemzi Donald Trump üzeneteit a sztársportoló elleni diskurzusban.

A diskurzusban szereplő megnyilvánulásokon végzett kvantitatív kutatásom összesen hat visszatérő szimbólumot mutatott ki, melyek a fent leírt cél szolgálatában álltak. A legtöbbször előforduló szimbólumok a *térdelés – állás – ülés* kifejezések voltak (mindezek természetesen angolul, vagyis *kneeling – standing – sitting*, és azok ragozott formáiban fordultak elő), melyeket egy halmazként kezeltem. A legtöbbször használt szócsoport az üzenetek 106%-ában, vagyis – átlagosan – minden bejegyzésben legalább egyszer szerepelt. Ez a szám 16 esetre vetítve, 17 előfordulást jelent. Második legmagasabb előfordulási aránnyal a *National Anthem* szókapcsolat rendelkezik. Az összes üzenetet tekintve tizenkétszer jelent meg a kifejezés, ami 75%-os előfordulást jelent. Ezzel a megjelenési aránnyal a legtöbbször felidézett nemzeti szimbólum a himnusz motívuma lett, amely így maga mögé utasította az *országra* és a *zászlóra* való hivatkozásokat. Az első és második halmaz kifejezései között erős kapcsolat fedezhető fel Trump kommunikációjában, hisz legtöbb esetben azonos gondolatmenetben szerepeltek az egyes bejegyzéseken belül. A nemzeti szimbólumok közé beékelődött az NFL 62,5%-os előfordulással, amely azzal magyarázható, hogy a liga a többször visszatérő ellenségek halmazába tartozott az elnök narratívájában.

A számszerűsített eredmények – melyeket az 1. táblázatban foglaltam össze – jól mutatják, hogy Trump retorikáját a nacionalista természetű politikai populizmus uralta.

A diskurzusban visszatérő motívumok, darabszámuk és előfordulási arányuk		
kneeling-standing-sitting	17 előfordulás	106%
National Anthem	12 előfordulás	75%
NFL	10 előfordulás	62,5%
respect-disrespect	8 előfordulás	50%
our country	7 előfordulás	43,75%
our flag	5 előfordulás	31,25%

1. táblázat a visszatérő motívumokról Trump diskurzusában. Forrás: saját szerkesztés

A nemzeti szimbólumok felhalmozása és azok megsértésére való hivatkozás a rasszizmus elleni mozgalom kontextusának manipulálását, illetve a nemzeti elköteleződésű polgárok szimpátiájának elnyerését szolgálták. Érdekességként kiemelném, hogy a diskurzus folyamán egy alkalommal sem került említésre önmagában a *nation*, vagyis *nemzet* kifejezés – noha a *National Anthem* kifejezés magában foglalja a szót és annak ideológiai, illetve történelmi többletjelentését is –, amelynek hiánya Trump sajátos felfogású nacionalista populizmusára utal. Valószínűsíthetően az elnök paradigmájában nem hagyományos formában jelenik meg a nemzet képe, mivel a nemzetnek nem lehet része az, aki térdel a himnusz alatt.

VI. Összegzés

A politikai kommunikáció összetett tudományos kutatási terület minden kutató számára, ugyanis több tudomány határterületén helyezkedik el. Ennek ellenére letisztult képet kaphatunk a politikusok és a politikai pártok üzeneteinek valós jelentéséről, ha azokat megfelelően elkülönítve, megfelelő vizsgálati módszerekkel elemezzük.

Kutatómunkámmal arra tettem kísérletet, hogy korunk egyik legmeghatározóbb politikai személyiségének kommunikációjában egyetlen területet térképezzek fel, abból a célból, hogy mélyebb tudást szerezzünk az Egyesült Államok 45. elnökének kommunikációjáról. Munkám középpontjában egy, az amerikai sportéletből induló, a faji szegregáció ellen fellépő társadalmi mozgalom állt, melynek elfojtását (azaz napirenden kívülre helyezését) Donald Trump amerikai elnök a Twitter közösségi felületén kísérelte meg. A mozgalom ellen irányuló, négy éven át húzódó tweetsorozat számos bejegyzést, üzenetet tartalmaz, amelyekben az elnök populista politikai kommunikációjának jellemző elemeit kerestem.

Dolgozatom első felében az elméleti háttér kifejtésével foglalkoztam: a politikai kommunikáció legfontosabb elemeinek bemutatása után szűkítettem a témakört, valamint a politika perszonalizációs, illetve önmediatizációs folyamatainak keresztül jutottam el a (közösségi) média és a politikai kommunikáció összefonódásához. Az alfejezetben kiemeltem a kutatás szempontjából legfontosabb közösségi felületet, a Twitter médiaplatformját. Ezt követően Donald Trump általános populista kommunikációját írtam le néhány példával és a személyiségéhez tartozó pszichológiai megfigyelések kiegészítésével. Az alfejezetben szót ejtettem az elnök médiával, különösképp a Twitterrel való kapcsolatáról. Donald Trump karakterjegyeinek felvázolása után Colin Kaepernick rövid bemutatására tértem át, amely során jellemeztem az általa elindított, a faji megkülönböztetés ellen fellépő társadalmi mozgalmat is. A főszereplők bemutatását követően, a transzparencia jegyében, az alkalmazott kutatási módszerek ismertetésével folytattam dolgozatomat. Végezetül empirikus kutatásomat mutattam be, majd részleteztem vizsgálati eredményeimet. Kutatói kérdéseimet a genealógiai diskurzuselemzés módszerének megfelelően, előre meghatározott kategóriák kialakításával állítottam össze. A Twitter-diskurzus elemzése során a populista kommunikációra jellemző ellenségkép-teremtés nyomait kerestem az elnök narratívájában, illetve a támadások mögött lappangó ideológiákat. Kutattam továbbá az érvrendszer legfontosabb motívumait, amelyekre ismétlődő jelleggel támaszkodik az elnök a bejegyzésekben. Végezetül egy kvantitatív kutatás keretében, számszerűsítve mutattam be a diskurzus visszatérő szimbólumait.

Diskurzuselemzésem első alfejezetében a populista politizálás egyik legfontosabb komponensének jelenlétét kerestem, a politikai szereplő ellenségképzését. A populista politikus sikerességének lényegi eleme, hogy képes legyen a politika napirendi ügyeiben valakivel / valamivel szemben meghatározni önmagát. Kaepernick mozgalma alatt Trump több visszatérő „ellenségkel” – az NFL csapattulajdonosi körével, az

NFL komisszárjával és a liga játékosával – szemben is érvel. Mellettük több olyan szereplőt is bevon – saját álláspontja mellett vagy ellen – a diskurzusba, akiket csupán egyszer említ meg a tweetekben. Az elnök erőfeszítéseinek többszöri kudarca idézte elő, hogy az „ellenségek listája” több szereplőből állt össze.

A következőkben Donald Trump érvrendszerének kiemelt motívumaival foglalkoztam. Az elnök retorikájában két olyan szimbólumot fedeztem fel, melyeket több alkalommal is tematizált a Twitter-bejegyzések során: narratívájának egyik oldalán a pénz motívuma köré sorakoztatott fel érveket, hiszen Trump elsődleges politikai támogatói az elszegényedő amerikai társadalom fehér tagjai, akik ennek következtében könnyebben bevonhatók a diskurzusba. Narratívájának másik részében – az elnök nacionalista beállítottságának köszönhetően – a nemzeti szimbólumok többszöri visszatérését figyeltem meg. Az elnök szólamában a himnusz alatti térdelés a nemzeti szimbólumok meggyalázását jelenti, miközben a demonstrálók részéről a tisztelet megadását jelképezi. Donald Trump szavazótáborának legnagyobb hányada szintén erős nemzeti öntudattal rendelkezik, így nem meglepő, hogy a nacionalista jelképek kiemelt szerephez jutottak a Twitter-üzenetekben.

A visszatérő motívumok után a Twitter-üzenetek mögött lappangó ideológiákat és az elnök különböző beszédmódjait azonosítottam a diskurzusban. A diskurzusból explicit módon csupán egy könnyen meghatározható ideológia emelhető ki, a nacionalizmusé. Trump üzeneteiben számtalanszor említett nemzeti jelképeket, illetve felhívta a figyelmet az azokat megsértőkre. Két egymással párhuzamosan létező, bújtatott ideológia is kirajzolódott vizsgálataim során. Az elnök nem tekintette saját politikai feladatának az Egyesült Államokban élő rasszok konfliktusainak megoldását, sőt a probléma napirenden tartását sem, amelynek értelmében az elnök narratívájában a rasszizmus ideológiája és a politikai korrektség hiánya rejtett módon van jelen.

Végezetül számszerű adatok segítségével a diskurzusban többször visszatérő motívumokat és szereplőket összesítettem. A leggyakrabban feltűnő beszédaktusok az elnök utasításai voltak az engedetlen játékosok és stábtagnak irányába. Ennek értelmében a *sitting* / *kneeling* / *standing* szavak kapták a legnagyobb szerepet a tweetekben. Ezen túl a *National Anthem* és az *NFL* kifejezések domináltak az elnök kommunikációjában.

Dolgozatomban tehát azonosítottam Donald Trump populista politikai kommunikációjának valamennyi komponensét egy eddig feltáratlan diskurzuson keresztül – reményeim szerint –, gazdagítva ezzel az Egyesült Államok 45. elnökéről szóló kommunikációs szakirodalmat.

Bibliográfia

- AHMADIAN, Sara – AZARSHAHI, S. – PAULHUS, Delroy L.: „Explaining Donald Trump via communication style: Grandiosity, informality, and dynamism.” In: *Personality and Individual Differences*, 107 (2017), 49–53.
- ALFORD, H.: „Donald Trump narcissism therapists.” In: *Vanity Fair*, 2015. Vanity Fair cikk
- ALTHEIDE, David L. – MERKOVITY Nándor: „Hogyan segíti a félelem- és figyelemalapú politika Donald Trumpot és más jobboldali autokratákat?” In: *Médiakutató*, 2021/1, 11–20.
- BARRABI, Thomas: „The most expensive NFL ticket of 2016 is...” In: *Fox Business*, 2016. Fox Business cikk
- BENE Márton – BURAI Krisztina: „Érzelmek húrjain.” In: *Politikatudományi Szemle*, 2020, 13–31.
- BENE Márton – BURAI Krisztina: „Érzelmek húrjain.” In: *Politikatudományi Szemle*, 2021, 82–103.
- BENE Márton – SOMODI Dániel: „Mintha lenne saját médiánk...” In: *Médiakutató*, 2018, 7–20.
- CHRISTIÁN László – ERDŐS Ákos: „Egy tragikus kimenetelű rendőri intézkedéstől a rendőrség koncepcionális újragondolásáig.” In: *Iustum Aequum Salutare*, 2021/2, 11–32.
- Colin Kaepernick: Feketén-fehéren: *Colin Kaepernick: Feketén-fehéren*. Rendező: Ava DuVernay, 2021.
- CSIGÓ Péter: „A gazdasági stabilizációs diskurzus.” In: *Szociológiai Szemle*, 1998/3, 121–151.
- DARABOS Ádám: „Max Weber és populizmus.” In: MÁNDI Tibor (szerk.): *Populizmusváltozatok*. Budapest, 2021, 27–41.
- DEVYLDER, Jordan E. et al.: „Police Violence and Public Health.” In: *Annual Review of Clinical Psychology*, 18 (2022), 527–552.
- ESCHMANN, Renée et al.: „Identity politics, Colin Kaepernick, and concession making in #BoycottNike.” In: *Computers in Human Behavior*, 114 (2021).
- GÁSPÁR Katalin: „A populizmus és a politika határai.” In: MÁNDI Tibor (szerk.): *Populizmusváltozatok*. Budapest, 2021, 10–27.
- GIDDENS, Anthony: *Szociológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 2008.
- GLOZER, Rita: tananyag.
- ELTE Szabaddölcsészeti
- GOLDSTEIN, Daniel M. – HALL, Kira: „Postelection surrealism and nostalgic racism...” In: *Journal of Ethnographic Theory*, 7 (2017), 397–406.
- HODGSON, James F.: „Police violence in Canada and the USA.” In: *Policing: An International Journal*, 24 (2001)/4, 520–549.

- HULL, Mary: *Rosa Parks*. Chelsea House Publishers, New York, 2007.
- KANE, Daniel – TIELL, Brian: „Application of Normative Ethics to Explain Colin Kaepernick’s Silent Protest...” 2017.
ResearchGate tanulmány
- KELEMEN Lajos: „Migránsoktól a covfefeig.” In: *Médiakutató*, 2017, 39–58.
- KISS Balázs: *Politikai kommunikáció*. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2000.
- KLAPPER, Joseph T.: *The Effects of Mass Communication*. Free Press, New York, 1960.
- KONRAD, Annamarie M.: „Denial of racism and the Trump presidency.” In: *Equality, Diversity and Inclusion*, 37 (2018)/1, 14–30.
- KÓSA Ildikó: „A napirend-kijelölés új jelenségei.” In: *Médiakutató*, 2017, 81–91.
- LI, David K.: „Colin Kaepernick reveals specific police shooting led him to kneel.” 2019.
NBC News cikk
- MANOVICH, Lev: „The Practice of Everyday (Media) Life.” In: *Critical Inquiry*, 35 (2009), 319–331.
- MARSTON, Sarah B.: „The Episodic Kneel...” In: *Race and Social Problems*, 13 (2021), 205–214.
- MARTIN, Lee L.: „The Politics of Sports and Protest.” In: *American Studies Journal*, 64 (2018).
- MÁRTON Ádám: „A politikai korrektség és Donald Trump populizmusa.” In: MÁNDI Tibor (szerk.): *Populizmusváltozatok*. Budapest, 2021, 83–96.
- MAZZOLENI, Gianpietro: *Politikai kommunikáció*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002.
- MCADAMS, Dan P.: „The mind of Donald Trump.” In: *The Atlantic*, 2016.
- MCCARTHY, Niall: „Total number of tweets from Donald Trump.” Statista, 2021.
Statista adatok
- MERKOVITY Nándor: *Bevezetés a hagyományos és az új politikai kommunikáció elméletébe*. Szeged, 2012.
- MERKOVITY Nándor: „A figyelemalapú politika és Donald Trump.” In: *Médiakutató*, 2016, 7–16.
- MERKOVITY Nándor: *A figyelemalapú politika a közösségi média korában*. Médiatudományi Intézet, 2018.
- MUHAMMAD, E. A. – THOMAS, C.: „Philosophical hermeneutics...” In: *Methodological Innovations*, 15 (2022), 107–117.
- MUHAMMAD, M. R. A. – NIRWANDY, N.: „A Study on Donald Trump Twitter Remark...” In: *Journal of Media and Information Warfare*, 14 (2021)/2, 75–107.
- MYAT, Khin: „Remény, forradalom, kiábrándulás?” In: *Médiakutató*, 2015, 81–96.
- NACOS, Brigitte L. et al.: „Donald Trump: Aggressive rhetoric and political violence.” In: *Perspectives on Terrorism*, 14 (2020), 2–25.

- NÉMETH Erzsébet: „A politikai kommunikáció marketingje.” In: KISS Balázs (szerk.): *Politikai kommunikáció*. Rejtjel Kiadó, Budapest, 1996, 284–298.
- OVERTON, Heather et al.: „Nike, Colin Kaepernick, and the politicization of sports.” In: *Public Relations Review*, 46 (2020).
- P. SZILCZL Dóra: „Kritikai diskurzuselemzés.” In: *Jel-Kép*, 2018/3, 4–25.
- PENA, Vanessa: *Taking a Stand by Kneeling*. 2017.
- REDBAN, Brandon: *Colin Kaepernick: The Inspirational Story...*. Createspace, 2014.
- RIES, Al – TROUT, Jack: *Positioning*. McGraw-Hill, 2001.
- SCHREIBER, András: „Fekete sereg.” In: *Filmvilág*, 2005, 28–31.
- SZÜTS Zoltán: „Algoritmusok vezérelte sorok.” In: *Szabad Piac*, 2021/1, 18–22.
- TÓTH Bálint: „A média fenomenológiája.” In: *Apertúra*, 2023.
- TÓTH Péter: „Miért vonzó a rossz hír?” In: *Médiakutató*, 2005.
- TÓTH Tamás – MAJOR Zoltán B.: „Explicit és implicit populizmus.” In: *Médiakutató*, 2022, 37–46.
- TRETTEL, J.: „NFL Economics 101.” NFLPA, 2021.
- NFLPA cikk
- VARGA Balázs: „A kultiváció mint üzenet.” In: KISS Balázs (szerk.): *Politikai kommunikáció*. Rejtjel Kiadó, Budapest, 1998, 36–49.

**Melléklet:
A vizsgált Twitter-bejegyzések**

„If a player wants the privilege of making millions of dollars in the NFL, or other leagues, he or she should not be disrespected....”

Közlő profil: @realDonaldTrump

Közlés dátuma: 2017.09.23. 20 óra 11 perc

<https://x.com/realDonaldTrump/status/911654184918880260>

„...NFL attendance and ratings are WAY DOWN. Boring games yes, but many stay away because they love our country. League should back U.S.”

Közlő profil: @realDonaldTrump

Közlési dátum: 2017. 09. 24. 13 óra 13 perc

<https://twitter.com/realDonaldTrump/status/911911385176723457>

„The issue of kneeling has nothing to do with race. It is about respect for our Country, Flag and National Anthem. NFL must respect this!”

Közlő profil: @realDonaldTrump

Közlési dátum: 2017. 09.25. 13 óra 39 perc

<https://twitter.com/realDonaldTrump/status/91228028224525312>

„The NFL has all sorts of rules and regulations. The only way out for them is to set a rule that you can't kneel during our National Anthem!”

Közlő profil: @realDonaldTrump

Közlés dátuma: 2017.09.26. 15 óra 06 perc

<https://x.com/realDonaldTrump/status/912664574461120512>

„I asked @VP Pence to leave stadium if any players kneeld, disrespecting our country. I am proud of him and @SecondLady Karen.”

Közlő profil: @realDonaldTrump

Közlés dátuma: 2017. 10. 08. 20 óra 16 perc

<https://twitter.com/realDonaldTrump/status/917091286607433728>

„A big salute to Jerry Jones, owner of the Dallas Cowboys, who will BENCH players who disrespect our flag.” »Stand for Anthem or sit for game!«

Közlő profil: @realDonaldTrump

Közlési dátum: 2017.10.10. 15 óra 51 perc

<https://twitter.com/realDonaldTrump/status/917568245854605313>

„The NFL has decided that it will not force players to stand for the playing of our National Anthem. Total disrespect for our great country!”

Közlő profil: @realDonaldTrump

Közlési dátum: 2017.10.18. 13 óra 06 perc

<https://twitter.com/realDonaldTrump/status/920606910109356032>

„@NFL: Too much talk, not enough action. Stand for the National Anthem.”

Közlő profil: @realDonaldTrump

Közlési dátum: 2017.10.18. 22 óra 42 perc

<https://x.com/realDonaldTrump/status/920751863426842625>

„We will be proudly playing the National Anthem and other wonderful music celebrating our Country today at 3 P.M., The White House, with the United States Marine Band and the United States Army Chorus. Honoring America! NFL, no escaping to Locker Rooms!”

Közlő profil: @realDonaldTrump

Közlési dátum: 2018.06.05. 13 óra 08 perc

<https://twitter.com/realDonaldTrump/status/1003956743133650944>

„The Philadelphia Football Team was invited to the White House. Unfortunately only a small number of players decided to come, and we canceled the event. Stayin in the Locker Room for the playing of our National Anthem is as disrespectful to our country as kneeling. Sorry!”

Közlő profil: @realDonaldTrump

Közlési dátum: 2018.06.05. 4 óra 55 perc

<https://twitter.com/realDonaldTrump/status/1003832766511894528>

„The NFL National Anthem Debate is alive and well again—can’t believe it! Isn’t it in contract that players must stand at attention, hand on heart? The \$40,000,000 Commissioner must now make a stand. First time kneeling, out for game. Second time kneeling, out for season/no play!”

Közlő profil: @realDonaldTrump

Közlési dátum: 2018. 07.21. 0 óra 17 perc

<https://twitter.com/realDonaldTrump/status/1020432499082702849>

„The NFL players are at it again – taking a knee when they should be standing proudly for the National Anthem. Numerous players, from different teams, wanted to show their »outrage« at something that most of them are unable to define. They make a fortune doing what they love.....”

Közlő profil: @realDonaldTrump

Közlési dátum: 2018. 08.10. 14 óra 18 perc

<https://twitter.com/realDonaldTrump/status/1027892043908046849>

„.....Be happy, be cool! A football game, that fans are paying soooo much money to watch and enjoy, is no place to protest. Most of that money goes to the players anyway. Find another way to protest. Stand proudly for your National Anthem or be Suspended Without Pay!”

Közlő profil: @realDonaldTrump

Közlési dátum: 2018.08.10. 14 óra 32 perc

<https://twitter.com/realDonaldTrump/status/1027895506809364480>

„Wow, NFL first game ratings are way down over an already really bad last year comparison. Viewership declined 13 percent, the lowest in over a decade. If the players stood proudly for our Flag and Anthem, and it is all shown on broadcast, maybe the ratings could come back? Otherwise worse!”

Közlő profil: @realDonaldTrump

Közlési dátum: 2018.09. 09. 16 óra 42 perc

<https://twitter.com/realDonaldTrump/status/1038799859128696833>

„I am a big fan of Drew Brees. I think he’s truly one of the greatest quarterbacks, but he should not have taken back his original stance on honoring our magnificent American Flag. OLD GLORY is to be revered, cherished, and flown high...”

Közlő profil: @realDonaldTrump

Közlési dátum: 2020.06.05. 22 óra 08 perc

<https://twitter.com/realdonaldtrump/status/1268998142860627969>

„Could it be even remotely possible that in Roger Goodell’s rather interesting statement of peace and reconciliation, he was intimating that it would now be O.K. for the players to KNEEL, or not to stand, for the National Anthem, thereby disrespecting our Country & our Flag?”

Közlő profil: @realDonaldTrump

Közlési dátum: 2020.06.08. 05 óra 54 perc

<https://twitter.com/realDonaldTrump/status/1269840254871142400>

